

ДНЕВНИКЪТЪ

(стекографски)

на

XV-то обикновено Народно събрание.

Първа редовна сесия.

LI заседание, понеделникъ, 16 януарий 1912 г.

(Открито отъ подпрѣседателя г. М. Маджаровъ, въ 2 ч. 30 м. мѣждъ пладне)

Прѣседателствующъ М. Маджаровъ: (Звъни) Засѣданието се отвара.

Моля секретаря г. Александъръ Кипровъ да проче списъка на г. г. народнитѣ прѣдставители.

Секретарь А. Кипровъ: (Прочита списъка. Отсѣствуватъ г. г. народнитѣ прѣдставители: Желѣзъ Абаджиевъ, Иванъ Абрашевъ, Никола Алтимирски, Янко х. Атанасовъ, Цанко Бакаловъ, Златанъ Бръчковъ, Цоню Бръшляновъ, Стоянъ Бурмовъ, Димитъръ Бръчковъ, д-ръ Георги Гаговъ, д-ръ Никола Георгиевъ, Лазаръ Георгиевъ, Витанъ Герасимовъ, Тодоръ Даскаловъ, Георги Джевицовъ, Василъ Димчевъ, Добри Добревъ, Георги Добриновичъ, Христо х. Димитровъ, Иванъ Еневъ, д-ръ Асѣнъ Златевъ, Георги Икономовъ, Димитъръ Икономовъ, Константиновъ Илиевъ, Иванъ Кацаровъ, Григоръ х. Константиновъ, Никола Константиновъ, Петко Кочанковъ, Кръстю Пошкрѣстевъ, Петко Кировъ, Тодоръ Лунгаловъ, Георги Маджаровъ, Ной Марковъ, Георги Мартиновъ, Митю Милковъ, Димитъръ Мицайковъ, д-ръ Христо Мутафовъ, Даминъ Неновъ, Василъ п. Николовъ, Тодоръ Орловъ, Павелъ Парапановъ, Иванъ Печовъ, Цеко Пешовъ, Венедиктъ Поповъ, Тошо Поповъ, Първулъ Първуловъ, Василъ Радоевъ, Петко Расукановъ, Стоянъ Русевъ, Ганчо Торомановъ, д-ръ Цоню Тотевъ, Мехмедъ х. Хасановъ, Станко Христовъ, Георги Христордовъ, Христо Цаневъ, Илия Цвѣтковъ, Никола Ченковъ, Христо Черешаровъ и Юмеръ Юсуфовъ)

(Влизането на г. г. министритѣ въ залата се посрѣщна отъ болшинството съ бурни ржкоплѣскания)

(Прѣседателското мѣсто заема прѣдседателътъ г. д-ръ Стоянъ Даневъ)

Прѣдседателътъ: (Звъни) Отъ 212 души народни прѣдставители отсѣствуватъ 59. Има нужния брой, за да може да пристѣпимъ къмъ работа.

Прѣди да пристѣпимъ къмъ дневния редъ, съобщавамъ на народното прѣдставителство, че е разрѣшенъ отпускъ: на поповския народенъ прѣдставител г. д-ръ Христо Мутафовъ 10 дена; на самоковския г. Станко Христовъ — 3 дена и на станимашкия г. Янко х. Атанасовъ — 3 дена.

Освѣщъ това, нѣкои народни прѣдставители искатъ отпускъ, който надминава установената отъ правилника норма, понеже сж вземали този отпускъ. Затова ще моля Народното събрание да се произнесе по тѣхнитѣ искания.

Които сж съгласни да се даде 2 дена отпускъ на татарпазарджишкия народенъ прѣдставител г. д-ръ Георги Гаговъ, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Които приематъ да се разрѣши на поповския народенъ прѣдставител г. Ганчо Торомановъ 15 дена отпускъ, по болѣзнени причини, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Които приематъ да се разрѣши на кулския народенъ прѣдставител г. Първулъ Първуловъ 6 дена отпускъ, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Които сж съгласни да се разрѣши на варненския народенъ прѣдставител г. Стоянъ Русевъ 3 дена отпускъ, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Които сж съгласни да се разрѣши на новопазарския народенъ прѣдставител г. Юмеръ Юсуфовъ 10 дена отпускъ, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Има думата г. министъръ-прѣдседателътъ.

Министъръ-прѣдседателъ И. Гешовъ: Г. г. народни прѣдставители! Ще ми позволите да прочета указа за попълването на кабинета. (Чете)

„УКАЗЪ

№ 1.

Ние Фердинандъ I

съ Божия милостъ и народната воля

Царъ на българитѣ.

„По прѣдложението на нашия прѣдседателъ на Министерския съвѣтъ, министъръ на външнитѣ работи и на изповѣданията, прѣдставено намъ съ доклада

му под № 25 от 14 януарий 1912 г., и на основание чл. 152 от конституцията,

„Постановихме и постановяваме:

„I. Да назначим въместо управляющия Министерството на обществените сгради, патищата и благоустройството, г. Ив. Ев. Гешовъ, прѣдседател на Министерския съветъ и министъръ на външните работи и на изповѣданията, народния прѣдставител г. Димитъръ М. Яблански за министъръ на обществените сгради, патищата и благоустройството, и въместо управляющия Министерството на търговията, промишлеността и труда, г. Димитъръ Христовъ, министъръ на земледѣлието и държавните имоти, народния прѣдставител г. Христо Тодоровъ за министъръ на търговията, промишлеността и труда.

„II. Изпълнението на настоящия указъ възлагаме на нашия прѣдседател на Министерския съветъ, министъръ на външните работи и на изповѣданията.

„Издаденъ въ нашата столица София на 14 януарий 1912 г.

„На първообразния съ собствената на Негово Величество рѣка написана:

„Фердинандъ.

„Приподписалъ, прѣдседател на Министерския съветъ, министъръ на външните работи и на изповѣданията:

„И. Е. Гешовъ.“

(Ръкопѣскане отъ болшинството)

Прѣдседателъ: Пристъпваме къмъ първо четене законопроекта за измѣнение нѣкои членове отъ избирателния законъ.

Моля г. секретаря да прочете законопроекта, заедно съ мотивитъ.

Н. Козаревъ: Права прѣдложение, да не се чете докладътъ, понеже отдавна ни е раздаденъ, и всички сме го чели, а да се прочете само законопроектъ.

Прѣдседателъ: За да не губимъ време и по-неже въ правилника има специално разпореждане, въ случай на обемистъ докладъ, да не се чете всичко, понеже прѣдварително е раздадено и, слѣдователно, извѣстно на народните прѣдставители, моля съгласието на народното прѣдставителство да стане какъ докладъ. Които приематъ това прѣдложение, да си вдигнатъ рѣката. (Болшинство) Приема се.

Секретарь Н. Начевъ: (Чете само законопроекта)

„Докладъ до Народното събрание.

„Всичкитъ политически учрѣждения въ България сж основани върху всеобщото гласоподаване. Регламентирането на всеобщото гласоподаване, прочее, е най-важната наша политическа задача. А разрѣшението на тая задача става посредствомъ избирателния законъ.

„Отъ самото основание на държавата ни и до днесъ сж станали всевъзможни усилия за по-доброто уреждане на тоя въпросъ. И дѣйствително, като почнемъ отъ врѣменията правила отъ 1879 г. за избирание народните прѣдставители за I-то обикновено Народно събрание и свършимъ съ послѣдното измѣнение на избирателния ни законъ отъ 1911 г., ние имаме тъкмо 18 закони и новели по избирателната материя.

„Всичкитъ тия измѣнения и допълнения сж имали за цѣль да подобрятъ избирателната ни система.

„И трѣбва да се признае, че много се е направило въ това отношение.

„Обаче, основата на избирателния ни законъ си остава старата, *мажоритарната система* съ всичкитъ

и несправедливости и брутални резултати, такава, каквато, впрочемъ, дѣйствува още въ голѣмото мнозинство отъ европейскитъ държави. Споредъ тая система, даватъ се всичкитъ избирателни мѣста на половината отъ гласуващите избиратели, плюсъ единъ, като свършено се изключи другата половина, минусъ единъ отъ гласоподавателитъ.

„А подобна една система, явно е, че прави отъ изборитъ една отчаяна борба, тъй като изборътъ дава всичко или нищо; че може да тури изхода на цѣлия изборъ въ зависимостъ отъ единъ само избирателъ; че отказвайки на меншествата прѣдставителство, тя ги наказва съ избирателна неспособностъ, като имъ отнема даже правото на контролъ; че по тоя начинъ тя може да образува тиранически мнозинства и меншества, колкото слаби, толкова и буйни въ избирателнитъ околии и въ законодателнитъ събрания, и че тя довежда винаги до управлението на меншествата.

„И дѣйствително, при мажоритарната избирателна система, цѣлиятъ народъ не се прѣдставлява, а само едно сравнително болшинство, спрѣмо разнитъ, поотдѣлно взети, политически партии, а меншествата сж лишени отъ гласъ въ управлението на страната, така щото послѣдното се прѣвърща въ една изключителна привилегия на сравнителното числено болшинство, нѣщо, което е въ разрѣзъ съ основнитъ принципи на демокрацията. А най-нелѣпото е, че това болшинство, колкото и грамадно да е то, е меншество отъ цѣлия народъ.

„Съставено по тоя начинъ Народно събрание никога не изразява народната воля; то даже не е отражение на численото, на простото болшинство отъ народа, а е винаги — на меншеството. Подобно минимално Народно събрание, чиито членове, въместо да бждатъ истински народни прѣдставители, сж само партийни делегати, се явява чисто и просто едно партийно събрание, единъ партиенъ съборъ, а никакъ не единъ народенъ съветъ. Така щото и законодателството се прѣвърща въ диктатура, защото въ сжщностъ нѣма никаква разлика, дали едно лице или една партия заповѣдва. И въ единия и въ другия случай болшинството отъ народа се подчинява на меншеството. Партията, която се докопа по тоя начинъ до властта, се явява истински завоевателъ на страната. Тя налага печата на своята духовна нищета върху всичкитъ проявления на народната дѣятелностъ. Единъ сектански фанатизъмъ, едно вкаменяване сковава разнообразнитъ проявления на народния животъ.

„Тъй като образуването на това релативно болшинство, което дава всичко въ управлението, е случайно, то и промѣнитъ сж случайни. Общественото мнѣние се явява, че прави такива противоеестествени скокове, каквито само мажоритарната система може да даде. И макаръ голѣмата маса отъ избирателитъ и да е по своето си естество най-консервативния и умѣренъ елементъ отъ обществото, благодарение на мажоритарната избирателна система, ние виждаме да ставатъ въ него най-необяснимитъ колѣбания, фатални, поради тая си неустойчивостъ и отектствие на послѣдователностъ, за самото парламентарно управление. Изтрѣгнала посредствомъ всевъзможни избирателни приеми вота на народа, релативно по-силната, но въ сжщностъ много слабата партия, находяща се на властъ, се старее отъ една страна да се закрѣпи чрезъ законодателството, а отъ друга — да отмѣсти въ кратковрѣмното си властвование на противнитъ ней партии, за нанесениитъ ѝ по-рано отъ послѣднитъ оскорбления, а отъ трата — да използва интензивно облагитъ на тъй несправедливо спечеленото си надмощие въ страната, знаейки, че благодарение на сжщитъ случайности и машиниции, възможни при мажоритарната

система, нейните най-непримирими врагове могат да се докопат до властта и да си отмъстят. От тук и цѣлъ вандализъм и въ законодателството и въ управлението. Всичко се прави съ цѣлъ да се измѣни извършеното отъ прѣдшествениците и да се нагоди за закрѣпване и обогатяване на властующитѣ. А всичко това подкопава чувството на справедливост и законност въ населението, покварва реда и устойчивостта въ управлението, скомпрометирва съществуването на партиите и излага на голѣма опасност самото парламентарно управление. Като затваря на опозиционните меншества вратитѣ на Народното събрание, мажоритарната избирателна система ги тласка къмъ неконституционни пѣтища. Останалитѣ вѣтъ отъ парламента партии, прѣвъ всичкото врѣме докато трае законодателниятъ периодъ на Събранието, сѣ лишени отъ възможността да прокарватъ въ практическия животъ своитѣ възгледи, а пъкъ тия именно партии могатъ често да прѣдставляватъ нѣщо отъ себе си, да сѣ носители на нови идеи на прогреса. „Разумътъ, провиква се съ политическо увлѣчение Шиллеръ въ едно отъ своитѣ произведениа, е достойние на меншествата.“ „Правото, казва Ибсенъ въ една своя драма, е винаги на страната на меншеството. Малцина, отдѣлни личности, усвояватъ новитѣ току-що родили се истини; тия личности стоятъ много напредъ отъ компактното мнозинство, и тамъ, въ първитѣ редове на борбата, тѣ се сражаватъ за истината, още твърдѣ млада, за да може да стане достойние на мнозинството.“

„Меншествата сѣ квасътъ на прогреса, ни казва сѣ голѣма доза отъ правда и единъ френски политически мислителъ. Тѣ държатъ будни болшинствата, които по своето си естество сѣ консервативни, да не заспятъ върху statu-quo-то. Въ деня, когато Галилей обяви, че земята се върти, той бѣше самъ на това мнѣние.“

„Въ слѣдствие на всичко това, най-видни и прозорливи политически дѣатели, както и най-дълбоки мислителни сѣ били обладани отъ идеята за реформата на избирателната система, за да се даде равноправно прѣдставителство и на меншествата. Това дѣло, споредъ изражението на Carlyle, е въпросътъ на въпроситѣ, реформата на реформитѣ. Тая реформа е като прѣдисловието, като самото условие за всичкитѣ реформи.“

„А тая реформа е въвеждането на *пропорционалната система на прѣдставителството*, която като осигурява властта за истинското болшинство отъ народа, а контрола за меншествата, дава на страната едно точно прѣдставителство на всичкитѣ сериозни групи отъ избирателното тѣло. По тоя начинъ се привеждатъ въ дѣйствие двата велики демократически принципи — участието на всички въ общественитѣ работи и управлението посрѣдствомъ истинското, дѣйствителното народно мнозинство.“

„Само пропорционалната избирателна система възвѣжда въ една реална истина всеобщото и равноправно гласоподаване, това естествено допълнение, коронацията на съврѣмненното демократическо вѣлие, възприето напълно и отъ нашия основенъ законъ — правото, всеобщото, еднаквото право на прѣдставителството на всички пълноправни избиратели.“

„Особено пъкъ за страни съ еднокамарна система на парламентарно управление, като нашата, дѣто Народното събрание е първата и послѣдната инстанция, прѣдставителството на меншествата се явява като много спасителна спирачка противъ всеилията на Народнитѣ събрания, противъ естественото стремление къмъ самоволие у болшинството. Само пропорционалната избирателна система установява парламентарната отговорност на министритѣ, как-

вато фактически не съществува при подавялющитѣ болшинства, когато пъкъ мажоритарната система способствува за създаването на еднопартийни народни събрания, безъ послѣдователностъ въ тѣхнитѣ дѣйствия, безъ прѣдвидливостъ въ тѣхнитѣ рѣшения.“

„Всѣко правителство, което не е авторитарно, се основава върху разискванията, а слѣдователно върху конкуренцията на партиите чрезъ конституционни срѣдства. А и самата парламентарна система е организацията на политическата конкуренция. Отъ една страна имаме една партия, която е на власт, която дѣйствува, която се старае да тури на практика своитѣ идеи, а отъ друга страна, една или нѣколко партии, които я наблюдаватъ, контролиратъ и се стараятъ да я замѣстятъ. Тая опозиция е гаранцията, която попрѣчва на партията на власт да не злоупотрѣби съ тая власт. А тая опозиция се гарантира само отъ системата на пропорционалното прѣдставителство. При нея само могатъ да намѣрятъ изразъ ония голѣми течения на мнѣния, въ отсъствието на които парламентарниятъ режимъ рискува да загина отъ анемия. Само при посрѣдството на тая система, социалната еволюция може да става по-равномѣрна и по-тиха, безъ скокове, и народнитѣ събрания да възплотяватъ народнитѣ възжелания и всичкитѣ течения на общественото мнѣние, макаръ и най-крайнитѣ, ще бждатъ най-добри канализирани. „Ако нѣколко крайни идеи се появятъ въ страната, казваше единъжъ „великиятъ старецъ“ Гладстонъ, бждете увѣрени, че мѣстото, отъдѣто тѣ могатъ да се явятъ сѣ най-малко опасностъ, е камарата на общинитѣ.“

„Нѣма, прочее, какво да се страхуваме, ако при дѣйствието на пропорционалната система биха влѣзли въ парламента прѣдставителитѣ и на противоконституционнитѣ течения. Отъ голѣма държавническа важностъ е да се турятъ тѣ до стѣната, за да съгласятъ публичнитѣ си дѣйствия съ своитѣ думи и писания. Често това е най-доброто срѣдство да имъ се отнематъ както иллюзинитѣ, а така сѣщо и партизанитѣ. Тѣй щото това не трѣбва никакъ да ни стрѣска, защото само въ борбитѣ, които сѣ облагородяването на нравитѣ ще станатъ по-мекки, а сѣ напредъка — по-идейни, се закаляватъ характеритѣ и борцитѣ се затвърдяватъ въ убѣжденията си.“

„Въпрѣки всичкитѣ усилия на властоудържателитѣ, въ Народното събрание почти винаги попадатъ едно извѣстно число прѣдставители отъ меншествата, благодарение само на случайността, дѣто страната е раздѣлена на много избирателни околии. Обаче промѣкването на прѣдставители отъ меншеството въ Народното събрание е съвсѣмъ случайно, а слѣдователно не може да осигури избора на най-прѣднитѣ хора отъ тия меншества. Между тѣмъ, като се признава важността на всѣко мнѣние и течение, за което стоятъ извѣстно число избиратели, и нуждата да бжде то прѣдставено въ главното народно съвѣщателно тѣло, каквото е камарата, най-елементарната справедливостъ изисква, щото въ парламента да бждатъ прѣдставени, и то не спорадически, по милостъ или непрѣдосмотрителностъ на властта или въ слѣдствие изхитряване надъ болшинството и чрезъ непосилна борба, а отворено, на основание числеността на неговитѣ поддржатели и съразмѣрно съ тая численостъ, всичкитѣ партии.“

„Цѣльта на прѣдставителното управление, като е да прѣдстави въ умаленъ видъ суверенния народъ, тая цѣлъ се достига най-добри посрѣдствомъ пропорционалната система на прѣдставителство. Само чрезъ тая система се осъществява цѣльта, която се е гонила съ установяванетоъ правото на всеобщото гласоподаване — дѣто всички граждани да упражнятъ своето участие въ проявяванетоъ и възтвржестването на суверенната воля на народа. И

единъ истински демократически режимъ трѣбва така да урегулира упражнението на тоя народенъ суверенитетъ, че да бѣде той вѣнъ отъ всѣкакво оспорване и да не поражда несправедливости.

„А да се постигне това дѣйствително прѣдставителство на народа, не стига само да се прогласи, както е, напр., въ нашия основенъ законъ, принципътъ на всеобщото гласоподаване — да се даде теоретически правото на гласъ на всѣки пълноправенъ избирателъ, а трѣбва още да се осигури на това негово гласоподаване единъ реаленъ изразъ, една дѣйствителна, практическа, стойност. А това именно не може да извърши мажоритарната избирателна система, тъй като тя прави илюзоренъ гласа на избирателя. Това извършва само пропорционалната избирателна система, която се явява и една дѣйствително прогресивна реформа, защото, както много правилно забѣлѣзва единъ английски държавенъ мѣжъ, цивилизацията е разсадникъ на разнообразието въ мнѣнията. А чрѣзъ пропорционалната система не само се гарантира най-широкото проявление на тия мнѣния, но и се осигурява възможно най-широкото имъ използване. Всѣко мнѣние, всѣка мисль се нуждае отъ критическо освѣтление отъ всевъзможни гледища точки. А тая служба най-добрѣ извършва оппозицията, отъ което слѣдва, че е нужно присъствието не на една, а на множество и разнообразни оппозиции. Опозицията е, слѣдователно, присъща на парламентарното управление. „Опозицията, казва белгинецътъ Бара — по това е резервата на нацията“. И много справедливо забѣлѣзва единъ руски публицистъ: „Тогавъ, когато въ партията най-важното отъ всичко е унисонъ, въ парламента — хармония. Хармонията не само търпи, но непрѣмънно изисква различие въ гласоветъ“.

„И много добрѣ очертава това положение извѣстниятъ английски политически мислителъ John Stuart Mill, който казва, че „една пълна система на пропорционалното прѣдставителство, е не само най-широкото приспособление на демократическия начала, но тя е въ сѣщото врѣме и най-сигурното имъ запазване, защото противопоставя на опасността отъ лъжовната демокрация началото на истинската. Въ една наистина равнопоставена демокрация всѣка партия, каквато и да би била тя, трѣбва да бѣде прѣдставявана въ една пропорция, не по-висока, а тождествена съ онова, което си е тя въ сѣщностъ.“

„Отъ всичко казано до тукъ съ право може да се заключи, че само системата на пропорционалното избирателство на законодателните избори е единственото и най-ефикасно срдство, за да се въведе и установи въ нашето отечество истинско конституционно и парламентарно управление, защото конституционализмътъ се състои въ това: да можешъ да координирашъ своята сила и убѣждение съ силата и убѣжденията на другитѣ партии или лица, а искреността и достойнството на всеобщото избирателно право състои именно въ това, дѣто всичкитѣ партии да бѣдатъ прѣдставени споредъ важността и значението имъ, когато пъкъ една истинска демокрация се състои именно въ това — да осигури прѣвъзможването на едно дѣйствително, истинско болшинство, каквото може да даде само системата на пропорционалното прѣдставителство, а не едно привидно, стѣкмено болшинство, което винаги дава мажоритарната система. Така че пропорционалната избирателна система е избирателната правда, когато мажоритарната е системата на организираната неправда. Първата дава възможностъ на всичкитѣ партии да бѣдатъ прѣдставявани лоялно, безъ компромиси, отъ най-виднитѣ си хора, които най-добрѣ ги олицетворяватъ; втората турва въ най-голъма опасностъ избора

именно на най-прѣднитѣ хора отъ оппозиционните партии, водителитѣ на групитѣ, къмъ които сж обрнати погледитѣ на тѣхнитѣ привърженици, върху които се възлагатъ всичкитѣ надежди за едно по-добро уреждане на държавните работи, които само могатъ много да допринесатъ за повдигането достойнството на парламентарните нрави и да привнесатъ възвишеностъ и свѣтлина въ парламентарнитѣ разисквания. Пропорционалната система, като фаворизира избора на тия водители, създава имъ единъ видъ несмѣняемостъ и осигурява по тоя начинъ участието на най-авторитетнитѣ и авторизирани прѣдставители на всички партии въ разискванията, които ангажирватъ бѣдѣщето на страната. Повтарямъ, при тая изборна система шефоветѣ на партията сж сигурни за избора си. Достатъчно е, щото първитѣ имена отъ избирателната листа на партията да се прокаратъ, за да се осигури изборътъ на шефа. За това имаме живѣ примѣръ законодателните избори за настоящето Народно събрание въ Търновския и Пловдивския окръзи, които ни изпратиха водителитѣ на всичкитѣ партии, които тамъ се състезаваха.

„Като най-добъръ примѣръ за това, дѣто въ единъ парламентъ трѣбва да влизатъ най-виднитѣ хора, отъ която партия и да сж тѣ, ни служи още примѣрътъ на Тьера въ французката камара.

„Макаръ гласътъ на послѣдния и да не бѣше доста силенъ въ 1870 г., за да възпре законодателното тѣло да тласне Франция въ войната, обаче той показа на свѣта, че е имало хора прѣдвидливи въ французкия парламентъ. И ако оппозицията да бѣше по-силна, ако да съществуваше въ Франция пропорционалната система, тя навѣрно би усилила гласа на Тьера и, може-би, щѣха да бѣдатъ прѣдупрѣдени грознитѣ ѝ нещастия.

„И наистина, едно меншинство може да принесе голѣма полза, да прѣдпази взиманията на крайни или поне прибрзани рѣшения и да прѣдупрѣди извършването на нежелателни дѣйствия. То може да принесе тая полза не само посредствомъ критиката си, но даже съ самото си присъствие, въ слѣдствие личните качества на лицата, които го съставляватъ. Моралното влияние отъ самото съществуване на оппозиция е по-често даже по-силно отъ прѣкото, изразеното въ критика, въ контролъ.

„Прѣдставителството на меншествата е благотворно и за самото болшинство: прѣдхранява го отъ разкапване, поддържа дисциплина въ властующата партия; вдѣхва умѣренностъ и благоразумие въ болшинството — въ слѣдствие съприкосновението му съ други течения и вѣяния, то се облагородява.

„Не трѣбва да се изпуша прѣдъ видъ и тоя резултатъ отъ първостепенно значение отъ пропорционалната система, както за самитѣ избраници, а така сжко и за народните работи. Депутатитѣ, освободени вече отъ грижата да държатъ голѣма смѣтка както при мажоритарната система, за всичкитѣ мѣстни интереси и локални нужди на своитѣ избиратели, освобождаватъ се отъ ония дребнави угаждания и залягания, толкова нужни за поддържане популярността имъ, та ще иматъ повече врѣме и разположение да се посветятъ на истинското си прѣдназначение — да изучаватъ по-основателно всички текущи въпроси и назрѣли реформи.

„Пропорционалната избирателна система дава още възможностъ на извѣстни видни лица било на науката, било на изкуството, било на литературата и свободните занятия, които сж въобще непричастни къмъ политическия борби, било че странятъ отъ нея или пъкъ сж съвсѣмъ непригодни за избирателнитѣ маневри, да могатъ да се избиратъ. По тоя начинъ пропорционалната избирателна система отваря вратата на парламента, а, слѣдователно, и на политиката, на интелигентната аристократия, безъ

която демокрацията е осъждана на демагогия и приготвя пътя на посърдствеността.

„Пропорционалната система докарва частните компромиси следъ изборитъ вътрѣ въ Народното събрание, мажоритарната прѣдизвиква безправствени компромиси прѣди изборитъ. При първата гласътъ на всеки избирателъ получава дѣйствителна стойност, когато при втората избирателитъ отъ меншествата губятъ фактически своето избирателно право. Първата способствува за смекчаване на изборнитъ борби, води къмъ сближение и даже къмъ сливане на сроднитъ политически групи: втората, напротивъ, раздухва люти, безпощадни избирателни борби, способствува за раздѣляне и обособление. При пропорционалната система партиянтъ сж принудени да се образуватъ върху начала, имѣющи за цѣль общитъ интереси на народа; мажоритарното, напротивъ, поддържа котсрийния характеръ на политическитъ групи. При първата официалнитъ кандидатури и подкупътъ въ разни форми се прѣмахва; втората благоприятствува на тия позорни избирателни приеми. При мажоритарната система народниятъ прѣдставителъ е подъ гнета на взетитъ сирѣмъ малки кражъ на неговитъ избиратели задѣлжения, несъвмѣстими съ достоинството му на прѣдставителъ на цѣлия народъ и съ важността на положението му на законодатель. Пропорционалната система прѣмахва тия низменни връзки. Пропорционалната система осигурява властта за едно болшинство, избрано съзнателно и свободно и гарантира дѣйствителния контролъ и правото на парламентарната инициатива за сериознитъ меншества.

„Като приобщава всички повече или по-малко важни политически групи въ народнитъ съвѣщателни тѣла, като прави отъ Народното събрание едно дѣйствително въплотение на общественото мнѣние на страната съ всичкитъ му проявления, пропорционалната избирателна система улеснява социалната еволюция, способствува за извършване безъ сътресения станалитъ необходими крачки на прѣдъ, спомага за тихото прокарване на назрѣлитъ реформи. Посърдствомъ тая система всички мнѣния и въжделения, макаръ и най-крайнитъ, намиратъ изразъ въ общенароднитъ съвѣти, най-безопасенъ отдушникъ въ народната трибуна.

„При това само пропорционалната избирателна система може да създаде онай общностъ отъ организации, въ срѣдата на които протича политически животъ на народитъ и дѣто се установява истинското общественое мнѣние, които се наричатъ политически партии, като при това ги накара да усилятъ вътрѣшната си организация и да облагородятъ избирателнитъ си срѣдства. Въмѣсто да се занимаватъ съ политическитъ си противници и съ хули и всевъзможни измислици да се стараятъ да ги унижатъ, та по тоя начинъ да имъ попрѣчатъ на избора, партиянтъ трѣбва вече да се занимаватъ главно съ себе си, да обединятъ и концентриратъ всичкитъ си сили, да убѣдятъ, по възможностъ, повече свои партизани да взематъ участие въ избора.

„Пропорционалната система облагородява самитъ изборни тѣла и повдига престижа имъ, което способствува твърдѣ много за възпитанието на народа.

„Най-сетѣ, пропорционалната система прѣмахва всѣкакъвъ шансъ за толкова деморализирующитъ конфликти между парламента и общественото мнѣние, съпровождящи мажоритарната система.

„Отъ казаното до тукъ изпъкватъ най-релефно, отъ една страна, голѣмитъ прѣимущества отъ пропорционалната избирателна система, а отъ друга, всичкитъ неосгоди отъ мажоритарната. А отъ това слѣдва, че въвеждането на първата става належащо.

„Колкото пъкъ за у насъ, въ България, въ добавкъ на всичко горѣизложеное, ще кажа и това важно съображение, че узаконяването прѣдставител-

ството на меншествата, докато се повдигне политическото възпитание на нашето население, засили общественото мнѣние и въобще укрѣпятъ гражданскитъ ни добродѣтели, тая реформа се явява като единственото срѣдство за намалението, за да не кажа прѣмахането съвсѣмъ, на избирателнитъ насилия — чрѣзъ шайкитъ, всевъзможнитъ машинации на властующитъ и моралния натискъ на администрацията.

„И така очакванитъ ползи отъ въвеждането на пропорционалната система на прѣдставителство ще бждатъ, че Народното събрание ще се явява по-вѣренъ и точенъ прѣдставителъ на народа, съ всичкитъ му мнѣния и тежнениа; насилията ще загубятъ своя *raison d'être*; изборнитъ борби ще се облагородятъ; партиянтъ ще станатъ по-идейни, като ще загубятъ котерийния си характеръ; числото на партиянтъ ще се намали; престижътъ на прѣдставителнитъ тѣла ще се повдигне не само поради състава си, но и по начина на рекрутирването си, а още и по послѣдователността на своитъ дѣла; самитъ тия тѣла, особено Народното събрание, ще получатъ своята независимостъ и нѣма вече да бждатъ създавания на правителствата и даже тѣхни прости *Chambres d'enregistrement*. Гласътъ на народа ще получи значение като рѣшающъ факторъ въ страната.

„Поради всичко това тая реформа си пробива полека, но сигурно, пътъ. Бисмаркъ и Кавуръ сж прѣдвидѣли успѣха на пропорционалното прѣдставителство; най-видни съврѣмenni политици и държавни мъже сж станали нейнитъ идеолози. И ние вече я виждаме въведена въ двадесетина чуждестранни законодателства за изборнитъ тѣла, било политически, съдебни и даже административни.

„Отъ моя рапортъ до Министерския съвѣтъ се вижда, въ подробности, дѣйствието на пропорционалната изборна система въ Швейцария, Белгия и Сърбия, както и голѣмитъ усилия, които се правятъ въ Франция отъ най-виднитъ хора отъ всички политически лагери за нейното въвеждане, което е належащо и въ навечерието да се осъществи. Тукъ ще прибавя само, че пропорционалната избирателна система дѣйствува на задоволството на всички и въ Швеция, тая, *par excellence*, демократическа страна, и въ Вюртембергъ, тая толкова културна държава. Силно е течението въ полза на реформата и въ Англия, Испания и германскитъ държавици. Английскитъ първи министъръ Asquith, италианскитъ виденъ държавникъ Luigi Luzatti сж отявлени нейни привърженици. Най-видниятъ пъкъ ученъ мъжъ въ Германия по публичното германско право Полъ Лабо е прѣдлагалъ миналата година да се въведѣла пропорционалната система даже въ онай толкова авторитетна и даже почти още феодална страна, каквато е съврѣмennата Пруссия.

„Интересно е да изтъкна и знаменателния фактъ, дѣто съвѣтътъ на съединенитъ дворянски дружества — партията на мирното обновление, една отъ твърдѣ консервативнитъ руски политически организации — безъ да говори за лѣвитъ течения, се е обявилъ за пропорционалната система на прѣдставителство.

„Най-сетѣ, ще спомена и това, че новиятъ уставъ отъ 7 юлий 1906 г. на финландския сеймъ (народно събрание), съ който се прѣмахватъ съсловнитъ различия за изборитъ, се въвежда народно прѣдставителство на основа на равното всеобщо гласоподаване, разпространено и за женитъ. Новата система на изборитъ е построена върху принципа на пропорционалността, по образа на Белгия, само съ нѣкои измѣнения, съобразно мѣстнитъ условия.

„Противниците на пропорционалното прѣдставителство правятъ нѣколко *възражения*. Азъ нѣма да се спирамъ върху всичкитъ. Дѣлженъ съмъ, обаче, да отговаря на по-важнитъ отъ тѣхъ. А тѣ сж слѣдующитъ:

„Така, възразява се, че въ слѣдствие пропорционалната избирателна система *большинства* щѣло било да бѣде *слабо* и често пѣти нито една отъ партиитѣ не щѣла да може да състави правителство, а ще трѣбва да търси помощта на другитѣ, най-сродни ней, за да прави съ тѣхъ компромиси. Отговарямъ. Отъ това не викаме нѣкаква бѣда. Напротивъ, може-би подобно положение да е много по-ползотворно за дѣйствително свободното и добро управление на страната. Впрочемъ, тукъ ще се покаже истинското държавничество на претендирующитѣ да управляватъ държавата, понеже ще се иска отъ тѣхъ голѣмъ политически тактъ.

„Партиитѣ, лоялно и съразмѣрно прѣдставени споредъ силитѣ си, ще сѣ принудени вжтрѣ въ общественитѣ тѣла да си правятъ взаимни отстъпки и да прибѣгватъ тамъ до компромиси, защото нуждата да се живѣе, да се управлява, да се ръководятъ народнитѣ интереси, все таки сѣществуватъ.

„Като си прѣмѣрятъ силитѣ въ изборната борба, всѣко едно отъ конкурирующитѣ политически течения ще се примири съ положението, което неговата числена мощъ му създава. Най-силното отъ тѣхъ ще стане ръководящото тѣло и за рѣшенията и за изпълнението на тия рѣшения, а по-слабитѣ ще взѣматъ въ своята естествена роля на опозиция, да слѣдятъ за изпълнението на тия рѣшения.

„Ако ли же нито една отъ борящитѣ се партии не получи абсолютно мнозинство, тогава най-сроднитѣ помежду си меншества ще бѣдатъ дотолкова прозорливи и практични да образуватъ съюзъ, *коалиции* за управлението на страната, защото, както John Stuart Mill казва, управлението е редъ отъ компромиси, а Масауи много правилно прибавя, че ако практическиятъ животъ се стреми къмъ полза, той трѣбва да бѣде пълентъ съ компромиси. А единъ виденъ французки политически писателъ, P. G. La Chesnais, заключава: „Коалициитѣ сѣ естествени въ модерната парламентарна система, която не прѣдполага само едно малцинство, прѣдзначено да критикува, но сѣщо и непрѣстани спогодби между различнитѣ части на мнозинството. Тия парламентарни коалиции сѣ нѣко твърдѣ различно отъ прѣдизборнитѣ коалиции. Тѣ сѣ публични. Тѣ сѣ въ най-висока степенъ въпроси отъ общата политика, по които избирателтъ сѣди партиитѣ. Тѣ сѣ една важна частъ отъ системата на управление на парламентиитѣ. Нищо по-законно и по-естествено отъ тѣхъ. Въ парламента тѣ сѣ на мѣстото си“.

„Второ важно възражение, което се прави отъ противницитѣ на пропорционалната избирателна система, е, че при нея не щѣло било да има *силни правителства*. Въ едно парламентарно управление, споредъ таковото разбиране на противницитѣ на реформата, едно силно правителство означава, подъ единъ външенъ изгледъ на свобода, деспотическо управление. За такова едно управление правителството не ще бѣде пригодно, защото, когато всѣкитѣ партии бѣдатъ прѣдставлявани въ парламента, изкуството на управлението, наистина, става много помѣчно, но пѣкъ въ замѣна на това то поражда повече тактъ и умѣреностъ спрѣмо меншествата, за които болшинството трѣбва да дѣржи смѣтка.

„Обаче, правителството, излѣзло отъ такова едно Народно събрание, въ което всѣкитѣ партии ще иматъ най-виднитѣ си прѣдставители, послѣднитѣ, ръководени отъ по-възвишени идеи, ще реагиратъ, безсѣмѣнно, и върху състава на самото правителство, което трѣбва непрѣмѣнно да се състои отъ видни и способни хора и което трѣбва да има възможно по-добри органи за управление, защото ще бѣдатъ всѣчки подъ най-зоркия контролъ и взаимоконтролъ и отъ опозицията и отъ правителственото *большинство*.

„При такива условия, безъ правителството да има оная външна мощъ, която граничи съ тиранията, ще има оная вжтрѣшна морална сила и стойностъ, проявявайки се въ меко, но въ сѣщото врѣме правомѣрно управление на страната.

„Трето важно възражение състои въ това, че *депутатитѣ* щѣли били да станатъ твърдѣ *независими* и съ това щѣло било много да се затрудни управлението, ако не се доведѣло даже до невъзможностъ. Отговарямъ. Въмѣсто това да бѣде недостатѣкъ на системата, азъ мисля, че то трѣбва да ѣ се прѣвине по-скоро като заслуга и като голѣмо прѣимущество. Депутатитѣ не сѣ ли божеме пълномощницитѣ на суверенния народъ? Правителството, наистина, не може вече да диктува на послѣднитѣ, но въ това именно се състои и истинското народно самоуправление, дѣйствителниятъ прѣдставителенъ режимъ. Инакъ, то би значило господството на волята на министертвото или, още по-право, на първия министъръ, а парламентитѣ биха се обърнали на камари за региструвания министерскитѣ прищевки.

„Друго едно сериозно възражение се прави, че пропорционалната система способствувала за *дробенето на партиитѣ*. Отговарямъ. Отъ опита на Швейцария, а особено на Белгия и Сърбия, ние викаме, че подобно възражение не е основателно.

„Вънъ отъ това, не сѣ избирателнитѣ системи, които създаватъ недисциплинарни партизани или слаби партии. Това зависи отъ самитѣ политически групировки. Нѣма да има дробене, ако партиитѣ сѣ силни, дисциплинани и нѣматъ програми, примирающаи голѣмитѣ интереси. Ако ли тя, партията, нѣма това, нѣма идеали, а прѣди всѣчко нѣма способностъ и уважаванъ шефъ, дробенето е готово.

„Впрочемъ и при мажоритарната избирателна система нѣма ли разгѣбление? Напротивъ, има и много повече.

„Най-сетѣ, прави се и слѣдующето важно възражение, по което се отнася до техниката на самата система. Питатъ противницитѣ: *системата не е ли сложна*, и да-ли ще бѣде тя споредъ културния уровень на нашия народъ. Като най-удовлетворителенъ отговоръ на това ще покажемъ на нѣкон държави, дѣто пропорционалната система е била въведена, ще посочимъ при това на такива държави, въ които прѣвъзможна народното самоуправление и съ наредбитѣ на които нашитѣ, споредъ основния ни законъ, трѣбваше твърдѣ много да се схождатъ. А тия държави сѣ Швейцария, Белгия и братската намъ Сърбия.

„Отъ подробното изложение на моя докладъ до Министерския съвѣтъ, който слѣдва по-нататѣкъ върху дѣйствието на пропорционалната избирателна система въ горѣпоменатитѣ държави, напълно се опровергава горното, новидимому основателно, възражение. Въ всѣкитѣ тия страни изборитѣ сѣ станали и ставатъ много гладко и безъ никакви затруднения, било за бюрата, които сѣ ръководили изборитѣ, било за самитѣ избиратели. Даже въ единъ отъ най-останалитѣ надирѣ въ културно отношение кантони, какъвто е, напр., Тесинскитѣ, пропорционалната избирателна система е дѣйствувала отлично, безъ никакви мъжнотни или замедления.

„И нашиятъ опитъ въ двата окръжи за законодателнитѣ избори, както и за изборитѣ на градскитѣ и окръжни съвѣти, опровергава това възражение.

„Впрочемъ, не сѣ ли ръководящитѣ тѣла на партиитѣ, състоящи отъ компетентни и добрѣ подготвени за работата хора, които именно уреждатъ всѣкитѣ нужни дѣйствиа по изборитѣ, а избирателнитѣ гласуватъ, ослабаяйки се на тѣхъ, било по мажоритарната или пропорционалната система.

„Допитѣ страни на мажоритарната ли избирателна система, съ пейното злѣтворно влияние и върху парламентарния ни животъ и върху управлението на

страната ни и върху политическия нрав на нашето население, биде отдавна релевирана и се направиха кое какви *усилия*, макаръ и безуспѣшни, за *прѣмалването* на тая несправедлива система.

„Така, въ заседанието на 8 юний 1899 г. на Х-то обикновено Народно събрание, азъ имахъ честта на изкажа слѣдующитѣ desiderata: „Ние разбираме само управление тамъ, дѣто интереситѣ на всичкитѣ членове на общината се прѣдставляватъ както трѣбва, а не партизански. Вие знаете, че съ въпроса за прѣдставителството на меншествата сж се занимавали най-славнитѣ публицисти и списатели... Вие знаете, че въ Източна-Румелия имаше една система, взета отъ други мѣста, дѣто и меншествата се прѣдставляваха. Ние трѣбва да приемемъ подобни разпореждания за общинскитѣ управления и за всѣкаждъ...“

„Въ рѣчьта си пъкъ въ заседанието на 22 октомврий на XII-то обикновено Народно събрание, сегашниятъ прѣдседателъ на Народното събрание, тогавашенъ министъръ-прѣдседателъ, г. Даневъ, е казалъ така: „... значи, азъ цѣня много високо и прѣдставляваното на меншествата и се опасявамъ, че може да дойде едно врѣме да нѣмаме никакви меншества. Опасявайте се и вие всички и гледайте да дадемъ възможностъ да се прѣдставляватъ и меншествата... По тая причина, г-да, ние мислимъ да направимъ едно начало и да постановимъ, што въ избирателнитѣ колегии, дѣто се избиратъ трима прѣдставители, избирателитѣ да даватъ гласъ само за двама. Най-послѣ можемъ малко да поизмѣнимъ тая система.“

„Ораторътъ е ималъ прѣдъ видъ да се вземе за начало, безъ да се ни най-малко бута избирателниятъ ни механизъмъ, оная форма на пропорционално прѣдставителство, която се нарича системата на *ограничителното гласоподаване* — лимитативния вотъ.

„Нѣмайки, обаче, врѣме да внесе въ Народното събрание проектирания законопроектъ, правителството се съгласи съ направенитѣ двѣ прѣдложения по инициативата на депутатитѣ за измѣнения на избирателния законъ: едното за измѣнение и допълнение само на чл. чл. 144 и 145 отъ сѣщия законъ, направено на 23 ноемврий 1902 г., отъ радикалъ-демократитѣ, а второто отъ сегашния министъръ на търговията и земледѣието г. Д. Христовъ — на 20 мартъ 1903 г. много по-пѣлно отъ горѣпоменатото, къмъ което се присѣдниха и инициаторитѣ на първото прѣдложение, за измѣнение и допълнение на чл. чл. 41, 45, 90, 124, 144 и 145 отъ тогавашния избирателенъ законъ.

„Тия прѣдложения бидоха приети на първо четене отъ Народното събрание и изпратени на комисията по Министерството на вътрѣшнитѣ работи, отъ която бидоха допълнени и измѣнени, въ съгласие съ правителството. Въ разискванията на комисията взимахъ участие съ г. министра-прѣдседателя и азъ, въ качеството ми на тогавашенъ министъръ на вътрѣшнитѣ работи, както взимаха участие и най-виднитѣ прѣдставители отъ всичкитѣ парламентарни групи.

„Отъ прѣдставения отъ тая комисия до Народното събрание докладъ ще приведа само онова, което се касае до измѣненieto на чл. чл. 90, 144 и 145 отъ избирателния законъ, понеже само тѣ сж нужни за пълното наложение на *историческото развитие на въпроса*.

„А тая частъ отъ доклада на комисията гласи така:

„Чл. 90 се измѣнява така:

„Въ избирателнитѣ околии, въ които се избиратъ по трима народни прѣдставители, избирателитѣ сж длъжни да написватъ на бюлетинитѣ си имената само на двама кандидати“.

„Въ чл. 144 да се прибави слѣдната нова алинея: „Кандидатнитѣ листи за градскитѣ общински съвѣти сж задължителни и неизмѣняеми. Никакво зачеркване

на имена не се допуска. Бюлетинитѣ, съдържащи зачеркнати имена, се считатъ за недействителни“.

„Чл. 145 се измѣнява така: „Въ градскитѣ общини събирането на гласоветѣ по секциитѣ и прогласяването на избранитѣ става по слѣдующия редъ: Събиратъ се подаденитѣ гласове за всѣка листа. Всѣка листа получава толкова съвѣтници, колкото пѣти нейното избирателно число гласове съдържа въ себе си най-малкото частно число гласове, давающо право на единъ съвѣтникъ. Ако имаме, напр., 16 съвѣтници да избираме, а първата листа има 1.536 гласа, втората 1.150, третата 960, четвъртата 830 и петата 202, написваме наредъ едно до друго на една хоризонтална линия тия избирателни цифри отъ листитѣ и подъ всѣка една отъ тѣхъ написваме частното число, което се получава отъ послѣдователното раздѣление на тия цифри съ числата 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 и пр.

Примѣръ:

Избират. цифри	Листа I	Листа II	Листа III	Листа IV	Листа V
1	1536	1150	960	830	202
2	1536	1150	960	830	202
3	768	575	480	415	101
4	512	383	320	276	67
5	384	287	280	207	50
6	307	230	192	166	40
7	256	191	160	138	33

Тѣй като имаме да избираме 16 съвѣтници, тия мѣста се даватъ на 16-тѣ най-високи частни лица, та разпрѣдѣлението ще стане, както слѣдва:

Листа I	Листа II	Листа III	Листа IV	Листа V
1 1536	1156	960	830	202
1/2 768	575	480	415	
1/3 512	383	320		
1/4 384	287	280		
1/5 307				
1/6 256				

„Значи, първата листа ще има шестъ съвѣтници, втората — четири, третата — четири и четвъртата — два, а петата листа нѣма да има съвѣтникъ, тѣй като нейното най-голѣмо частно число 202 не достига най-малкото частно отъ другитѣ листи, което е 256 и което дава право на единъ съвѣтникъ.

„Обаче, по нѣмане врѣме, това прѣдложение, макаръ и гледано на второ четене, разискванията му не можахъ да се приключатъ, понеже срокътъ на заседанията на продължената вече първа редовна сесия на XII-то обикновено Народно събрание изтече.

„Макаръ осъществлението и да бѣ отложено, идеята за реформата сѣ повече и повече печелѣше за себе си общественото мнѣние. Тя биде възпрѣта полека-лека отъ разнитѣ политически партии. Видни обществени дѣятели, като сегашния министъръ-прѣдседателъ г. Йв. Ев. Гешовъ и публицисти, като г. д-ръ Б. Вазовъ, станаха нейнитѣ горещи проповѣдници и ние я виждаме да се явява като една отъ платформенитѣ точки на опозиционния блокъ, съставенъ въ началото на 1907 г. отъ народната, прогресивно-либералната, демократическата, радикалъ-демократическата и социалъ-демократическата партии. Втората точка отъ платформата на блока гласи слѣдующето:

„Посли властѣта, заедно или поотдѣлно, управляющитѣ партии се задължаватъ да въведатъ коренни реформи въ избирателния законъ, за да се обезпечи свободата на изборитѣ и тайната на гласоподаването, като сжщеврѣменно се прокара съразмѣрната избирателна система — на първо врѣме поне за градскитѣ, общинскитѣ и окръжни съвѣти“.

„Тѣкмо слѣдъ двѣ години съ законъ, утвърденъ съ указъ отъ 31 януарий 1909, XIV-то обикновено Народно събрание гласува измѣнения въ избирателния законъ, споредъ които всѣка община да съставлява една избирателна секция, бюлетинитѣ да бѣдатъ цвѣтни, да се гласоподава съ пликъве,

пригответи отъ избиратели въ прѣгради на изборното мѣсто; да се гласува за кандидатнитѣ *листи*; да се търси изборниятъ дѣлителъ посредствомъ д'Ондтовата система. Най-сетнѣ и най-важното, рѣшава се да се въведе *съразмѣрността*, но само за *опитъ* въ шестѣ градски съвети — по три въ Сѣверна и Южна-България, и за два окръжни — по единъ въ Сѣверна и Южна-България.

„А слѣдъ една година съ законъ, утвърденъ съ указъ отъ 31 мартъ въ 1910 за ново измѣнение на избирателния законъ, *съразмѣрността* биде разпространена *върху всичкихъ окръжни и градски съвети*, съ слѣдующата, обаче, забѣлѣжка къмъ чл. 188: „Изборитѣ въ общински и окръжни съвети, които по досегашнитѣ наредби трѣбваше да станатъ прѣзъ августъ 1910 и 1911 г. ще се извършатъ по настоящия законъ прѣзъ януарий и февруарий 1911 и 1912 г.“

„Най-сетнѣ съ законъ, приетъ отъ същото Народно събрание, въ третата му редовна сесия, и утвърденъ съ указъ отъ 17 февруарий на текущата година, *пропорционалната система* биде разпространена и за *избиране народни представители*, но само за обикновеното Народно събрание и то пакъ за *опитъ* само за Пловдивския и Търновския окръжи, като направиха само слѣдующето незначително измѣнение въ закона: замѣниха д'Ондтовото изчисление съ Дицовото за търсене изборния дѣлителъ — системата на най-големитѣ срѣдни числа, резултатътъ, отъ които, обаче, е еднакъвъ.“

„По *съразмѣрната система*, прочее, се произведоха законодателнитѣ избори само въ поменатитѣ по-горѣ два окръжи на 4 изтекли септемврий.

„Желаейки да разпространя *пропорционалната избирателна система* върху изборитѣ за *народни представители въ цѣлото царство*, както и за *селскитѣ общини* отъ извѣстна голѣмина, азъ назначихъ една извѣтъ-парламентарна комисия отъ най-виднитѣ наши дѣятели по разработването на въпроса за пропорционалното прѣдставителство, за да прѣработи избирателния законъ и, като внесе въ него всички измѣнения и допълнения, които врѣмето изиска и опитътъ ни показва, да нагоди избирателния законъ за горѣпоменатата цѣль.“

„Тая комисия въ 18 свои засѣдания, подъ прѣдседателството на главния секретаръ на Министерството на вътрѣшнитѣ работи и народното здраве, приготви единъ *прѣварителенъ проектъ* — *avant projet* — който подъ мое прѣдседателство на комисията въ седемъ засѣдания разгледахме, догледнихме и измѣнихме заедно съ мотивитѣ му и му дадохме настоящата форма, въ която имамъ честта да го прѣдставя на почитаемото Народно събрание за разглеждане, заедно съ доклада до мене отъ горѣпоменатата комисия, който съдържа и мотивитѣ за сѣщия.“

„Прѣди това, обаче, по порѣчка на Министерския съветъ, азъ посѣтихъ Швейцария, Белгия, Сърбия и Франция — въ първитѣ три отъ които е въведена и дѣйствува отъ нѣколко вече години *съразмѣрната избирателна система*, а въ послѣдната сѣщата реформа е дневниятъ въпросъ отъ най-големъ актуалностъ и въ навечерието да бѣде въведена за политическитѣ избори.“

„Моитѣ изучавания азъ прѣдставихъ въ единъ докладъ до Министерския съветъ, който тоже прѣдставявамъ на благосклонното внимание на почитаемото Народно събрание.“

„Подиръ всичко казано искамъ да направя слѣдующата *бѣлѣжка* прѣди да свърша. Да не би да се помисли, че азъ гледамъ на пропорционалното прѣдставителство, като нѣкое всеобщо лѣкарство за всички политически недѣзи въ едно съвършено политическо общество. „Въ политиката, споредъ много правата *бѣлѣжка* на извѣстния белгийски дѣятелъ, сенатора Графа д'Алвиела, нѣма вече панацея, както ги нѣма вече и въ медицината.“

„Обаче, безъ да бѣде нѣкоя панацея, пропорционалната система се явява като едно ефикасно срѣдство противъ голѣмитѣ неправди на мажоритарната система и прѣбражда, така да се каже, политическия животъ на една страна.“

„Узаконяването на системата, която ви прѣдлагамъ, е единъ отъ най-смѣлитѣ и благонамѣрени жестове, проявени у насъ, откато съществува нашето народно прѣдставителство. Въвеждането за реформата, която се прѣдставя на вашето разглеждане и одобрение, е най-важната реформа, извършена у насъ, откато съществуваме като *държава*.“

„И азъ се надѣвамъ, че *начинаието на коалиционното правителство* за въвеждането и за законодателнитѣ избори пропорционалното прѣдставителство, основателно наречено „избирателната справедливостъ“, ще получи симпатитѣ на всички партии, и тѣхната поддрѣжка, защото тая система не е нито народняшка или прогресивна, нито радикална или либерална, нито демократическа или социалистическа, а е принципътъ на общението на идеитѣ, на свободното дѣйствие на всички мнѣния и партии въ нашата страна. Тя не помага на никоя отъ послѣднитѣ да прѣвъзможне надъ другитѣ, а, напротивъ, помага на всѣка отъ тѣхъ, която би се намѣрила въ опасностъ да бѣде смачкана, да бѣде унищожена. Това е особено важно и нужно за всички партии, находящи се вънъ отъ властѣта, за всички меншества, за да запазятъ свободата си и даже съществуването си.“

„Най-сетнѣ, не сме ние, които тепърва ще правимъ *опита съ тая реформа*. Други народи сѣ го направиха съ успѣхъ; ние се ползуваме отъ тѣхния опитъ. Впрочемъ, ние имаме и нашия такъвъ, който напълно е въ полза на реформата, която прѣдлагаме.“

„Опитътъ отъ двата окръжи показва, че въвеждането напълно на пропорционалното прѣдставителство не прѣдставлява никакви мъжнотии, нито по своята техника, нито пъкъ за правилния ходъ на прѣдставителството на народа, а напротивъ.“

„И ние съ комисията се поставихме да направимъ възможно по-малко измѣнения въ механизма на изборитѣ и да оставимъ неизмѣнни привичкитѣ на нашия избирателъ.“

„София, 13 декемврий 1911 г.“

„Министъръ на вътрѣшнитѣ работи и народното здраве:

А. Людскановъ.

Приложение:

1. Докладъ до Министерския съветъ;
2. Репортъ отъ комисията до министра на вътрѣшнитѣ работи и народното здраве;
3. Докладъ къмъ проекта за измѣнение на нѣкои членове отъ избирателния законъ, и
4. Законопроектъ за измѣнение нѣкои членове отъ избирателния законъ.

„До почитаемия Министерски съветъ.“

Д о к л а д ъ

отъ Александъръ Людскановъ, министъръ на вътрѣшнитѣ работи и народното здраве, отъ 30 ноемврий 1911 г.

„Въ изпълнение постановлението на почитаемия Министерски съветъ отъ 15 септемврий т. г., протоколъ № 72, имамъ честъ да доложя, че азъ посѣтихъ тритѣ държави, въ които е въведена пропорционалната избирателна система — Швейцария, Белгия и Сърбия; както и Франция, дѣто сѣщата реформа е дневниятъ въпросъ отъ най-големъ актуалностъ.“

„Благодарение на личнитѣ мои връзки отъ по-рано, а така също и на съдѣйствието на нашитѣ дипломатически прѣдставители въ казанитѣ страни, макаръ и да разполагахъ съ твърдѣ късо врѣме — понеже трѣбваше да се завърна наврѣме за откриването на текущата сесия на Народното събрание — азъ

пакъ успѣхъ да извърша, доколкото това ми бѣше възможно, поръчката на почитаемия Министерски съвѣтъ и имамъ честта да прѣдства въ настоящия докладъ моитѣ изучавания върху положението на въпроса за пропорционалната избирателна система на казанитѣ държави.

„Ще забѣлѣжа, че, за мое щастие, въ Бернъ засѣдаваше, по време на моето тамъ посѣщение, националниятъ съвѣтъ на Швейцария на послѣдна сесия, така щото имавъ случай да се запозная съ по-виднитѣ негови членове, а пъкъ въ Белгия, когато отидохъ тамъ, се произведоха избори за общинскитѣ съвѣти, така щото имавъ случая лично да наблюдавамъ дѣйствието на белгийската избирателна система. За тая цѣль азъ присѣствувахъ въ гр. Анверсѣ, както на прѣдизборнитѣ агитационни събрания, а така сѣщо и въ самия изборенъ день на една отъ избирателнитѣ секции, а вечерята, па и на слѣдующия день, въ градския домъ, дѣто засѣдаваше, подъ прѣдседателството на прѣдседателя на гражданското отдѣление на окръжния съдъ, главното избирателното бюро, за да прѣвѣри изборнитѣ книжа и прогласи резултата отъ избора.

„Настоящиятъ мой докладъ се състои отъ четири части: въ първата ще разгледамъ пропорционалната избирателна система въ Швейцария; въ втората — въ Белгия; въ третата — проектираната избирателна реформа въ Франция, и въ четвъртата и послѣдна — състоянието на въпроса въ Сърбия.

I. Пропорционалната избирателна система въ Швейцария.

„А. Прѣдварителни бѣлѣжки.

„За да стане по-понятно изложението ми по въпроса, азъ мисли за цѣлесъобразно да направя слѣдующитѣ прѣдварителни бѣлѣжки.

„Швейцария не е една република, както мнозина си я прѣдставляватъ, а една конфедерация, една мозайка отъ малки твърди разнообразни и различающи се твърди много помежду си — било по пространството на земята си, било по политическата си и муниципална организация, било най-сетнѣ по духа и обичаитѣ на населенията имъ — републики. Отъ тамъ и голѣмото разнообразие въ автономията на общинитѣ спрѣмо кантоналнитѣ власти. Тогазъ, когато ние срѣщаме по-голѣма централизация въ романска Швейцария, Апензелскитѣ пѣкъ общини сѣ нѣщо като подрепублики, почти независими отъ кантоналнитѣ власти.

„Но колкото разнообразие и да има въ духа и наклонноститѣ на населенията отъ разнитѣ кантони, швейцарцитѣ изобщо сѣ голѣми демократи въ пълната смисълъ на думата. Народътъ е положителенъ, уравновѣсенъ, не се поддава на изборни обѣщания, на демагогски платформени малонадавания. И ако прогресивниятъ радикализъмъ, граничащъ съ умѣрения економически държавенъ социализъмъ, се е загнѣздилъ отдавна и съ голѣмъ успѣхъ въ управлението на страната, това се дължи главно на обстоятелството, че управляющитѣ сѣ давали реални рѣшения на наизрѣлитѣ социални въпроси и защото проповѣдванитѣ и извършенитѣ отъ тѣхъ реформи сѣ отговаряли на съвършения умственъ уровень на болшинството отъ швейцарския народъ. Обаче утопическиятъ социализъмъ не се е оказалъ по вкуса на практическитѣ швейцарци, които не се блязватъ отъ мъгливата и отдалечена перспектива на нѣкаква си социална революция, която обѣщава да докара, като съ магически жезлъ всеобщо благосъстояние. Понеже въ ума на мнозина млади наши утописти името на Швейцария се съчетава чутъ-ли не съ царството на социализма, дъл-

женъ съмъ да кажа, прѣди да отида по-нататѣкъ, нѣколко думи върху социалъ-демократическата партия въ Швейцария.

„На влиянието на германскитѣ изгнаници отъ 1819 г., на французскитѣ отъ 1851 г., на италианскитѣ, рускитѣ и австрийскитѣ политически емигранти, които сѣ намѣрили въ разни врѣмена прибѣжище въ Швейцария, се дължи появяването на социалъ-демократическата партия въ Хелвеция. Обаче тя е проявила своята дѣйностъ само слѣдъ прѣглеждането швейцарската конституция въ 1874 г. Интересно за отбѣлѣзване е, че въ Бернъ, сѣдалището на федералнитѣ власти и единъ отъ най-важнитѣ културни швейцарски центрове, социалъ-демократическата партия се е основала едва въ 1888 г. Чакъ въ 1904 г. разнитѣ социалистически групировки се организирани съ пѣль за избирателна борба и сѣ се втурнали да завоеваватъ властта. Обаче тѣ нѣмаха успѣхъ и изборитѣ въ ноемврий 1905 г. имъ нанесоха чувствителенъ ударъ. Тѣхни прѣдставители останаха само двоица въ Националниятъ съвѣтъ. Главната причина за това имъ поражение бѣше тѣхнитѣ антимилиитаризъмъ, проявенъ въ крайнитѣ имъ рѣшения въ конгреса имъ въ Лозана, въ августъ 1905 г. Въ изборитѣ въ 1908 г. числото имъ се възкачи на 6, а въ изборитѣ, станали прѣди два мѣсеца, числото имъ се повдига на 15.

„Въ слѣдствие увеличилото се население на Швейцария, което достига по настоящемъ 3.753.293 души и понеже всѣки 20.000 жители иматъ право на единъ депутатъ въ Националниятъ съвѣтъ, числото на народнитѣ прѣдставители сега е 189 — съ 22 души повече, отколкото бѣше въ изборитѣ на 1908 г. Изборитѣ, извършени на 17/30 октомврий т. г. сѣ дали слѣдующия резултатъ: 118 радикалъ-демократи (срѣщу 103 отъ послѣдната камара), 37 консерватори-католици (срѣщу 34), 15 социалисти (срѣщу 6), 12 либерали (срѣщу 16), 7 души отъ политико-социалната група (срѣщу 5 демократи и трима независими).

Въ Швейцария законодателната власть принадлежи на двѣ камари — Националниятъ съвѣтъ и Съвѣта на щатовѣтѣ, а съединени на едно тѣ образуватъ Федералното събрание. Седемъ федерални съвѣтници, избирани всѣки три години, образуватъ Федералния съвѣтъ — изпълнителната власть. Тѣ избиратъ ежегодно одного изъ помежду си за прѣдседателъ, който е прѣдседателъ на Хелветската република. Послѣдниятъ е старшина (деканъ) на своитѣ шесть другари, които всѣчки сѣ пѣкъ шефове на разнитѣ правителствени департаменти — пѣщо като нашитѣ министри.

„Макаръ изпълнителната власть въ Швейцария да е въ рѣцѣтѣ на избираеми тѣла — на Федералния съвѣтъ на конфедерацията, на великитѣ съвѣти — за кантонитѣ, на муниципалнитѣ съвѣти — за общинитѣ, редомъ съ това делегирване на изпълнителната власть народътъ си е запазилъ послѣдната дума посредствомъ прѣката си законодателна инициатива чрѣзъ референдумъ. Така че чрѣзъ изборитѣ за Федералното народно събрание и чрѣзъ федералния референдумъ, швейцарскиятъ народъ можа да прокара въ пѣлата Хелвеция голѣми и силни политически течения, които да се издигнатъ по-високо надъ мѣстнитѣ злоби и надъ локалнитѣ интереси. Слѣдъ като си е гарантиралъ по тоя начинъ истинско и даже прѣмо и най-широко самоуправление, швейцарскиятъ народъ си е наложилъ отъ друга пѣкъ страна самопроизволно най-строгата колективна дисциплина.

„Хелветската конфедерация състои отъ 22 кантона, тритѣ отъ които обаче, сѣ раздѣлени въ полу-кантони, съ пѣлна автономия: Базелъ-градъ и Базелъ-околията), Унтервалдъ (Обвалдъ и Нидвалдъ), Апенцелъ (Родсъ външнитѣ и Родсъ вътрѣшнитѣ).

„Въ Швейцарската конституция още въ 1848 г. е било възприето началото на всеобщото гласоподаване.

„Числото на избирателните околии съ по единъ депутатъ е било така нагледено, щото да може всѣки кантонъ да има по единъ народенъ прѣдставителъ въ Националния съвѣтъ, каквото и да е числото на неговите жители. По тоя начинъ кантоните Ури, Цугъ, двата полукантони на Унтервалдъ и она на Аппенцелъ образуватъ всѣкой отдѣлна избирателна околия и даватъ по единъ депутатъ, когато други, споредъ числеността си, даватъ по двама, по трима, по петъ, по шестъ, а Цюрихскиятъ — деветъ народни прѣдставители.

„Б. Пропорционалната избирателна система въ разните швейцарски кантони.

„Швейцария е люлката на пропорционалната избирателна система. Системата, която е въведена въ Хелвеция — конкуренцията въ листите — е настоящата швейцарска. Тя е била първоначално измислена и прѣдложена отъ Марини и Велами на женевското дружество за пропорционалното прѣдставителство, съставено въ 1865 г. Видоизмѣнена отъ послѣдното, тя е била прѣдложена на Женевския великъ съвѣтъ, но послѣдниятъ не я е приелъ. Обаче тая система е била изходната точка на една цѣла серия отъ пропорционални избирателни системи, които сж въведени за избране велики съвѣти въ кантоните: Женева, Швицъ, Цугъ, Сольуръ, Базелъ (градътъ), Тесинъ, Нювшателъ и Сент-Галъ; за избране главни съвѣти въ нѣкои градски общини и на общия съвѣтъ въ гр. Вернъ.

„Обаче, трѣбвало е цѣли двадесетъ и петъ години неустоййна борба за вътѣржествуването на тая нова политическа идея въ Швейцария. Въ всичките кантони по-рано е била тожже въ сила мажоритарната избирателна система. Злоупотрѣбленията, които и тамъ сж били правени съ нея, сж били възмутителни и сж прѣдизвикали силни негодувания въ населението. Такива негодувания сж дохождали до публични възмущения, каквито сж случалите на революциите, по-рано, въ 1864 г. въ Женева, а въ 1890 г. въ Тесинския кантонъ.

„1. Кантонъ Тесинъ.

„Въ изборите на 1890 г. въ Тесинския кантонъ 12.166 либерали получили само 35 депутатски мѣста, когато консерватерите, почти съ сжщото число гласове — 12.783 — получили повече отъ два пъти — тѣкмо 77 депутатски мѣста. Тая въпиюща неправда силно възбуди двѣте борящи се отдавна политически партии и прѣдизвика цѣла революция, за потасяването на която станало нужда да се изпратятъ федерални войски. Въ посланието на Федералния съвѣтъ е било признато, че характерътъ на извършеното прѣдставителство на народа отъ кантона Тесинъ е една „явна несправедливостъ“.

„Въ слѣдствие на това станало е едно прѣгледане на конституцията и е била въведена пропорционалната избирателна система за учрѣдително събрание съ закона отъ 5 декември 1890 г., за политическите избори и за изборите на сѣдиите, съ разни закони и декрети до 2 декември 1892 г. Кантонътъ се раздѣля на 17 избирателни колегии, когато дотогава, споредъ конституцията отъ 1830 г., е имало 30 избирателни околии (circoli). Интересното е, че даже данъчнитѣ комисии, споредъ закона отъ 1894 г., се избиратъ по пропорционалната система съ ограничителенъ вотъ. Въ май 1895 г. новото Тесинско углавно сѣдопроизводство прѣдписва изборите на околийските и кантонални сѣдебни заседатели да става по пропорционалната система. Найсетнѣ, въ 1898 г. е било въведено общинско прѣд-

ставителство, за избора на което се въведе тожже пропорционалната система.

„Тесинската пропорционална система за политическите избори е една смѣсъ отъ системата на най-големите остатъци и она на най-силните листи.

„2. Кантонъ Нювшателъ.

„Слѣдъ благотворния резултатъ отъ опита съ пропорционалната система въ Тесинския кантонъ, по сжщите причини — като сръдство за прѣмахването една остра политическа криза — сжщата пропорционална система е била въведена и въ Нювшателския кантонъ съ законъ отъ 28 октомври 1891 г. за изборите за Великия съвѣтъ. Тоя законъ е билъ първоначално приетъ за опитъ за три години, а впоследствие, благодарение на задоволителните резултати, е билъ окончателно приетъ съ закона отъ 22 ноември 1894 г., който влѣзе въ сила на 1 май 1895 г.

„Ще резюмираме главните му разпореждания, като единъ отъ по-важните швейцарски закони по материята.

„За да се отстрани разпокъсването на гласовите и дробенето на партиите, което прѣчи на образуването правителствено болшинство, законътъ игнорира малките избирателни тѣла.

„Тѣй като дробенето би могло да стане и въ случая, ако избирателътъ имаше право да повтори два или повече пъти името на кандидата, когато прѣдпочита — въ който случай една група избиратели, често малочисленна, може да има прѣдставители — за да се отстрани тая несгода, законътъ запрѣзва кумулативния вотъ. Когато повече отъ единъ гласъ бѣдатъ дадени на сжщия кандидатъ, само единъ гласъ му се смѣта, а другите се считатъ като гласове за листата на партията му, ако съдържатъ известна бѣлѣжка.

„За да се запази абсолютната тайна на гласоподаването и за да се избѣгнатъ всѣкакви шмекерни и давления върху избирателя, тоя послѣдниятъ гласува съ бюлетинъ въ затворенъ пликъ, който той приготвя въ една специална, приспособена за тая цѣль, „гласоподавателна прѣграда“.

„За изборите сж отредени два дена — сжбота и недѣля, изборътъ се свършва съ гласоподаването.

„Изборътъ става, както у насъ въ избирателни околии, подраздѣлени на избирателни секции.

„Въ всѣка избирателна секция има по двѣ избирателни бюра. Едното, което е дѣйствителното избирателно бюро, е натоварено да води избирателните дѣйствия, да осигури редовността и тайната на гласоподаването, както и да се произнася върху всичките контестации. Второто бюро е натоварено съ прѣброяването гласовите.

„Гласоподаването става по кандидатни листи. Листите се установяватъ отъ политическите партии, или отъ група избиратели, и се съобщаватъ на префекта поне петъ дена прѣди почването на гласоподаването. Партиите трѣбва да турятъ въ листите си точното число на депутатите и замѣстниците имъ, които има да се избиратъ; повечето турнати имена служебно се заличаватъ отъ префектурата и то отъ послѣдните имена на листите. Партиите могатъ да съставляватъ общи листи, съ условие, обаче, да обозначаватъ ясно и отдѣлно своите кандидати. Избирателите иматъ право да пѣстрятъ листите съ кандидати отъ разни листи. Всѣка партия има право да си избира цѣта на бюлетините си и еднажъ установенъ, той остава нейна изключителна собственостъ.

„Избирателните околии избиратъ замѣстници депутати въ размѣръ до половината числото на послѣдните, а най-малко по единъ за всѣка избирателна околия. Тѣ се избиратъ съ сжщите бюлетини,

но тѣхниятъ изборъ съставлява отдѣлна избирателна операция съ особено прѣброяване.

„Избирателтъ има още правото да гласува за една непълна листа отъ кандидати и да дава колективно на една партия или група гласовѣ, неизразени поименно, като гласове на листата имъ, за да усили частта на пропорционалното прѣдставителство на тая партия или група. Въ тоя случай волята на избиратели трѣбва да се изрази съ споменуването слѣдъ имената на кандидатитѣ, че гласовѣ, неизразени поименно, се даватъ на еди-кой си листа.

„Избирателтъ разполага съ толкова гласове, колкото депутати има да се избиратъ. Когато бюлетинитѣ съдържатъ повече имена, ония отъ тѣхъ, които сж написани слѣдъ слѣдующото за избирание число на депутати, не се смѣтатъ. Когато бюлетината съдържа по-малко имена, гласовѣ, съ които избирателтъ можеше да разполага, а не ги е далъ на кандидатитѣ обозначени поименно, се считатъ гласове за листата на партията, споредъ направената отъ гласоподавателя бѣлѣжка, ако ли бюлетината нѣма тая бѣлѣжка, гласовѣ, неизразени поименно, не се считатъ.

„Гласовѣ дадени за единъ кандидатъ, който фигурира въ много листи, се смѣтатъ изцѣло за оная листа, къмъ която кандидатътъ се е присъединилъ писмено до префектурата прѣди почването на гласуването. Въ отсъствие на подобно заявление, всичкитѣ гласове, дадени за една обща кандидатура, се прѣсмѣтатъ за оная кандидатна листа, която има измежду всичкитѣ листи, въ които се намѣри това име, най-много гласове.

„Разпрѣдѣлението на гласовѣ става по слѣдующия начинъ: раздѣля се цѣлото число на правилно и редовно подаденитѣ гласове съ числото на депутатитѣ, които има да се избиратъ. Числото, получено отъ всѣка листа слѣдъ това, се раздѣля съ полученото дѣлимо. Така се намира числото на депутатитѣ, на което има право всѣка избирателна листа.

„Ако прѣсмѣтването даде дробъ, листата, която има най-големо число гласове, има право да получи единъ допълнителенъ депутатъ. Ако това допълнение достигне повече отъ едно депутатско мѣсто, тия мѣста се разпрѣдѣлятъ между листитѣ, които иматъ най-много гласове, споредъ реда на тѣхната числена сила.

„Провѣзгласяватъ за депутати лицата отъ листитѣ, съразмѣрно гласовѣ, които е получила всѣка група, съгласно разпрѣдѣлението имѣ. Ония, които иматъ сжщото число гласове въ една и сжща листа, се обявяватъ депутати споредъ реда, по който тѣхната група ги е наредила.

„Кандидатитѣ за депутати, неизбрани, а слѣдъ тѣхъ и кандидатитѣ за замѣстници, които иматъ нужното число гласове, за да бждатъ признати за избрани, а въ сжщото врѣме иматъ най-големото число гласове въ тѣхнитѣ респективни листи, се записватъ въ протокола. Въ случай на ваканция тѣ замѣтватъ, по прогласяване отъ камарата, останалитѣ прѣзъ законодателния периодъ вакантни мѣста, които се оставятъ на разположението на партията на която сж принадлежали.

„Цѣлото число на гласовѣ, придобити отъ всѣка листа въ една избирателна околия, образува избирателната цифра на листата. Никой кандидатъ не може да бжде избранъ, ако не е получилъ едно число гласове, равно поне на 15% отъ бюлетинитѣ, признати за правилно и редовно подадени. Всѣка листа, отъ която нито единъ отъ кандидатитѣ не е получилъ това число, се отстранява и не се смѣта при разхвърлянето на гласовѣ. Полученитѣ отъ подобна листа гласове се смятатъ като неподадени.

3. Кантонъ Женева.

„Историята на пропорционалната система въ тоя кантонъ е стара. Още въ учредителното събрание

въ 1842 г. е станало въпросъ за нея — съ цѣль да се гарантира прѣдставителството на меншествата, депутатътъ Хофманъ се е опиталъ, обаче безуспѣшно, да прокара тая реформа. Едва слѣдъ половинъ вѣкъ и въ слѣдствие особеното положение, въ което се намираха въ деветдесетитѣ години политическитѣ партии въ Женевския кантонъ, прибѣгнаха до пропорционалната избирателна система, като спасително сръдство. Радикалитѣ се бояха за положението си, въ слѣдствие растящата непопулярностъ на нѣкои отъ тѣхнитѣ членове. Социалиститѣ поискаха да се отдѣлятъ отъ радикалитѣ. Демократитѣ не се рѣшаваха вече да взематъ католици въ своитѣ кандидатни листи, а безъ тѣхъ не можаха да задържатъ болшинството си. И католическата партия се домогваше да изгѣдне най-крайнитѣ свои членове. Въ слѣдствие на всичко това, въ 1892 г., Великиятъ съвѣтъ е приелъ конституционния законъ, който въвѣжда пропорционалната система за избирание депутати въ тоя съвѣтъ. Станало е допитване до народа и послѣдниятъ, съ референдумъ отъ 7 септември 1892 г., е одобрилъ споменатия законъ. Малко пѣкъ слѣдъ това Великиятъ съвѣтъ гласувалъ избирателния законъ по пропорционалната система.

„Основнитѣ принципи на тоя законъ, резюмирани, сж слѣдующитѣ:

„Всѣка една група отъ избиратели има право да прѣдстави кандидатна листа за депутатъ за Великия съвѣтъ. Тая листа трѣбва да бжде подписана отъ двадесетъ души правоспособни избиратели и трѣбва да бжде подадена въ кантоналната държавна канцелария осемъ дена прѣди избора.

„Всѣки избирателъ има толкова гласове, колкото депутати има да се избиратъ. Той може да гласува за кандидатитѣ на една листа или може да даде нѣкои гласове за кандидати отъ другитѣ листи. Ако нѣкой избирателъ не желае да гласува за нѣкоя извѣстна група, може да гласува свободно — безъ да споменава нѣкоя листа. Въ тоя случай само гласовѣ, дадени за кандидатитѣ, сж дѣйствителни.

„Всѣка една листа получава толкова прѣдставители, на колкото ѝ дава право цѣлото число гласове, които тя получава. Това цѣло съставлява едно избирателно число. Всѣка листа има право на толкова прѣдставители, колкото пжти казаното избирателно число съдържа дѣлителя. А пѣкъ дѣлителятъ се получава, като се раздѣли цѣлото число подадени гласове съ числото на депутатитѣ, които има да се избиратъ, плюсъ една единица.

„Слѣдъ приемането на тоя законъ, числото на радикалитѣ и на демократитѣ се намалило въ слѣдствие образуването на фракции, които желаятъ да иматъ тоже свои прѣдставители въ кантоналния парламентъ. За гласуването на законитѣ трѣбвало е да се прибѣгва до компромиси между разнитѣ партии и фракции. Както изглежда, тая система е способствувала за размноженieto на крайнитѣ партии и за отслабването на умѣренитѣ елементи.¹⁾

„Кантонъ Цугъ.

„Пропорционалната изборна система е била въведена съ конституционния законъ отъ 31 юний 1894 г., въ слѣдствие на който е билъ промулгиранъ кантоналниятъ законъ отъ 1 септември и допълненъ на 10 октомври сжщата година.

„По тоя законъ се произвеждатъ законодателнитѣ избори и изборитѣ на сѣдитѣ, а така сжщо и за общинскитѣ съвѣти, само ако $\frac{1}{10}$ отъ избирателитѣ пожелаатъ това.

„Економиката на закона е системата на конкуренцията на листитѣ, но комбинирана съ кумулатив-

¹⁾ Вж. Reports from His Majesty's representatives in foreign countries and in British colonies respecting the application of the principle of proportional representation to public elections № 3, — 1907 стр. 58.

ното (натрупано) гласоподаване. Избирателът има право да даде два или повече гласа на единъ и същи кандидатъ.

„Тая система е прѣдизвикала силни критики, поради своята сложност. Въ слѣдствие разнорѣчивото тълкуване и различното прилагане на нѣкои неговѣ разпореждания, много гласове сж пропадали, като недѣйствителни. Законътъ отъ 21 декемврий 1896 г. е внесълъ въ това отношение нѣкои поправки и подобрения, които сж се оказали удачни. Избирателитѣ сж привикнали къмъ закона и въ резултатъ се оказва, че всѣка партия получава едно число прѣдставители, съотвѣтно нейната сила, така че изключително надмощие на нѣкоя отъ партитѣ е станало невъзможно.

„5. Кантонъ Сольвортъ.

„Пропорционалната система е въведена въ тоя кантонъ съ законъ отъ 17 мартъ 1895 г. за избора на кантонални съветѣ и на общинскитѣ съветѣ, които иматъ повече отъ десетъ съветника, а за другитѣ не е задължителна. Принципитѣ на тоя законъ сж ония общи на другитѣ швейцарски закони по материята.

„Трѣбва да забѣлѣжа, че въвеждането на тоя законъ е билъ тоже резултатъ на политическа необходимостъ. Прѣдстоело е да се прѣмахне една финансова обструкция и е трѣбвало да се даде на партията, която е ръководѣла тая обструкция, като залогъ за омиротворение пропорционалното избирателство.¹⁾

„Въ 1903 г. е било направено прѣдложение за измѣнение на тоя законъ, което, обаче, е било отхвърлено отъ кантонални съветѣ. Отъ живитѣ разисквания, които сж станали по тоя случай, се вижда, че тоя законъ е ималъ благотворно влияние върху политическия животъ на кантона.²⁾

„6. Кантонъ Сентъ-Галъ.

„Привърженицитѣ на пропорционалната избирателна система въ тоя кантонъ дълго и упорито сж се борили за прѣкръпяването ѝ. Отъ 1893 г. досега сж правили нѣколко прѣдложения и сж малко гласове прѣдложенията имъ сж били отблъсвани. Така:

„Въ 1893 г. пропорционалното прѣдставителство е било отблъснато съ 21.597 гласа срѣщу 19.875;

„Въ 1901 г. противни сж били 24.931 гласоподаватели, а въ полза 24.417;

„Въ 1906 г. противъ системата сж били 26.701 гласоподаватели, а за нея 26.153.

„Най-сетѣ прѣди двайсетина дена пропорционалното прѣдставителство за законодателнитѣ избори е било гласувано отъ Великия съветъ съ голѣмо болшинство.³⁾

„Възприетата система е едно срѣдно рѣшение между високия изборенъ дѣлителъ на гласовѣтъ на Нюшателския кантонъ и системата на най-голѣмитѣ фракции, видоизмѣнена въ Женева съ въвеждането на базелския принципъ на Хагенбахъ-Бিশовъ, на интегралното пропорционално прѣдставителство.

„Споредъ приетата система въ Сентъ-Галъ, общото число гласове на избирателнитѣ листи, дадени въ една околия, се раздѣля съ числото на кандидатитѣ, които има тамъ да се избиратъ и се уголѣмява съ една единица. Листи, които не биха получили гласове въ размѣръ на три четвърти отъ така получената цифра, сж окончателно отстранени. Слѣдъ това се раздаватъ съразмѣрно депутатскитѣ мѣста между

другитѣ листи; а ония депутатски мѣста, които оставатъ нераздадени, се даватъ на ония листи, които иматъ най-голѣмитѣ фракции.

„7. Кантонъ Базелъ (градътъ).

„И въ тоя кантонъ се е водила продължителна борба за прокарване реформата. Слѣдъ като е била отхвърлена въ 1890 и 1900 г., най-сетѣ въ 1905 г. е била приета пропорционалната система за избиране на Великия съветъ. Още сжщата година изборътъ за тоя съветъ е станалъ по тоя именно законъ и е билъ извършенъ за общото задоволство на всички, тъй като „разнитѣ партии не само сж получили прѣдставителство тъкмо споредъ силитѣ си, но сж били избрани кандидатитѣ отъ всѣка партия, които сж имали най-голѣмо довѣрие ватрѣ въ самитѣ партии. Ония же партии, които по старата мажоритарна система биваха твърдѣ силно прѣдставлявани, твърдѣ естествено, ги сполѣтъха голѣми загуби, но даже и тѣ дойдоха да признаятъ справедливостта на новата система.“¹⁾

„8. Кантонъ Фрибургъ.

„Пропорционалната система биде въведена за избора за Великия съветъ въ нѣкои градски общини съ единъ декретъ отъ 23 мартъ 1895 г.

„9. Кантонъ Швицъ.

„Пропорционалната система е била въведена въ 1898 г. за избора на кантонални великѣ съветѣ, но само за общини имѣющи правото да избиратъ трима или повече членове за тоя съветъ.

„10. Кантонъ Люцернъ.

„Въ 1898 г. въведена е била въ тоя кантонъ пропорционалната система за изборитѣ за Великия съветъ, а также и за общинскитѣ избори, ако единъ трета отъ избирателитѣ поискатъ това.

„Макаръ че приведохъ въ резюме по-горѣ главнитѣ разпореждания на нюшателския и женовския избирателни закони, както и сентъ-галския, касателно въведенитѣ тамъ пропорционални системи, за допълване и поясняване на моето изложение, считамъ за нужно да приведа твърдѣ сжстеното изложение на всичкитѣ швейцарски закони по въпроса, направено въ посланието на Федералния съветъ къмъ Федералното събрание отъ 25 февруарий 1910 г.²⁾ по случай националното прѣдложение за въвеждането пропорционалната система за изборитѣ за Национални съветѣ.

„Изборитѣ, споредъ това послание, ставатъ въ швейцарскитѣ кантони по слѣдующия начинъ:

„Различнитѣ партии и групи прѣдаватъ прѣди изборния день (сроковѣтъ на това прѣдаване различно сж опрѣдѣлени) въ рѣцѣтъ на компетентнитѣ власти листата на кандидатитѣ си. Тия послѣднитѣ се прѣглеждатъ и въ случай на нередовност се съставляватъ отново. Ако, напр., единъ и същи кандидатъ е въ повече отъ една листа, той се поканва въ едно по-скоро врѣме да заяви за коя партия се кандидатира. Тѣй прѣдаденитѣ листи, обикновено, се публикуватъ въ официалния вѣстникъ.

„Избирателътъ може да гласува за толкова кандидати, колкото прѣдставители има да се избиратъ (избори по кандидатни листи — scrutiu de liste), но не му е позволено, споредъ повечето закони да запише въ своя избирателенъ бюлетинъ имена, които не фигуриратъ въ никоя отъ прѣдставенитѣ листи. Само въ Базелъ-града и въ Швицъ е възможно да се гласува за самостоятелнитѣ („дивитѣ“ — sauvages — Wilde).

¹⁾ Вж. Amtlichen Stenographischen Bulletin der Schweizerischen Bundesversammlung 1910, стр. 132.

²⁾ Вж. Reports etc. стр. 59.

³⁾ Вж. Le Temps du 27 Novembre 1911.

¹⁾ Вж. Reports стр. 59.

²⁾ Вж. Message du Conseil Fédéral à l'assemblée fédérale sur l'initiative tendant à l'application du système proportionnelle aux élections au Conseil National Suisse (25 Février 1910).

„Избирателът може да заличава имената въ листата отъ него избрана или пъкъ да вписва имена, които сж записани въ други листи („rapascher“). Въ кантона Люцернъ заличаването или вписването („rapascher“) е запрѣтено (чл. 5 отъ люцернския законъ гласи, че само ония гласове сж валидни, които сж дадени за имената на една и сжща избирателна листа), тъй щото, тоя законъ позволява на избирателя да заличи до едно имената, които фигуриратъ въ избраната отъ него кандидатна листа. Въ всички кантони, изключая Базелъ-града и Швицъ, запрѣтено е на избирателя да натрупва върху едно име гласове, т. е. да дава нѣколко гласа на единъ или нѣколко отъ кандидатитѣ. Споредъ базелския законъ, едно и сжщо име може да фигурира най-много три пѣти, споредъ швицкия — най-много два пѣти на сжщия избирателенъ бюлетинъ. Въ Швицъ се запрѣщава на избирателя да натрупва гласовѣ си за тъй нареченитѣ „диви“.

„Когато гласоподаването се прѣкрати, установява се цифрата на гласовѣтѣ, подадени за всѣка листа, въ всѣки кантонъ, съ събирането на поименнитѣ гласове, подадени за кандидатитѣ и неизказанитѣ гласове, зачеркнатитѣ имена или оставени празни (en blanc). Листата оставена празна (en blanc) отъ избирателя се ползува тоже отъ гласовѣтѣ, които липсватъ въ Базелъ-града и въ Швицъ, всѣко име на „дивъ“ (sauvage) се смѣта като една особена листа.

„Слѣдъ това избирателното число се установява. Въ кантонитѣ Тесинъ, Женева, Швицъ и Базелъ-града това става по метода на Хагенбахъ-Бисповъ (Hagenbach-Bischoff), като се раздѣли цѣлата цифра на дѣйствителнитѣ гласове съ числото на разпрѣдѣляемитѣ мандати, плюсъ единъ; цѣлото число веднага по-високо отъ частното число е избирателното число. Въ разпрѣдѣлението всѣка листа получава толкова кандидати, колкото пѣти избирателното число се съдържа въ цифрата на гласовѣтѣ, които кандидатната листа е получила.

„Въ кантона Нювшателъ, гласуването за избирание депутати за Голѣмия съвѣтъ става по избирателни листи, като се разпрѣдѣлятъ кандидатитѣ за разнитѣ листи, съразмѣрно числото на гласовѣтѣ, които сж получили.

„Въ кантона Нювшателъ, гласуванятия за избирание, подадени за кандидатитѣ се прѣсмѣтатъ само за тия послѣднитѣ, а не за кандидатнитѣ листи. Избирателното число се получава, като се раздѣли цѣлата цифра на избирателнитѣ бюлетини, дадени за разнитѣ листи, съ числото на разпрѣдѣленитѣ мандати (въ кантона Люцернъ) или съ числото на разпрѣдѣленитѣ мандати, плюсъ единъ (въ кантонитѣ Цугъ и Сольоръ). Като се раздѣли послѣ цифрата на избирателнитѣ бюлетини, която е получила всѣка листа, съ избирателното число, тъй полученото частно число означава числото на мандатитѣ, които се падатъ на броящитѣ се партии.

„Когато числото на избранитѣ съ това разпрѣдѣление депутати е по-малко отъ онова на депутати, които има да се избиратъ, раздѣлятъ числото на гласовѣтѣ на всѣка листа съ числото на мѣстата, които е получила, плюсъ едно; мѣстото се дава на оная листа, която получава най-високото частно число. Сжщиятъ начинъ на дѣйствие се повтаря, ако оставатъ още разполагаеми мѣста. Тѣй става въ Швицъ, Базелъ-града и Женева. Въ Тесинъ събиратъ се остатѣцитѣ на всичкитѣ групи въ всичкитѣ колегии и се раздѣля цѣлото съ числото на останалитѣ разполагаеми депутатски мѣста, уголѣмени съ едно. По тоя начинъ се получава едно второ избирателно частно число, едно добавъчно частно число и всѣка една група има право на толкова мѣста, колкото пѣти това частно число се съдържа въ цѣлото число, получено отъ остатѣцитѣ на тая група. Ако послѣ това второ

разпрѣдѣление остане още нѣкое разполагаемо мѣсто, то се пада на групата, която има най-много излишъци и ѣ се дава въ оная избирателна колегия, дѣто тя е недостатъчно прѣдставена. Въ кантона Сольоръ мѣстата, останали за разпрѣдѣляне подиръ първото разпрѣдѣление, се даватъ на листата, която е събрала за себе си най-голѣмото число гласове по листа. Въ кантона Цугъ тия мѣста се падатъ по редъ на ония отъ листитѣ, които сж получили най-голѣмото число гласове по листата. Въ кантона Люцернъ единъ отъ разполагаемитѣ мандати, подиръ първото разпрѣдѣление, се пада на листата, която е получила абсолютното болшинство отъ дѣйствителнитѣ бюлетини. Ако останатъ други разполагаеми мандати или ако никоя листа не е получила абсолютното болшинство на дѣйствителнитѣ бюлетини, люцернскитѣ законъ отдава послѣдователно мандата, до окончателното му заемане, на листитѣ, на които числото на гласовѣтѣ, раздѣлени съ избирателното число, имъ дава най-силната фракция.

„Подразбира се, че листата, която вече е получила едно отъ висящитѣ мѣста, за дѣто е получила абсолютното болшинство, е изключена отъ това разпрѣдѣление. Въ кантона Нювшателъ, незаеитѣ мѣста се даватъ на листитѣ, които сж получили най-много гласове по реда на численната имъ сила. Въ всѣка листа се избиратъ кандидати, които сж получили най-много гласове. Нювшателскитѣ законъ е установилъ единъ кворумъ, т. е., че нито единъ кандидатъ не се счита за избранъ, ако не е получилъ едно число гласове, равно на 15% най-малко отъ избирателнитѣ бюлетини, признати за дѣйствителни. Всѣка листа, въ която никой отъ кандидатитѣ не би достигналъ тоя кворумъ, се отстранява отъ разпрѣдѣлението на мандатитѣ.

„Въ случай че се опразни нѣкое депутатско мѣсто, по време законодателния периодъ, кандидатътъ, който е получилъ най-много гласове подиръ послѣдние избрания по листата, въ която се е открила ваканцията, се избира, за да го замѣсти. Ако листата е изчерпана, пристѣпия се къмъ допълнителенъ изборъ.

„Отъ изложеното по-горѣ узнахме въ резюме економиката на разнитѣ швейцарски системи, основата на които всички е конкуренцията на листитѣ, чрѣзъ гласуване за кандидатни листи. Конференцията на привърженицитѣ на пропорционалното прѣдставителство, държано въ августъ 1895 г. въ Саратога (Съединенитѣ Щати въ Сѣверна Америка), се е произнесла въ полза на тая система съ седмия пунктъ на своята резолюция, гласяща слѣдующето:

„Швейцарската система (конкуренцията на избирателнитѣ листи) осигурява по-голѣма свобода за избирателя, като му дава възможностъ да си избере кандидата изъ цѣлото пространство на една голѣма избирателна колегия, вмѣсто отъ една малка, отдѣто се избира само единъ депутатъ. Тя дава справедливо прѣдставителство, намалява корупцията, съкращава числото на разпиглнитѣ гласове, намалява много недоволството на едно безнадежно меншество, най-сетнѣ, осигурява на прѣдставителнитѣ тѣла люди съ по-голѣма независимостъ и съ по-възвишени характери. Особено прѣпоръчваме тая система да се въведе на първо време въ разлитнитѣ наши общински избори“.

„Обаче авторътъ на тая сжщата система, неумолимиятъ борецъ за пропорционалното прѣдставителство въ Швейцария, публицистътъ Ернестъ Навилъ отъ Женева, въ едно свое писмо отъ 27 ноември 1901 г. до Ивъ Гюйо, прѣдседател на французката лига за пропорционалното прѣдставителство, казва слѣдующето: „Сматрамъ системата на д'Ондта, като прѣвъзходяща оная на женевския законъ, която послѣдна допълня частнитѣ числа, като приема голѣмитѣ дробѣ за единици“, и прибавя: „ако да бѣхъ французинъ, щѣхъ да поддържамъ системата на д'Ондта“.

„В) Пропорционалната система за избиране Швейцарския национален съвет.

„Редомъ съ голѣмитѣ усилия, правени отъ привърженицитѣ на пропорционалната избирателна система за въвеждането на тая система и за разнитѣ кантонни и общински избори сж правени отъ сжщитѣ не по-малки усилия за въвеждането ѝ и за изборитѣ на швейцарското Народно събрание, наречено по тѣхния езикъ Националниятъ съветъ.

„Такова прѣдложение е било направено най-напрѣдъ въ засѣданието на Националниятъ той съветъ на 18 януарий 1872 г. отъ прѣдставителя на „гр. Люцернъ, Херцогъ Веберъ.

„И швейцарското дружество за избирателната реформа е правило за сжщата цѣль, въ разни врѣмена, безуспѣшни опитвания.

„Твърдѣ сериозни опити, обаче, сж били направени по национална инициатива въ 1899 и въ 1909 г. Въ 1899 г. искането е било подписано отъ 64.685 души, швейцарски граждани. Понеже то е ставало по частна национална инициатива, трѣбовало е да бѣде подложено отъ Федералния съветъ на Федералното събрание. Послѣдното, което се съставлява, както е известно, отъ Националниятъ съветъ и отъ съвета на щатоветѣ, има само съвѣщателенъ гласъ — ограничава се да прѣпоръчва на народа или приемането или отхвърлянето на искането. Националниятъ съветъ е прѣпоръчалъ отхвърлянето на прѣдложението съ 73 гласа срѣщу 45, и 5 депутати сж се въздържали, а 20 отсъствували.

„Разискванията сж били твърдѣ интересни и въ двата съвета. За да не се разпростирамъ надълго, азъ ще приведа само мнѣнието на депутата въ Националниятъ съветъ Каламъ-Колентъ, единъ отъ неуморимитѣ борци за реформата, който е заявилъ слѣдующето: „Ние успѣхме въ Нюшателския кантонъ съвършено да прѣобразимъ обществения духъ. Живѣхме по-рано въ вражда и омраза днесъ всички тия неприязнени чувства сж се стопили като ледъ прѣдъ слънцето. Едно сближение стана между хората отъ разнитѣ политически групи, които взаимно се уважаваха, всѣка партия, запазвайки своето независимо сжществуване¹⁾ Но не е само върху избирателното тѣло, дѣто пропорционалната система е произвела благотворно влияние. Всѣки е запазилъ съвършената си независимостъ — нѣма компромиси; но всѣка група се надпрѣварва съ своитѣ начинания; разискванията ставатъ безъ прѣдвzeti намѣрения, нѣма вече обструкция. Нюшателското правителство е по-силно отъ всѣки други пѣтъ.“²⁾

„Деньтъ 4 ноември 1900 г. е билъ опрѣдѣленъ за събиране гласоветѣ отъ това народно допитване. Твърдѣ живи разисквания въ печата, сж прѣдшествували гласоподаването. Радикалъ-демократическото болшинство се е противопоставило енергически срѣщу реформата, когато за нея сж били социалдемократическото, ултрамонтанското (клерикалното) и консервативното меншества.

„Отъ подаденитѣ 413.674 гласа, 169.008 сж били за реформата, а 244.666 противъ — значи три пети отъ всичкитѣ гласоподаватели сж се произнесли противъ реформата.

„Въ 1909 г. е било подадено на Федералния съветъ едно ново народно законодателно искане, носяще 143.152 подписи, когато конституцията изисква само 50, имѣюще слѣдующето съдържание:

„Отмѣнява се чл. 73 отъ конституцията и се замѣня съ слѣдующия членъ:

„Изборитѣ за Националниятъ съветъ сж прѣми. Тѣ ставатъ по началото на съразмѣрността, всѣки кантонъ или половинъ кантонъ образува една избирателна колегия.

„Федералното законодателство ще издаде подробнитѣ разпореждания за приспособлението на това начало.

„Докато се издаде федераленъ законъ върху материята, началото на съразмѣрността ще се уреди съ единъ указъ на Федералния съветъ.

„Изборитѣ, споредъ пропорционалната система, ще станатъ за прѣвъ пѣтъ по врѣмето на подновяването изцѣло на националниятъ съветъ въ 1911 г.“

„Сегашниятъ чл. 73 отъ федералната конституция гласи:

„Изборитѣ за националниятъ съветъ сж прѣми. Ставатъ въ федералнитѣ избирателни колегии, които, обаче, не могатъ да се образуватъ отъ частъ отъ разни кантони“.

„Горѣприведеното искане е било подложено отъ Федералния съветъ на Федералното събрание. Рѣшенята, както на Националниятъ съветъ отъ 11 априлий 1910 г., а така сжщо и на съвета на щатоветѣ отъ 7 юний, сж били отрицателни.

„Националниятъ съветъ е отблъсналъ искането съ 100 гласа срѣщу 45. Единъ депутатъ се е въздържалъ и прѣдседателятъ не е гласувалъ. Болшинството се е съставлявало отъ 90 радикали, които отдавна управляватъ Швейцария — 5 либерали и 5 католици; 45-тъ пъкъ депутати отъ меншеството, които сж били за искането, сж били 28 католици, 10 депутати отъ крайната лѣвица и 9 либерали.

„Съветътъ на щатоветѣ е пакъ отблъсналъ искането съ 26 гласа срѣщу 10, въздържали сж се отъ гласуване 3, отсъствували 4 и прѣдседателятъ не гласувалъ.

„Разискванията и въ двата съвета, особено въ националния, сж били твърдѣ обширни и всестранни, прѣдставляющи мнѣнията на всичкитѣ партии по въпроса. Тѣ ще останатъ забѣлѣжителни въ швейцарскитѣ парламентарни лѣтописи. Тѣ сж продължили цѣли петъ засѣдания. Тридесетина оратори сж взимали думата и между тѣхъ най-виднитѣ отъ разнитѣ партии, вѣнъ отъ прѣдседателя на конфедерацията г. Комтесъ, който е оборвалъ проекта отъ името на Федералния съветъ.

„Отъ тия дебати се изнася впечатлѣнието, че радикалната партия — която управлява Швейцария отъ 1874 г. до днесъ — е станала консервативна и по духъ и по наклонност. Имало е нейни оратори, които открито сж признавали, че възставатъ противъ пропорционалното прѣдствителство, защото то ще отслаби радикалната партия, и сж заявявали на опозицията, че тя не може да иска отъ тѣхъ — депутати радикали — отъ едно радикално болшинство, да гласува драговошно своето пропадане.

„Мнозина оратори отъ сжщата група, обаче, сж се постарали да погледнатъ на въпроса отъ по-високо, като сж изтъквали: че пропорционалната система способствувала да се цѣлятъ партиитѣ и че тя служила, като закваска за разложението на историческитѣ партии. „Политическитѣ партии сжществуваха, сж казвали тия оратори, тѣ иматъ причина за своето сжществуване, иматъ служба да извършватъ въ държавата. Трѣбва, слѣдователно, да ги запазимъ и да не оставимъ, щото нѣмоя нова избирателна система да посѣе смущение и разединение въ редоветѣ имъ“.

„Но пропорционалната система, сж отговаряли прѣдставителитѣ отъ меншеството, не създава раздѣленята въ партиитѣ. Тя само ги констатира. Има даже страни, като Белгия, и кантони въ Швейцария, като Тесинъ, въ които пропорционалната система далечъ отъ да раздробява партиитѣ ги е повече съединявала, като ги е заставила да се групиратъ, да се съединяватъ, съ цѣль да могатъ да получатъ по-големо число прѣдставители.

„Нѣщо повече сж изтъквали партизанитѣ на реформата. Тѣ сж казвали, че и самото политическо развитие на народитѣ е подложено на еволюция. На-

¹⁾ и ²⁾ Amtl. stenographischen Bulletin 1900, стр. 240 и 272.

стоящите исторически партии въ Швейцария не сж винаги сществували. Недавно бѣше, когато радикалната партия се е отцѣпила отъ либералната и прибавятъ, че дѣйствително пропорционалната система, като освобождава нова група, може-би, да се явява като зародишъ за цѣпяне и за разложение на старитѣ партии, които нѣматъ вече *raison d'être* за да сществуватъ, членовѣтъ на които не сж вече съединени съ нѣкой общъ идеалъ, и които само една изкуствена връзка — нуждата да образуватъ болшинство или да държатъ властта — ги е задържала наедно, а, слѣдователно, заключаваатъ партизанитѣ на реформата, вмѣсто да бжде недостатъкъ, това именно е едно отъ главнитѣ прѣимущества на пропорционалната система да допуска, даже да благоприятствува, за прѣобразуването на старитѣ партии и да способствува за нормалната еволюция на политическия животъ на единъ народъ.

„Да, отговарятъ противникитѣ на пропорционалното прѣдставителство, всичко това е много добръ и на теория това е право. Но ние не живѣемъ въ свѣта на отвлѣчениитѣ идеи, а правимъ реална политика, а отъ тая гледна точка трѣбва да се признае, че пропорционалната система прави управлението твърдѣмъжно за партията, която е на власт.

„Върху това послѣдното съображение много е настоявалъ Федералниятъ свѣтъ въ своето послание къмъ камаритѣ, както и въ рѣчитѣ си въ Националния свѣтъ и она на шатовѣтъ г. Комтесъ, авторътъ на сжщото това послание, тогавашенъ прѣдседателъ на Швейцарската конфедерация, а сегашенъ шефъ (министъръ) на департамента на финанситѣ и митницитѣ, главниятъ инициаторъ за въвеждането на сжщата реформа на врѣмето въ Нюшателския кантонъ, съ когото азъ се запознахъ и говорихъ надълго по въпроса.

„Поддържателитѣ на реформата отговарятъ, че това съображение би още имало нѣкакво значение, ако Швейцария да бѣше дѣйствително една парламентарна страна, съ чисто прѣдставително управление, нѣщо, което съвсѣмъ не е така, защото въ Хелвѣция изпълнителната властъ — Федералния свѣтъ — не е едно парламентарно правителство, което да се нуждае отъ поддържката на болшинството отъ камарата. Нѣщо повече: въ Швейцария прѣдставителната система на управление е смекчена съ прѣмото намиране на народа съ референдума и съ националната законодателна инициатива, което положение е вѣрно охарактеризиралъ Теодоръ Курти, единъ отъ най-просвѣтениитѣ историци на съврѣменната швейцарска демокрация, съ думитѣ: „Прѣката демокрация уби партийнитѣ управления въ Швейцария“. И дѣйствително, всичкитѣ важни реформи, гласувани отъ тридесетина години насамъ въ Швейцария — касающи се до гражданския кодексъ, военната организация, откупването отъ държавата на желѣзницитѣ и др. — сж били гласувани съ съдѣйствието на нѣколко парламентарни групи. Обаче, даже това всеобщо съдѣйствие на партиитѣ не е било понѣкога достатъчно, за да се получи утвърдителенъ вотъ отъ народното допитване, какъвто е, напр., случаятъ съ законитѣ, наречени Форерови, върху осигуряването, които закони сж били одобрени почти единодушно отъ камаритѣ, но сж били отблъснати съ 200.000 болшинство отъ швейцарския народъ при допитването му.

„Но да се повърнемъ на народното законодателно искане.

„Населението е било свикано на народно допитване (референдумъ) на 23 октомврий миналата година.

„Понеже Федералното събрание отблъсна националното законодателно искане, то и на народа бѣше прѣдложено, отъ името на сжщото, да отхвърли това искане.

„Допитването дало слѣдующия резултатъ отъ федералното народно гласуване (референдумъ), ста-

нало на 10/23 октомврий 1910 г., върху прѣдложението по частна национална инициатива за избирание националния свѣтъ по пропорционалната система.

Кантони	Число на избирателитѣ	Подадени бюллетени				Да	Не	Гласове на кантонитѣ
		Дѣйстви-телни	Бѣли	Потѣ-сти	Стрѣлки			
Цюрихъ	109.197	82.815	2673	100	40.888	41.977	Не	
Бернъ	141.879	72.227	887	—	29.222	43.005	Не	
Люцернъ	38.862	28.144	250	—	14.822	11.322	Да	
Ури	5.072	3.140	26	—	2.411	729	Да	
Швицъ	13.882	6.603	50	58	4.430	2.173	Да	
Унтервалденъ, горния	4.119	1.887	9	3	1.368	519	Да	
Унтервалденъ, долния	3.197	1.603	5	5	1.054	549	Да	
Гларисъ	8.191	5.568	86	—	2.258	3.310	Не	
Цугъ	6.600	3.670	23	—	2.512	1.158	Да	
Фрибургъ	31.312	15.629	135	—	3.918	11.711	Не	
Салзбургъ	26.904	20.624	86	170	11.291	9.383	Да	
Базелъ-градъ	22.887	11.925	61	9	6.746	5.179	Да	
Базелъ-околия	15.810	7.879	53	14	2.801	4.988	Не	
Шафхаузенъ	9.219	7.424	88	—	2.462	4.961	Не	
Апенцелъ-аудъ	13.564	10.906	163	12	2.355	8.551	Не	
Апенцелъ-аудъ	3.076	2.529	49	5	1.758	771	Да	
Сент-Галъ	64.471	56.828	1006	—	29.469	27.359	Да	
Гризонъ	25.616	17.131	277	—	8.087	9.094	Не	
Аргау	49.726	42.360	881	50	18.763	23.597	Не	
Тургови	28.784	24.102	577	34	9.153	14.949	Не	
Тесинъ	40.439	14.868	182	52	9.785	5.088	Да	
Во	71.540	33.037	66	91	11.964	21.073	Не	
Вале	30.442	13.708	77	44	8.353	5.335	Да	
Новшателъ	31.009	13.765	51	16	8.444	5.327	Да	
Женева	27.881	9.127	75	22	6.001	3.126	Да	
Всичко	323.679	505.499			240.905	265.194		

„Прѣди да направя единъ разборъ на току-що приведенія резултатъ отъ референдума, желая да изтъкна факта, че отъ чисто опортюнистически съображения — за да могатъ да направятъ по-лесно приемливо това прѣдложение — инициаторитѣ на реформата сж се постарали да направятъ възможно помалки измѣнения въ сегашния редъ на изборитѣ, та прѣдлагатъ, што въ всѣки кантонъ или потовинъ кантонъ да образува избирателна колегия. Значи, изборитѣ ще ставатъ по кантонални кандидатни листи. А пъкъ ние видѣхме по-горѣ, че има нѣколко кантони, които сж твърдѣ малки и избиратъ само по единъ и по двама депутати.

„По тоя начинъ ще сществуватъ редомъ двѣ начала: пропорционалното и мажоритарното, така што споредъ въпросното прѣдложение — ще има два вида избирателни колегии — едни, въ които би могло да дѣйствува пропорционалната система, а други, дѣто тя не ще може да се приложи.

„Трѣбва да се помни още, че когато е станало допитването до народа отъ 22-та швейцарски кантони, само 7¹/₂ сж имали въведена пропорционалната система за изборитѣ на тѣхнитѣ велики свѣти.

„Е добръ, въ всичкитѣ тия кантони не е имало никакво отстъпване отъ принципа на съразмѣрността при горѣказаното гласуване.

„Всички до единъ, доволни отъ дѣйствието на пропорционалната система, сж и останали вѣрни, както се вижда отъ слѣдующата табличка:

К а н т о н и	Подадени гласове		Гласове на кантонитѣ
	Д а	Н е	
Люцерн	14.822	11.322	Да
Швиц	4.430	3.173	Да
Цуг	2.512	1.158	Да
Салборг	11.291	9.333	Да
Тесин	9.785	5.083	Да
Нюшатель	8.444	5.321	Да
Женева	6.001	3.126	Да
Базел-град	6.746	5.179	Да
Всичко	64.031	42.695	

„Ако се спремѣ сега върху първата табличка ще видимъ, че искането за измѣненіето на конституцията е било отхвърлено съ 265.194 гласа срѣщу 240.305 гласа, или съ едно болшинство само отъ 24.889 гласа. А пъкъ въ 1900 г. прѣдложението е било отхвърлено съ 244.656 гласа срѣщу 169.008 или съ болшинство отъ 75.648 гласа. Виждаме, прочее, че числото на противниците на реформата е спаднало въ продължение на 10 години отъ 75.648 гласа на 24.889, което ни дава 50.759 гласа спечелени за реформата. Въ 1900 г. десетъ кантона и три полу-кантона сж се произнесли противъ реформата и само деветъ кантона и три полу-кантона сж били за нея, когато въ 1910 г. ние виждаме обратното: деветъ кантона и два полу-кантона сж гласували противъ прѣдложението, а десетъ кантона и четири полу-кантона сж се произнесли въ негова полза.

„Интересно е да се забѣлѣжи, най-сетнѣ, че подиръ тоя отрицателенъ референдумъ, пропорционалната система е имала единъ важенъ успѣхъ — въвеждането ѝ прѣди единъ мѣсець въ единъ отъ най-големитѣ кантони — Сенъ-Галския.

„Провалието на тая реформа се дължи главно на радикалната партия, която, както видѣхме отъ дебатитѣ въ Федералното сѣбрание, се страхува да не би съ въвеждането на тая реформа да изгуби болшинството си или най-малкото да го отслаби, а, както видѣхме по-горѣ, то е грамадно, благодарение на факта, че въ Швейцария, както и другадѣ, има едно голѣмо число избиратели, които, желаяйки да запазятъ своята независимостъ, не влизатъ въ редоветъ на никоя партия. Едни отъ тия тѣхъ називаеми независими се въздържатъ да гласуватъ; други пъкъ пѣстрятъ бюлетинитѣ си съ кандидати отъ разнитѣ конкурирующа кандидатни листи, въ слѣдствие на което тѣхнитѣ гласове се губятъ. А отъ подобно положение може и, наистина, се ползува най-добри организираната партия, каквато въ случая е радикалната, имѣюща въ рѣцѣтъ си властта.

„Значи, остава още едно ново усилие и пропорционалното прѣдставителство ще получи най-важното си приспособление въ Швейцария — за изборитѣ за Националния съвѣтъ.

„Въобщѣ, както въ Швейцария, така и другадѣ, дѣто е била въведена, реформата е била извършена противъ оная отъ партиятъ, която е била най-силната, която е имала властта въ рѣцѣтъ си. Реформата се явила като срѣдство за засилване меншествата и запазването имъ отъ неправдитѣ на болшинството. Така въ кантонитѣ Тесинъ и Вале реформата е била извършена противъ консерваторитѣ-католици, когато пъкъ въ Женева, Нюшатель и Бернъ — противъ радикалитѣ. И понеже послѣднитѣ сж, които иматъ бол-

шинство въ Федералното сѣбрание и въ болшинството отъ кантонитѣ, тѣ сж именно, които, както видѣхме по-горѣ, главно въставатъ противъ въвеждането на реформата, бояйки се, че съ нея силата имъ ще се подкоси. Социалиститѣ и либералитѣ (умѣренитѣ) напротивъ сж жаркитѣ привърженици на реформата. Що се отнася до католицитѣ, тѣ сж много раздѣлени; когато ония въ Тесинъ и Нѣмска Швейцария сж доста въ полза на пропорционалната избирателна система, ония въ Вале, а особено въ Фрибургъ, сж явно неприязнено настроени противъ нея.

„Г. Възражения и опровержения.

„Трѣбва да се признае, че пропорционалната система има още много и систематически противници въ Швейцария.

„Двойки сж били главнитѣ възражения, които сж правени отъ послѣднитѣ. Първото се е изтъквало като присъже на самитѣ избиратели, а другото — на техниката на системата. Възражавало се е, че сложността на системата и приготвленията, които тя прѣдполага, изискватъ по-голяма интелигентностъ у избирателитѣ. Обаче, произведенитѣ вече въ продължение на толкова врѣме избори въ кантонитѣ, въ които е била узаконена реформата, сж опровергали по най-категориченъ начинъ това възражение. Тия избори сж минали много гладко и безъ никакви затруднения, било за бюрата, които сж ги ръководили, било за избирателитѣ. Даже нѣщо повече, въ такъвъ кантонъ, като Тесинския, дѣто избирателитѣ отъ извѣстни избирателни околии не се отличаватъ съ достатѣчна интелигентностъ или грамотностъ, новата система е дѣйствувала прѣвзходно, безъ никакви мъжнотии или замедления, за когото и да било.

„Възражава се още, че пропорционалната система ще отвори вратитѣ на съвѣтитѣ на нежелателни елементи.¹⁾

„Най-яркитѣ противници на реформата сж били публицистѣтъ Фази, членъ на съвѣта на шатоветѣ и женевскиятъ адвокатъ Камботекра.²⁾ Понеже послѣднитѣ е най-красенъ въ своитѣ положения и се позволява за нагледно потвърждение на своитѣ твърдения върху дѣйствието на реформата въ Женевския кантонъ, и понеже при това на него особено се осланя французкиятъ депутатъ Бретонъ, отчаяниятъ инти-пропорционалистъ, въ своята борба противъ привърженицитѣ въ Франция на тая реформа, ще се постарае да дамъ главнитѣ неговни положения въ нѣколко думи.

„Камботекра изтъква, че тая система допускала да бждатъ прогласявани за депутати лица, получивши едно твърдѣ малко, даже смѣшно, число гласове; че тя макаръ да държала стегнати дисциплиниранитѣ характери, гласкала къмъ разцѣпление и разлагане партиятъ и къмъ дробление избирателното тѣло, че и при нея коалицитѣ се практикували, даже нѣщо повече, лица и котерии, които нѣмали никаква общностъ на политическа идея, се сдружавали съ цѣлъ да съставятъ една листа, която да може да добие при изборитѣ извѣстно число гласове и да спечелятъ едно или повече мѣста. По тоя начинъ личниятъ интересъ прѣхождалъ интереса на партията и създавалъ най-низкопробни изборни маневри и интриги. Чрѣзъ системата на множественитѣ кандидатури и на оставки, партийнитѣ шабове можели да наложатъ за народни прѣдставители кандидати, които сж били въ меншество спрѣмо тия, които сж били дѣйствително избрани и искани отъ народа.

„Извѣстни недобросѣвѣстни кандидати възлагали на нѣкои избиратели специалната мисия да напра-

¹⁾ Вж. Reports etc. стр. 59.

²⁾ Вж. Cambotheer X. S. Etude sur la représentation proportionnelle à Genève. Това е една студия въ съчинението: Monographies de droit public. Paris 1909. Ожиятъ е писалъ и редъ полемически статии.

вять да се зачеркват имената на всичките други кандидати от кандидатната листа на своята собствена партия, освен имената на кандидатите от тяхната кохерия и така си осигурявали избора. Крайните пък партизани, и най-безкрупулните, успявали, почти сигурно, да бъдат избрани, когато по-тихите хора, може-би най-сериозните и полезните, рискували да пропаднат, бивали изложени да бъдат бити въ изборите от такава една фракция, от собствена им партия. Най-сетне, Камботекра указа и на дѣйността на завистливците, които ги има въ всички партии, че тѣ довършвали работата, като зачерквали всичко, което се издигало и стояло по-високо от тях, прѣдпочитайки да се избере непосредствени лица, които нѣма и не могат да им прѣчат, поради което непосредствените депутати били по-многочислени въ всяка партия. Така щото събранията, излѣзли от тоя начинъ на гласуване, удущавали въско новопоявило се мнѣние, което би могло да създаде нѣкоя реформа. Въ слѣдствие приспособлението на съразмѣрната избирателна система, Женевският кантонъ билъ заболѣлъ, споредъ Камботекра, отъ единъ избирателно-парламентаренъ недѣлъ, който разслабвалъ неговия политически организъмъ, така че отъ осемтѣ партии, които имало сега тамъ, Женева не се радвала съ никакво особено влияние. Великиятъ съвѣтъ страдалъ отъ неправилното функциониране и отъ общото безсилие и даже парализация. И въ заключението си Камботекра казва, какво недоволството противъ пропорционалната система се усилвало и че скоро щѣлъ да удари погребалниятъ звонъ на тая система.

„На Камботекра е отговорилъ съ силни доводи и обори възраженията му противъ пропорционалното прѣдставителство Фрей (Frey), бившъ депутатъ и докладчикъ на закона за въвеждането тая система въ Женева“. Азъ нѣма да се спирамъ да привеждамъ тия негови доводи. Ще приведа, обаче, думите на самия бившъ прѣдседателъ на изпълнителната властъ въ Женевския кантонъ, Гаваръ, водителъ тамъ на радикалната партия, неразположението на която партия спрѣмо реформата ни е вече извѣстно. Гаваръ заявява, че „Повръщане къмъ мажоритарната система, съ нейните неправди и несвършенства, би било една истинска избирателна несправедливостъ, на която азъ нѣма да дамъ моето съдѣйствие, нито пъкъ ще подамъ гласа си. Впрочемъ, не се е родилъ още оня, който ще прѣмахне пропорционалната система.“

„Ще приведа още и мнѣнието на едно видно неутрално лице, което не е швейцарецъ — на парламентарния дѣятелъ Бюисона, прѣдседателъ на французката парламентарна група за пропорционалното прѣдставителство. Бюисонъ прѣдстави въ края на миналата година на парламентарната комисиия за реформата резултата отъ своите изслѣдвания за дѣйствието на пропорционалното прѣдставителство въ Женевския кантонъ и засвидѣтелствува по единъ най-категориченъ начинъ, че реформата повече и повече се осѣждала, че, въпреки тенденцията за раздробяването на партийнѣ, смѣсенитѣ партии полка-лека изчезнали, че пѣстренето на листи, което е било изначало обилно, е станало въ послѣдствие като изключение. И Бюисонъ заключава, какво пропорционалното прѣдставителство лесно е влизало въ нравитѣ на демокрацията и дѣйствува като една организаторска сила и свободна дисциплина.“

„Д. Заключение.

„Колкото и да е мѣчно да се даде една вѣрна оцѣнка за резултата отъ дѣйствието въ Швейцария

на пропорционалната избирателна система, прѣдъ видъ сложността на законодателствата ѝ по материята и различието въ избирателните обичаи на разнитѣ кантони, се пакъ отъ всичко онова, което констатираватъ не само видни швейцарци, но и безпристрастни и бѣлѣжити чужденци, както и отъ онова, което азъ чухъ и видѣхъ на мѣстото, ще се постарая да дамъ една приблизителна прицѣнка на положението. Ще забѣлѣжа, обаче, прѣди всичко, че и самата швейцарска демокрация не гледа на пропорционалната система като на нѣкоя панацея или политическо Елдorado. Съ всичко това, обаче, навсѣкдѣ, дѣто е била тя въведена, въпреки нейните недостатѣци, присѣщи, впрочемъ, на въско човѣшко творение, и които споредъ опита се помѣчиха да поправятъ, пропорционалната система е била добръ посрѣдната отъ всички слоеве на швейцарската демокрация. И отъ никдѣ, кждѣто тя е била въведена, не е било поискано нейното отмѣнение, а, напротивъ, е било изказано желание, щото тя да бѣде приспособена и за изборите на други изборни тѣла, а даже и комисии.

„Всѣду, дѣто тя била узаконена, по общото признание, е много допринесла за омировотворение на духоветѣ; способствувала е за смегчаване на политически борби, спомогнала е за облагородяване на политическите нрави, послужила е за модернизиране на управлението.

„Пропорционалната система, ми казваше депутатътъ отъ Базелъ въ националния съвѣтъ Алфредъ Брюстляинъ, изисква новъ начинъ, нови приеми на управление — съвсѣмъ различни отъ старите, досегашните.“

„И дѣйствително ние видѣхме, че главната роль въ умиротворението на Тесинския кантонъ изигра реформата. Благодарение на нея, прѣдадени сж вече на забвение изстѣпленията и личнитѣ вражди и нападки, които по-рано тамъ сж били обикновено явление. И основателно, депутатътъ консерваторъ католикъ Мотта е заявилъ на 9 юний 1900 г. въ Федералното събрание, какво въ Тесинския кантонъ нѣма нито единъ здравомислящъ политически мѣжъ, който да мисли, че може да се повърнатъ къмъ мажоритарната система.

„Благодарение на пропорционалното прѣдставителство, пише *Journal de Genève* въ броя си отъ 6 ноември 1898 г., избирателната борба взима тая година единъ много умѣренъ характеръ, какъвто тя никоги не е имала при мажоритарната система.

„Системата на пропорционалното прѣдставителство, потвърждава *La Tribune de Genève*, отъ сжщата дата, е много способствувала да даде на нашитѣ избори характеръ на спокойствие и достойнство, които правятъ честь на нашитѣ учрѣждения.

„Въ кантона Солотуръ сж тѣй сжщо много доволни отъ пропорционалната система. Консервативниятъ в. *Solothurner Anzeiger* пише въ броя си отъ 2 май 1900 г., касателно четирегодишната дѣятелност на кантоналния съвѣтъ, избранъ по пропорционалната система, слѣдующето: „Нашето народно прѣдставителство доказа на дѣло правотата на системата; то ни дава гаранция за бждѣето и въ друго тоже направление. Благодарение на тая система, прогонена е отъ страната зловѣдната религиозна борба (*Kulturkampf*). Избѣгватъ се религиознитѣ караници . . . Справедливото прѣдставителство на народа ни докара религиозната свобода.“

„По свидѣтелството на Банделие, единъ авторитетъ по въпроса отъ Бернъ, системата се е оказала много задоволителна. Тѣй като въско партия получава едно число прѣдставители, съотвѣтно на силата си; страстнитѣ спорове, които по-рано сж ставали по врѣме на изборите въ Бернъ, сж изчезнали.“

1) Вж. Reports etc. стр. 59.

1) Вж. Frey — La représentation proportionnelle et le quorum. Genève.

2) Вж. Описанието на La représentation proportionnelle отъ Брюкелъ, книжка 17/18 отъ 1899, стр. 152.

3) Вж. Jean Robin. La représentation proportionnelle à l'étranger dans les élections publiques. Paris 1911 — стр. III.

„Отъ всичко казано до тукъ се вижда, че за възтържествуването на социалната справедливостъ, въ това толкова важно политическо поле, каквото е избирателното, чрезъ въвеждането пропорционалното представителство, Швейцария е принесла голѣма заслуга на човѣчеството. Не даромъ единъ нейнъ добъръ синъ нарече Хелветия лаборатория за идеи. Да, тя е единъ авангардъ на културното полесражение. Макаръ и да държи малко мѣсто въ физическата география на Европа, по тя държи едно значително мѣсто въ културната география на народитѣ. Швейцарцитѣ сж придобили всичкитѣ човѣшки правдини и политически права съ упоренъ трудъ, съ грамадни жертви. Епическата борба на швейцарската демократия за избирателната реформа, увѣренъ съмъ, наскоро ще се увѣчае съ успѣхъ, за да допълни по тоя начинъ правото за всеобщо гласоподаване на гражданитѣ отъ Хелветската конфедерация съ неговата необходима королера пропорционалното представителство. И всичко това за назидание на съвременното поколение, какво може да стори волята и енергията на единъ малкъ, но доблестенъ народъ, турени въ услуга на най-благородната кауза — избирателната свобода и политическата правда.

Библиография.

- „Curti Th. Die Schweiz. Volksrecht 1848 bis 1900.
 „Savipolos N. La démocratie et l'élection proportionnelle. Tome I et II. Paris 1899.
 „D-r Emil Klöti. Dis Proportionwahl in der Schweiz 1901.
 „D-r Ernest Cahn. Das Verhältniswahlssystem in der modernen Kulturstaaten. Berlin 1909.
 „Frey. La représentation proportionnelle et le quorum. Genève 1900.
 „Reports from His Majesty's representatives in Foreign Countries and in British Colonies, respecting the application of the principle of proportional representation to public elections. London 1907.
 „Report of the Royal Commission appointed to enquire into electoral systems. London 1910.
 „Pamphlets of the Proportional Representation Society № 1—8. London 1910—1911.
 „Государственный строй и политическія партии въ Западной Европѣ и Северо-Американскихъ Соединенныхъ Штатахъ, подъ редакцией Е. Смирнова. С. Петербургъ 1905.
 „La représentation proportionnelle — Revue Mensuelle — Bruxelles.
 „Студия отъ д-ръ А. Ларгвадеръ въ сериата „Schweiz. Zeitfragen“.
 „Les débats des corps législatifs Suisses relatifs à la représentation proportionnelle. Berne 1899 и 1909.

II. Пропорционалната избирателна система въ Белгия.

„А. Прѣдварителни бѣлѣжки.

„Въ наполеоновската епоха, когато положението на една дадена страна се измѣрваше съ военния аршинъ, Белгия биде наречена отъ великия корсиканецъ „бойното поле на Европа“.

„Въ края на изтеклото столѣтие, когато положението на държавитѣ взе да се измѣрва съ културния аршинъ, извѣстниятъ географъ социологъ Елизе Рекли нарече Белгия „Опитното поле на Европа“.

„И дѣйствително, хубавата тая страна, поставена въ фокуса, дѣто се срѣщатъ лжчитѣ на тритѣ европейски цивилизации — германската, французката и английската — занимающа единъ обѣтованъ жѣтъ отъ стария свѣтъ е наистина социална лаборатория¹⁾ за свѣта, споредъ картинното изражение на единъ много вѣщъ французки наблюдателъ.

„Като такава, по-рано отъ всички други страни въ Европа, Белгия е възприела изцѣло пропорционалното представителство и за законодателнитѣ и за общинскитѣ си учрѣждения, тая система, която прѣдставлява една социална справедливостъ.

„Прѣди, обаче, да влѣза въ подробно изложение на извършеното по тая толкова важна реформа и тукъ ще изложя нѣкои прѣдварителни бѣлѣжки, нужни за по-доброто пояснение на въпроса, както направихъ и за Швейцария.

„За да можемъ да вникнемъ добръ въ белгийската избирателна пропорционална система, както и да разберемъ нейнитѣ резултати, трѣбва да се проникнемъ добръ отъ особеното положение, което партиятѣ занимаватъ тамъ. Подъ закрилата и съ помощта на свободолубивото белгийско законодателство, политическитѣ партии сж образували силни съюзи съ разклонения въ всичкитѣ избирателни центрове.

„Разнитѣ политически течения сж се обособили въ отдѣлни тѣла не въ слѣдствие нѣкакви случайни недоразумѣния, прѣходящи разногласия, дребнави смѣтки или лични честолюбия, а поради сериозни и основателни различия. Тѣ съставляватъ силни и добръ дисциплинирани организации. При това трѣбва добръ да се помни, че при съразмѣрната избирателна система борбата е между кандидатнитѣ листи на разнитѣ групи и партии, понеже за тѣхъ се гласува, значи, гласува се за послѣднитѣ. Прочее, за да може всѣка партия да получи възможно повече гласове за своята листа, нужно е, необходимо е по-точно и организиране. Изборитѣ сж за тѣхъ генерални сражения и тѣ трѣбва да бѣдатъ въ състояние да пуснатъ въ сражението възможно по-голѣми сили.

„По всичкитѣ горѣизложени причини, па и въ слѣдствие политическото минало на Белгия, нейнитѣ избиратели въ голѣмото си болшинство, почти въ своята цѣлостъ, се раздѣлятъ между три главни политически течения, каквито само и сж прѣдставени въ парламента отъ 1900 г. насамъ, и които сж:

„1. Католическата партия, наречена още клерикална, а така сжщо и консервативна. Нейнитѣ шефове сж: де Броквилъ, сегашенъ министъръ-прѣдседателъ и Шолертъ, бившъ такъвъ, образувана въ 1859 г.; тя е на властъ отъ 1884 г.

„Въздържаеки се отъ всѣкакви конфесионални стремления и придържаеки се само о политическия консерватизмъ, като политическо раководяще начало, католицитѣ сж устремили отдавна всичкото си внимание на социалнитѣ реформи, отъ прѣдлагането на които не може вече да се въздържа никоя партия въ Белгия, на икономическото повдигане на страната, на стопанското подобрене на населението. Съ аграрната си политика правителството се старае, чрезъ земледѣлското образование и даже чрезъ вмѣшательството на държавата, да реагира противъ разпадането на срѣднитѣ поземелни стопанства. Благодарение на всичко това, ние приежествуваме на едно рѣдко и многознаменателно явление, дѣто една клерикално-консервативна партия да управлява въ продължение на цѣли 27 години най-свободолубивия и свободенъ народъ въ Европа. А всичко това, споредъ мнѣнието на единъ добъръ познавачъ на Белгия, секретаря на французката парламентарна група на пропорционалното представителство (Жеоржъ Лашапелъ²⁾), се дължи главно на неимоверното развитие на икономическата мощъ на страната, на повдигането народното богатство, на общото благосъстояние. А пъкъ единъ народъ въ пълно доволство не е разположенъ да се бунтува. Защо да се промѣнява едно правителство, когато това, което упра-

¹⁾ Вж. Henri Charriaux — La Belgique Moderne, Paris 1910, стр. 1.

²⁾ Вж. Georges Lachapelle — La représentation proportionnelle en France et en Belgique, Paris 1911, стр. 181.

влява страната от толкова години, е водило тъй добър работитъ?

„2. Либералната партия, която се реформира въ 1884 г., представлява свободолюбивитъ течения въ страната — Либералитъ, чиито шефъ е Павелъ Хименсъ, радикалитъ, чиито водители сж Павелъ Жансонъ и Жеоржъ Лоранъ и свободомислящата буржоазия. Прѣди двадесетъ и седемъ години, особени обстоятелства доведоха сломяването на либералната партия между католическата и работническата партии за свалянето ѝ отъ власть. Либералната партия състои отъ двѣ крила: либералната лига, реформирана въ 1884 г., образува дѣсното и либералната дружба, основана въ 1886 г., съставлява лѣвото ѝ крило.

„3. Социалистическата партия, чиито шефъ е Вандервелде. Тая партия съществува официално отъ 1893 г. Тя има въ политическо отношение републикански тежнения, а въ икономическо — тя проповѣдва национализацията на всичкитъ сръдства на производството. Още отъ самото си зараждане тя е потърсила своето избирателно право. Нѣмайки достъпъ изначало въ парламента, тя търсѣше своето право и чрѣзъ мирната агитация въ печата и чрѣзъ шумната — въ митингитъ, уличнитъ шествия и стачкитъ.

„Сравнителната сила на тия партии е различно въ разнитъ избирателни околии.

„Фламандскитъ земледѣлски избирателни околии, находящи се въ голѣма степенъ подъ влиянието на „социалнитъ свещеници“ и на християнски синдикати, сж въ болшинството си консервативни.

„Да не се забравя и вѣковниятъ дуализъмъ, сега смекченъ отъ новитъ вѣяния, между двѣтъ раси — фламандската и валонската — който дуализъмъ е игралъ голѣма роля при образуването на новата Белгия.

„Индустриалната пѣкъ валонска областъ е въ голѣма степенъ либерална, както сж и много второкласни белгийски градове. А въ голѣмитъ манифактурни и минни центрове, като Лиежъ и Шарлероа, както и въ многолюднитъ населени мѣста, като Брюкселъ и Анверсъ, социалистическитъ и трудови организации сж много силни.

„Въ свѣръзка съ тия постоянни политически организации, трѣбва да спомена и за други едни — врѣмenni — съюзявания, наречени картели. Това сж съюзявания между опозиционнитъ партии въ изборния периодъ. Основателтъ имъ е Павелъ Жансонъ, извѣстниятъ водителъ на либералитъ. Практикующитъ ги прѣдставляватъ тия съюзявания като сръдство на самозащита за по-слабитъ партии, а слѣдователно, като политическа необходимостъ. Признаватъ, наистина, че това явление е доста странно при дѣйствието на пропорционалната изборна система и даже влияюще доста злѣ върху етиката на самитъ партии, понеже при подобно съюзяване, макаръ и само врѣменно, се турватъ малко настрана програмитъ на картелирующитъ се партии и се дѣйствува опортюнистически, но го намиратъ като необходимо за поправяне главния недостатѣкъ на д'Ондровата система, която фаворизира болшинствата, а респективно католическата властующа партия въ Белгия.

„Картелтъ е една обща листа на кандидати съ една обща програма. Установено е отъ извѣстно врѣме съгласие между либералитъ и социалиститъ, што въ малкитъ избирателни околии да поставятъ само по една обща листа сръщу католицитъ. Разединени, тѣ не биха получили нужното число гласове за единъ мандатъ отъ остатѣцитъ на гласовѣтъ си. Събрани, обаче, наедно тия изпнѣтци сж достатѣчни да имъ дадатъ единъ новъ мандатъ, за който прѣдварително тѣ се съгласяватъ за коя отъ картелиранитъ партии ще бжде тоя мандатъ.

„Б. Историческото развитие на въпроса.

„Дълга и упорита е била борбата въ белгийцитъ, докато се сдобиятъ до сегашната си избирателна система.

„Тѣхнитъ публицисти и обществени дѣятели отдавна бѣха изтъкнали неправдитъ отъ мажоритарната избирателна система.

„Споредъ една таблица, съставена отъ Хекторъ Дени, върху резултатитъ на законодателнитъ избори, станали въ Белгия отъ 1870 г. до надвечерието на въвеждането реформата (1898) върху разпрѣдѣленнето на депутатскитъ мандати, ние намираме слѣдующето:

Години	Мандати дѣйстви- телно получени отъ		Щѣха да получатъ по сѣразмѣрната изби- рателна система	
	Клерикали	Анти- клерикали	клерикали	Анти- клерикали
1870	72	52	67	57
1872	43	20	41	22
1874	26	36	30	32
1876	42	21	33	30
1878	18	48	29	37
1880	40	26	32	34
1882	19	50	34	35
1884	67	2	42	27
1886	34	38	44	28
1888	44	2	26	20
1890	29	40	35	34
1892	92	60	80	72
1894	107	45	86 ¹⁾	66 ²⁾
1896	72	5	49	28
1898	40	35	36	39

„Отъ дълги години белгийското избирателно законодателство е получило постоянни и послѣдователни подобрения, за да дойде до настоящата си фаза.

„Слѣдъ реакцията въ Франция къмъ тридесетѣхъ години на миналия вѣкъ, белгийската конституция узакони имущественъ цензъ за избирателитъ. Чакъ съ закона отъ 9 юлий 1877 г. се гарантира тайната на гласоподаването, при прѣглеждането на конституцията въ 1893 г. се въведе задължителното гласоподаване и всеобщото избирателно право, смекчено, обаче, съ закона отъ 12 априлий 1894 г. съ множественото гласоподаване, споредъ който всѣки гражданинъ на 25-годишна възраст, който е прѣживѣлъ една година въ сжщата община, има право на единъ гласъ, втори гласъ се дава на избирателя, който има поне 35 години и е жененъ или вдовецъ съ законно потомство и плаща поне 5 л. лични данѣци; дава се, най-сетнѣ, право на трети гласъ на избирателя, притежателъ било на недвижими имоти съ кадастраленъ доходъ отъ 48 л., било съ вписване въ главната книга на държавния дългъ или въ специално карне на белгийската рента на спестовната каса, че има най-малко 100 л. рента. Три гласа се даватъ още на всѣки гражданинъ съ висше образование, както и на онѣ, който изпълнява или е изпълнявалъ извѣстни политически или административни, или сѣдебни функции. Никой не може да има повече отъ три гласа.

„Въ 1895 г. се въведе пропорционалната избирателна система — но не пълна за изборитъ на градскитъ общини и чакъ въ 1899 г. за законодателнитъ — на двѣтъ белгийски камари.

¹⁾ Не влизатъ гласовѣтъ на отцѣпницитъ католици.

²⁾ Включително и отцѣпницитъ католици.

„Професорът по математиката д'Ондт още в 1878 г. бѣше измислилъ своята пропорционална система. Обаче, трѣбваше много усилия и даже жертви, докато, отъ една страна, нуждата отъ реформата проникне до съзнанието на населението, а отъ друга, докато самото правителство — стреснато отъ възрастъщата вълна на народното негодуване — не се рѣши на концесии.

„Интересно е по тоя случай да се забѣлѣжи, че пѣлото белгийско избирателно законодателство не е друго нищо, освѣтъ резултатъ отъ послѣдователни концесии, направени на напредничавитѣ партии.

„Въ 1881 г. по инициативата на професоръ д'Ондт се основа едно дружество за осъществление съразмѣрната избирателна система. Въ числото на неговитѣ членове, което постоянно се уголѣмяваше, влизаха нѣкои отъ най-виднитѣ либерали и католици. На слѣдующата година дружеството почна да издава специаленъ свой органъ „La représentation proportionnelle“.

„Въ 1883 г. сенаторътъ Сюрмонъ де Волсбергъ се опита, но безуспѣшно, да узакони тая система въ горната белгийска камара.

„Въ 1885 г. се държа въ Анверсъ международна конференция по пропорционалната избирателна система, която прие д'Ондтовата система и я формулира въ чл. 3 отъ резолюциитѣ си така:

„Като се запазва за всѣка страна, колкото до практическото ѣ приложение въ дѣйствиe, правото да взема въ съображение мѣстнитѣ нужди, признава се отъ всички, че системата на д'Ондта за конкуренция на избирателнитѣ кандидатни листи, съ разпѣдѣлителни цифри съставлява единъ сжщественъ напредѣкъ по отношение другитѣ по-рано прѣдлагани системи, и може дѣйствително да обезпечи едно пропорционално прѣдставителство“.

„Това благородно събрание, съ своитѣ разисквания и рѣшения, много способствува тоже за популяризирането на идеята.

„Числото на членоветѣ на казаното белгийско дружество за пропорционалното прѣдставителство се покачи до 800, между които се числѣли 39 депутати.

„По почина на тия послѣднитѣ, биде прѣдставено въ декемврий 1887 г. въ белгийската камара на депутатитѣ единъ законопроектъ по въпроса, безъ да може, обаче, и той да мине.

„Въ 1888 г. се основа въ Брюкселъ една либерална лига за съразмѣрното прѣдставителство.

„Само съ прѣглеждане на белгийската конституция, въ 1893 г., се направи една крачка напредѣ, чрезъ въвеждането на всеобщото избирателно право. Неуспѣхътъ да се узакони принципътъ на пропорционалността при тия измѣнения на конституцията не обезкуражи партизанитѣ на идеята, напротивъ, тѣ удвоиха силитѣ си и въ ноемврий сжщата година направиха публиченъ опитъ, като какъ ше дѣйствува проповѣдваната отъ тѣхъ система. Въ тоя опитъ взимаха 12.000 души, като пробни избиратели.

„По това врѣме политическото положение на Белгия се прѣдставляваше, както слѣдва: либералната партия бѣше съсипана. Въ законодателнитѣ избори въ 1894 г. най-виднитѣ ѣ хора бѣха пропаднали и числото на депутатитѣ ѣ едва достигаше дванадесетъ. Социалиститѣ едва тогава получиха официално, тъй да се каже, право на гражданство. Слѣдъ изборитѣ въ 1899 г. католицитѣ имаха 104 депутатски мѣста при 927.000 гласове, когато опозицията разполагаше само съ 48 мѣста при 850.000 гласове. Демократическата вълна бѣше голѣма и се повдигаше буйно.

„Подобно едно положение, естествено, създаваше въ страната силно недоволство, което биде послѣдвано отъ бурни манифестации въ Брюкселъ и въ главнитѣ градове и отъ стачки въ каменноугленния басейнъ.

„Всички търсѣха и намираха причината за тая възпиоца несправедливостъ, която въ корена опорочава самата идея на прѣдставителство въ избирателната мажоритарна система. Сериозността на положението разбираше най-добрѣ министерството на Сметъ де Найеръ, и то потърси срѣдство въ пропорционалната система за подобрене на положението. Обаче, неговото начинание посрѣшна съпротивление по срѣдата на католичката партия, въ слѣдствие на което се оттегли отъ властѣта. Приемникътъ му Ванденпеербомъ помисли да замотае работата съ една своеобразна система, съ която се въвежда пропорционалната система само въ голѣмитѣ околии, дѣто да можаша да печелятъ католицитѣ. А въ малкитѣ избирателни колегии, дѣто е силно влиянието на католицитѣ, си оставаше мажоритарната система. Обаче, това домогване да се окарикутури пропорционалната система прѣдизвика голѣмо съпротивление изначало въ парламента, а послѣ и на улицата. Ванденпеербомъ се видѣ принуденъ да се оттегли отъ властѣта и неговиятъ приемникъ Сметъ де Найеръ съ Ванъ денъ Хейвелъ прокара избирателна система.

„Голѣма частъ отъ заслугата за прѣкарване реформата се дължи и на г. Теодоръ, единъ виденъ членъ на независимата или умѣрена католическа партия.

„Много сж били противницитѣ на реформата. Имало е такива даже между най-виднитѣ прѣдставители отъ католическата партия. Така Woeste я е нареклъ „Вавилонска кула“.

„Поради това голѣми сж били усилията на правителството. Особено се е отличилъ министърътъ на правосъдието Van der Neuvel съ магистралната си рѣчь въ заплата на правителствения законопроектъ на 27 септемврий 1899 г. Ше приведа само слѣдующитѣ нѣколко извадки отъ тая хубава и изчерпателна рѣчь: „справедливостѣта и основателната правда, казва министърътъ, прѣвъзможватъ въ тая реформа . . . Правителството я прѣдставлява като дѣло на правдата, на политическата правда . . . Тая реформа дава ефикасностъ на една твърдѣ голѣма частъ отъ гласоветѣ . . . Когато при мажоритарната система резултатътъ отъ избора на кандидатитѣ се прѣдоставя върху избора изключително на половината отъ гласоветѣ, плюсъ единъ, и се затварятъ очи прѣдъ желанията на меншеството, което е другата половина, минусъ единъ. Не третирате ли вие по тоя начинъ меншеството, като партии; не унищожавате ли съ това влиянието му върху държавнитѣ работи, което изисквате отъ него да упражнява?

„Пропорционалното прѣдставителство защитава меншеството и чрезъ това контрола въ управлението. Голѣмитѣ течения на мнѣния въ една страна трѣбва всички да иматъ входъ въ самия парламентъ; тѣ изразяватъ тежнениа и защищаватъ интереси, които възпнуватъ групи отъ граждани. Добрѣ е, щото тѣ да могатъ, като се явяватъ на широката платформа, да се заставятъ да привнесатъ критики и практически рѣшения. Добрѣ е, щото тѣ да бждатъ накарани да приематъ отговорността прѣдъ народа . . .

„Прочее, всички интереси сж прѣдставени съ тая система.

„Има, наистина, и при нея изгубени, непрѣдставени гласове . . . Но тия загуби сж присжпни, и даже въ по-голѣмъ размѣръ, на всички избирателни системи. Разликата е само тая, че въ мажоритарната система тѣ сж значителни, а въ пропорционалната тѣ сж доведени до тѣхния минимумъ.

„Пропорционалното прѣдставителство въ края на крайщата е дѣйствително истинското прѣдставителство. А партиитѣ, които се надварватъ за властѣта иматъ всички интересъ, за да царува правдата“ . . .

1) Вж. Reports стр. 5.

„Новият закон от 29 декември 1899 г. биде посрещнат на времето без ентузиазъм, но и не повдигна неразположението, което бѣше прѣдизвикалъ по-рано законопроектът на Ванденпееербомъ между либералитѣ и социалиститѣ. Законопроектът биде гласуванъ съ 70 гласа (65 отъ дѣсницата и 5 отъ лѣвицата) срѣщу 63 (отъ които 33 отъ дѣсницата и 30 отъ лѣвицата) и 8 души се въздържали. Така щото тая важна реформа биде гласувана само съ 7 гласа болшинство, отъ които 5 на лѣвицата. Интересно е, по тоя случай, да се разбере психологията на католическата партия, която, бидейки на власт, е гласувала подобна една реформа, която отива прѣмо въ разрѣзъ съ нейнитѣ интереси. Това най-добрь ни го обясняватъ сами инициаторитѣ на реформата г. Бернартъ и бившиятъ министъръ Ванъ Дерь Хейвелъ.

„По случай устроената отъ извѣстния парижки в. Le Figaro¹⁾ анкета прѣзъ лѣтото на 1910 г. върху пропорционалната избирателна система, ето що говорятъ тия дѣятели.

„Ние бѣхме твърдѣ много силни. Либералитѣ бѣха разстроени. Оставахе налице едно растяще католишко болшинство, което ставаше повече и повече самовластно и едно социалистическо меншество, потиснато и рѣмжащо. Това стоане едни срѣщу други на консерватори и революционери, забѣлѣзва г. Ванъ Дерь Хейвелъ, бѣше постоянното заплашване съ революция и, може-би, съ излагане на монархията“.

„Ето защо, казва г. Бернартъ, азъ признахъ невъзможността да управлявамъ дълго и да разпространявамъ едно такова аномално положение. Но идете да убѣждавате политически мѣже, господари на едно положение, да си направятъ характери въ честъ на една идея. Тѣ казватъ, че отъ реформата ще има мъртви и всѣки помислюва: ако се случи това съ мене? значи, азъ самъ съмъ да си разпоря корема!“

„В. Техниката на гласоподаването.

„Ще разгледамъ сега всичкитѣ дѣйствия, които се извършватъ прѣди и по време на гласоподаването до момента на разпрѣдѣлянето на мандатитѣ между разнитѣ конкурирующитѣ кандидатни листи по системата на професоръ д'Ондръ.

„Политическитѣ съюзи (associations) на организираниѣ партии приготвятъ кандидатнитѣ листи и установяватъ плана на избирателната борба. Тѣ иматъ въ всѣка избирателна околия своя опрѣдѣлена организация. Слѣдваната отъ тия съюзи метода, съ изключение на нѣкои маловажни подробности, е сжщата за всички партии. Нѣколко мѣсеца прѣди изборитѣ, обикновено шестъ, постоянното присѣствие на дадения съюзъ свиква общо събрание на членоветѣ на съюза. Разисква се върху положението и се опрѣдѣлятъ врѣмenni кандидатури. Всѣки членъ на събранieto има право да прѣдложи кандидатура. Едно второ събрание се свиква слѣдъ нѣколко дена, за да разисква върху прѣдставенитѣ кандидатури. Ако числото на врѣменно приетитѣ кандидатури надминава числото на свободнитѣ мандати, съюзътъ пристѣпва къмъ едно първо гласуване (poll) и ония, които получатъ най-много гласове, се обявяватъ за окончателни кандидати. Пристѣпва се тогава къмъ едно второ гласуване (poll), най-важното, което именно опрѣдѣля мѣстата на кандидатитѣ въ кандидатнитѣ листи. Това е, така да се каже, едно генерално сражение въ самия съюзъ върху кандидатуритѣ на по-виднитѣ лица отъ партията. Когато два съюза взематъ участие въ избирателната борба, заедно съ една и сжща кандидатна листа, тѣ опрѣдѣлятъ прѣдварително мѣстата по тая листа, които трѣбва да вземе

всѣки единъ отъ тѣхнитѣ кандидати, за да може по тоя начинъ всѣка една отъ тѣхъ да получи толкова избраници, колкото ѝ се падатъ.

„Трѣбва да се забѣлѣжи още, че голѣмитѣ организирани партии, които иматъ съ хиляди и хиляди избиратели, възприематъ почти винаги реда на кандидатуритѣ, прѣдставени отъ управляющитѣ имъ тѣла.

„Изборитѣ ставатъ по административни околии, раздѣлени на избирателни кантони (секции) и гласоподаването става въ общинитѣ. Избирателната околия съставлява административната околия (arrondissement), но за избирателни цѣли нѣколко такива околии могатъ да се съединятъ наедно. Когато числото на избирателитѣ въ една община не надминава 400, образува се само една избирателна секция, въ противенъ случай избирателитѣ се разпрѣдѣлятъ на избирателни секции, отъ които нѣкоя не може да има повече отъ 400 гласоподаватели. Околийскиятъ комисаръ (подъ-префекта), въ съгласие съ общинския кметъ, разпрѣдѣля избирателитѣ по секции и опрѣдѣля за всѣка секция мѣстото, дѣто ще се гласува. Първото бюро на административния околийски центъръ остава като главно бюро; то се прѣдседателствува, по право, отъ прѣдседателя на окръжния сѣдъ въ околийския центъръ или пъкъ отъ мировия сѣдия, тамъ дѣто нѣма окръженъ сѣдъ; другитѣ бюра се прѣдседателствуватъ — послѣдователно отъ единъ отъ сѣдитѣ или допълнителнитѣ сѣдии на сѣда и то споредъ реда на старшинството, отъ сѣдитѣ при търговскитѣ сѣдилища, адвокатитѣ по реда на вписването имъ, а по липса на такива отъ избиратели, които иматъ по три гласа, опрѣдѣлени отъ прѣдседателя на първото бюро.

„Освѣтъ прѣдседателя, изборното бюро на всѣка секция се състои отъ 4 членове, единъ секретаръ и отъ застѣпници, опрѣдѣлени отъ кандидатитѣ. Въ никой случай кандидатитѣ не могатъ да бждатъ членове на бюрото. Прѣдседателътъ и членоветѣ даватъ клетва, че „ще пазятъ тайната на гласоветѣ“.

„Избирателнитѣ околии даватъ различно число депутати, като захванемъ отъ 3 и свѣршимъ съ 12. Разлика между селски околии и градски не се прави. Числото на депутатитѣ е 166 и се падатъ по единъ на 40.000 жители. Депутатитѣ се избиратъ за 4 години; половината отъ тѣхъ се подлагатъ на прѣизбиране всѣки 2 години. Общи избори ставатъ само при разтурване на камарата отъ краля.

„Кандидатнитѣ листи трѣбва да бждатъ прѣдставени най-малко 15 дни прѣди опрѣдѣления денъ за гласуването. Прѣдставянето на всѣка листа трѣбва да бжде подписано най-малко отъ 100 избиратели, а кандидатитѣ трѣбва да заявятъ, че приематъ полагането кандидатурата имъ съ писмена, подписана отъ тѣхъ, декларация. Прѣдседателътъ на главното бюро пристѣпва тогава къмъ теглене на жрѣбие, за да опрѣдѣли поредния нумеръ на всѣка листа.

„Бюрата на избирателнитѣ секции се откриватъ въ 8 ч. сутриньта и гласоподаването трае до 1 ч. слѣдъ пладне.

„Да си прѣдставимъ сега една широка стая, врѣменно раздѣлена на двѣ части съ една прѣграда за прѣминаване по такъвъ начинъ, щото да може да се отива отъ едното отдѣление въ другото. Това е тя — гласоподавателната стая. Едното отдѣление — по-малкото — ще служи за чакане на избирателитѣ, а другото — много по-голѣмото — ще служи, за да застанатъ на срѣдата около една доста голѣма маса членоветѣ на бюрото съ секретаря и застѣпницитѣ. Върху масата се намиратъ двѣ урни, а на дѣното на тая втора прѣграда отъ стаята, на противоположната страна отъ оная на чакалната и въ кюпелата се намиратъ нѣколко отдѣления (isoloirs), обикновено шестъ, раздѣлени помежду имъ съ прѣгради, въ които влизатъ избирателитѣ, за да приготвятъ бюлетинитѣ си.

„Това е то гласоподавателната стая.

¹⁾ Le Figaro du 14, 19, 23, 25 et 30 Juillet et 1-er Août 1910.

„Единъ избирателъ се явява да изпълни гражданския си дългъ. Да го прослѣдимъ въ неговитѣ дѣйстви. Избирателътъ се отдѣля отъ другитѣ избиратели, които сж съ него въ „чакалната“ и влиза прѣвъ „входа“ и се спира прѣдъ „бюрото“. Тамъ той прѣдставлява избирателната си карта на прѣдседателя, който му дава тождова бюлетини, на колкото гласа избирателътъ има право, слѣдъ като е естампиралъ и избирателната му карта и бюлетинътъ му съ едно клеймо съ дата, каквото е онова напр., на телеграфопощенскитѣ наши станции, съ което унищожаватъ маркитѣ. Въ сжщото врѣме се отбѣлѣзва името на избирателъ върху избирателния списъкъ, че е гласоподавалъ. Бюлетината е едно парче

хартія, бѣло или цвѣтно, точно споредъ приложения тукъ моделъ, върху което, както се вижда, фигуриратъ напечатани една до друга, споредъ реда показанъ отъ партийнитѣ ръководящи тѣла, кандидатнитѣ листи на избирателната околия, дѣто избирателътъ гласоподава.

„Всѣка кандидатна листа има на върха си единъ черъ квадратъ, а отъ страна една черна лента. Въ центра на черния квадратъ е оставенъ единъ бѣлъ кръгъ — като голѣма бѣла точка, каквито бѣли кръгове се оставятъ и въ черната вертикална лента спрѣмо всѣко име на кандидатитѣ. Слѣдующата рисунка прѣдставлява единъ образецъ отъ избирателенъ бюлетинъ съ всичкитѣ тия специални очертания.

. избирателна околия.

Избирание на народни прѣдставители
на 19 . . .

1

Vertbois.	•
Dubois.	•
Amman.	•

2

Maenhout.	•
Ducange.	•
Hermant.	•
Jacques.	•
Linsack.	•
Delcampo.	•
Niemand.	•
З а ж ѣ т н и ц и :	
Xhoffer.	•
Tilquin.	•
Van Diest.	•
Robin.	•

3

Colin.	•
Delval Jean.	•
Uyterelst.	•
Mabille.	•
Nelson.	•
Nick.	•
Pepin.	•
Geirts.	•
З а ж ѣ т н и ц и :	
Varmon.	•

4

Nicoias	•
---------	---

5

Delval Pier.	•
З а ж ѣ т н и ц и :	
Van Loy.	•

6

Dalton.	•
З а ж ѣ т н и ц и :	
Hommen.	•

„Снабденъ съ бюлетина, която съдържа толкова отдѣлни правоѣгълници, колкото кандидатни листи има — каквито сѫ въ случая шестъ — избирателтъ влиза само въ една отъ прѣградитѣ, която го скрива отъ погледитѣ на всички. Тя съдържа като мобили само една масичка за писане и единъ черъ моливъ. Тамъ, закриленъ, повтарямъ, отъ всички погледи, и отъ каквото и да било влияние, избирателтъ изказва своя гласъ, като почерни съ моливъ единъ отъ бѣлитѣ кръгове; слѣдъ това сгъва бюлетината или бюлетинитѣ си 6 четири, поднася ги на прѣдседателя на бюрото, който ги пуца въ избирателната урна въ присѣдствіето на всички, въ това число и на застъпникитѣ на кандидатитѣ, заседаючи при бюрото. Слѣдъ това избирателтъ си излиза прѣзъ „изхода“. Той е гласоподаватъ.

„За да гласоподава избирателтъ, както казахъ, почерва единъ отъ бѣлитѣ кръгове и само единъ. Той има право, а слѣдователно, и може да гласува само за една листа, като зачерни точката на листата, ако приема реда на прѣдставенитѣ кандидати, или пъкъ да зачерни успоредната съ нѣкое отъ имената бѣлъ кръгъ въ черната лента, ако желае да бѣде то избрано. Той може тъй сѣщо да зачерни точката на единъ отъ замѣстникитѣ кандидати, които фигуриратъ въ втората и послѣдна частъ на кандидатната листа.

„Трѣбва по тоя случай да забѣлѣжа, че числото на замѣстникитѣ кандидати за депутати, е различно, но че то е по-малко отъ онова на дѣйствителнитѣ кандидати. Така, ако листата има 10 и повече дѣйствителни кандидати, допълнителнитѣ могатъ да бѣдатъ по 6-ма — ако ли сѫ 7, 8 или 9 — допълнителнитѣ биватъ до 5-ма, ако сѫ 6 или 5 дѣйствителни, допълнителнитѣ сѫ до 4-ма и когато сѫ само 4 допълнителни, може да има 4-ма допълнителни. Едно лице може да бѣде и дѣйствителенъ и допълнителенъ кандидатъ. Малкитѣ кандидатни листи обикновено не съдържатъ никакви замѣстници.

„Трѣбва да забѣлѣжа още и това, че и отдѣлни лица могатъ да си полагатъ кандидатурата, като намѣрятъ нужното число заявители да ги кандидатиратъ; обаче, практически, както тѣ, така и малкитѣ групи, иматъ твърдъ малкъ шансъ за успѣхъ при съперничеството на добри организирани и голѣми партии.

„Ако избирателтъ почерни горния кръгъ на една кандидатна листа, той дава гласа си за цѣлата листа, ако ли же той почерни единъ отъ другитѣ кръгове — отъ вертикалната черна лента, той подава личенъ или поименъ гласъ. Той гласоподава за листата, той манифестира, че принадлежи къмъ партията, която прѣпоръчва кандидатната листа и че дава гласа си на първия записанъ въ листата кандидатъ. Така че той заявява:

„1) че дава цѣлата си избирателна сила на групата, която листата прѣдставлява, и

„2) че приема кандидатитѣ, както сѫ наредени въ листата.

„По тоя начинъ, първиятъ кандидатъ е, който събира за себе си всичкитѣ изразени гласове. Когато стане окончателното прѣброяване на гласовѣтѣ и нему се отдадатъ толкова гласове, отколкото той има нужда, споредъ избирателния аршинъ, всичкитѣ останали гласове той прѣхвърля върху слѣдующия слѣдъ него кандидатъ, който тоже, слѣдъ като достигне числото на гласовѣтѣ — въ размѣръ на частния дѣлителъ — прѣхвърля, на свой редъ, останалата частъ отъ гласовѣтѣ върху третия, а тоя послѣдниятъ — върху четвѣртия и т. н., докато се изчерпятъ всичкитѣ подадени за въпросната кандидатна листа гласове.

„Ако ли же избирателтъ е зачернилъ нѣкой бѣлъ кръгъ, стоящъ срѣщу името на единъ отъ кандидатитѣ въ черната листа, той манифестира по този

начинъ, макаръ да се съгласява съ принципитѣ на партията, на която принадлежи тоя кандидатъ, обаче, той не е съгласенъ съ реда на кандидатитѣ. Но неговиятъ гласъ важи само за кандидата, комуто го е далъ.

„Ако ли пъкъ избирателтъ е изразилъ два гласа — напр., като е зачернилъ кръга на върха на листата и нѣкой кръгъ срѣщу името на нѣкой кандидатъ — тая бюлетина е недѣйствителна и каквото и да бѣде числото на кандидатитѣ въ листата, защото, повтарямъ го, избирателтъ може да даде само единъ прѣдпочителенъ, единъ личенъ за нѣкого отъ всичкитѣ кандидати гласъ.

„Слѣдъ свършването на гласоподаването, бюрото установява броя на подаденитѣ бюлетини и съставя за това протоколъ. Прѣдседателтъ туря бюлетинитѣ отъ избирателната кутия въ единъ пликъ, запечатва го съ печата на всички членове на бюрото и тоя пликъ се изпраща въ прѣброителното бюро, коетъ се намира въ центра на избирателния кантонъ.

„Това бюро се състои отъ трима прѣдседатели на бюра отъ кантони. Въ присѣдствіето на свидѣтели, назначени отъ кандидатитѣ, бюрото пристѣпва къмъ прѣброяването на всички бюлетини, които е приело, които раздѣля на бюлетини, даваючи валидни гласове на всѣка отъ конкурирующитѣ кандидатни листи. Съ това се свършватъ операциитѣ на първия день и отъ цифритѣ, дадени отъ прѣброителнитѣ бюра, се знае приблизително числото на гласовѣтѣ получени отъ всѣка кандидатна листа.

„На другия день, на пладне въ понеделникъ, който слѣдва изборната недѣля, прѣдседателтъ и застъпникитѣ при главното бюро на всѣка избирателна околия получаватъ пликотѣ, изпратени имъ прѣдния день вечерта отъ прѣброителнитѣ бюра и се започва официалното прѣброяване на гласовѣтѣ.

„Отгукъ-пататъкъ почватъ вече операциитѣ на пропорционалното прѣдставителство за разпрѣдѣляне мѣстата между конкурирующитѣ листи и лица. За тази цѣль се манипулира по системата на белгийския професоръ д'Ондрѣ, върху разглеждането на която сега пристѣпвамъ.

„Г. Прѣброителната д'Ондрѣва система.

„И така, на пладне въ понеделникъ, който слѣдва изборната недѣля, прѣброителното бюро пристѣпва къмъ работа, която се състои въ това да разпрѣдѣли мѣстата между разнитѣ кандидатни листи. Това се извършва по системата на д'Ондрѣ, наречена още прѣхвърлителна и става по слѣдующия начинъ: общиятъ сборъ на дѣйствителнитѣ бюлетини, подадени за една кандидатна листа, било че съдържатъ гласове по кандидатната листа, било че съдържатъ такива лични за нѣкои отъ кандидатитѣ на листитѣ, съставляватъ изборната цифра на листата. Главното бюро раздѣля тогава съ 1, 2, 3, 4, 5 и пр. изборната цифра на всѣка листа и нарежда частнитѣ по реда на голѣмината имъ, докато се достигне до единъ общъ брой части, равенъ на тоя на мандатитѣ, които трѣбва да се опрѣдѣлятъ. Така полученото послѣдно частно е изборниятъ дѣлителъ и разпрѣдѣлението на мѣстата между различнитѣ листи, естествено, се извършва, като се даде на всѣка отъ листитѣ толкова мѣста, колкото пѣти изборниятъ дѣлителъ се съдържа въ общия сборъ на гласовѣтѣ, получени отъ нея.

„Колкото за допълнителнитѣ депутати, обявяватъ се за избрани тия, които сѫ получили за всѣка листа най-голѣмия брой гласове.

„За да прѣдставя по-нагледно техниката на изборитѣ по пропорционалната система, привеждамъ, възъ основа на официални данни, въ слѣдующитѣ таблици подробния резултатъ отъ избора въ 1906 г. за белгийската камара на депутатитѣ, извършенъ въ гр. Анверсъ:

Записани избиратели: 101.340	Анверс	50.400
	другитѣ общини	50.940
Числото на гласоветѣ: 169.279	Анверс	78.209
	другитѣ общини	81.070
Дѣйствителни гласове: 148.636	Анверс	75.237
	другитѣ общини	73.399

Кантони	Гласове на кандидатната листа	Л и б е р а л и														
		Л и ч н и г л а с о в е														
		З а д е п у т а т и										З а з а м ѣ с т н и ц и				
		Delvaux	Franck	Tonneller	Augusteyns	Verheyen	Vekemans	Desguin	Cupérus	Ciselet	Haybrechts	Vekemans	Strauss	Van Dooselaere	Hendrickx	
Anvers	29.887	155	547	247	636	1.924	1.136	131	69	45	24	279	159	62	34	
Boom	2.917	15	5	2	—	68	76	1	1	—	4	10	3	—	1	
Borgerhout	6.445	42	33	24	71	293	51	11	6	17	6	32	13	9	4	
Brecht	910	7	3	2	3	14	10	—	6	—	—	1	—	—	—	
Contich	2.715	17	4	13	4	17	92	—	2	—	3	4	—	2	1	
Eeckeren	2.876	12	19	1	9	37	48	1	4	1	199	12	6	—	11	
Santhoven	956	3	7	7	1	26	4	—	—	—	1	—	—	2	1	
Всичко	46.706	251	418	296	724	2.879	1.417	144	88	63	237	338	181	75	52	
Лични гласове	6 017	6.017										646				
Избирателна цифра	52.723															

Кантони	Гласове на канди- датната листа	К л е р и к а л и													С о ц и а л н и с т и														
		Л и ч н и г л а с о в е													Гласове на канди- датната листа	Л и ч н и г л а с о в е													
		За депутати							За замѣстници							За депутати										За замѣст- ници			
		Coremans	Blart	Delbeke	De Winter	Segers	Hendrickx	Van Reerth	De Meester	De Meester	Duysters	Ullens	Van Kerckhoven	V. d. Linden		Terwagne	Groesser	Cools	Van Linden	Longville	liartels	Bruylants	Gachthofs	Delannoy	Van Linden	Cools			
Anvers	27.715	237	49	95	50	298	388	33	386	68	34	32	76	53	8.099	145	302	39	12	12	24	2	1	12	13	22			
Boom	5.075	33	4	24	17	12	7	447	84	28	11	4	4	3	2.068	20	10	—	13	1	—	2	—	—	—	—			
Borgerhout	2.713	110	23	29	62	127	113	15	76	31	52	10	33	10	2.711	46	168	7	1	2	9	1	2	—	9	5			
Brecht	6.179	22	30	20	6	17	25	8	16	4	9	8	3	1	110	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
Contich	7.327	25	15	6	91	60	18	24	18	6	—	11	5	4	235	1	8	—	1	—	—	—	—	—	—	—			
Eeckeren	6.663	20	111	5	6	41	28	—	52	8	6	17	3	5	360	4	7	4	1	—	—	—	—	—	1	4			
Santhoven	6.046	30	12	11	82	16	7	9	35	14	2	5	—	4	60	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1			
Всичко	71.713	438	244	190	314	571	538	536	667	159	114	87	124	80	13.643	218	497	50	28	15	33	5	3	12	23	32			
Лични гласове	3.544	3.544							564						861	861										55			
Избирателна цифра	75.282														14.504														

Кантони	Нерингдоперовци												Християнски демократи						Свободни социалисти								
	Гласове на канди- датната листа	Лични гласове												Гласове на канди- датната листа	Лични гласове						Гласове на канди- датната листа	Лични гласове					
		За депутати								За замѣстници					За депутати				За замѣст- ници			За депутати				За замѣст- ници	
		Berkmans	Gervais	De Volf	Goossens	Roland	Augusteys	Verbeke	Goossens	Roland	Augusteys	Verbeke	Roosens		Weckers	Brits	Roels	Weckers	Brits	Wan Oppens		Couiller	Defawe	Defawe			
Anvers	2 285	44	11	4	5	4	10	4	4	2	1	2	304	8	2	—	2	—	1	200	9	8	—	—			
Boom	180	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	284	11	14	7	—	—	1	18	—	—	—	—			
Borgerhout . .	872	22	3	2	1	1	16	1	—	—	13	1	285	17	1	2	7	—	2	95	5	—	—	—			
Brecht	310	4	3	1	—	—	—	—	—	—	1	—	71	15	2	—	—	9	—	13	—	—	—	—			
Contich	171	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	31	1	—	—	—	—	—	13	—	—	—	—			
Beekeren	257	5	—	—	1	—	1	—	3	—	—	2	55	—	—	—	—	—	—	37	1	—	—	—			
Santhoven. . .	189	6	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	68	2	—	—	—	—	—	24	—	—	—	—			
Всичко	4.214	81	18	7	9	8	27	5	9	2	15	5	1.078	54	19	9	9	9	4	405	15	8	—	—			
Лични гласове	155	155								31				91	91				13		23	23		—			
Избирателна цифра	4.369													1.169									428				

„Като приспособяваме съразмѣрната избирателна система, извършваме послѣдователно слѣдующитѣ дѣйствия:

„1. Опредѣляме избирателната цифра.

„За тая цѣль опредѣляме избирателната цифра на всѣка листа, като събираме гласовѣтъ на кандидатната листа (гласовѣтъ, въ които е зачерпенъ обляиятъ кръгъ начело на листата и гласовѣтъ дадени въ полза само на единъ замѣстникъ) и числото на поименнитѣ гласове, получени отъ титулярнитѣ кандидати. Тая цифра (46.706+6.017=52.723) е равна на дѣйствителнитѣ бюлетини, въ полза на листата.

„2. Разпрѣдѣляме мѣстата между всичкитѣ кандидатни листи.

„За тая цѣль раздѣляме избирателната цифра на всѣка кандидатна листа послѣдователно съ 1, 2, 3, 4 и пр.; пунктираме всичкитѣ частни числа въ размѣръ на числото на дѣйствителнитѣ мандати, които има да се раздаватъ, за да узнаемъ числото на мандатитѣ, които се падатъ на всѣка кандидатна листа.

„Най-малкото избирателно частно число, което дава право на едно мѣсто, е избирателниятъ дѣлителъ.

	Избирателна кандидатна листа	Клерикална кандидатна листа	Социал. кандидатна листа	Кандидатна листа на нерингдоперовцитѣ	Кандидатна листа на християнскитѣ демократи	Кандидатна листа на свободнитѣ социалисти
Избират. цифри	52.723	75.262	14.504	4.369	1.169	428
Дѣленіе съ . . .	1 52.723	75.262	14.504			
	2 26.361	36.631				
	3 17.574	25.087				
	4 13.180	18.815				
	5 10.544	15.052				
	6	12.543				
	7	10.751				
	8	407				

„3. Опредѣляме избранитѣ.

„Гласовѣтъ на кандидатнитѣ листи (46.706) се прибавятъ къмъ поименнитѣ гласове, получени отъ първия кандидатъ на листата, въ размѣръ доколкото му е необходимо, за да му се дотѣкми избирателниятъ дѣлителъ (10.544).

„Излишѣтътъ се дава по сѣщия начинъ и споредъ сѣщата мѣрка на втория кандидатъ и т. н., додѣто всичкитѣ гласове на кандидатната листа се раздадатъ.

Кандидати по реда на представеніето имъ	Получени гласове	Разпрѣдѣленіе на 46.706-ти гласове отъ кандидатнитѣ листи	Цѣло число
Delvaux	251	+ 10.293	10.544
Franck	418	+ 10.126	10.544
Tonnelier	296	+ 10.248	10.544
Augusteys	724	+ 9.820	10.544
Verheyen	2.879	+ 6.219	8.598
Vekemans	1.417		
Desguin	144		
Cupérus	88		
Ciselet	63		
Hyubrechts	237		

„Кандидатитѣ, които сж получили най-много гласове, сж изброени въ размѣръ на числото на мѣстата, които се падатъ на кандидатната листа.

„4. Опредѣляме замѣстницитѣ.

„Опредѣлянето на замѣстницитѣ става по сѣщата система; само че гласовѣтъ на кандидатната листа, които ще се разпрѣдѣлятъ, е равно на избирателната цифра (52.723), намалена съ поименнитѣ гла-

сове, дадени на замѣстниците (646), т. е. 52.077 къмъ числото на гласоветѣ въ полза на реда, по който сж прѣдставени замѣстниците, и

„5. Нареждаме избранитѣ.

„Кандидатитѣ, които сж достигнали избирателния дѣлителъ, се нареждатъ съотвѣтно по реда, както сж били прѣдставени, съ изключение на хипотезата, споредъ която нѣкой отъ послѣднитѣ кандидати биполучилъ едно извѣстно число поименни гласове, или по-голъмо отъ избирателния дѣлителъ (10.544), въ който случай той се опрѣдѣля пръвъ, или пъкъ по-високъ отъ числото на гласоветѣ (поименни гласове и гласове на кандидатната листа) получени отъ кандидата, който е получилъ послѣднитѣ гласове отъ кандидатната листа, които има да се разпрѣдѣлятъ, въ който случай той се прѣдпочита прѣдъ тоя кандидатъ.

„Приложение на тая хипотеза: Прѣдполагаме, че 6-иятъ кандидатъ Векемансъ е получилъ 4.000 прѣдпочтителни гласове повече, отколкото той има въ сжщностъ (1.417); числото на личнитѣ гласове, като се уголъмяватъ въ тоя случай съ 4.000, което, прочее, дава 10.017, вмѣсто 6.017, така че гласоветѣ отъ кандидатната листа се намалява въ сжщата пропорция, а именно 42.706, вмѣсто 46.706.

Кандидатитѣ по реда на прѣдставленieto имъ	Поименни гласове 10.017	Разпрѣдѣлене на 42.706-тъ гласове отъ кандидатнитѣ листи	Цѣло число
Delvoux	251	+ 10.293	10.544
Franck	418	+ 10.126	10.544
Tonnclier	296	+ 10.248	10.544
Augusteys	724	+ 9.820	10.544
Verheyen	2.379	+ 2.219	4.598
Vekemans	5.417		5.417
Desguin	144		
Supérus	88		
Ciseles	63		
Hyubraechs	237		

„Шестиятъ кандидатъ Векемансъ, като е събралъ 5.417 гласа, получава петото кандидатско мѣсто, което се падаше на либералната листа, надминавайки петия кандидатъ, който е получилъ само 4.598 отъ 819 гласа.

„Това е то манипулацията по системата на професоръ д'Ондрта.

„Да видимъ сега какъ се обосновава теоретически тая система, принципътъ на която е възприетъ и отъ екстрапарламентарната комисия, назначена и прѣдседателствуваща отъ мене за измѣнение нашия избирателенъ законъ. Професоръ д'Ондртъ само е разрѣшилъ въпроса, както слѣдва:

„Пропорционалността прѣдполага една единствена мѣрка, която служи за основа на съотношенията, които сжществуватъ между разнитѣ партии.

„Когато казватъ, че недвижимиятъ имотъ на Ивана, напр., е отъ 5 хектара, а на Първана е само отъ 3 хектара, основаватъ отношението между 5 къмъ 3, което установява между тия два недвижими имота общата мѣрка, която е хектарътъ.

„Сжщо така и по избирателната материя. Въ пропорционалното прѣдставителско разпрѣдѣление на мѣстата се изисква една единствена и обща мѣрка, която ще даде толкова мѣста, колкото пати числото на полученитѣ гласове отъ кандидатитѣ съдържа тая цифра.

„Само че, понеже мѣстата сж недѣлими, нужно е да се прѣнебрѣватъ числата по-малки отъ тия цифри, числа, които биха прѣдставлявали само единъ дробъ отъ избраници.

„Трѣбва при това, щото дѣлителътъ да се съдържа въ листата на разнитѣ партии, взети по отдѣлно, извѣстно число пати, равно на числото на мѣстата, които има да се запълватъ.

„Тамъ е пропорционалността, а не другадъ.“

„А какъ да се намѣри тая цифра, тоя дѣлителъ, който белгийскиятъ законъ нарича избирателенъ дѣлителъ, а нѣкои автори го наричатъ разпрѣдѣлителна цифра?

„Ето какъ д'Ондртъ е разрѣшилъ тая задача:

„Раздѣли избирателнитѣ цифри на партиитѣ съ 1, 2, 3, 4 и т. н.; нареди частнитѣ числа така получени по реда на важността или частното число, което заема редътъ, съотвѣтствующъ на числото на мѣстата, които има да се запълватъ и ще се намѣри търсениятъ дѣлителъ.“

„Отъ всичко казано виждаме, че единствениятъ и общъ аршинъ, който служи за основа на отношенията, които искатъ да установятъ между разнитѣ партии — каквато именно мѣрка прѣдполага пропорционалното прѣдставителство — се достига твърдѣ лесно, емпирически, съ системата д'Ондрта.

„Тая система дава неизмѣнно, безъ всѣко колѣбане или произволна прѣцѣпка отъ страна на прѣброителитѣ, на листитѣ слѣдующитѣ имъ се мѣста, равни на съразмѣрната имъ сила.

„Отъ казаното може да се заключи, че тая система дѣйствително прави едно пропорционално разпрѣдѣление на мѣстата, дава извѣстни пълни и окончателни резултати; съ установяването на „депутати замѣстници“ прѣмахва допълнителнитѣ избори; съ остроумната пъкъ белгийска бюлетина, възможна, обаче, само при грамотно население, и при начина на гласоподаването се осигурява напълно тайната на гласуването.

„Тая система приема за основа началото, че мѣстата сж недѣлими. Избирателитѣ нѣматъ право на една дробъ отъ мѣсто и че едно такова мѣсто се пада само на една достатъчно силна група отъ избиратели. Единъ избирателъ отдѣлно или нѣколцина такива, несъставляюща изискуемата се изборна мощъ, нѣматъ право на прѣдставителство. Обаче, ако нѣкой кандидатъ, макаръ и обособенъ и непринадлежащъ на никоя партия, все таки получи едно число гласове, равно или по-голъмо отъ общия дѣлителъ, той ще получи мѣсто.

„Подобна система, ясно е, фаворизира по-силнитѣ политически групи, както е случаятъ съ Белгия, католишката партия.

„Тая система, както казахъ, е емпирическа. Нейното разпрѣдѣление не е направено съ математическа точностъ; по то е направено съ най-голъма приближителностъ. Това послѣдното обстоятелство съставлява именно и най-важното прѣимущество въ очитѣ на поддръжателитѣ ѝ. Отъ досега измисленитѣ, тя прѣдставлява най-свършената пропорция, която може да се достигне при изборитѣ. Тя употребява спрѣмо всѣчки конкурирующа кандидатни листи само единъ избирателенъ аршинъ, точността на който лесно може да се провери; тя докаква до минимумъ числото на изгубенитѣ гласове; тя прѣдставлява единъ опростотворенъ аршинъ, който се намира по единъ най-простъ начинъ — чрезъ последователното дѣление на всѣкитѣ гласове отъ всѣкитѣ кандидатни листи. Наистина, оставатъ нѣ-

кои гласове неупотребени, незачетени. Но това е неизбежно, защото, ако искаме и тях да турнем въ смѣтка, за да достигнемъ по-точна математическа пропорция, резултатътъ ще бѣде, че една партия ще получи освѣнъ цѣли числа, но и дроби, каквито не можемъ да отмиримъ върху избирателитѣ, понеже не може да има $\frac{1}{3}$ отъ депутатъ или $\frac{6}{10}$ отъ общински и $\frac{1}{6}$ отъ окръжни съвѣтници.

„Д. Критики и възражения.

„Мъчно е да могатъ да се докарать до съгласие всичкитѣ теоретици по пропорционалното прѣдставителство. Така единъ авторитетъ по материята въ Белгия, Люсьенъ Анспахъ, въстава и се старае математически да изкара неточноститѣ на системата на д'Ондта и проповѣдва онака на най-големитѣ остатъци. Другъ пъкъ единъ авторитетъ, Е. Ванъ Регемортеръ, защитава същата, като доказва математически неточността на системата на най-големитѣ остатъци.

„Мандатитѣ, казва послѣдниятъ, бидейки по своето естество недѣлими единици, ясно е, че едно математическо дѣление съразмѣрно съ мандатитѣ между кандидатнитѣ листи е невъзможно. Но това дѣление ще се приближава толкова повече до математическата истина, колкото по-големо ще бѣде числото на мандатитѣ. Отъ тукъ слѣдва, че се налага да се извърши слѣдующата реформа: да се уговоримъ избирателнитѣ колегии и авторътъ прѣдлага да се направятъ тия колегии да съвпадатъ съ белгийскитѣ провинции. По тоя начинъ, като ще се има десетъ избирателни колегии — ще има най-много десетъ мѣста, въ които ще се губятъ остатъцитѣ отъ кандидатнитѣ листи, които не биха давали право по на единъ мандатъ.

„Такова е мнѣнието на двамата горѣспоменати, и на Ванъ де Веле и на Де Сели-Лоншанъ — главнитѣ свързменни авторитети по пропорционалната система въ Белгия.

„Избирателнитѣ околии, такива, каквито сѣ сега въ Белгия, сѣ били изкуствено така комбинирани, за да се фаворизира клерикалната партия, което ни дава и резултати не напълно пропорционални. Да вземемъ настоящата белгийска камара на депутатитѣ. Така напр., ако прослѣдимъ законодателнитѣ избори, отъ когато биде въведена пропорционалната система, т. е. отъ 1900 г. и прѣзъ всѣки двѣ послѣдующи години и до днесъ, католицитѣ получаватъ повече мѣста, отколкото, споредъ строгата справедливостъ на числото на своитѣ гласове, тѣ биха имали право. Така за изборитѣ въ 1900 г.

„Католицитѣ сѣ получили 86 депутатски мѣста съ 994.333 гласове;

„Либералитѣ сѣ получили 33 депутатски мѣста съ 498.854 гласове;

„Социалиститѣ сѣ получили 32 депутатски мѣста съ 461.241 гласове.

„Когато, ако се гледаше строго, споредъ числото на подаденитѣ за тия партии гласове, разпрѣдѣленето на депутатскитѣ мѣста трѣбваше да стане така: 78 да се дадатъ на католицитѣ, 38 — на либералитѣ, 32 — на социалиститѣ.

„Смѣтано нѣщо и въ частичнитѣ избори за същата камара въ 1902 г.

„Католицитѣ сѣ получили 54 депутатски мѣста съ 596.431 гласове;

„Либералитѣ сѣ получили 20 депутатски мѣста съ 266.891 гласове;

„Социалиститѣ сѣ получили 10 депутатски мѣста съ 159.403 гласове.

„И въ тоя случай, партията не сѣ получили точно принадлежащитѣ имъ се мандати, понеже католицитѣ

трѣбваше да иматъ 36 мѣста, либералитѣ 21, социалиститѣ 22.

„Смѣтано е и за изборитѣ въ 1906, 1908 и 1910 г., на която послѣдна дата половината отъ избирателнитѣ околии — петнадесетъ — трѣбваше да прѣизбиратъ на 22 май прѣдставителитѣ си. Трѣбваше да забѣлѣжа при тоя случай, че отъ избирателнитѣ околии само въ двѣ отъ тяхъ — Брюкселската и Анверската, които избиратъ, първата 21 депутати, а втората 13, слѣдователно, сѣ доста голѣми избирателни колегии — пропорционалността може да се приложи напълно. По-големата, обаче, частъ отъ останалитѣ избирателни околии иматъ само по три или четири депутати; една има 6; една има даже само 2 прѣдставители.

„Трѣбваше да се попълнятъ 85 мѣста. Подадени сѣ били 1.274.589 дѣйствителни гласове; като раздѣлимъ послѣдната цифра съ първата ще получимъ 14.995 гласове, нужни за единъ мандатъ. На правителствената партия (католицитѣ), която е получила 676.939 гласа, се падатъ 45 мандата, а не 49, които тя получи; опозиционнитѣ партии (либерали и социалисти), като сѣ получили 561.052 гласа, иматъ право на 37 мѣста, а иматъ 36.

„Ако пъкъ съберемъ резултата отъ послѣднитѣ два законодателни избори въ 1908 и 1910 г., отъ които е произлязла настоящата камара, ще получимъ слѣдующата таблица.¹⁾

	1908		1910		Всичко	
	Гласове	Кандидати	Гласове	Кандидати	Гласове	Кандидати
Либерали	236,503	21	232,033	24	469,163	45
Картель	135,546	21	243,033	24	378,609	45
Социалисти	271,370	22	85,326	12	357,196	34
Демокр. - Християни	81,576	1	85,326	12	31,576	34
Опозиция	675,495	44	561,052	36	1,236,547	80
Католици	517,679	37	676,939	49	1,194,618	86
Разница	—	—	—	—	41,929	6

„Отъ горното излиза, че католицитѣ, макаръ да сѣ въ меншество спрѣмо всичкитѣ гласове на опозицията съ 41.929 гласа, ги надминаватъ напротивъ съ 6 мандати, колкото е именно болшинството имъ.

„Изтъкватъ като единъ важенъ недостатъкъ на закона за реформата отъ 1899 г. загубата на извѣстно число гласове отъ всѣка кандидатна листа при изборитѣ. Всички ония гласове, които не достигатъ размѣра на избирателния дѣлителъ, сѣ изгубени. Понеже тая загуба засѣга всѣка една листа, то сборътъ отъ тѣхнитѣ загуби надминава съ много загубата на най-силната отъ партията. А изпѣло за пѣлата страна тя е значителна. Така въ двата избори за 1908 и 1910 г., отъ избраницитѣ на които се състои настоящата белгийска камара на депутатитѣ, сѣ били изгубени тъкмо 302.748 гласа, отъ които на пѣлата опозиция се падатъ 203.586 гласа, а на правителствената, консервативната партия само 99.162. Избирателниятъ дѣлителъ е билъ 11.000 гласа.

„Слѣдующата таблица нагледно рисува положението на всичкитѣ борящи се партии въ двата законо-

¹⁾ Съставена споредъ: La représentation proportionnelle en France et en Belgique, par Georges Lachapelle.

дателни избори въ 1908 и 1910 г. за белгийската камара:

	Либерали и социалисти	Клерикали	Християни демократи	Изолирани дисценти	Всичко
Числото на получените действителни гласове	1.207.540	1.195.588	37.194	88.235	2.478.507
Числото на получените депутатски мѣста	80	85	1	0	166
Изгубени гласове	189.934	99.162	25.417	88.235	302.748

„Интересно е да се отбѣлѣжи отъ данните на горната таблица и фактътъ, че макаръ католицитѣ да иматъ изпѣло по-малко гласове отъ опозицията, обаче, иматъ болшинство въ камарата в гласа. Ако камарата да бѣше съставена по точна математическа пропорция, тя би трѣбвало да прѣдставлява отъ себе си 84 депутати либерали и социалисти срѣщу 82 католика.

„Обаче, тая несъразмѣрностъ се дължи отчасти, за да не кажа, главно на това, че либералитѣ и социалиститѣ, колкото и да сж се картелирали въ нѣкои мѣста — въ малкитѣ избирателни околии — не сж могли всѣждѣ да прибавятъ гласовѣ си. Това би станало само ако гласуваха за едни и сѣщи кандидатни листи навсѣждѣ.

„Приспособлението на друга една система — на най-големитѣ остатъци — щѣше да даде сравнително по-малко несправедливъ резултатъ, отколкото е дала системата на д'Ондрта. Споредъ нея католицитѣ щѣха да получатъ въ изборитѣ въ 1910 г. 47 депутатски мѣста, а въ ония въ 1908 г. 36 депутатски мѣста, или всичко 83 мѣста, а не 86, както има сега.

„Отъ всичко горѣизложено слѣдва, че и въ д'Ондртовата система има несправедливости, които трѣба да се поправятъ. Обаче, тѣ не трѣба по никои начинъ да се отдаватъ на принципа на пропорционалното прѣдставителство, но на начина на приспособлението на системата, а именно на разпрѣдѣленieto на избирателнитѣ околии, защото, ако Белгия, както справедливо забѣлѣзва професорътъ отъ Брюкселския университетъ Херера, бѣше раздѣлена на 10 провинциални избирателни колегии, както това се желае почти отъ всички, тия несправедливости вече не щѣха да се явяватъ. Тогава щѣхме наистина да се приближимъ повече до абсолютната съразмѣрностъ.

„За достижение на послѣдното, много системи сж били измислени и които сж подложени на обсъждане на белгийското обществено мнѣние. Едни сж прѣдлагали да се разрѣши избирателниятъ кадъръ, като се съединятъ нѣколко избирателни околии наедно; други пъкъ сж искали още и да се позволи на партиитѣ да използватъ своитѣ изгубени гласове, посредствомъ системата на прѣхвърлюването: изгубенитѣ гласове въ една избирателна околия да се прибавятъ къмъ ония на една или повече други околии, та съединенитѣ по тоя начинъ гласове да иматъ право, ако достигнатъ цифрата на общия дѣлителъ, да получатъ съответното число мандати.

„Голѣмиятъ страхъ, изказванъ най-настойчиво при разискването въ камарата пропорционалната система — че тя щѣла да способствува за раздроблението на партиитѣ — се опровергава отъ опита и оправдава прѣдвиждането на министра на правосъдието Ванъ денъ Хейвела.

„Раздроблението на партиитѣ, дѣйствително, е било и прѣди въвеждането съразмѣрната избира-

телна система; то зависи въ сжщностъ отъ силата на тѣхната организация. Ако тя е силна, ако тя има сплотеностъ, дисциплина, една програма, дѣйствително примирителна на голѣмитѣ интереси, раздроблението нѣма да стане: а прѣдположете си, напротивъ, казва г. Ванъ денъ Хейвелъ (Van den Heuvel), една партия, слабо организирана, безъ идеалъ, безъ социална организация, безъ почитанъ шефъ, раздроблението ще се появятъ и ще растатъ. Раздроблението не зависи толкова отъ избирателния режимъ, отколкото отъ повечето или по-малкото вънѣние, което упражняватъ идеитѣ и интереситѣ върху маситѣ на гражданитѣ“.

„Установено е, че отъ въвеждането на реформата насамъ числото на кандидатнитѣ листи отъ разнитѣ фракции се е намалило; отѣпницитѣ сж били смачкани и въ белгийския парламентъ сж прѣдставени съ малки изключения тритѣ главни течения въ страната: консервативно, либерално и социалистическо.

„Обръщамъ вниманието и върху слѣдующия фактъ, който трѣба да взематъ подъ внимание и извѣстни партии, публицисти и обществени дѣйци у насъ. Много се страхуваха на врѣмето въ Белгия, че при пропорционалното прѣдставителство не щѣло било да може да се образува болшинство. Обаче, отъ 1899 г. досега станаха толкова законодателни избори, а ние виждаме начело на управлението една партия, която, безъ никакви насилия или други нелоялни маневри или незаконни срѣдства, управлява страната и си има своето болшинство, което бѣше въ 1898 г. отъ 58 гласа; слѣзе на 28, въ 1900 г.; — на 26, въ 1902 г.; — на 20, въ 1904 г.; на 12, въ 1906 г.; — на 8, въ 1908 г.; — само на 6, въ 1910 г., обаче, макаръ сега болшинството да е само отъ 6 гласа, а прѣди 1898 г. да бѣше 58 гласа, но тогавашното не е било стойко и е могло лесно да се разпадне, когато напротивъ сегашното болшинство, макаръ и тѣй незначително, но то чувствува своята законностъ, благодарение избора си по една справедлива система, много е дисциплинирано и стегнато и съставятъ му е много по-добъръ, въ слѣдствие на което и правителството черпи у него голѣма мощъ за управление.

„Общопризнато е благосъстоянието, мирътъ и спокойствието на което се радва Белгия при сегашното, макаръ и клерикално правителство и болшинство.

„Французитѣ, които интересува въпроса на пропорционалната система на прѣдставителство, прѣдъ видѣ желанието имъ да въведатъ тая система у тѣхъ, сж направили най-тщателни изучавания на мѣстото както въ Швейцария, а особено пъкъ въ Белгия. Частни лица,¹⁾ вѣстници, като La Croix, le Figaro, le Temps, le Matin и съюза на вѣстникаритѣ La Presse Associée, както и парламентарни и екстрапарламентарни комисиии сж нареждали въ Белгия специални изслѣдвания и анкети отъ особени лица, подготвени по въпроса, делегирани на мѣстото, и сж събирали мнѣнията на най-компетентнитѣ дѣятелни по въпроса.

„Ще приведа нѣщо отъ резултата на тия толкова интересни изслѣдвания.

„Отъ анкетата на в. „La Croix“ се установява, че всички партии сж доволни отъ новата система.²⁾ Тѣхъ напр., г. Carton de Wiort, католическиятъ депутатъ отъ Брюкселъ, казва: „Пропорционалното прѣдставителство въ нищо не е изгубило надеждитѣ на своитѣ партизани. То ги е надминало“.

„Г. Ансее, социалистъ-депутатъ отъ Гандъ заявява: „Партизанинъ на пропорционалното прѣдставителство, азъ съмъ си такъвъ и сега. Нашата партия нѣма какво да се оплаква отъ тая система. Г. Neumann-Dumont, секретарътъ на парламентарната лѣвица, е призналъ въ конгреса на пропорционалиститѣ

¹⁾ Адвоката Paul Dubois.

²⁾ Enquête de La Croix sur la représentation proportionnelle (14 Septembre au 8 Novembre 1908).

въ Аррасъ въ 1904 г., че „Пропорционалното представителство е задоволило всички партии; също така и особено либералната партия, която най-упорито прѣчеше на реформата. Пропорционалното представителство, именно, възкреси великодушно тая партия и я запази отъ опасността да бъде погълната“.

„Отъ полученитѣ пъкъ отговори на *La Presse Associée*, има и такива, които не сж благоприятни за пропорционалната система. Така, като констатира, че тая система донасяла много добро и зло в „*Le Petit Bleu*“ отъ Брюкселъ, намира, като главно неудобство на системата, дѣто „депутатитѣ, въ по-голѣмата си частъ, се избиратъ не отъ избирателното тѣло, а отъ съюза, който е избралъ кандидатитѣ и е опрѣдѣлил мѣстата имъ въ кандидатнитѣ листи“.

„Главниятъ редакторъ на в. „*L'Indépendance Belge*“ изтъква тъй също това голѣмо неудобство, дѣто „кандидатнитѣ листи се прѣдставляватъ отъ политически съюзи, които въобще възприематъ реда на кандидатитѣ, установенъ отъ единъ комитетъ отъ двацетина членове. Въ сжщностъ, тия двацетина членове на тоя комитетъ сж именно ония, които опрѣдѣлятъ избранитѣ, а избирателитѣ не могатъ нищо да промѣнятъ въ това“. Обаче, най-неблагоприятниятъ резултатъ отъ приспособлението на пропорционалната система, сжщиятъ публицистъ намира въ това, че съ ней партиятъ се турвали въ „клишета“, избирателното тѣло се „стереотипирало“, т. е. благодарение на тая система, правителството се увѣковѣчавало на властъ, което „стереотипирано“ именно било причината, дѣто сегашното белгийско правителство, което отдавна прѣстанало да има болшинство въ народа, се крѣпело съ изкуствено такова.

„Кореспондентътъ пъкъ на парижкия в. „*Le Figaro*“ — Gerard-Harry — резюмира въ сгжстена форма всичкитѣ възражения направени въ Белгия, противъ пропорционалната избирателна система, които сж, както слѣдва: че тая система била стѣснила свободния изборъ на избирателитѣ; че тя увѣковѣчила на властъ католическата партия; че тя, като осигурявала почти абсолютно избора на главнитѣ кандидати отъ всѣка партия, насърчавала у послѣднитѣ една мекошавостъ въ прѣдизборната борба, поддържала въ сжщитѣ послѣ въ парламентарнитѣ борби една хладина, и по тоя начинъ създавала едно себелюбно законодателство, много по-малко загрижено, отколкото по-рано, за своитѣ задължения и за своитѣ обязанности; и че най-сетѣ, като урежда отнапрѣдъ, по автоматически начинъ, глобалнитѣ резултати на всѣко допитване до народа, тая система била разслабила съ това и ревността на избирателитѣ и възкресила у тѣхъ единъ видъ равнодушие, фатализъмъ, който изключвалъ ентузиазмътъ“. Въ въвеждането пъкъ на замѣстнитѣ депутати, съ което, като се прѣмахвалъ допълнителнитѣ избори, сжщиятъ публицистъ намѣрва, че се прѣмахвали и сжщопѣвнитѣ указания, които произтичали отъ допълнителнитѣ избори за движението на общественото мнѣние въ страната. По тоя начинъ, често се е понижавалъ уровеньтъ на народното представителство, понеже за замѣстници се избирали лица амбициозни, безъ да иматъ нѣкакви заслуги, но на които се желае да се направи удоволствие, безъ особенъ масрафъ.

„Върху стѣсненето свободата на избирателя, като едно отъ най-болнитѣ мѣста на белгийската избирателна реформа, се е писало и говорило отъ противникитѣ и даже отъ ония, отъ които тя е била въведена.

„Прѣди Гераръ, чиято мнѣние току-що привелохъ, и най-видния женеуски в. „*Le Journal de Genève*“¹⁾ изтъква главния недостатѣкъ на белгийската система въ това, дѣто тя много ограничавала избирателя, който е принуденъ да гласува за кандидати, въ които, възможно е, той да нѣма никакво довѣрие:

волю-неволю, той гласува за цѣлата листа, неговиятъ гласъ ползува всички кандидати, макаръ че той — избирателътъ — е ималъ прѣдъ видъ само едно отъ кандидатитѣ, който е въ листата. Избирателътъ е длъженъ да се подчини на избора и реда на кандидатитѣ, извършени отъ партийнитѣ бюра. Установяването на листитѣ мѣстото, което се дава на всѣки кандидатъ въ листата, сж послужили, споредъ увѣрението на сжщия, въ нѣкои градове, като, напр., въ Брюкселъ, за шмекерии. Стойността на кандидата, довѣрието, което избирателътъ трѣбва да има въ него, всичкото това се изгубва — вие сте длъжни, подъ страхъ да пропадне гласътъ ви, да гласувате за една цѣла листа, освѣтъ ако желаете да обозначите въ нея само единъ кандидатъ, който прѣдпочитате.

„Единствената критика, която се прави противъ пропорционалната избирателна система, казва специалниятъ кореспондентъ на в. „*Le Temps*“ — Roland de Marès — е това, дѣто се запазва „la case de tête“ — гласуването за листитѣ. Петдесетъ хиляди либерални избиратели, напр., сж принудени да възприематъ въ Брюкселъ либералната листа, въ която има 21 кандидати, както сж наредени отъ единъ съюзъ, който брѣ само нѣколко стотинъ члена и който често възприема кандидатитѣ тъй, както му сж прѣдставени отъ постоянното присѣствие на съюза, състоящъ се отъ двадесетина души. Избирателътъ може да изкаже своето прѣдпочитане само за единъ отъ прѣдставенитѣ 21 кандидати; подъ страхъ да направѣ бюлетената си недействителна за всичкитѣ други кандидати, той трѣбва да приема реда на прѣдставленieto, по нѣкога твърдѣ ограниченъ, одобренъ отъ единъ съюзъ, и почти е невъзможно за избирателитѣ да поставятъ на по-добро мѣсто кандидатъ, който съюзътъ, чиято е кандидатната листа, е поставилъ въпросния кандидатъ въ края. Така че, много белгийски пропорционалисти смѣтатъ, какво системата би могла да бъде усъвършенствувана, чрезъ прѣмахването на „първата графа“, сир. гласоподаването въ заглавието на листата, и като се даде свобода на избирателя да класира самъ кандидатитѣ въ една листа по начинъ, какъвто той намѣри за добръ. Тогава, при разпрѣдѣленieto на мѣстата, дѣйствително, само най-фаворизиранитѣ кандидати ще бъдатъ обявени за избрани по число равно на онова на мѣстата, дадени въ всѣка листа.

„Понеже толкова много се възстава противъ запрѣщението на пѣстрянето на кандидатнитѣ листи (*rapachage*), трѣбва да забѣлѣжа, че тоя въпросъ е обърналъ на врѣмето си сериозното внимание на белгийския законодатель. Намѣрено е било, обаче, че позволяването му би било смъртоносенъ ударъ за самата реформа, понеже по тоя начинъ би се дало широко поле на въздѣйствие отъ страната на една партия върху избраницитѣ на други партии и нѣколко недоволници отъ самата партия или нѣколко избиратели отъ нѣкоя противна партия могатъ да провалятъ кандидатуритѣ даже на шефове въ партиятъ. По тоя начинъ, сдбата на избраницитѣ би се оставила въ ржцѣтъ на едно незначително меншество.

„Впрочемъ, опитътъ биде направенъ въ 1895 г. съ пропорционалната система за общинскитѣ избори. Тия избори напълно потвърдиха изтъкнатия и по-рано фактъ отъ голѣмата врѣда отъ пѣстрянето на кандидатнитѣ листи. Опитътъ е доказалъ, че пѣстрянето се изразжда въ една система за раздѣляне партията въ самото ѝ сърце, за разложението ѝ.

„Впрочемъ, пѣстрянето на кандидатнитѣ листи е противно на самия принципъ на пропорционалното представителство.

„Най-сетѣ, трѣбва да спомена и името на единъ отъ най-войнствуващитѣ противници противъ пропорционалната система въ Белгия. Той е депутатътъ Jules Destrée, единъ отъ водителитѣ на социалиститѣ въ Белгия. Въ публични рѣчи и въ съчинения той е

¹⁾ Le Journal de Genève de 2 Juin 1900.

поддържах извѣстнитѣ вече възражения противъ тая система, които могат да се синтезиратъ въ слѣдующитѣ положения: претендуваната правда на реформата е само привидна; всѣко осъществление на принципа на съразмѣрността е само едно условно приближаване; разнитѣ системи, предложени за това прѣдставителство, сж съмнителни и страшно сплетени; спъната е свободата на избирателитѣ; заявителитѣ на кандидатнитѣ листи сж облъчени съ едно прѣкомѣрно влияние; създаването института на замѣстници, недопуска допитване до народа прѣзъ всичкото врѣме, докато трае законодателниятъ периодъ; послѣдующитѣ народни събрания ще бждатъ почти сжщитѣ; по липса на интересъ, борбата и пропагандата ще отслабнатъ; коалицитѣ, избѣгнати, може-би, по врѣме на изборитѣ ще се правятъ между избраницитѣ; пропорционалното прѣдставителство ще парализира всѣко социалистическо усилие вече спънато отъ системата на множественото гласоподаване на едно и сжщо лице.¹⁾ „Белгия, ни казва, най-сетнѣ, Destrée, даде примѣръ на единствена въ Европа стабилностъ въ управлението, но това се дължи не на особенитѣ ѝ добродѣтели, а на пропорционалната система“.

„Макаръ другадѣ и да приведохъ мнѣнието на друга, а при това най-видния водителъ на белгийскитѣ социалисти, Вандервелде, по въпроса, но тука ще синтезирамъ доводитѣ му противъ горѣизложенитѣ възражения. Вандервелде поддържа: че лоялно приложено въ дѣйствиe, пропорционалното прѣдставителство е съобразно съ правдата; че неговото дѣйствуване не е никакъ невъзможно; че то ще усили класовата политика на работническата партия, като освободи тая партия отъ съюзитѣ; че то ще разбуди социалистическия животъ въ Фландрия, и че, най-сетнѣ, то ще осигури на партията съвѣстни подражатели и ще ѝ избави отъ опасността да дойде твърдѣ рано на властъ, при такова едно разположение на избирателното тѣло, когато то е недостатъчно подготвено да приеме и да поддържа голѣмитѣ реформи.“

„Ще забѣлѣжа, най-сетнѣ, че както това самъ отбѣлѣзва Destrée, въ разни врѣмена, работническата партия се е обявила въ полза на пропорционалното прѣдставителство, но е прѣдставила правото на ония отъ ръководителитѣ ѝ, които сж се произнесли противъ тая реформа, да постоянствуватъ на своето мнѣние.“

„Е. Заключение.“

„Великата реформа, съ която биде въведена въ 1899 г. пропорционалната избирателна система, се гласува, както видѣхме, едвамъ съ седемъ гласа болшинство, биде посрѣпната съ равнодушие и недовѣрие отъ либералитѣ и социалиститѣ и почти съ неприязнь отъ консерваторитѣ. Обаче, съ врѣме тя завоева полека-лека симпатитѣ на всички политически групи въ Белгия. Най-виднитѣ белгийски политически дѣятели, като почнемъ отъ социалиститѣ, Вандервелде, Анселе, Вертранъ и прѣминедемъ къмъ радикалитѣ — Поль Жансонъ и Лоранъ и либералитѣ — Поль Хименсъ и Голбе д'Алвиела и свѣршимъ съ католицитѣ Сметъ де Найеръ и Ванъ денъ Хейвелъ — всички сж съгласни и признаватъ, че системата на пропорционалното прѣдставителство е направила на Белгия най-голѣми услуги, че тая система е вече въведена окончателно и че никога вече нѣма да се откажатъ отъ нея.“

„Макаръ чрѣзъ д'Ондтовата система да не се е постигнало до една строга математическа съразмѣрностъ въ прѣдставителството, все таки не може да се откаже, че много се е приближило до нея. Впрочемъ, привърженицитѣ на пропорционалното прѣдставителство никога не сж се домогвали до подобенъ

идеалъ. Тѣ сж искали главно да замѣнятъ голѣмата несправедливостъ на мажоритарната система съ една система сравнително по-справедлива. И както много вѣрно се изразява белгийското Association-Réformiste, което много е съдѣйствувало за прѣвъзможването на пропорционалното прѣдставителство въ Белгия, въ едно свое въззвание: цѣлътъ, която се е гонила, е била „да се гарантира въ границитѣ на възможното и вънъ отъ всѣкакъвъ партинъ духъ: властътъ за истинското болшинство на страната; контролтъ пъкъ за меншествата — едно точно прѣдставителство на всички сериозни групи отъ избирателното тѣло“. А това, че се е постигнало, се признава отъ всички.“

„Важното е, че цѣлътъ, която сж гонили инициаторитѣ на реформата, не само се е достигнала, но е била даже надмината. И сенаторътъ Голбе д'Алвиела съ задоволство констатира въ своето съчинение La représentation proportionnelle, че реформата способствувала, щото политическиятъ мнѣния да застанатъ надъ мѣстнитѣ интереси, като основа за избирателно групиране, и въ избирателнитѣ борби лоялно да си мѣрятъ силитѣ, вмѣсто да се опитватъ да излѣзатъ побѣдителъ съ заплашвания, буйства и разни нечестни маневри.“

„Всички чужденци, които сж присѣдствували на белгийскитѣ избори, едногласно свѣдочатъ за сравнителната тишина и спокойствие, при които се произвеждатъ сега белгийскитѣ избори при пропорционалната система, спрѣмо онова, що е било при мажоритарната избирателна система. Наистина, и сега, прѣдъ всѣки изборъ агитацията бива усилена, особено отъ либералитѣ и социалиститѣ, но то е нищо въ сравнение съ онова, което е било по-прѣди. Кандидатитѣ сега не печататъ вече своето политическо вѣруу и не се мжчатъ да охулватъ всячески своитѣ лични конкуренти въ изборитѣ, защото отъ една страна, тѣхното вѣруу е познато на съпартизанитѣ имъ, които познаватъ партийната програма. Отъ друга пъкъ страна, борбата, понеже се води между кандидатнитѣ листи на партиятѣ, изгубва личния си характеръ. Тя е повече афишна, а изборниятъ афишъ е почти винаги иллюстриранъ. Засемамъ отъ в. „Le Temps“ интересното описание на иллюстриранитѣ изборни афиши въ законодателнитѣ избори на миналата година, когато опозицията, като е очаквала падането отъ властъ на католическото правителство, чието болшинство бѣше твърдѣ слабо, жигосваше твърдѣ силно своитѣ противници. „Най-голѣмъ успѣхъ, казва „Le Temps“, има единъ голѣмъ манифестъ на либералитѣ, озаглавенъ „Свѣтъта“. Тамъ се виждатъ „невинни“, прѣдставляващи католическитѣ министри, които либералнитѣ лидери застрѣлватъ. Единъ католически афишъ пъкъ прѣдставлява деликатната и аристократична либерална хрътка, завита въ синьо манто, която покорно върви слѣдъ социалистическата дама, носеща на главата си класическата републиканска фригийска малка червена панка. Социалистически афиши прѣдставляватъ работникъ, който съ единъ дебелъ бастунъ е на ловъ за министри, финансисты и духовници, носещи съ торби „субсидии“. Либералитѣ измислили нѣщо по-добро отъ афишитѣ: тѣ развеждали изъ улицитѣ на Брюкселъ една голѣма багажна кола съ надписъ: „прѣселване на министерството“.“

„Сжщитѣ срѣдства за борба наблюдавахъ лично и азъ тая година прѣди два мѣсеца въ гр. Анверсъ, по случай изборитѣ за градскитѣ свѣти. И сега опозицията очакваше, че тия избори ще рѣшатъ сждбата на правителството и разни особена усилена дѣятелностъ и на митингитѣ (така се наричатъ тамъ прѣдизборнитѣ публични събрания) и съ изборни иллюстрирани афиши, а така сжщо и съ подиръ изборнитѣ улични манифестации, като изборитѣ се оказаха съкрушителни за правителството. Трѣбва, обаче, да

¹⁾ Вж. J. L. Breton. Contre le proportionnelle. Préface de Jules Destrée. Paris 1900, p. p. 26—27.

кажа, че всичките тия агитации и манифестации бяха извънредно мирни, когато, според както моите събеседници ми обясниха, е било съвсемъ иначе преди десетина години, при царството на мажоритарната избирателна система.

„Чувствува се въобще едно облагородяване на политическия нрави. „Ние имаме въ Белгия, е заявилъ преди единъ вѣстникарь, подиръ произведението първи път по пропорционалната система избори, тогавашниятъ кметъ на гр. Анверсъ Jean von Ruywick, единъ отъ най-вѣрлитъ противници на реформата, навика всичко да прѣувеличаваме. Това е една окаяна система за споряне. Прѣувеличението е обладало цѣлия ни политически животъ, напътъ вѣстници, клубове, нашитъ администрации, парламента ни. Пропорционалното прѣдставителство, въ противоположност на прѣувеличаването, на прѣкаляването, докарва равновѣсие; тази система умѣдрява и умиротворява“.

„Избирателната реформа е имала благотворно влияние върху политическия животъ и организацията на политическия партии.

„Въ Белгия нѣма вече официални кандидатури. Корупция съ пари или съ официални фаворизации и облаги вече не съществува и немислимо е министърътъ на вътрѣшнитъ работи да си позволи да употребява своитъ чиновници да агитиратъ въ полза на кандидатитъ на партията му. Подобно дѣйствието би прѣдизвикало всеобщо негодувание. Впрочемъ и самитъ чиновници, чието положение е осигурено, не биха се съгласили и поддали да играятъ подобна недостойна роль.

„Политическиятъ пъкъ партии, бидейки увѣрени, че отъ избирателнитъ урни ще получатъ онова, на което иматъ право, споредъ дѣйствителната си сила, борбата на партиитъ не е вече за животъ или смъртъ, но за повече или по-малко мандати и поради това насилието, шмекеритъ, корупцията губятъ голѣма частъ отъ значението си. По тоя начинъ, споредъ увѣрението на д'Алвиела, пропорционалното прѣдставителство въ Белгия е закрѣпило партиитъ, дало имъ е повече сплотеностъ, една по-опредѣлена програма отъ она, която сж имали по-прѣди. „Всѣка партия, казва той, освободена отъ грижата да търси на всѣка страна съперници, които изгубваше още на слѣдующия денъ, можа да се яви прѣдъ избирателитъ съ една ясна и опредѣлена програма“.

„Всѣка партия, като е сигурна да има сега извѣстно число прѣдставители, прѣкарва на първо мѣсто най-виднитъ си хора, въ слѣдствие на което и уровеньътъ на народното прѣдставителство се е повдигналъ въ Белгия. Въздржаността на избирателитъ се е силно намалило, както и числото на недействителнитъ бюлетени.

„Отъ въвеждането на реформата до днесъ станаха, както видѣхме, шестъ послѣдователни законодателни избори. Всичкитъ, безъ изключение, опровергаха по най-категориченъ начинъ разнитъ възражения, които се изтъкваха противъ въвеждането на пропорционалното прѣдставителство въ Белгия.

„Най-много се страхува, че системата щѣла да бѣде мѣчно приспособима, както поради това, че е нова, а още и поради малограмотността или даже безграмотността на нѣкои отъ белгийскитъ избиратели. Наистина, механизъмътъ на пропорционалната избирателна система изглежда на пръвъ погледъ доста заплетенъ. Обаче, въ сжщностъ, не е тъй, както впрочемъ видѣхме вече. Тя функционира, тъй да се каже, автоматически, безъ да причинява ни най-малкитъ грѣшки и не е дала мѣсто за оплакване въ това отношение или за контестации по изборитъ. Така щото страховетъ не се оправдаха. Нито една отъ тритъ фази, на които се разпада изборътъ, нито гласоподаването, нито прѣборването на гласовѣтъ, нито опредѣлянето на изборитъ — не сж прѣдставили сериозни

мѣжнотии за избирателитъ, както самъ е призналъ нѣкогашниятъ вѣрлѣ противникъ на тая реформа депутатъ отъ Лувенъ Россеувъ,¹⁾ като е заявилъ лоялно слѣдующето: „Страхуваха се отъ заплетенитъ изчисления, които трѣбваше да ставатъ, за да се установятъ резултатитъ отъ изборитъ. Тая мѣжнотия се оказа много по-малка, отколкото си я въображаваха. Трѣбва да признае, че не се чуватъ вече оплаквания по тоя прѣдметъ“.

„Никждѣ, се провиква г. Браунъ, бивши кметъ на гр. Гандъ, пропорционалното прѣдставителство не е докарало въ избирателнитъ операции заплетенията, които бѣха прѣдвидѣли неговитъ противници“.

„Виждаме, прочее, че пропорционалната система не прѣдставява ония мѣжнотии, за които толкова много говориха въ 1900 г. и поддържаша даже, че никога не щѣло било да може да се направи съ нея лояленъ избирателенъ опитъ, понеже била много заплетена.

„Поради всичкитъ скицирани по-горѣ набѣрзо прѣимущества на пропорционалната избирателна реформа и нейнитъ прѣвзходни резултати, ние виждаме, че днесъ почти всичкитъ белгийски парламентарни дѣятели и публицисти сж убѣдени защитници и привърженици на тая реформа. Католици и либерали, па даже и социалисти, признаватъ, че реформата внесе едно омиротворение въ страната. Мнозина, които изначало гледаха на нея съ недовѣрие, сега чисто-сърдечно я приематъ. А пъкъ инициаторитъ ѝ не могатъ да намѣрятъ думи, за да се нарадватъ, че на врѣмето добро дѣло сж направили съ въвеждането ѝ. Особено е възхитенъ отъ нейнитъ резултати най-видниятъ дѣятелъ за въвеждането ѝ бившиятъ министъръ на правосѣдието, Ванъ денъ Хейвелъ, консерваторъ, който на врѣмето запити тъй краснорѣчиво системата въ белгийския парламентъ. Прѣдъ сътрудника на в. „Le Figaro“ отъ Парижъ, който миналата година направи анкета въ Белгия върху дѣйствието на системата²⁾, казаниятъ държавенъ мжжъ съ възторжени думи описа благотворителнитъ послѣдствия отъ реформата върху силата и дисциплината на партиитъ и върху политическия моралъ на страната.

„Жеоржъ Лоранъ, единъ отъ водителитъ на радикалитъ, не може да намѣри думи, за да нахвали системата.“³⁾ Питате какво либерализъмътъ дължи на съразмѣрната избирателна система? Той ѝ дължи живота. Да, съ една дума, живота. Ние бѣхме умрѣли, тя ни съживи. Въ 1893 г. ние имаме 20 депутати въ камарата, въ 1898 г. ние бѣхме само дванадесетъ. Слѣдъ като съразмѣрната избирателна система се въведе, ние дохаждаме въ 1900 г. съ 48 души. Освѣня това, съразмѣрната избирателна система ни даде и отъ Фландрия мѣста, дѣто нѣмахме нито едно. Днесъ въ цѣлата страна ние ще намѣримъ само двѣ избирателни околии, дѣто либерализъмътъ не е прѣдставенъ. И тъй остѣта на партията е прѣмѣстена и е една печалба за народния духъ, заплашванъ отъ политическиятъ караници. . . . Безъ съразмѣрната избирателна система, либералната партия не щѣше вече да съществува — щѣше да бѣде дискредитирана. Срѣщу католицитъ, нетърпими господари, ние щѣхте да намѣримъ само социалисти“. Сжщиятъ тоя общественъ дѣятелъ е изложилъ и въ други единъ французки вѣстникъ, парижкия в. „Le Temps“, въ броя му отъ 10 априлий 1910 г., своето мнѣние по въпроса, което е по-обстоятелствено и главнитъ извадки отъ което сж слѣдующитъ:

„Приятелъ отъ Франция, казва Ж. Лоранъ, ме питатъ, да-ли въ Белгия сж доволни отъ въвеждането на пропорционалното прѣдставителство, което датира вече отъ 10 години въ нашата страна. Азъ мога да имъ отговора категорично: да, съвършено доволни.

¹⁾ Enquête du Figaro.

²⁾ Въ анкетата на в. „La Croix“, брой отъ 9 августъ 1903 г.

³⁾ Ibidem.

„Азъ бѣхъ между главнитѣ дѣйци на пропорционалното прѣдставителство и имахъ щастieto да способствувамъ за неговото възтѣржествуване. Мога да кажа за него, какво то не само устоя на своитѣ обѣщания, но и прѣвиши надеждитѣ ни.

„Пропорционалното прѣдставителство може да се каже, че нѣма вече противници, освѣнъ групата на ултра-клерикалитѣ, и нѣколко социалисти отъ областта Вогинаге и Charleroi, напоени съ якобински традиции. Ако г. Вандервелде атакува съ всякото си краснорѣчие въвеждането на пропорционалното прѣдставителство, като, впрочемъ, сжщеврѣменно се обяви и за неговъ партизанинъ, това бѣше за него въпросъ на тактика: работнишката партия мислѣше тогава, че ще бѣде въ нейнъ интересъ да отблъсне пропорционалното прѣдставителство, за което се бѣше обявило католическото правителство. Той поддържаше, че не иска да възприме пропорционалното прѣдставителство, безъ пълното всеобщо избирателно право и че иска да наложи това послѣдното чрѣзъ обща стачка. Либералитѣ отказваха да слѣдватъ чакъ до тамъ социалиститѣ. Въвеждането на пропорционалното прѣдставителство бѣше прѣди десетъ години въпросъ на животъ или смъртъ за белгийския либерализмъ. Раздѣлена на двѣ фракции — прогресисти, които поддържаша всеобщото избирателно право, пропорционалното прѣдставителство, въоръжения народъ (силна народна армия) и едно демократично социално законодателство, и умѣрени либерали, които виждаха въ тия реформи социалистическа окраска и искаха да имъ противодѣйствуватъ на всяка цѣна — либералната партия пропадна; тя биде смазана въ изборитѣ между клерикалната маса и социалистическия налѣвъ. Нейнитѣ шефове не можаха да влѣзатъ въ камарата и числото на прѣдставителитѣ ѝ спадна въпросъ на 18, а послѣ на 12 души, и то като по-голѣмата частъ отъ прѣдставителитѣ либерали бѣха избрани съ помощта на социалиститѣ, при балотажитѣ, а когато трѣбваше да се осигури гласуването на пропорционалното прѣдставителство, едва можаха да поведатъ четирма отъ тѣхъ да гласуватъ съ мене. Въ по-голѣмата частъ отъ околитѣ имаше борба между социалисти, либерали и клерикали, и клерикалитѣ винаги печелѣха при балотажъ, даже въ околитѣ, дѣто тѣ бѣха въ меншество — понеже антиклерикалниятъ блокъ не се сплотяваше при второто гласуване или пъкъ дѣйствуваше слабо. И това положение ставаше сѣ по-тежко при всѣки изборъ. Мнозина мислѣха, че не оставаше друго за демократитѣ-либерали, освѣнъ да прѣминатъ въ лоното на социалиститѣ, а за либералитѣ-консерватори да се споразумѣятъ съ клерикалитѣ.

„Пропорционалното прѣдставителство прѣобрази основно това положение. То повърна живота на либералната партия. Още отъ началото тя получи 35 прѣдставители, вмѣсто 12-тѣ. Тя печели мандати при всѣки изборъ и брои сега 45 прѣдставители. Социалиститѣ останаха приблизително на числото 30, което бѣха достигнали прѣди пропорционалното прѣдставителство. Християнитѣ-демократи даже можаха да избератъ единъ или двама прѣдставители. Но най-важното е, че тия либерали и социалисти сега се избиратъ въ разни околии, а не вече само въ нѣкои голѣми индустриални центрове. Всички избирателни околии, съ изключение на двѣ, иматъ сега депутати либерали. Има даже и въ клерикалния Limbourg. Четирма социалисти можаха да се избератъ въ Фламандия. Всички шефове на партиитѣ си иматъ сигурни мѣстата за камарата, вмѣсто да бждатъ понѣкога изключени отъ нея съ години, както това често се случваше при мажоритарния режимъ, или пъкъ да зависятъ и отъ недоволството причинено отъ назначаването на единъ пощенски раздавачъ, както това се случи единъжъ.

„Говорѣше се за разпокъсването на партиитѣ. Въ Белгия се случи противното. Не само че партиитѣ не се разпокъсаха, но се консолидираха. Различнитѣ течения, като имаха осигурено прѣдставителство, чрѣзъ пропорционалното прѣдставителство, показаха по-малка неотстъпчивостъ въ претенциитѣ си. Пропорционалното прѣдставителство възстанови единството въ либералната партия. Умѣрени и прогресисти, вмѣсто да гледатъ да се унищожатъ едни други се разбраха помежду си. — И скоро се установиха върху една демократична програма, която даде на партията популярностъ, престижъ и господствуваще положение. Така че, далечъ да бждатъ недоволни отъ пропорционалното прѣдставителство, либералитѣ единодушно се присъединиха къмъ него и искаха пълното му приложение въ всички избори и даже вписването му въ конституцията. . .

„Оттукъ-нататкъ очевидно е за всѣки прѣдвидливъ човѣкъ, че нѣма да се посегне вече на пропорционалното прѣдставителство въ Белгия, освѣнъ съ цѣлъ да се то разшири, консолидира, усъвършенствува. Либералната опозиция иска то да се приложи и въ провинциалнитѣ съвѣти (окръжни съвѣти) и днешното му частично приложение въ общинскитѣ съвѣти да стане пълно. Отъ друга страна, много католици сж партизани на уеднаквяването на изборното законодателство, като се въведе пропорционалното прѣдставителство въ всичкитѣ избори, такова, каквото е то за депутатскитѣ и сенаторскитѣ избори.

Наистина, могли биха да се направятъ нѣкои усъвършенствувания въ него. Но никой вече не помислюва да посегне на самото пропорционално прѣдставителство.

„Говори се за политическа нежизнеспособностъ и застои на партиитѣ. Но ако е истина, че изборнитѣ борби вземаха единъ по-малко буренъ характеръ и че се посмекчи малко тонътъ; ако, освѣнъ това, сигурността на партиитѣ да поематъ властта, въ деня, когато тѣ успѣятъ да взематъ болшинство, отстрани страха отъ революционнитѣ пропаганди, които се подновяваха периодически — отъ друга страна, никога политическиятъ животъ не е билъ по-активенъ, по-стабиленъ. Той започна съ новъ подъемъ въ Фландрия, дѣто отъ около половинъ вѣкъ клерикалитѣ бѣха абсолютно господари и дѣто либералитѣ трѣбваше да се откажатъ отъ всѣкакви борби въ политическия животъ, както и отъ всѣка надежда. Опитътъ доказва, че далечъ да спре развитието на партиитѣ, пропорционалното прѣдставителство е единъ инструментъ на точностъ, съ най-голѣма чувствителностъ, който отблъзва и най-малкитѣ измѣнения въ общественото мнѣние. При всѣки изборъ партиитѣ биваха възнаградени съ печалби за проявената имъ интелигентностъ или наказвани съ загуби за тѣхнитѣ грѣшки. Клерикалното болшинство спадна послѣдователно отъ 26 гласа на 20, послѣ на 12, послѣ на 8 и никой не може да прѣдрече, че то ще прѣживѣе въ прѣдстоящитѣ избори. . .)

„Сжществуването на правителството е дѣйствиелно поставено на карта при всѣки изборъ, а болшинството може да бѣде измѣстено чрѣзъ едно силно обществено течение.

„Още по-невѣрни е да се говори за единъ застои въ парламентарния персоналъ (лицата, които влизатъ въ парламента). А че уровеньътъ на парламентарнитѣ дебати и качеството на лицата сж се значително повдигнали съ въвеждането на пропорционалното прѣдставителство, никой не би могълъ да оспори това.“

1) То прѣживѣ тия избори, станали на 9/22 май 1910 г., само че болшинството му спадна още повече и сега е само 6 гласа.

„Три дена слѣдъ публикуването на горното писмо, водителът на социалистичѣ Емилъ Вандервелде, за-сегналъ въ него, е отправилъ до сѣщия вѣстникъ — „Le Temps“ — едно писмо, съ цѣль да донѣсни горното, въ което писмо, както видѣхме, се твърди, че и социалистичѣ сж окончателно вече спечелени за каузата на пропорционалната система на прѣд-ставителството. Като признава за вѣренъ мотива, из-тъкнатъ въ прѣдходящото, поради което на врѣмето той, Вандервелде, е билъ противъ реформата, по-слѣдния прѣдставлява и още единъ другъ мотивъ за своето поведение, като твърди, че цѣлата лѣ-вица, бидейки убѣдена, че ще възтържествува въ общитѣ избори, прѣзъ 1900 г., се е била съгласила да не гласува никакъвъ проектъ за избирателна реформа, прѣди да бѣдатъ консултирани избирате-литѣ, и слѣдъ това обрисова състоянието на рабо-титѣ така:

„Истинското положение е слѣдното: християнитѣ-демократи, поставени при лоши условия, въ слѣдствие разпокъсаността на секциитѣ, иматъ само единъ де-путатъ; либерало-прогресивно-радикалния блокъ, на който г. Лоранъ, съ своя постояннъ оптимизъмъ приписва едно господствуваще положение въ бел-гийския парламентъ, брои 45 депутати; колкото за социалистичѣ, тѣ бѣха 29 прѣди 1900 г., днесъ тѣ сж 35. Прочее, двѣтѣ партии отъ лѣвицата спече-лиха. Правителствената партия плати разносикитѣ на войната: болшинството ѝ, което бѣше отъ 72 гласа прѣди пропорционалното прѣдставителство, остана само на 8 гласа, а може-би ще изчезне съвсѣмъ прѣзъ идущия мѣсець май.

„За останалото, азъ съмъ съгласенъ съ г. Лоранъ. Всички не сподѣлятъ въ Белгия неговия религио-зенъ ентусиазъмъ за пропорционалното прѣдстави-телство, но много малко политически мѣже има, които мислятъ да се повърнатъ къмъ мажоритар-ната система. Ако лѣвитѣ партии взематъ отново властта, тѣ ще подобрятъ пропорционалното прѣд-ставителство, като разширатъ избирателнитѣ око-лини, а най-вече, като му поставятъ за основа всео-щото избирателно право, но още отсега може да се каже, че не може и дума да става за поставяне на разискване принципа му“.

„Най-сетнѣ въ сѣщия вѣстникъ „Le Temps“ биде публикувано една година по-рано — на 25 февруа-рий 1909 г. — едно твърдѣ интересно писмо отъ сена-тора Графа Гобле д'Алвиела, прѣдседател на либе-ралната лига въ Брюкселъ, виденъ либералъ, който е игралъ много важна роль въ движението, което прѣдизвика прѣглеждането на белгийската консти-туция и въвеждането на пропорционалната изборна система.

„Като изтъква и той голѣмата заслуга на пропор-ционалната система прѣдъ либералната партия и че сега народното прѣдставителство въ Белгия е въ съгласие съ дѣйствителнитѣ течения въ мнѣ-нието на избирателното тѣло, Графъ д'Алвиела про-дължава:

„Критикитѣ, които ние бихме могли да формули-раме срѣщу настоящия режимъ, се отнасятъ исклю-чително върху твърдѣ ограничения характеръ на реформата, а прѣди всичко, дѣто извѣстно число из-бирателни околни сж оставени твърдѣ малки, а второ, върху факта, че пропорционалната система е въве-дена въ Белгия само за парламентарнитѣ избори. Нейното пълно разширение за общинскитѣ и про-винциални избори, съставлява една програмна точка, както на либералитѣ, така и на социалистичѣ“.

„На критиката на иѣкои, че при пропорционалната система, поради сложността въ прѣброяването кан-дидатитѣ, не можали да контролиратъ, така да се каже, лично изборитѣ, като не можали да събиратъ

сами гласовѣтѣ и да знаяли веднага кой е избраниятъ, Графъ д'Алвиела отговаря така: „Никога това прѣ-брояване не е вървѣло въ Белгия съ такава бѣззина и съ по-малко мѣжнотии. Още при първото прилагане на пропорционалното прѣдставителство въ Брюк-селъ, дѣто въ 1900 г. имаше 9 кандидатни листи, съ-държащи заедно 107 имена на кандидати (извѣнъ 5-тѣ конкуриращи кандидатни листи съ 25 имена за сената), прѣвѣряването на 170.000 бюлетини се свърши сѣщата вечеръ и 18-тѣ мѣста, които трѣб-ваше да се попълнатъ, се разпрѣдѣлиха между 4-тѣ листи, които получиха всѣка най-малко $\frac{1}{18}$ отъ гла-совѣтѣ. Трѣбва да прибавимъ (и това е много важно), че законътъ дава право на всѣка кандидатна листа, чрѣзъ застъпници да слѣди изборнитѣ операции. Изобщо, никога рекламациитѣ, нито касирванията не сж бивали толкова малко у насъ, отколкото при въ-веждането на пропорционалното прѣдставителство“.

„Най-сетнѣ, почтениятъ сенаторъ отговаря и на друго едно възражение — стария страхъ — че про-порционалната система цѣла да докара разпокъсва-нето на гласовѣтѣ. „И тукъ, казва той, опитътъ каза своята дума не само въ Белгия, но и въ всички страни, които възприеха реформата. Не трѣбва да се изгубва изъ прѣдъ видъ, че има едно срѣдство, за да не се умножаватъ кандидатуритѣ. Листитѣ, на които кандидатитѣ не достигатъ нужния quorum, се отстраняватъ отъ разпрѣдѣлението, така че избира-тель, който гласува за случайни (не сериозни) кан-дидати, рискува да изгуби гласа си. Колкото за кон-курентията между кандидатитѣ отъ една и сѣща партия, които биха спорили за първенство, тя не ще достигне никога интензивността на борбата, която се е водила за придобиване на единствения мандатъ отъ едноименната система при гласуването по околни“.

„Твърдѣ интересно е още показанието на единъ най-компетентенъ по материята свидѣтель, като прак-тически дѣятелъ при манипулирането съ пропор-ционалната система, което показание приведе отъ трибуната на французката камара на депутатитѣ извѣстиятъ французки авторитетъ по въпроса Шарль Беноа, прѣдседател на парламентарната комисия за всеобщо гласоподаване, въ засѣданието отъ 28 октом-врий 1910 г.

„Минавайки прѣзъ Парижъ г. Дюкенъ, прѣдседа-тель на гражданското сѣдилище въ Брюкселъ, който по закона прѣдседателствува главното избирателно бюро въ белгийската столица за прѣброяването и прѣвѣряването гласовѣтѣ, е билъ повиканъ прѣдъ парламентарната комисия за всеобщото гласопода-ване и му сж били дадени разни въпроси, между които и слѣдующиятъ: „Онова, което комисията желае да знае, е: да-ли дѣйствително и разпрѣдѣля-нето на мандатитѣ става лесно или срѣща се-риозни мѣжнотии“.

„Г. Дюкенъ е отговорилъ: „Съвсѣмъ не; прила-гайки пропорционалната система въ дѣйствиe, азъ не намѣрихъ никаква мѣжнотия“. Прѣдседателътъ на комисията го е попиталъ още: „Нѣмате ли нужда отъ професионални прѣбронтели, отъ извѣнредни математици, за да намѣрите изборния дѣлителъ?“ На което Дюкенъ отговорилъ: „Подъ никой начинъ нѣмаме каквато и да било мѣжнотия“.

„Най-сетнѣ, ще отбѣлѣжа и тоя знаменителенъ фактъ, изтъкнатъ отъ парижкия адвокатъ Р. Dubois, който е направилъ лично въ Белгия една анкета върху дѣйствуещата тамъ пропорционална избира-телна система.¹⁾ Той констатира, че Белгия сега е вече раздѣлѣна на двѣ партии съответствующи приблизително на раздѣлянето на двата говорими

¹⁾ Paul Dubois, avocat, docteur en droit. La représentation proportionnelle Soumise à l'expérience Belge. Paris, 1906.

езици: французкия и фламандския. Сега вече католиците не са изключени от валонските провинции и обратно, либералите получават депутатски места и във фламандските провинции.

„Много правъ е, прочее, сенаторътъ Гобле д'Алвиела, който пишеше недавно.¹⁾ Никога, освѣтъ по единъ насилнически начинъ, напата страна нѣма да се повърне къмъ абсурдноститѣ и несправедливоститѣ на мажоритарната система, защото това би докарало прѣди всичко съсипеването на една голѣма партия, либералната, която има правото да живѣе свой собственъ животъ между клерикалната партия и оная на социалиститѣ и защото една страна, която е въвела въ избирателния си режимъ единъ принципъ на разумъ и справедливостъ, нѣма да повърне назадъ развитието на своитѣ учрѣждения“.

„И правъ е почтениятъ сенаторъ. Съ великия опитъ, който Белгия направи за въвеждането на пропорционалната избирателна система, тя заслужи на европейската цивилизация. Тая реформа е честъ за Белгия. Тя въздига, възвеличава белгийцитѣ въ очитѣ на културния свѣтъ, защото дѣлото имъ е велико, а великитѣ дѣла, както справедливо забѣлѣзва Джонъ Стюартъ Милъ, не се вършатъ отъ малки хора.

„Библиография.

„Въ допълнение съчиненията на Saripolos, D-r Ernest Cahn, рапортитѣ на английскитѣ дипломатически прѣдставители (Blue Book 1907), на королевската анкетна комисия, на Е. Смирнова и списанията върху пропорционалното прѣдставителство, за които всички се спомена въ библиографическия отдѣлъ за Швейцария, както и ония, които сж споменати въ текста на настоящия отдѣлъ, отбѣлѣзвамъ още и слѣдующитѣ съчинения:

„Goblet d'Alviella — La représentation proportionnelle en Belgique. Histoire d'une reforme. Paris 1900.

„Georges Lachapelle — La représentation proportionnelle en France et en Belgique. Paris 1911.

„Jean Robin — La représentation proportionnelle à l'Etranger dans les élections politiques. Paris 1911.

„Georges Bret — La représentation proportionnelle en Belgique. Paris 1911.

„O. Orban — Le droit Constitutionnelle de la Belgique. Liège 1906.

„III. Пропорционалната избирателна система въ Франция.

„А. Прѣдварителни бѣлѣжки.

„Франция, носителката на новитѣ идеи, стояща въ най-първитѣ редове на културното развитие на човѣчеството, не е могла да остане чужда на идеята на пропорционалното прѣдставителство, тая идея на социална правда. И ние виждаме, че още по врѣмето на великата французка революция, когато стана една коренна прѣоцѣнка на всички ръководящи принципи и идеи въ обществото, биде обърнато внимание и на тоя въпросъ, за да се прѣдотврати несправедливостта и въ тая сфера на човѣшката дѣйностъ. Извѣстниятъ математикъ Лапласъ е прѣдлагалъ „прѣдпочтителния вотъ“. Сиейсъ и други народни трибуни, като Мирабо, сж повдигнали въпроса въ конвента. Оттогава и до днесъ ние виждаме идеята на пропорционалното прѣдставителство полека-лека да си

пробива пътъ, като се пригрѣща постепенно отъ най-виднитѣ политически французки дѣятели. И ако тя и да не е била още въведена въ Франция, възприемането ѝ въ друга страна, като Швейцария, се дължи много на французки автори по въпроса, какъвто е билъ Victor Considérant съ своето бѣлѣжито съчинение написано въ 1846 г. de la Sincérité de Gouvernement représentatif ou exposition de l'élection véridique.

„Прѣди, обаче, да отида по-нататъкъ въ своето изложение, намирамъ за добръ да направя слѣдующитѣ нѣколко прѣдварителни бѣлѣжки за по-ясното разбиране на въпроса.

„Французката камара на депутатитѣ се състон, споредъ А. Groussier, докладчикъ на парламентарната комисия за всеобщото гласоподаване, отъ деветъ политически групи, най-важната отъ които — оная на радикалъ-социалистическитѣ републиканци — брой едва 150 депутати или една четвъртъ отъ цѣлата камара. А споредъ Georges Lachapelle, главенъ секретаръ на републиканския комитетъ за пропорционалното прѣдставителство, тя пъкъ се състон отъ осемъ политически групи, а именно: обединени социалисти, републиканци-социалисти, републиканската група на радикалъ-социалисти, републиканската група на радикалитѣ, демократическия съюзъ, прогресистката група, групата на народо-либералната акция и групата на дѣснитѣ.

„Въ слѣдствие на това разпокръжаване на политическия мнѣния, ставатъ всевъзможни комбинации при образуването на министерствата. Последнитѣ пъкъ, като не се обѣлѣгатъ на никакво компактно болшинство, се опиратъ ту на по-дѣснитѣ групи, ту на полѣвитѣ, образувайки по тоя начинъ единъ „блокъ“ между тѣхъ. Така че положението на министерствата е доста неустойчиво.

„За забѣлѣзване е, че това дробене на толкова много политически мнѣния го има въ самитѣ избирателни околии, дѣто рѣдко е, щото нѣкое отъ тѣхъ да има абсолютното болшинство. Повечето отъ депутатитѣ могатъ да се избератъ само въ слѣдствие споразумѣвания, посредствомъ коалиции, които се образуватъ, било при първото, било при второто (балотажното) гласуване, поради това отъ 567 депутати при законодателнитѣ избори въ 1910 г., е имало за 229 втори гласоподавания (балотажи), а между кандидатитѣ е имало 175 души радикали и радикали-социалисти, подложени на балотажъ, които сигурно сж цѣли да пропаднатъ, ако противникитѣ имъ бѣха се съгласили да дѣйствуватъ заедно — 70% отъ балотажитѣ сж били за радикалитѣ.

„Това дробене се поддържа отъ избирателната имъ система, която е оная на поименното гласоподаване (scrutin uninominal, scrutin de liste).

„Впрочемъ и самитѣ французи признаватъ голѣмата опасностъ, която прѣдставлява за парламентаризма имъ отсъствието у тѣхъ на организирани политически партии върху солидни основания, имѣющи всѣка своята програма, ясно опрѣдѣлена, своитѣ начини на дѣйствие, своитѣ признати шефове съ силни и яки кадри. Въ слѣдствие на това отсъствие, ние виждаме при гласуването често да стоятъ съсѣдно, даже тогава, когато се касае да се разрѣшаватъ въпроси, въ които всѣка партия би трѣбвало да има своята собствена доктрина, имената на общественѣ хора, които нѣматъ помежду си никакви даже изгледи на сходство.

„Като сж съзнали нуждата отъ организирането на партиятѣ, нѣкои отъ послѣднитѣ сж направили доста усилия за тая цѣль, както партията на обединенитѣ социалисти; партията на радикалитѣ републиканци и радикалъ-социалиститѣ; републиканско-демократичниятъ съюзъ, републиканската федерация на народо-либералната акция. Обаче, трѣбва да се при-

¹⁾ Goblet d'Alviella. Nos parties politiques au lendemain du 22 mai 1910 (Revue de Belgique, Juin 1910).

апае, че съ изключение на социалистите, чиято организация е доста солидна, съ центъръ Парижъ, сръдствата за дѣйствио на останалитѣ сж още много недостатъчни.

„И положението на опозицията, като такава, е тожо неопредѣлено. Такава образуватъ само радикаль-социалиститѣ и социалиститѣ, и то само когато се отдѣлятъ отъ болшинството, което поддържа правителството. Оная же на другитѣ групи, особено на дѣсницата и на умѣренитѣ републиканци не прѣдставлява нѣщо установено и послѣдователно въ своитѣ си дѣйствия.

„При това трѣбва още да се има прѣдъ видъ и слѣдующето обстоятелство. Макаръ и републиканска, конституцията на Франция биде съставена подъ влиянието на либерално-монархическитѣ идеи по врѣмето на съставянето ѝ. Така че, макаръ Франция и да има парламентарно управление, но въ много нейни закони и институции не е било измѣнено много отъ онова, което е било при втората империя, въ слѣдствие на което се явява една антиномия между самия строй на държавата и духа, който цари въ отпращението на парламентарното ѝ управление.

„Въ това отношение най за забѣлѣждане е полицейско-административната ѝ централизация, въ слѣдствие на която министритѣ сж облѣчени съ голѣма власт, а на парламента сж възложени за разглеждане и разрѣшаване сума дребни работи отъ мѣстень характеръ, които при една децентрализация биха се разрѣшили съвсѣмъ отъ други тѣла и на други мѣста.

„Поради всичко това и особени сж отношенията между народнитѣ прѣдставители — законодателната власт — и министритѣ — изпълнителната, а така сжщо и между депутатитѣ и избирателитѣ.

„Тѣй като министритѣ държатъ въ рѣцѣтѣ си голѣма власт и по чисто мѣстни работи, а народнитѣ прѣдставители се грижатъ доста много именно за тия мѣстни интереси на своитѣ избиратели, депутатитѣ се намиратъ въ голѣма зависимостъ отъ министритѣ, както и послѣднитѣ отъ първитѣ, а това много заплѣта положението и способствува за всевъзможни компромиси. Оттамъ и честитѣ министерски кризи и особеното естество на парламентарното управление въ Франция.

„Въ слѣдствие сѣ на сжщата тая централизация, бюрокрацията като се крие задъ гърба на министритѣ и като се ползува отъ почти пълна безотговорностъ за дѣйствиата си, се явява почти всецѣла въ провинцията и влияе, често жѣти, даже по врѣме на изборитѣ. Извѣстни сж официалнитѣ кандидатури отъ врѣмето на втората империя, които ако не по традиция, то по енергия, отчасти поне, продължаватъ.

„Б. Историческото развитие на въпроса.

„Отъ сръдата на миналото столѣтие, особено пѣкъ къмъ края на втората империя и установяването на републиката въ Франция, реформата на избирателната система с направилъ успѣхъ въ умоветѣ на видни французи. Още въ 1874 г. е било прѣдставено на французката камара прѣдложение отъ Ветмона, за да се въведе пропорционалната система за общинскитѣ свѣѣти, а отъ Перноле — за законодателнитѣ.

„Въ 1885 г. нѣколко прѣдложения за въвеждане било истинско пропорционално прѣдставителство, било какво годѣ прѣдставителство на меншествата сж били внесени въ французката камара. Въ двѣтѣ послѣдующи законодателни камари — четвъртата и петата — въпросътъ не е билъ повдиганъ. Въ шестата депутатитѣ Ле Бавренъ Дансеръ, абатъ Лемитъ и Шасенъ сж повдигнали, но безуспѣшно, въпроса. Въ седмата камара — 1898 до 1902 г. — нѣкои отъ

тия депутати подновили безрезультатно своитѣ прѣдложения отъ по-прѣднитѣ камари. За да се разбере по-добрѣ колѣбанието на французкитѣ камари да се занимаватъ съ реформата, трѣбва да се помни, че прѣвъ единъ твърдѣ дългъ периодъ, може да се каже, че единъ единственъ избирателенъ въпросъ е занимавалъ умоветѣ на републиканцитѣ въ Франция, а именно въпросътъ за запазване републиката отъ реакцията. При такова положение на работата, не е могло да се обърща особено внимание на пропорционалната система на прѣдставителство. Главниятъ и най-сжщественъ въпросъ за републиканската партия е билъ да си осигури болшинство. И тя го е имала изначало малко — въ 1876 г. само 15% — а послѣ се е сѣ качило, въ 1881 г. 75%, въ 1889 — 79%, въ 1898 — 88% и т. н. до 90%. И за да не си побърка нѣщо въ това отношение, тя се е отнасяла съ най-голѣма прѣдпазливостъ сирѣмъ всѣко начинание по изборния режимъ. А тоя послѣдниятъ отъ 1848 г. насамъ е билъ само за нѣкои жѣси периоди избирание на кандидатна листа (scrutin de liste), а почти винаги е билъ поименно избирание (scrutin d'arrondissement).

„Гласоподаването по кандидатни листи биде названо републиканско, защото биде установено въ 1848 г. Империята възстанови едноименното гласоподаване, съ избирателни участъци, така нагледни, че да осигуряватъ винаги успѣха на официалнитѣ кандидатури. Въ 1871 г. се повърнаха на гласуването по кандидатни листи, а въ 1875 г. се възстанови едноименното гласоподаване, а въ 1884 г. се възвърнаха пакъ на гласуването по кандидатни листи, за да се повърнатъ въ 1889 г. на 13 февруарий пакъ къмъ едноименното гласоподаване, като, скоро подиръ това, на 13 юний сжщата година, биде гласуванъ законътъ противъ мнозинственитѣ кандидатури. Тоя послѣдентъ законъ биде насоченъ сръпу генералъ Булакжо, който, както е извѣстно, се плѣбсцитира въ седемъ департамента и въ оня — на сената.

„Обаче идеята си пробиваше пѣтъ. Курмо, Ивъ Гюйо, Лафитъ и плѣсида публицисти и депутати станяха нейни рѣшителни проповѣдници. И въ печата и на публични събрания прѣдставители отъ разнитѣ групи и отъ най-противоположни лагери, съ обща сила сж пропагандирали идеята.

„Слѣдъ образуването отъ по-рано дружество за проучване на пропорционалното прѣдставителство, чийто прѣкрасни издания много сж послужили за популяризирането на реформата, се е образувала въ 1901 г. la Ligue pour la Représentation Proportionnelle — подъ прѣдседателството на бившия министъръ Yves Guyot, съставено отъ сенатори, депутати и публицисти отъ разнитѣ лагери, съ цѣлъ да пропагандиратъ реформата. Въ мартъ 1903 г. членоветѣ на тая лига сж прѣдприели едно пътешествие, за да изучатъ въ Брюкселъ дѣйствието на недавно въведената въ Белгия система на пропорционалното прѣдставителство. Тамъ е било възпроизведено въ една стая на градския свѣѣтъ гласоподаването по новата система. Членоветѣ на французката лига сж могли да видятъ какъ постигватъ белгийцитѣ, за да осигурятъ тайната на гласоподаването, както и какъ практикуватъ самата система на пропорционалното прѣдставителство.

„Направени сж били два опита: единътъ съ белгийската система — както функционира тя въ Белгия; а втората малко видоизмѣнена, споредъ законопроекта на французката лига.

„И двата опита сж доказали, че никаква сложност и мъжнотия не прѣдставляватъ, нито едната, нито другата система.

„Единъ мѣсець слѣдъ това лигата публикува законопроекта си, който биде прѣдложенъ на френската камара въ юний сжщата година и носи под-

писа на депутатитѣ: Луй Миль, Шарлѣ Беноа, В. Шатене, Делонкль, Мирманъ, Ф. Де Пресансе, Е. Ревейло, Ж. Рошѣ, Ж. Гералдѣ. Цѣлата на предложението е да се приспособи пропорционалното представителство въ законодателнитѣ избори.

„Въ изложението на мотивитѣ е казано: „Това предложение не е дѣло на една партия, нито пъкъ на една политическа група; то е резултатътъ отъ изучаванията въ продължение на много години на лигата за пропорционалното представителство“.

„Тоя проектъ е съставенъ по образца на белгийската система, която е била вече опитана на дѣло; съ него се внася възможното най-малко измѣнения на французкото избирателно законодателство, за да може да бѣде по-лесно приспособимо.

„Възложенъ на парламентарната комисија за всеобщото гласоподаване, послѣдната го е проучила най-тщателно и е представила на 7 априлий 1905 г. на камарата единъ обстоятелственъ и подробенъ докладъ“), чрѣзъ докладчика си Charles Benoist, единъ отъ най-убѣденитѣ защитници на реформата. По тоя начинъ, за пръвъ пѣтъ биде поставенъ ясно и рѣшително въпросътъ, както прѣдъ представителитѣ на французкия народъ, а така сѣщо и прѣдъ общественото мнѣние.

„Обаче, тъй като оставаше само една година до избирането ново законодателно тѣло, тоя докладъ не е билъ разгледанъ тогава. Новиятъ министъръ-прѣдседателъ Саринѣтъ, не се показва разположенъ въ полза на реформата.

„Неговъ приемникъ бѣше г. Клемансо. Обаче и той не се показва по-благоклоненъ къмъ реформата. Прѣзъ тригодишното си управление той отлагаше реформата. Въ отговоръ на едно запитване, той отговори на 12 юлий 1909 г., че е нужно, щото „избирателното дѣйствиe и административното дѣйствиe да се упражняватъ въ сѣщитѣ кадри“, и че той не билъ наклоненъ да изложи републиката и Франция на авантюра въ прѣдстоящитѣ избори, и че поради всичкитѣ тия мотиви, макаръ и упрѣмо вѣренъ на принципа на гласоподаването по кандидатни листи (scrutin de liste), която си остава неговата доктрина, той намираше, като министъръ-прѣдседателъ, въ интереса на републиканската партия, да запази едноименното гласоподаване (scrutin d'arrondissement). Той отблъсна пропорционалното представителство.

„Скоро слѣдъ тоя отговоръ Клемансо слѣзе отъ властѣта. Неговъ приемникъ бѣше Аристидъ Брианѣ. Въ втората половина на юлий 1909 г., при откриването на октомврийската сесия, камарата записа на чело на своя дневенъ редъ предложенията, цѣлящи да установятъ гласоподаването по кандидатни листи (scrutin de liste) съ пропорционалното представителство. И въ засѣданието си на 8 ноемврий 1910 г., като не прие четиритѣ предложенија за отлагане разглеждането на реформата, прѣдложена отъ комисията за всеобщото гласоподаване, камарата гласува: първата алинея отъ члена за избиране по кандидатни листи съ 379 гласа, срѣщу 142, втората алинея отъ члена за пропорционалното представителство — съ 281 гласа, срѣщу 235. Въ едно седмо гласоподаване, за да не прѣдизвика министерска криза, камарата отхвърли изцѣло — цѣлия членъ — съ 291 гласа срѣщу 225 гласа, опова, което тя бѣше приела въ подробности. А това тя направи въ слѣдствие намѣсата на Бриана, който заяви, че е невъзможно, споредъ него, да се рѣши избирателната реформа прѣди изборитѣ на 1910 г., и настоя върху невъзможността да бѣде приведена тя въ дѣйствиe отъ слѣдующата година, така че биде отхвърлена отъ камарата. За реформата гласоподаваха само 225 депутати.

„Законодателнитѣ избори станаха слѣдъ това. Страната се произнесе въ полза на пропорционалното представителство и Брианѣ се рѣши да вземе инициативата за реформата.

„На 30 юний 1910 г. той прѣдстави единъ законопроектъ „за измѣнение на органическитѣ закони за избирането депутатитѣ“.

„На 11 юлий 1910 г. камарата избра, като гласува по кандидатни листи и съ приспособление на правилата на пропорционалното представителство, комисија на всеобщото гласуване, съставена отъ 44 члена и натоварена да разгледа проектитѣ за избирателната реформа. На тая комисија биде изпратенъ и проектътъ на Бриана.

„Болшинството отъ тая комисија е явно пропорционалистическо. Тя изслуша Бриана върху нѣкои отъ сѣщественитѣ точки на законопроекта му.

„За всичко това ще бѣде дума по-нататѣкъ, засега само ще кажа, че и самиятъ Брианѣ се е отнесълъ много осторожно съ въпроса. Ще спомена само това, за да изтъкна рѣководящата го идея въ случая, която бившиятъ французки министъръ-прѣдседателъ бѣше изказалъ тогава въ едно интервю, какво съ своя законопроектъ той е ималъ прѣдъ видъ въ едно и сѣщо врѣме и защитата на републиката и една справедлива реформа за всички.

„Сегашната избирателна система.

„Прѣди да пристѣпя до разглеждането на разнитѣ системи за пропорционално представителство, прѣдставени послѣдователно въ французката камара, както и до законопроекта на самото французко правителство, ще кажа нѣколко думи върху сегашната французка избирателна система, която е мажоритарната и посредствомъ гласуването за по единъ кандидатъ (scrutin uninominal, scrutin d'arrondissement).

„Споредъ чл. 2 отъ закона отъ 13 февруарий 1889 г. членоветѣ на камарата на депутатитѣ се избиратъ, като се гласоподава за едно лице. Всѣка административна околия (arrondissement) въ департаментитѣ и всѣки градски кварталъ въ Парижъ и Лионъ избиратъ по единъ народенъ прѣдставителъ. Околитѣ, чието население надминава 100.000 или частъ отъ 100.000 жители, избира единъ депутатъ повече за всѣки 100.000 или частъ отъ 100.000 избиратели. Въ тоя случай околитѣ се раздѣлятъ на участъци.

„Околитѣ не сѣ нито еднакво голѣми по пространство, нито по население, нито пъкъ по числото на избирателитѣ. Тѣхното разпрѣдѣление не е основано възъ нѣкоя опрѣдѣлена норма, не е съставено споредъ нѣкой избирателенъ аршинъ: тѣ не отговарятъ нито на нѣкоя опрѣдѣлена територия, нито на нѣкоя опрѣдѣлена цифра отъ населението или отъ избирателитѣ. Така че принадлежащата се частъ на влияние, чрѣзъ гласа на единъ избирателъ върху общитѣ работи на страната се смѣнява и е различно отъ една околия въ друга, така че, въпрѣки нужната еднаквостъ въ числото на избирателитѣ, каквото прѣдполага всеобщото гласоподаване, ние имаме нѣкои избирателни околии, десетъ пѣти по-малки отъ други, а всички даватъ по равно, сѣ по единъ депутатъ.

„Понеже се взима за основа на изборното законодателство мажоритарната система, приспособена върху избирателни околии отъ нееднаква величина, изпада се въ такова положение, дѣто избраницитѣ народни никогда не сѣ прѣдставлявали мнозинството отъ французкия народъ. Споредъ едно изчисление отъ 1876 г., отъ врѣмето на установяването на сегашната конституция, до днесъ никогда народнитѣ прѣдставители не сѣ прѣдставлявали болшин-

¹⁾ Rapport fait au nom de la Commission du Suffrage Universel à la Chambre des Députés par Charles Benoist.

ството отъ избирателитѣ, както това се вижда отъ слѣдующата таблица:

Г о д и н и	Избранитѣ получили гласове	Непрѣдставени гласове, изгубени въ избиритѣ, въздържали се
1876	4.458.584	5.422.283
1877	4.059.106	5.048.551
1881	4.578.092	5.800.000
1885	4.042.964	6.000.000
1889	4.528.086	5.800.000
1893	4.518.511	5.930.000
1898	4.908.000	5.833.000
1902	5.159.000	5.818.000
1906	5.209.606	6.383.852
1910	5.016.271	6.598.288

„Отъ горната таблица виждаме, че срѣдно само 45% отъ записанитѣ избиратели сж били прѣдставени въ французката камара отъ 30 години насамъ. Отъ 565-тѣ французски депутати, болшинството, да речемъ 283 депутати, говори отъ името на 16½ милиона жители, а останалитѣ други 22 милиона французи се прѣдставляватъ отъ едно меншинство отъ 282 депутати. Това е въпиюща несправедливостъ, търпѣна отъ единъ великъ народъ, който може да докара слѣдующия прѣчудливъ резултатъ. Сега дѣйствиущата въ Франция конституция е била приета съ единъ гласъ болшинство въ камарата. А пъкъ депутатитѣ на камарата сж били избрани съ 4½ милиона гласове, когато цѣлото число на избирателитѣ е било повече отъ десетъ милиона. Отъ тука слѣдва, че французката конституция изразява волята на около 2¼ милиона отъ всичкитѣ избиратели, чиято число е било, както казахъ, повече отъ 10 милиона.

„Така сжщо и по въпроса за раздѣлението черковата отъ държавата, той толкова важенъ законъ, приетъ на 5 юлий 1905 г., е билъ гласуванъ отъ 341 депутати, а, слѣдователно, узаконенъ отъ едно число народни прѣдставители, които сж прѣдставлявали точно 2.647.315 избиратели, тогава когато французкото избирателно тѣло се е състояло отъ 10.967.000 души. Поради това, много французки дѣятели основателно твърдятъ, че подобна система е отрицание на прѣдставителното управление.

„Съзнавайки това положение и възставайки противъ системата на поименното избирание (scrutin d'arrondissement), Гамбета се провикваше: „Да можеше Франция да влѣзне въ тая ограда, ето кое е идеалътъ, съвършенството въ изражението на проявяването на всеобщото гласоподаване“.

„И критичитѣ на сегашната избирателна система намиратъ, че тя способствува за подкупване избирателитѣ, за давление отъ страна на администрацията върху сжщитѣ и за надмощието на частнитѣ интереси върху общитѣ, което докаква, отъ една страна, пълното подчинение на депутатитѣ прѣдъ интереситѣ на мѣстната политика и голѣмото изкушение отъ друга страна, за официални кандидатури. „Взаимната корупция на избирателя отъ избраника и на избраника отъ избирателя, отъ една страна, а отъ друга, натиска на администрацията върху избирателя — ето прѣлеститѣ на едноименното гласоподаване“, ни казва Charles Benoist въ своето съчинение La crise de l'Etat Moderne. Покойниятъ Гамбета пъкъ казваше: „Избираниктъ народенъ не е пълномощникъ на Франция, а е пълномощникъ, назначенъ

отъ едно крайно малочислено и заинтересовано число избиратели въ една избирателна околия“; Рене Гобле прибавяше: „Едноименното гласуване е войната между лицата, а избиритѣ по кандидатни листи е борбата на идеи“; а всички безпристрастни критици на едноименното гласоподаване признаватъ, че, поради избирането по околии, борбитѣ сж много ожесточени, тъй като нѣколко партии се борятъ помежду си за едно мѣсто, което имъ е нужно да спечелятъ на всѣка цѣна; че тѣснитѣ кадъръ на избирателната околия одушва свободната инициатива и осуетява всѣко по-важно реформаторско начинание и, като придава особена важностъ на въпроситѣ отъ мѣстенъ характеръ и прѣдизвиква борба за лични влияния, тая система се явява главното прѣпятствие противъ образуването на дѣйствително стегнати политически партии, имѣющи, както по отношение на реформитѣ, а така сжщо и по отношение ржководенето на държавата, единъ ясенъ погледъ и точна и опрѣдѣлена цѣль.

„Като се отказватъ отъ идеи, за да се привържатъ къмъ лицата, се провикна единъ депутатъ въ камарата, избирателитѣ не образуватъ вече партии, ами клиенти. Програмитѣ нѣматъ вече raison d'être. Избирателнитѣ борби не сж вече състезания на програми, а стълкновения на лица.“

„Въ слѣдствие на тая система, сегашниятъ народенъ прѣдставител, божемъ рожба на всеобщото избирателно право, има единъ най-несигуренъ мандатъ и доста принижено положение. Той е въ пълна зависимостъ отъ властѣта, чиято най-малко неразположение може да му коштува мѣстото, или отъ нѣкои влиятелни избиратели, чиято неприязнь може да прѣдизвика по-късно неговото пропадане!

„Това положение на народнитѣ избраници е изтъкналъ депутатътъ Joseph Reinach въ французката камара на 11 юлий 1909 г., което, споредъ признанието на в. „Le Temps“ отъ 13 юлий с. г., е било твърдѣ правдиво, като очертавъ „избирателното подчинение“, до което депутатитѣ сж докарани. „Вие не можете да закриете, се провикналъ той, нито единъ под-префектъ, нито единъ свѣтникъ на префектура, нито едно сѣдилище, което сѣди до петнадесетъ дѣла въ годината“.

„Такъвъ народенъ избраникъ намѣсто да контролира властѣта, той ѝ е подчиненъ.

„Това извращение на ролитѣ е изтъкнато много релефно въ избирателното въззвание, отъ мѣсець априлий 1910 г., на републиканския комитетъ за съразмѣрната избирателна система съ слѣдующия силенъ езикъ:

„Искаме съразмѣрната избирателна система, за да усилимъ републиката и да подобримъ нашия парламентаренъ режимъ. Въ една страна, която всѣкога енергически е възставала, вече отъ едно столѣтие насамъ, противъ всичкитѣ прѣдприятия на монархията, на империята или на диктатурата, ние не се страхуваме, че ще туриме въ опасностъ нашитѣ демократически учрѣждения, чрезъ прѣжарването едно дѣло на справедливостъта...“

„Империята падна подъ тежестъта на погрѣшитѣ, направени отъ едно правителство безъ контролъ. Републиката може да живѣе, само ако има единъ искренъ прѣдставителенъ режимъ, който позволява на прѣдставителитѣ на страната да упражняватъ единъ независимъ контролъ върху управлението на Франция. За какво сж тогава депутатитѣ, ако тѣ нѣматъ друго занятие, единъжъ избрани, освѣтъ да правятъ лични услуги, да си съставятъ клиентела? За тая празна работа ли е билъ въведенъ нашиятъ парламентаризъмъ?

1) Вж. рѣчьта на депутата Francisque Allombert, произнесена въ Французката камара на депутатитѣ на 17 мартъ 1909 г.

„Парламентарният режим, напротив, въ намърението на ония, които сж го въвели, е билъ, за да стане една прѣграда противъ злоупотрѣблението и несправдливъ, противъ лошото употребление на общото достойнство, противъ фаворитизма и насилничеството. Кой ще ни защитава противъ тия крайности на властта, ако депутатитѣ не направятъ това?“

„Бившъ единъ министъръ-прѣдседателъ въ 1906 се провиква въ камарата, както слѣдва: „Не е отъ днесъ, вие знаете, дѣто искамъ избирателната реформа. Тука, на сжщото това мѣсто, на 14 мартъ 1897 г. очертавайки програмата на новата република, азъ прѣдложихъ съразмѣрното прѣдставителство. Настоящото избирателно устройство на Франция е чудовищно. Нечувано е, дѣто една цивилизована страна е могла да запази така дълго тоя варварски режимъ.“

„Народното прѣдставителство би трѣбвало да бжде изобразението на страната; а пъкъ увехтѣла истина е, ако се каже, че отъ тридесетъ години насамъ избранихъ депутати било по системата на едноименното избирание (*scrutin d'arrondissement*), било по системата на избирание по кандидатни листи (*scrutin de liste*), не сж никога прѣдставлявали половината отъ избирателитѣ, така щото, въ сжщностъ, едно меньшинство е, което управлява и че единъ законъ гласуванъ съ нѣколко гласа болшинство отъ камаритѣ може да изразява мнѣнието само на 25 до 30% отъ записанитѣ въ избирателнитѣ списѣци избиратели. Случва се даже, че болшинствата оставатъ въ меньшинство. Единъ депутатъ е избранъ, напр., съ 1.000 гласа, а пъкъ други съ 22.000. Сѣверниятъ департаментъ, имайки 500.000 жители повече, отколкото десетѣ департаменти отъ юго-изтокъ, се прѣдставлява отъ петъ депутата по-малко. Рубе съ 125.000 жители има само единъ прѣдставител, когато департаментътъ на Долнитѣ Алпи, съ население 115.000 жители, има петъ души. Нашето политическо устройство почива прочее на чисти фикции; тая демокрация, която се основава на закона на числата флагрантно го нарушава: той е режимътъ на произвола и на привилегиитѣ.“

„Но има нѣщо още по-странно, а това е да чувашъ републиканци да казватъ, че трѣбвало да се запази подобенъ единъ режимъ, защото съразмѣрното прѣдставителство било една сложна система.“

„Не, избирателитѣ ще гласуватъ, както днесъ, нищо въ тѣхнитѣ привички нѣма да бжде измѣнено. И изчислението, което има да върши прѣброителната комисиия, нѣма да трае повече отъ четвъртъ часть. Това, което заплита въпроса, сж споровѣтѣ между различнитѣ прѣдложени системи. Реформата може да захване отъ съпротивлението на привилегированитѣ, но бждщето е на съразмѣрното прѣдставителство, защото тамъ сж истината и правдата.“

„Г. Разни пропорционални избирателни системи.“

„1. На парламентарната комисиия за всеобщо гласоподаване.“

„Като сж признавали негодитѣ на мажоритарната избирателна система, нѣкои французки политически лица сж мислѣли да намѣрятъ лѣкъ на политическата си болка въ системата на избирание по кандидатни листи, къмъ която, както видѣхме, сж прибѣгвали отъ врѣме на врѣме. Обаче, всички сж признали, че колкото системата *scrutin de liste* и да прѣвъзходствува, първата, оная на *scrutin d'arrondissement* — все тя не прѣдставлява отъ себе си достатъчно сфикасно лѣкарство за изборнитѣ недъзи, и че само подобреното ѝ съ пропорционалната система е въ състояние да направи това.“

„Поради това, най-виднитѣ политически дѣатели сж се прѣдали на изучаването на тая система и както

споменахъ по-горѣ, нѣколко проекти за тая цѣль сж били прѣдложени на французката камара.“

„На 8 юний 1903 г. лигата за пропорционалното прѣдставителство е прѣдставила въ камарата проекта на депутата Милъ. Тоя проектъ не биде разгледванъ, тѣй като, по свидѣтелството на докладчика на прѣдложението, тогавашниятъ кабинетъ се билъ произнесълъ противъ тая реформа и комисиията се е съгласила съ доводитѣ на правителството.“

„Въ 1905 г. е билъ прѣдставенъ въ французкия парламентъ добръ документираниятъ прѣкрасенъ докладъ на Charles Benoist, отъ името на парламентарната комисиия за всеобщото гласоподаване, който докладъ е билъ внесенъ наново отъ сжщия ревностенъ поклонникъ на избирателната система въ слѣдующата законодателна камара на 2 юний 1906 г., понеже не е могълъ да бжде разгледанъ въ прѣдната камара. Понеже наскоро слѣдъ това Charles Benoist биде избранъ за прѣдседателъ на сжщата комисиия, а Etienne Flandin — за докладчикъ на прѣдложенията, касающи се до въвеждането системата за избирание по кандидатни листи съ съразмѣрно прѣдставителство, послѣдниятъ прѣдстави единъ тоже добръ проученъ докладъ на французката камара на 22 мартъ 1907 г.“

„Тѣй като системата, прѣпоръчана първоначално отъ парламентарната комисиия за всеобщото гласоподаване и изложена въ доклада на Charles Benoit, биде въ послѣдствие значително измѣнена отъ сжщата и прѣдставена въ камарата съ доклада на Flandin-a, азъ нѣма да се спирамъ върху първия, а ще изложа системата на втория.“

„Комисиията е възприела въ главни черти белгийския законъ, съ тая разлика, че е смекчила строгото му разпореждане, споредъ което, както вече знаеме, не се позволява измѣняването отъ избирателитѣ установенитѣ отъ партиятѣ кандидатни листи. Водѣйки се отъ принципа, че трѣбва да се има прѣдъвидъ на първо мѣсто свободата и независимостта на избирателя, да не му се налага никакъвъ формализъмъ, чиято заплетеностъ би могла да възбуди у него сумшчение, на послѣдния се прѣдоставя абсолютното право да съставлява избирателната си бюлетина така, както разбира, значи, той е свободенъ да я шарп съ кандидати отъ разни листи. Единствената нужда за кандидатитѣ е формалността да обозначаватъ отнапрѣдъ листата, на която тѣ желаятъ да се числятъ гласовѣтѣ, които сж били дадени за тѣхъ.“

„Както видѣхме споредъ белгийската система, партиятѣ нареждатъ сами своитѣ кандидати, и избирателитѣ не могатъ да измѣняватъ реда, установенъ отъ тѣхъ. Въ разглежданата сега система, имената ще бждатъ просто напечатани по азбученъ редъ, а избирателитѣ, чрезъ личния си гласъ, ще опрѣдѣлятъ реда на кандидатитѣ.“

„При тая система гласътъ на избирателя има двойна стойностъ:

„а) като лично гласоподаване — въ полза на кандидата, за когото е билъ изразенъ; и

„б) като гласоподаване за листа — въ полза на листата, на която принадлежи кандидатътъ.“

„Съ официално обявление префектурата обявява въ всѣко избирателно бюро, двадесетъ и четири часа прѣди почването на гласоподаването, кандидатнитѣ листи.“

„Прѣброителната комисиия най-напрѣдъ събира гласовѣтѣ на разнитѣ кандидати. Слѣдъ това установява избирателната маса на всѣка листа, като събира гласовѣтѣ получени отъ разнитѣ кандидати на сжщата листа.“

„Най-сетнѣ, тя разпрѣдѣля пропорционално мѣстата за разнитѣ кандидатни листи, споредъ системата на Д'Онда, вече намъ позната.“

„Даватъ се на всѣка листа толкова депутати, колкото пати нейната избирателна маса съдържа общия дѣлителъ.“

„Кандидатните листи могат да съдържат по-малко имена, отколкото мяста има да се избират, обаче, не могат да съдържат повече имена.

„Избирателите има право на толкова гласове, колкото депутати има да се избират в колегията.

„Позволено е отделни изолирани кандидатури, или непълни кандидатни листи.

„Избирателите имат право, за да осигурят избора на някой кандидат, на когото те държат, да съсредоточат една част или даже всичките си гласове върху тоя кандидат (vote cumulatif).

„Премахвато се от само себе си повторните избори (ballotages). Не се позволяват по принцип допълнителни избори, понеже комисията се е страхувала, че с тях ще се извърти равновесието, което пропорционалното представителство има за цел да запази между силите на борящите се партии, ако би да се прибегне до частични избори, пръв течението на законодателния период.

„Обаче, ако би да се изчерпят по-рано от шест месеца до свършека на законодателния период на камарата заместниците депутати в някой листа, произвеждат се допълнителни избори.

„Неизбраните кандидати се обявяват допълнителни депутати и чакат ваканция по респективните листи. Ще има един народен представител на 75.000 жители, а всяка дроб по-висока от 25.000 ще се смята като цяла цифра. Департаментът става избирателна колегия и ще се подразделя на участъци, ако числото на депутатите, които има да се избират от там, надминава десет.

„Като прѣноръчва въвеждането на гласоподаването по листи, но попълването ѝ непрѣмѣнно съ пропорционалната система, по начина, изложен по-горѣ, парламентарната комисиия прибавя: „Без да бѣде тая система панацеята, която ще ни избави от всичките наши слабости, пропорционалното прѣдставителство ще ни даде едно ефикасно лѣкарство, за повечето от неудобствата, които изтъкнахме“ и които неудобства, споредъ смѣщата комисиия, сѣ — въздържането от гласоподаване, буйствата на изборните борби и корупцията. „По тоя начинъ, заключава тя, ще се даде възможност да се прокаратъ отдавна назрѣлите реформи“.

„Въ слѣдствие възраженията, които сѣ били направени противъ прѣпоръчаната отъ комисиията избирателна система и прѣдъ видъ на коѣбанието на камарата и отлагането отъ правителството да се занимае съ реформата, а така сѣщо и новите прѣдложения за реформиране избирателната система, смѣщата комисиия е внесла въ французкия парламентъ на 3 мартъ 1909 г. единъ допълнителенъ свой докладъ, излъзълъ изъ подъ вѣщото перо на новия докладчикъ на комисиията, депутатъ Varenne, заключението на който докладъ гласи дословно слѣдующето: 1)

„Прѣди да свършимъ, и за да не бѣдемъ обвинени, че сме искали да прѣскочимъ най-голѣмѣтъ мѣнотии, трѣбва да разгледаме главното възражение, сѣщественото неудобство на реформата, че съ пропорционалната система щѣли да се измѣнятъ чувствително позициите и силите на партияте въ камарата и, да го кажа съ една дума, сегашното мнозинство щѣло било да изгуби голѣмъ брой отъ мѣстата си.

„Възражението изисква да се спремъ. Убѣдени партизани на една реформа, която ще осмѣществи изборната справедливостъ въ тая страна ние бихме се поколебали да я въведемъ, ако тя би довела до по-

литическо разстройство, като даде властта въ ръцѣте на консервативните партии.

„Но откъдѣ се вижда, че пропорционалното прѣдставителство неизбѣжно трѣбва да катурѣ мнозинството? Ако бѣше така, трѣбвало би да приемемъ, че народното прѣдставителство не отговаря на възгледите на страната и че днешното мнозинство не прѣдставлява мнозинството отъ избирателите. Кой републиканецъ би посмѣлъ да поддържа подобно твърдение?

„И възъ основа на какво биха твърдили, че прѣдложената отъ насъ реформа ще има за неизбѣжно послѣдствие да разрези лѣвницата въ нашето събрание? Върху цифрите отъ послѣдните избори? Опитаха се да направятъ това. Но те не допринасятъ по тоя въпросъ, сравнително, нищо сериозно. Въ извѣстно число изборни околии, повечето прѣдставлявани отъ консерватори, прѣизбраните депутати сѣ били безъ конкуренти, а избирателите, които сѣ се въздържали, биха гласували, при изборъ за кандидатни листи, за своята партия, на която, споредъ нашата система, те биха имали мѣста. Не може, прочее, да се вади аргументъ изъ толкова неточни цифри. Ще кажатъ ли, че имаме окръзи, и то твърдѣ голѣмо число, дѣто лѣвите партии задържатъ всички мѣста и че тамъ дѣсятѣ малцинства по необходимостъ ще отнематъ нѣколко отъ тия мѣста? Но пъкъ въ други области лѣвите партии сѣ въ малцинство и не сѣ прѣдставени споредъ силите си.

„Какъ може да се сравнява днешната изборна система, дѣто личниятъ елементъ държи първо мѣсто, дѣто избирателите гласува по-скоро за единъ човекъ, отколкото за една идея и оная — на избора по кандидатни листи, дѣто личността изчезва прѣдъ принципите и програмите? Ако Франция е републиканска — а кой би се усъмнилъ въ това? — ако всеобщото избирателно право сѣ повече и повече издига партияте на реформите, а това е очевидно — защо едно по-точно прѣдставителство на нейните стремехи да води къмъ ритване назадъ?

„Пропорционалното прѣдставителство, приложено къмъ избирането по кандидатни листи, трѣбва, напротивъ, да има за непрѣмѣнно послѣдствие да доведе до най-малките му амплитуди движението на общественото мнѣние. Внезапниятъ и пълненъ обратъ на всеобщото избирателство става невъзможенъ.

„Избирането по кандидатни листи, поправено отъ пропорционалната система, не дава прѣдимство на никоя партия; то е регулаторъ на всичките. То ги задължава да се явяватъ на врѣмето си и имъ позволява пакъ на свое врѣме да изчезватъ. То закрѣпва облагодѣтелствуваните отъ всеобщото избирателно мнозинство и, ако те почватъ да отслабватъ, то имъ помага да отпадатъ бавно, точно споредъ размѣра на напрѣдъка, достигнатъ отъ малцинствата.

„Републиканското мнозинство може, прочее, да възприеме спокойно реформата, която му прѣдлагаме. Републиката не ще бѣде застрашена отъ гибелъ. Тя, напротивъ, ще бѣде засилена. Парламентарниятъ режимъ, дискредитиранъ отъ неправдите на една група и несправедлива изборна система, веднага ще добие своя престижъ. Демокрацията, която гибелните приеми на политиката съ клиентела накарала да се отвърне отъ своите принципи, ще може да подземе органическите реформи, необходими за нейното развитие. Освободени отъ услужливостта, често пъти униожителна, която имъ налага произхода на техния мандатъ, избраниците на всеобщото избирателство ще иматъ повече свобода и независимостъ, за да се посветятъ на своята служба, която трѣбва да бѣде най-високата и най-завидната, по която нашите политически нрави сѣ унизили.

„Изборната реформа, тъй както ние я разбираме, е, безъ съмнѣние, най-смѣлата и най-дълбоката отъ

1) Вж. Le Rapport Supplémentaire fait à la Chambre des Députés par M. Varenne au nom de la Commission du Suffrage Universel chargée d'examiner les propositions de loi: 1-o de M. Dansette, 2-o de M. Louis Martin et plusieurs de ses collègues, 3-o de M. Massabuau, 4-o de M. Etienne Flandin (Yonne), tendant à l'établissement du scrutin de liste avec représentation proportionnelle dans les élections à la Chambre des Députés.

всички, които са опитвани върху тоя терен още от основаването на републиката. Тя щъла да турне край на долюпробнитъ борби отъ махаленската политика, да организира политическия парти, да въведе редъ и сдупаване въ парламентарнитъ мнозинства, да допълни възпитанието на избирателитъ, да даде най-послтъ на нашата демокрация една крѣпка и въ сжщото врѣме гъвкаво оръдие за политическия и социаленъ прогресъ“.

„Ние пъкъ отъ наша страна не си правиме никаква илюзия върху мъжнотинитъ на нашата задача. Това, което ние искаме отъ камарата, то е да се реформира тя самата и да жертвува, ако е необходимо, за общия интересъ нѣкои отъ своитъ си привички, а въ краенъ случай — своя собственъ интересъ. Дѣйствително, това е едно смѣло прѣдприятие, но то не надминава нашитъ надежди.“

„Обаче и тоя докладъ, както и прѣднитъ, не можакъ да станатъ прѣдметъ на разискване отъ французката камара.“

„Между тѣмъ, агитацията въ полза на избирателната реформа се повече и повече се усилавше. Депутатитъ, привърженици на пропорцията, отъ разни политически групи, подъ прѣдседателството на Charles Benoist, прѣдприеха въ цѣлата страна една кипрожа пропаганда въ полза на реформата.“

„Не само съ публични рѣчи и съ статии въ вѣстници и списания се пропагандираше най-ревностно въ полза на реформата, но се направи даже и единъ практически опитъ съ нея въ есенята 1909 г. Кметътъ на града Лилъ, Delogu, и познатиятъ вече намъ Charles Benoist организирали тамъ единъ частиченъ практически опитъ съ съразмѣрната избирателна система, който опитъ, споредъ увѣренятия на вѣстниците¹⁾, ималъ отличенъ успѣхъ.“

„Благодарение на тая дѣятелностъ, която спечели общественото мнѣние, и тѣй заинтересовано отъ по-рано, самата французка камара се раздвижи и въпросътъ се постави най-сетнѣ на дневенъ редъ. Разгледа се единъ законопроектъ, съставенъ отъ Flandin и подкрѣпенъ и прѣдставенъ отъ Varenne.“

„Дебатитъ бѣха отъ голѣмъ интересъ. Тѣ заеха цѣли осемъ сѣдания — отъ 21 октомврий до 8 ноемврий 1909 г. Говориха 24 оратори, отъ които 16 въ полза на пропорционалното прѣдставителство. Оратори отъ всичкитъ политически групи — Jules Dasset и Jacques Piau отъ дѣсницата, Paul Deschanel отъ прогресиститъ, Joseph Reinach отъ демократическата лѣвица, Ferdinand Buisson, Messimy и Gheusi Revellaud отъ радикалната партия, Varenne, Marcel Sembat и Jaurès отъ социалистическата партия — защитиха замечателно принципа на съразмѣрното избирателство и законопроекта на комисията съ една ясностъ, тоѣностъ и възвишеностъ на погледа.“

„Какъ се отхвърлиха послѣдователно три прѣдложения за отлагане дебатитъ, камарата рѣши съ 382 гласа противъ 143 да се пристѣпи къмъ разискване на законопроекта членъ по членъ.“

„Първата частъ отъ първия членъ гласяща: „Членовѣ на камарата на депутатитъ се избиратъ по срѣдствомъ гласоподаване по кандидатни листи...“ се прие съ 379 гласа срѣщу 142.“

„Втората частъ отъ члена гласяща: „... споредъ правилата на съразмѣрната избирателна система“ се прие съ 281 гласа срѣщу 235.“

„Но на послѣдния моментъ министерството се намѣси. Министъръ-прѣдседателътъ, който, макаръ прѣди тия дебати да бѣше се произнесълъ въобщо въ полза на пропорционалната система, сега изтъкна прѣдъ камарата, че реформата не бѣше достатъчно проучена, че камарата на депутатитъ и сената не щѣли да иматъ врѣме да разискватъ и рѣшатъ реформата прѣди настѣпающитъ законодателни избори, които имаше да станатъ слѣдъ шестъ мѣсеца,

че тя ще спомогне особено на оппозиционнитъ партии и че най-сетнѣ прѣди да бѣде гласувана, избирателитъ трѣбва да бждатъ освѣтлени върху нейното значение и нейнитъ послѣдствия — и поиска отлагането на реформата, като отъ това направи кабинетенъ въпросъ.“

„И камарата отхвърли съ 291 срѣщу 225 гласа цѣлия членъ, чиито двѣ части поотдѣлно току-що бѣше приела.“

„Това рѣшение на камарата още повече възбуди привърженицитъ на реформата, която тѣ поставиха като избирателна платформа въ повечето избирателни околии и успѣхътъ се оказа въ полза на реформата.“

„Отъ слѣдующитъ данни¹⁾ ние виждаме, че:

Не сж споменували въ своитъ агитации за избирателната реформа . . .	103 депутати
Иказали сж се за statu quo-то . . .	35 „
За гласоподаване по околии, но съ ново разпрѣдѣление на избирателнитъ околии . . .	31 „
За гласоподаване чисто и просто по кандидатни листи . . .	61 „
За гласоподаване по кандидатни листи, но съ пропорционално прѣдставителството . . .	271 „
За принципа на избирателната реформа . . .	92 „
Всичко ²⁾ . . .	594 депутати

„Ето пъкъ сега какъ сж се разпрѣдѣлили гласовѣ на избирателитъ по въпроса за избирателната реформа:

Кандидати, които не сж споменали въ агитациитъ си за избирателната реформа сж получили . . .	1.259.488 гласове
Които сж се обявили за statu quo-то . . .	355.987 „
Които сж се обявили за гласуване по поименно гласуване, но съ ново разпрѣдѣление на избирателнитъ околии . . .	520.211 „
Които сж се обявили за гласуване по кандидатни листи чисто и просто . . .	776.324 „
Които сж се обявили за гласуване по кандидатни листи, но по съразмѣрното прѣдставителство . . .	4.442.800 „
Които сж се обявили за принципа на избирателната реформа . . .	1.162.333 „

„Така, че отъ 8.517.143 избиратели, 4.442.800 сж се обявили за принципа на пропорцията, а само 1.652.522 гласоподаватели сж били на противното мнѣние, като сж се обявили привърженици на сегашната избирателна система — мажоритарната.“

„Въ декларацията на правителството, прочетена въ новата камара на 9 юний 1910 г., министъръ-прѣдседателътъ обяви, че скоро щѣлъ да внесе единъ законопроектъ, споредъ който камарата щѣла да се подновява всѣки двѣ години съ едната си третина, изборитъ щѣли да ставатъ по кандидатни листи, като въ сжщото врѣме щѣло било да се въведе прѣдставителството на меншествата.“

„И дѣйствително Брианъ прѣдстави, скоро слѣдъ това, на 30 юний м. г., на бюрото на камарата подобенъ законопроектъ, къмъ разглеждането на който ще пристѣпимъ.“

„Обаче, ще забѣлѣжа прѣди това, че прѣизбирането на комисията за всеобщото гласоподаване се извърши отъ камарата по принципа на съразмѣрното прѣдставителство на 11 юлий 1910 г., въ която бидоха избрани 25 привърженици на пропорцията и 19 — на мажоритарната система.“

¹⁾ Вж. Le Temps du 24/V 1910.

²⁾ Липсуватъ 3 резултата не обявени на врѣмето, когато е правена тая листа.

¹⁾ Вж. Le Matin du 28 octobre 1909.

„На тая комисия сж били прѣдставени всевъзможни и твърди интересни проекти и отъ депутати и отъ други лица въ Франция, на брой повече отъ 60 души отъ разни занятия и съсловия.“¹⁾

„Тя ги е проучила и прѣзъ мартъ тая година е внесла въ камарата трети свой докладъ, излѣзълъ тоя пътъ отъ опитното перо на новия ѝ докладчикъ Arthur Groussier.

„За да избѣгне разцѣпление въ самата си срѣда тя е приела прѣдложението на депутата Р. Painlevé върху сродяването на листитѣ (apparentement des listes). Споредъ това разпореждане позволява се сродяването на двѣ или повече кандидатни листи, което има за цѣль да позволи на двѣ или повече кандидатни листи да групиратъ остатъцитѣ отъ тѣхнитѣ гласове или въобще тѣхнитѣ гласове, за да получатъ наедно мѣстата, които отговарятъ на така съединенитѣ имъ остатъци, слѣдъ като се разпрѣдѣлятъ мѣстата споредъ избирателния дѣлителъ.

„Единъ депутатъ се избира на 70.000 жители и отъ допълнителната дробъ по-висока отъ 25.000.

„Департаментитѣ образуватъ избирателни колегии. Ако, обаче, има тамъ да се избиратъ повече отъ 16 кандидати, департаментътъ се раздѣля на избирателни участъци.

„Двѣстѣ души избиратели прѣдставяватъ кандидатуритѣ. Кандидатътъ трѣбва да даде съгласието си. Подобни кандидатни листи, прѣдставени въ префектурата, най-късно десетъ свободни дни прѣди изборитѣ, биватъ тамъ регистрирани.

„Записаниятъ кандидатъ въ една листа не може въ сжщата колегия да бѣде записанъ въ друга.

„Никой не може да бѣде кандидатиранъ въ повече отъ три колегии.

„Другитѣ разпореждания на тоя докладъ възпроизвеждатъ познатитѣ вече намъ принципи, приети отъ казаната комисия за всеобщото гласоподаване.

„Заклучителната частъ на тоя интересенъ докладъ гласи слѣдующето:

„Мислиме да сме показали, че съразмѣрното прѣдставителство е най-справедливата избирателна система и че нейното осжществление е нужно.

„Помжчихме се да анализираме и сравнимъ безпристрастно разнитѣ начини на пропорция и мислиме, че можяхме да ви убѣдимъ съ това изслѣждане, какво проектътъ, който нмаме честта да ви прѣдставимъ, съотвѣтствува на онова, което е възможно въ настояще врѣме.

„Той е билъ прѣдметъ на горещи, понѣкога и страстни, разисквания въ комисията; той не е проектъ на чиста пропорционална система, но съдържа нейната солидна основа.

„Мжчно е да се реализира нова идея и да се направи абстракция отъ цѣлото минало, отъ обичаитѣ, на даже и отъ прѣдразсѣдѣнитѣ. При единъ такъвъ деликатенъ въпросъ, който засѣга толкова интереси, струва ни се, че може само по етапи да се върви...

„Имаме да прѣодоливаме съпротивления, за да направимъ отъ департамента избирателна колегия. Можяхме ли да надминемъ тая послѣдна единица, която е толкова силна въ настоящето врѣме, безъ още да е била приготвена една по-голяма единица?...

„За ония, които се страхуваха да не би пропорцията да измѣни твърдѣ много прѣдставителството на партиятъ, трѣбва да го иматъ за сигурно, че отъ никаква изненада не трѣбва да се опасяватъ.

„Не се ли дава възможность по тоя начинъ да се спечелятъ за реформата много колѣблещи се? Не е ли една почтена спогодба между болшинството и меншеството?

¹⁾ По-важнитѣ отъ тѣхъ сж изложени въ Rapport fait au nom de la Commission du Suffrage Universel par Arthur Groussier à la Chambre des Députés Session de 1911, séance du 16 Mars.

„Отъ друга страна, трѣбваше да се допусне шарението на бюлетинитѣ (panachage), като се имаше прѣдъ видъ недостатъчната настояща организация на партиятъ?

„Да се промѣни начинътъ на прѣдставителството на избирателитѣ, безъ да се засегнатъ тѣхнитѣ обичаи, не е ли да се улеснятъ всички, за да приематъ реформата?

„Поддържателитѣ на пропорцията не трѣбва никакъ да се колѣбятъ; недостатъцитѣ, за които тѣ могатъ да съжаляватъ, лесно ще могатъ да бѣдатъ поправени.

„Реформата ще се разшири почти отъ само себе си; по силата на нѣщата, обичаитѣ ще клонятъ да се видоизмѣнятъ, за да хармонизиратъ съ принципа, който ще господствува въ новата форма на избиране.

„Много депутати, партизани на една избирателна реформа, намираха пропорцията твърдѣ смѣла.

„Не е ли позволено да се надѣваме, че направенитѣ смекчения, лоялно направенитѣ концесии ще имъ позволятъ да дадатъ своето съдѣйствие на реформата и да гласуватъ съ насъ тоя проектъ, който ще установи повече справедливостъ въ прѣдставителството на народа и който, като освободи парламента отъ твърдѣ дребни работи, ще му позволи да осжществи дѣлото на прогреса, който очаква отъ него страната.

„2. Законопроектътъ на министъръ прѣдседателя и министъръ на вътрѣшнитѣ работи Briand.

„Тоя проектъ биде прѣдставенъ въ французката камара на 30 юний миналата година. Той нѣмаше за цѣль да въведе напълно съразмѣрната избирателна система за политическитѣ избори, а само прѣдлагаше единъ начинъ на „гласуване по кандидатни листи съ съразмѣрната избирателна система за меншествата“. Гонило се е, споредъ намѣрението на авторитѣ на проекта, едно „срѣдно рѣшение на въпроса“.

„Въ мотивитѣ къмъ законопроекта, макаръ да се изтъква нуждата за изоставяне системата на поименното гласоподаване (scrutin d'arrondissement), отъ която система републиканската партия се била отказала отъ прѣди 25 години, но възстановяването на която било станало нужно слѣдъ четири години, въ единъ критически моментъ за осжществяването на републиката, та ѝ се признава направената услуга на републиката, обаче се констатира, че отъ дълго употребление била стѣснила гледното поле на избирателитѣ и избирателитѣ и докарвала до злоупотреби, като частнитѣ и мѣстнитѣ интереси прѣвзходствували общитѣ. За защита, именно, на тия послѣднитѣ интереси правителството било прѣдставлявало своя законопроектъ.

„Като указва още на мжчнотията да се създадатъ голѣми избирателни колегии необходими за правилното функциониране на пропорционалната система и че нейното приспособление ще бѣде несвършено при настоящитѣ департаменти, авторътъ на изложението се стареа да прѣдстави, че не само разнитѣ прѣдложени системи не били въ състояние да осжществяватъ идеала, който се гони, но още спѣвали принципа, който е сжщността на прѣдставителното управление въ една демократическа страна — принципа на болшинството. Това, именно, начало давало силата и позволявало да се управлява. „Всѣки избирателенъ механизъмъ, заключва изложението на мотивитѣ, колкото и привлѣкателенъ ѝ да бѣде по своята хитроумность, който подъ претекстъ на аритметика и подъ формата на закриване меншествата с срѣдство за нагазване въ областта на властѣта, като прави прѣпятствие на нейното функциониране, ще стане съсипателно за режима и чрѣзъ срѣдствата на анархията, ще докара до погибель републиката.

„Съ тия резерви полезно и право е, даже нужно е за бъдещето на парламентарния режимъ, щото въ смъщото врѣме, като се осигурява за болшинството прѣодоляющето влияние, което трѣбва да му принадлежи, мнѣнията, които сж останали въ меншество при всеобщото гласоподаване, имѣюща нѣкоя сжщинска важностъ, да бъдатъ запазени отъ съкрупаване и да бъдатъ приети да взематъ участие въ разискванията на събранието отъ прѣдставителитѣ на народа“.

„Числото на депутатитѣ се опрѣдѣля по участъци, на 70.000 жители, или допълнителна дробъ по-висока отъ 35.000.“

„Департаментитѣ така сж съчетани или раздѣлени, щото числото на депутатитѣ отъ всѣки участъкъ да бѣде между 4 и 15.“

„Всѣки избирателъ има толкова гласове, колкото кандидати има да се избиратъ въ участъка.“

„Прието е шаренето на бюлетинитѣ (panachage), но не е прието трупането на гласове (vote cumulatif).“

„Всѣка листа има право на толкова мѣста, колкото пжти нейното число гласове съдържа избирателния дѣлителъ.“

„Прогласяватъ се за избрани въ размѣръ на мѣстата, така раздадени, най-благоприятствуванитѣ кандидати отъ всѣка листа.“

„Главната основа на законопроекта е неговиятъ чл. 9, споредъ който частниятъ дѣлителъ се търси и намира, като се раздѣли числото на записанитѣ въ избирателнитѣ списъци избиратели, съ числото на депутатскитѣ мѣста. Така щото, вмѣсто да се изчислява избирателниятъ дѣлителъ, като се раздѣля числото на гласоподававшитѣ, споредъ тая система се взема числото на записанитѣ въ избирателнитѣ списъци избиратели и се даватъ всичкитѣ нераздадени мѣста на оная кандидатна листа, която е получила най-голѣмото число гласове, като се прѣсмѣтатъ по тоя начинъ въ полза на най-силната листа гласовѣтъ на всичкитѣ въздържали се волно или неволно избиратели.“

„Ясно е, прочее, че се фаворизира прѣкомѣрно по-силната партия, а въ случая радикалната.“

„Като се повдига по тоя начинъ размѣрътъ на избирателния аршинъ — частниятъ дѣлителъ — съ това се намалява числото на мандатитѣ, които биха се наднаили на меншествата, понеже тѣмъ ще бѣде мжчно да достигнатъ размѣра на така изкуствено увеличениа частенъ дѣлителъ. Отъ друга пжкъ страна се даватъ на болшинството всичкитѣ мандати, които по тоя начинъ ще останатъ незаети, поради голѣмия частенъ дѣлителъ.“

„Несправедливостта на тая система, прочее, е двойка.“

„Но това изкуствено уголѣмяване на болшинството с оръжия съ двѣ острила. Меншествата могатъ да се консолидиратъ и по тоя начинъ да станатъ по-силни отъ една дадена партия, която има сравнително болшинство. А ние знаемъ, че тия коалиции твърдѣ много се практикуватъ и сж придобили, така да се каже, право на гражданство въ Франция, въ слѣдствие на балотажната система, която, както е извѣстно, състои въ това, че ако при първото гласоподаване кандидатътъ не получи абсолютно болшинство, става второ гласуване (ballotage).“

„Ето защо, видни французки обществени дѣатели и публицисти ситатъ системата на Бриана по-несправедлива и отъ сжществуващата сега мажоритарпа, и силно възставатъ противъ нея. И дѣйствиелно, при сегашната избирателна система (scrutin d'arrondissement), изисква се абсолютно болшинство, така че при гласуването ще има балотажъ, който сега системата на Бриана прѣмахва. Меншествата, прѣдъ сигурната опасностъ, че тѣхнитѣ отдѣлни гласове сж прѣдопрѣдѣлени отнапрѣдъ, да се зачотатъ за кандидатитѣ на болшинството, не ще имъ бѣде мжчно

да се разбератъ и като се съгласятъ и разпрѣдѣлятъ мандатитѣ помежду си, ще се опълчатъ задушно противъ листата на болшинството.“

„Системата на Бриана въ това отношение стои по-долу и отъ оная на комисията за всеобщото гласоподаване, която въ проекта си отъ 1907 г., както видѣхме, приема, щото всѣки избирателъ да има право на толкова гласове, колкото депутати има да се избиратъ (vote cumulatif), като при това дава право на сжщия да шаря бюлетината си съ имената на кандидати, взети отъ разнитѣ конкурирующа листи (panachage).“

„За да се види най-нагледно до какви несправедливости може да докара тая система, ще взема слѣдущия примѣръ. Да речемъ, че има 100.000 избиратели записани въ избирателнитѣ списъци, 5 депутати да се избиратъ, 80.000 гласували избиратели, и 4 кандидатни листи, които се борятъ и получаватъ да речемъ: първата 26.000 гласа, втората 19.000, третата 18.000, а четвъртата 17.000. Избирателното число ще бѣде 20.000, понеже като раздѣлимъ 80.000 — числото на гласувалитѣ избиратели на 5 — числото на депутатскитѣ мандати — ще получимъ цифрата 20.000. Излиза, че отъ четиритѣ кандидатни листи само първата е получила това частно число. Тя получава значи, най-напрѣдъ, едно мѣсто, а впоследствие и четиритѣхъ останали мѣста, понеже останалитѣ четири кандидатни листи не достигатъ частното число 20.000, така щото, по тоя начинъ само съ 27% отъ всичкитѣ записани избиратели и 33% отъ гласоподававшитѣ, първата листа получава 100% отъ прѣдставителството.¹⁾“

„Системата на Бриана е била силно критикувана и въ Белгия отъ привърженицитѣ на избирателната пропорционална система.“

„Въ Белгия за да се приближимъ възможно повече до правдата, пише шефътъ на радикалитѣ Лорантъ²⁾, и до абсолютната съразмѣрностъ, г. Вандервеле прѣдлага да се събиратъ гласовѣтъ, останали при гласоподаването въ цѣлата страна и да се раздѣлятъ между партиятъ; въ Франция тия гласове ще се даватъ на най-силната партия“. Това авторътъ на статията нарича „Премия на болшинството“ (prime à la majorité).“

„Проектътъ на министъръ-прѣдседателя Бриана бѣде изпратенъ на проучване въ парламентарната комисия за всеобщото гласоподаване.“

„Послѣдната, слѣдъ като разгледа най-тщателно законопроекта на правителството, намѣри неприемливо изчислението на частния изборенъ дѣлителъ да става въз основа на записанитѣ въ избирателнитѣ списъци избиратели.“

„Вижда се, че и въ самото правителство ще има нѣкое поколѣбание въ възгледитѣ му по въпроса, понеже узнаваме отъ слѣдущето писмо на Бриана, отъ 22 октомврий 1910 г., до горѣказаната комисия, че правителството било готово да отстъпи нѣщо отъ основнитѣ принципи, които сж легнали въ основата на законопроекта му. И дѣйствиелно, Брианъ пише така:

„Макаръ че правителството и да вижда сериозни прѣимущества въ изчислението на избирателното частно число, споредъ броя на записанитѣ избиратели, то е твърдѣ наклонно, обаче, да вземе прѣдъ видъ замѣстването на думата „гласоподаватели“ съ думата „записани“ въ чл. 9, § 1“.

„Правителството е мислило, че опитътъ за опрѣдѣляне избирателнитѣ колегии, които да прѣминаватъ границитѣ на департамента, трѣбваше да бѣде ограниченъ; но ако комисията би взела инициати-

¹⁾ Тоя примѣръ заемамъ отъ брошурката на Alexandre Varenne: Comment réaliser la R. P. ?

²⁾ Вж. L'Express de Liège du 1-er June 1910.

вата да разпространи случаите, въ които някои департаменти се присъединяват, за да съставят една единствена колегия, струва ми се, че би било възможно за правителството да разиска върху опрѣдѣлени прѣдложения, които биха му били направени въ тая смисълъ.

„Правителството, обаче, е противъ всѣко разпореждане, което запрѣщава „шаренето на бюлетинитѣ“ (rapachage) и което, споредъ неговото мнѣние, ще да се прѣтълкува отъ избирателитѣ, като едно нахвърнение на правата имъ, гарантирани имъ отъ всеобщото избирателно право; та кабинетътъ настоява върху важнитѣ неудобства, които ще прѣдставлява запрѣщението на това право, въ настоящето положение на партийнитѣ организации.

„Правителството не е à priori въ полза на мнозинството гласуване (vote cumulatif), което му се вижда, че прѣдставлява многобройни и сериозни неудобства.

„Правителството е показало въ изложението на мотивитѣ, придружаващи законопроекта му, защо с мислѣло, споредъ вече слѣдваното правило, да опрѣдѣли числото на депутатитѣ споредъ онова на жителитѣ. Но то не е да не признава, че е възможно да се реализира по други начини, тоже приемливи. Прѣдлаганото сега измѣнение има, наистина, за слѣствие да направи едно по-значително намаление на числото на депутатитѣ, отколкото онова, което би се получило отъ приемането на законопроекта; но тука е само въпросъ за мѣрка и за числото, върху които правителството не отказва да разиска, когато стане нужда, съ комисията. Относително до въпроса, дали правителството е наклонно да се откаже отъ системата, която е прѣдложило и да я замѣни съ една съвсѣмъ друга комбинация за разпрѣдѣлението на депутатскитѣ мѣста между болшинството и меншествата, азъ вече имахъ честта да обясна прѣдъ комисията, че колкото се отнася до мене, азъ не съмъ билъ надхвалъ съ никаква систематическа неприязненостъ противъ самия принципъ на пропорционалното прѣдставителство. Да се осигури върху цѣлата ни територия на всѣка една отъ избирателнитѣ маси, които съставляватъ политическиятъ партии, едно число депутатски мѣста, което да отговаря точно на численото значение на всѣка една отъ тия маси, е единъ идеалъ, о който партийнитѣ на съразмѣрната избирателна система основателно могатъ да се придържатъ. Но тѣ, като прѣслѣдватъ тоя идеалъ на математическа справедливостъ, трѣбвало би въ сжщото врѣме да отстъпятъ, прѣдъ нуждитѣ на политическата география; и като искатъ да реализиратъ идеала си, не посрѣдствомъ една единична избирателна колегия, състояща се отъ цѣлата народна територия, или на една равнозначуща комбинация, но посрѣдствомъ едно голѣмо число избирателни колегии равни, или же едва помалки отъ департаментитѣ, тѣ обязательно сж били докарани да ги обезобразятъ.

„Отъ тука произхождатъ неоспоримитѣ недостатѣци на различнитѣ прѣдлагани системи за съразмѣрното прѣдставителство, не че тия системи не могатъ да уредятъ едно приблизително точно прѣдставителство съ силата на разнитѣ партии, когато се вземе прѣдъ видъ тѣхния общъ резултатъ върху цѣлата територия. На това, впрочемъ, се свеждатъ, почти еднакво, върху една такава голѣма територия, като Франция, всичкиятѣ избирателни системи, именно оная на едноименното гласоподаване (scrutin uninominal), която е сега въ сила и това по естествената игра на закона на голѣмитѣ числа. Но въ избирателни колегии, разгледани отдѣлно, тия различни системи, както вече имахъ случая да изтъкна, могатъ да докаратъ до послѣдствия съвсѣмъ противоположни на попятията на справедливостъ и съразмѣрностъ, като, напр. даватъ на листата, която

е получила болшинство, равно число мандати, съ онова на листата, която е въ меншество съ твърдитѣ голѣма разлика.

„Такива резултати биха били изненада и биха възбудили негодуването на избирателитѣ и далече отъ да аклиматизиратъ въ нашата страна идеята на съразмѣрното прѣдставителство на партийтѣ, тѣ биха направили да се съжалява за чисто мажоритарната система, която понастоящемъ е въ сила.

„Тоя бѣше мотивътъ и защо не си скрихме мжнотията, която би се имало, за да се прокара прѣдъ двѣтъ камари и страната единъ избирателенъ мжханизъмъ, който би замѣстилъ безъ никакъвъ прѣходъ настоящата чисто мажоритарна и едногласна система (uninominal), която е сега въ сила, съ единъ режимъ на избиране по кандидатни листи (scrutin de liste) съ съразмѣрно прѣдставителство. Правителството си бѣше опрѣдѣлило една по-скромна задача, съ недавно прѣдставения въ камарата законопроектъ. Правителството бѣше поискало да се ограничатъ съ едно ново разпрѣдѣление (peréquation) на избирателнитѣ околии, за да се направи едно умѣрено намаление на числото на депутатитѣ, да разшири зрительното поле на избирателитѣ и на избраницитѣ, като замѣсти единогласното и по околийно избиране (scrutin uninominal et d'arrondissement) съ департаментални кандидатни листи (scrutin de liste departemental), за да може да смекчи бруталността за мажоритарно избиране по кандидатни листи, като се даде една значителна частъ на меншествата, прѣдначени да използватъ една частъ отъ мандатитѣ, които би трѣбало да се раздадатъ върху базата на избирателното частно число.

„Сега комисията пита правителството, какъ е разположено спрѣмо системитѣ на по-голѣмитѣ срѣдни числа и най-сетѣ върху системата показана спомателно отъ г. J. L. Breton. Каквато и да бѣде неговата примирителностъ, правителството не мисли за възможно да влѣзе въ разглеждане различнитѣ тия системи и да приеме да даде исканата поименна консултация по тоя прѣдметъ, тогава, когато комисията за всеобщото гласоподаване не е още извила своето мнѣние нито върху една отъ тия системи. Комисията ще разбере, прочее, че правителството не може, въ отсъствие на каквѣто и да бѣлъ контра-проектъ приетъ отъ нея, да изостави своята собствена система и да даде прѣдварително съгласието си за една отъ анализираниѣ системи, споменати въ писмото (№№ 2 и 5 на въпросника) и които не сж освѣтъ едно теоретическо показание, а не единъ точенъ текстъ.

„Правителството силно желае да достигне, било върху прѣдвиденитѣ вече начини, било върху други нѣкои, едно пълно споразумѣние съ комисията. То е съвършено наклонно да потърси, съгласно съ нея, едно срѣдство, за да се поправи недостатѣкътъ, въ който се упрекуваше правителствениятъ проектъ и което би се състояло въ това, што остатѣцитѣ отъ гласоветѣ да се използватъ подиръ едно първоначално разпрѣдѣление на мандатитѣ, направено върху базата на частното число — въ полза на кандидатитѣ, които сж добили само едно твърдѣ слабо относително болшинство“.

„Е. Възражения и опровержения.

„Реформата на избирателната система и въвеждането на пропорционалната има още доста много противници и между виднитѣ политически дѣйци. Такива сж Léon Bourgeois, Emile Combes, бивши министри-президенти, Camille Pelletan, Jules Louis Breton и други, които сж образували една група подъ название: „groupe parlementaire de défense republicaine contre la proportionnelle“.

„Най-дългата член от тая група е последният от току-що означените депутати. Във редът статиите във вестниците и във един отбележителен доклад на камарата, J. L. Breton, като изтъква заслугите на системата на поименното гласоподаване (*scrutin d'arrondissement*) за републиката, ратува за запазването ѝ, като се позовава на писанията на женеския адвокат Cambothesca и на критиките на белгийския социалист Destree, и се старае да докаже, че проповядваната реформа не била действително пропорционална система. Като отблъзва и той несправедливостта, която произтича от неравномерността на избирателните околии, напийа авторът признава нуждата от едно ново разпределение (*repartition*) на тия околии. Той приема и сродяването на листите (*apparentement des listes*) и е съчинил цяла своя система, представена във горьпоменатия му доклад до французката камара.

„Като се срещнах, пръв време на пребиването ми във французката столица, с секретаря и някои от членовете на лигата за пропорционалното представителство — председателът г. Charles Benoist, за съжаление, отсъствуваше по него време от Париж — счетох за свой дълг да се видя и с главния представител на противното мнение. Разговорих се надълго с J. L. Breton по въпроса.

„Отъ това, което чухъ отъ него и узнахъ отъ доклада му и отъ изказаното отъ най-видните представители на групата, къмъ която той принадлежи, във публичните имъ рѣчи,¹⁾ може да се сведе въ слѣдующите положения, резюмирани отъ най-авторизирания представител на тая група.

„Ние осаждаме представителството, наречено пропорционално, се провиква убѣдението и върлѣ анти-пропорционалистъ Camille Pelletan, защото е противно на яснотата на френския духъ; защото компрометира онова образуване на мнозинства, достатъчно крѣпко съставени, за да управляватъ, което е първа необходимостъ за единъ представителенъ режимъ; защото клони да разреши партията и да побърка на плодотворните концентрации, безъ които е немислима реформена работа; защото въ своите маневри, готово единствено за заплитания, то рискува открито да скрѣа кандидатите отъ сѣщата партия, или пъкъ да докара обезглавяването на кандидатните листи отъ всѣка партия отъ страна на противниците ѝ; защото опитътъ, който е билъ правенъ другадъ, показва, че то не е наистина пропорционално; защото, най-послѣ, то заплашва, то намалява авторитета на всеобщото избирателно право, не само съ мълчанието, което му налага прѣзъ цѣлото време на законодателството, но още, и най-вече, като го подчинява на кандидатните листи, които сж му били приготвени отъ порано и по тая начинъ рискува да замѣсти широките вдъхновения на народните маси съ владичеството на котеините.²⁾

„Опровержение на най-силното отъ горьприведените възражения намираме въ слѣдующия позивъ, отправенъ къмъ избирателите на 15 априлий 1910 г. отъ републиканския комитетъ на пропорционалното представителство:

„Ще ви кажатъ, че избирателната система, като увеличи въ камарата групите и подгрупите, ще направи невъзможно образуването на компактно мнозинство и, слѣдователно, функционирането на пар-

ламентарното управление. Хората, които ще държатъ прѣдъ васъ тоя езикъ, забравятъ, че при мажоритарната система никога не е съществувало това однородно постоянно и крѣпко мнозинство, чието изчезване тѣ възвѣстватъ. Министерствата, каквито и да сж тѣ, сж длъжни да се облекчатъ, за да живѣятъ върху най-разнообразни коалиции по интереси. Това се отразява и върху самия съставъ на министерствата. Образувани отъ най-различни елементи, тѣ живѣятъ отъ день до пладне, безъ да упражняватъ върху камарата онова послѣдователно и строго управление, което е истинскиятъ отличителенъ знакъ на единъ парламентаренъ кабинетъ. Помагачки за образуването на голѣми политически партии, пропорционалното представителство нѣма да отслаби властта; то ще я постави въ нормалните условия, които ѝ липсватъ днесъ; то ще реализира истинския режимъ на една свободна демократия“.

„Това възражение — невъзможностъ да се има болшинство, а, слѣдователно, да се управлява — е било най-силното оръжие противъ реформата и е било правено и много по-рано, на което е било надлежно и своевременно отговаряно. „Възражениятъ, пише единъ отъ ентусиазираните привърженици на пропорционалното представителство, Emile Macquart,³⁾ че пропорционалната система щѣла била да направи невъзможно всѣко правителство, въ слѣдствие отсъствието на болшинство въ камарата.

„Но дѣ е болшинството въ настоящата камара? Коя е именно партията, която има болшинство? Никога, ама никога ние, нито съ системата на гласуване по кандидатни листи, нито пакъ съ поименното гласуване, не сме могли да имаме едно истинско болшинство. Камарата отъ 1902—1906 г., както и по прѣдната, може да законодателствува само благодарение на това, че „умѣрените републиканци“ сж се облегнали върху дѣснищата, по вѣрмето на Мелниа, а „напрѣдничавите републиканци“ — върху лѣвищата, изначало при Валдекъ-Русо, а по-послѣ при Комба“.

„Заклучение.

„Отъ размѣнените писма между парламентарната комисия за всеобщото гласоподаване и министъръ-президента Бриана, цитирани по-горѣ, изглеждаше като-че-ли, въпрѣки голѣмата прѣдпазливостъ и въздържливостъ на послѣдния, все таки бѣха на пътъ да се съгласятъ по въпроса. Обаче, Брианъ скоро слѣдъ това се оттегли отъ властта и неговъ приемникъ стана сегашниятъ министъръ-президентъ и на вжтрѣшните работи г. Кайо.

„Помнейки, че послѣдниятъ при разискването въ камарата въпроса на пропорционалното представителство, като се намѣси на 6 юлий т. г. въ дебатите, прѣпоръчваше, за да се свърши въпросътъ, „методата, която състои въ това: да се иска отъ правителството да установи разпорежданията на законопроекти, които да бждатъ прѣдставени и гласувани при откриването на сесията“, привържениците на пропорционалната система бидоха доста обезпокоени отъ мълчанието на г. Кайо по въпроса, въ рѣчьта, която произнесе на 5 ноемврий т. г. въ провинцията. Въ това тѣ искаха да видятъ като-че-ли едно колѣбане отъ страна и на сегашния кабинетъ по отношение на реформата. Колѣбането на французките правителства по въпроса разнo се обяснява. Азъ мисля, че обясненията за това, дадени отъ единъ такъвъ виденъ държавенъ мъжъ, като покойния Валдекъ-Русо, е най-правдоподобното. На комисията за всеобщото гласоподаване, споредъ рапорта ѝ отъ 5 мартъ 1902 г., послѣдниятъ е казалъ слѣдующето:

¹⁾ Вж. Les dangers de la proportionnelle. Discours prononcés au banquet d'union républicaine du Lundi 20 Décembre 1909, présidé par Emile Combes ancien président du Conseil par Emile Combes Vallé, Dubief, Lauraine, Camille Pelletan, Bouffandeau, Modeste Leroy, Hector Depasse, J. L. Breton et Macquart, précédés d'une lettre de Léon Bourgeois ancien Président du Conseil.

²⁾ Рѣчь, произнесена отъ г. Camille Pelletan на 16 юний 1910 г., заемайки прѣседателското мѣсто въ спомената група за републиканска защита срѣщу пропорционалистическата кампания.

³⁾ Вж. La moralité des élections et la représentation proportionnelle, par Emile Macquart. — Paris 1904. Стр. 30—31.

„Относително до въпроса на пропорционалното представителство, правителството не се закрили задъ това съображение, да-ли тая система е потрѣбна, а задъ това, да-ли е възможно. Въ Бельгия, дѣто политическите течения сѣ добри обособени и се раздѣлят на три или четири кандидатни листи, пропорционалното представителство може да бѣде организирано. У насъ же, при състоянието на нашите партии, раздѣлени, разпокъсани до безконечност, безъ почти никакво точно разграничение помежду имъ, числото на участвуващите въ разпрѣдѣлянето на гласовете ще направи неприспособна всѣка подобна мѣрка“.

„Други търсятъ да обяснятъ колѣбанието съ други причини — въ нежеланието на властимащещите партии да я изпуснатъ изъ ръцѣтъ си, или, най-малкото, да я подѣлятъ съ други. „Антипатията, ни казва единъ френски публицистъ, която известни лица показватъ противъ пропорционалното представителство, сѣ съвсѣмъ други и много по-сериозни, отколкото възраженията за непрактичностъ и ненавременноостъ. Поради това, много по-дълбоки сѣ причините на неговите противници, а именно: защото тѣ много добри разбиратъ, че тая система ще направи много по-трудно упражнението върху избирателите единъ ефикасенъ натискъ за извъртаване изражението на народната воля. А пъкъ въ всичките партии, ония, които съ готовност прокламиратъ себе си хората за управление — се надѣватъ яко, че въ една дадена минута тѣ ще иматъ властта въ ръцѣтъ си и ще си послужатъ съ нея, за да добиятъ отъ народа болшинството, което дирятъ. Тѣ искатъ една камара, която да имъ бѣде оржие за управлението и малко се безпокоятъ, задѣто не ще намѣрятъ въ нея истинския изразъ на общественото мнѣние. Отъ тука лесно се разбира защо тѣ неохотно възприематъ една система, която ще да обезпечи пълната сигурностъ за допитването до народа“¹⁾.

„Обаче, каквато и да бѣде причината за колѣбанието по въпроса на управляващите болшинства и издѣлките отъ тѣхъ правителства, общественото мнѣние, като една поддържаща се вълна постепенно покрива и отнася всички противни мнѣния и както много вѣрно ни казва бившиятъ прѣдседател на французката камара Paul Doumer въ една негова рѣчь, произнесена на 4 априлий 1906 г. „системата на гласуването по кандидатни листи съ пропорционалното представителство е била последователно пригърната отъ най-видните наши дѣатели и отъ най-противоположните партии. Между разните системи за гласоподаване, които сѣ били прѣдложени, за да се осигури най-добри съразмѣрността въ представителството на разните мнѣния въ страната, твърди лесно е да се направи изборъ. И колкото по-скоро страната узнае новия избирателенъ режимъ, който ще има да упражнява, толкова по-добри“.

„Привържениците на пропорционалното представителство, чието число расте не по дни, а по часове, полагатъ най-сериозни усилия за прѣвъзможването на тая реформа. Le Comité républicain de la R. P., съставенъ отъ най-видните републиканци, е изучилъ въпроса съ помощта на една комисия, въ която влѣзоха такива учени маже като Adolphe Carnot, Henri Poincaré и Emile Picard, публицисти като Anatole Leroy — Beaulieu Ives Guyot, специалисти по пропорционалното представителство, като Mill, Vidal, Vernes и La Chesnais, професори по публичното право, като Larnaudе и Weiss, юрисконсулти, като Gosset, Mornard и Chaumat, и се е заелъ най-сериозно за прѣкарване на реформата.

„И споредъ увѣренията на най-компетентното лице по въпроса, Charles Benoist²⁾ онова, което е

сигурно, то е това, че не е възможно да се задържи повече едноименното гласоподаване (scrutin d'aggrondissement). Ще се борятъ двѣтѣ системи — оная съ най-широкото пропорционално представителство на парламентарната комисия съ разните ѣ добавки и проекта на представителството на меншествата, споредъ проекта на правителството. Обаче успѣхътъ е осигуренъ за първата, „тя не може да не стане. Тя трѣбва да стане — съ, безъ или противъ правителството“.

„И азъ твърдо вѣрвамъ, че пропорционалната система на представителството е въ навечерието да възтържествува въ Франция.

„Страната на най-смѣлитѣ социални реформи е на пътъ, увѣренъ съмъ, да възприеме и тая първостепенна такава. Франция, която е извършила въ новата си история деветъ кървави революции за възтържествуване на политическата свобода и правда, увѣренъ съмъ, ще извърши въ твърди скоро време и десетата революция, но тоя пътъ безкрѣвна, за възтържествуването на избирателната свобода и социалната правда.

„Библиография.

„Rapport fait à la Chambre des Députés en 1905, au nom de la Commission du Suffrage Universel, sur les propositions de loi tendant à établir la représentation proportionnelle, par M. Charles Benoist (Repris et renvoyé à la Commission du suffrage universel, dans la séance du 2 Juillet 1906).

„Rapport fait à la Chambre des Députés au nom de la Commission du Suffrage Universel chargée d'examiner les propositions de loi: 1. de M. Densette; 2. de M. Louis Martin et plusieurs de ses collègues; 3. de M. Massabuau; 4. de M. Etienne Flandin (Yonne) tendant à l'établissement du scrutin de liste avec représentation proportionnelle dans les élections à la Chambre des Députés, par M. Flandin (Yonne), député (Session de 1907).

„Rapport Supplémentaire fait à la Chambre des Députés au nom de la Commission du Suffrage Universel chargée d'examiner les propositions de loi: 1. de M. Densette; 2. de M. Louis Martin et plusieurs de ses collègues; 3. de M. Massabuau; 4. de M. Etienne Flandin (Yonne), tendant à l'établissement du scrutin de liste avec représentation proportionnelle dans les élections à la Chambre des Députés par M. Varenne, député (Session de 1909).

„Proposition de Loi tendant à modifier la Loi Electorale du 13 Février 1889 concernant la nomination de la Chambre des Députés par M. J. L. Breton, député (Session de 1910).

„Rapport fait à la Chambre des Députés au nom de la Commission du Suffrage Universel chargée d'examiner le projet de loi et diverses propositions de loi portant modification aux lois organiques sur l'élection des Députés et tendant à établir le scrutin de liste avec représentation proportionnelle par M. Arthur Groussier, député, (Session de 1911).

„Reports from His Majesty's representatives etc. (Blue — Book, № 3 — 1907).

„Report of the Royal Commission etc. 1910.

„Etienne Flandin. — La représentation proportionnelle. Mécanisme et fonctionnement. Paris 1910.

„Georges Lachapelle. — La représentation proportionnelle en France et en Belgique. Paris 1911.

„Georges Hillert. — La réforme électorale et les partis politiques en France en 1910. Paris 1910.

„J. L. Breton. — Contre la représentation proportionnelle. Paris 1909.

„Pour la R. P. — Discours prononcés à la Chambre des Députés dans la discussion de la réforme électorale, précédés de la proposition de loi et d'exemples de fonctionnement de la représentation proportionnelle. Paris 1910.

„Charles Benoist. — Vers la représentation proportionnelle. Revue des Deux-Mondes, 1 Mars 1911.

„Emile Garnier. — La souveraineté nationale et la représentation proportionnelle des partis politiques. Remi-remont 1910.

¹⁾ J. Augot de Retours Nouvelle Revue 1-er Avril 1894.

²⁾ Вж. Charles Benoist. Vers la représentation proportionnelle. Revue des Deux-Mondes 1-er Mars 1911.

„IV. Пропорционалната изборителна система във Сърбия.

„А. Прѣдварителни бѣлѣжки.

„Слѣдъ като изложихъ положението на въпроса въ три най-културни западно-европейски държави, интересенъ и поучителенъ е опитътъ, извършенъ съ тая реформа, отъ една страна, не само съсѣдна и сродна намъ, но и по-съответствуваща намъ и по културата на населението и политическитѣ ѝ нрави.

„За да може, обаче, по-добрѣ да се разбере по-нататъшното ми изложение, ще трѣбва прѣдварително да направя слѣдующитѣ бѣлѣжки:

„Както видѣхме отъ изложеното досега, едно отъ главнитѣ условия за правилното функциониране на пропорционалната изборителна система въ една дадена страна е възможно по-добро организиране на политическитѣ партии.

„Въ това отношение Сърбия занимава едно за-видно положение. Да-ли това се дължи на условията на историческото ѝ развитие, да-ли то е присащо на населението ѝ, не мога да кажа. Обаче едно мога да констатирамъ, че организацията и дисциплината на сръбскитѣ партии е сравнително добро. Водителитѣ имъ сж хора калени въ борбата, съ минало и съ високо социално положение. И нѣкои отъ тия партии, особено радикалната, иматъ голѣми заслуги прѣдъ Сърбия.

„По настоящемъ главнитѣ тамъ политически групи сж: радикалитѣ (старитѣ), които иматъ 84 депутати въ скупщината, самосталцитѣ (младитѣ радикали) — 48, националиститѣ (бившитѣ либерали) — 20, на-прѣднѣяцитѣ — 7, социалиститѣ — 1 и селската партия (нѣщо като нашитѣ дружбани) безъ депутати. Или всичко скупщината състои отъ 160 депутати отъ петтѣ първи споменати партии.

„Селската партия е била по-рано по-силна, но полска-лека е съвсѣмъ отслабнала, така щото въ изборитѣ на 1905 г. е имала единъ депутатъ, а сега, въ послѣднитѣ избори — въ 1908 г., нѣма никакъвъ. Сжщо и социалиститѣ сж въ упадѣкъ. Въ изборитѣ на 1905 г. тѣ получиша 2 мѣста, а сега — въ 1908 г., само едно мѣсто.

„Първата отъ горѣизброенитѣ политически партии е на властъ, а всички останали сж въ оппозиция.

„Колкото властѣта и да има и въ Сърбия извѣстна „изборителна зестра“ — смѣта се, че властующитѣ сега радикали (старитѣ) сж имали въ послѣднитѣ законодателни избори, благодарение на тая причина, 25 мандати — обаче партизанитѣ въ Сърбия сж много по-стойки въ групитѣ си, по-положителни въ убѣжденията си, отколкото партизанитѣ въ много други страни.

„За да бжда, обаче, точенъ, трѣбва да кажа, че едно доста значително прѣливане между радикалитѣ и самосталцитѣ се появи напослѣдѣкъ, щомъ като си размѣниха ролитѣ на властующи и оппозиционери. Но това се обяснява съ факта на голѣмото сродство помежду имъ — двѣ фракции на една и сжща партия. Тѣй напр., ние виждаме да излизатъ изъ урнитѣ при изборитѣ въ 1905 г. 81 самосталци, а радикали — 55 депутати. На слѣдующата пѣкъ година самосталцитѣ слизатъ на 49, а радикалитѣ се качватъ на 88 депутати. Обаче, въ слѣдующитѣ законодателни избори въ 1908 г., отъ които е излѣзла сегашната скупщина, ние виждаме партизанитѣ на тия двѣ групи да запазватъ позицитѣ си — радикалитѣ съ 84 депутати, а самосталцитѣ съ 48.

„Върху другитѣ групи не се спирамъ, защото, както видѣхме по-горѣ, числото на тѣхнитѣ привърженици е сравнително малко.

„Б. Историческото развитие на въпроса.

„Не въ сила да продължава по-нататѣкъ безпощадната си борба противъ несъкрушимата радикалска партия, цѣла и единна — а не раздѣлена, като днесъ — покойниятъ кралъ Миланъ, прѣди да се отрече отъ прѣстола, потърси въ пропорционалната изборителна система единственото законно и ефикасно сръдство, за да отслаби, ако не може да сломи всесилното на радикалитѣ. Намѣрението бѣше да се докарва една хстерогенна, главно селска скупщина, съ която да не може да се управлява. Това начинание, обаче, се по-срѣшна удобрително отъ всички страни, защото по сръбската конституция отъ 1869 г., изборитѣ ставаха по мажоритарната система съ отдѣлни единични кандидатури, а прѣлеститѣ на тая система бѣха много добрѣ познати на сръбскитѣ избиратели.

„Въ слѣдствие на това, въ новия сръбски уставъ (конституция) отъ 22 декемврий 1888 г., се освети системата на пропорционалното прѣдставителство за скупщината. Една комисия биде изпратена по разни мѣста въ Европа, дѣто е въведена пропорционалната изборителна система или се готвѣха да я въведатъ, за да проучи на мѣстото въпроса.

„Възъ основание събранитѣ отъ тая комисия свѣдѣния, нагодени къмъ културното състояние на сръбския народъ и възъ основание принципитѣ, легнали въ новия уставъ, биде издаденъ на 26 априлий 1889 г. отъ кралевскитѣ намѣстници „законъ о привременном изборном реду за изборе народных посланика“. Тоя законъ биде приетъ отъ Държавнии свѣтъ и на 14 септемврий сжщата 1889 г. бидоха извършени изборитѣ за народни прѣдставители. Послѣднитѣ, съставлявайки първата сръбска скупщина, избрана възъ основа на пропорционалното прѣдставителство, разгледаха и приеха въ 1890 г. „законъ о изборама народных посланика“. Тоя законъ биде утвърденъ отъ намѣстницитѣ и публикуванъ на 25 мартъ с. г.

„Споредъ възприетата въ новия уставъ система, избирането ставаше прѣмо и тайно; окръжитѣ и градоветѣ ставаха избирателни колегии; гласуваше се не за отдѣлни кандидатури, а за кандидатни листи; на послѣднитѣ се даваха отдѣлни урни; гласуваше се съ топки (куглици) — въвеждаха се редъ още разпореждания, които осигуряваха свободата на гласоподаването.

„Обаче, въ слѣдствие измѣнитѣ се скоро подиръ това политически условия въ кралевството, хубавитѣ разпореждания по материята, както въ устава, а така сжщо и въ избирателния законъ, а най-сетитѣ и допълненията и измѣненията на послѣдния съ закона отъ 28 януарий 1891 г., не можаха да получатъ своето правилно и пълно приспособление.

„Чакъ слѣдъ настѣпилата на 29 май 1903 г. политическа промѣна биде отмѣненъ уставътъ отъ 1901 г., а на 5 юний 1903 г. възстановенъ съ малки нѣкои измѣнения уставътъ отъ 1888 г., възстановявайки и системата на пропорционалното прѣдставителство. Тая система, както видѣхме по-горѣ, бѣше подробно урегулирана съ избирателния законъ отъ 25 мартъ 1890 г. Тоя законъ съ горѣспоменатитѣ му допълнения и измѣнения отъ 28 януарий 1891 г. биде възстановенъ и сега носи дата 5 юний 1903 г.

„Къмъ разглеждането на тия разпореждания сега пристѣпвамъ.

„В. Изложение на изборителната система.

„Веѣки избирателъ, който плаща 15 л. данѣкъ, има избирателно право, гласоподава въ своята община.

„Прѣмахнати сж избирателнитѣ карти, които се изискваха споредъ устава отъ 1888 г. и които избирателътъ получаваше само слѣдъ като удостовѣрѣше, че е изплатилъ данѣка си (порезъ) за изтеклото по-

лугодио. Ако се появи съмнение за тождествеността на някой избирател, изборното бюро рѣшава, по випегласие, да-ли да го допусне да гласоподава или не.

„Избирателът само съобщава името си и бюрото го търси въ избирателния списък. Следъ като го намери, записва го въ единъ гласоподавателенъ списък и прѣдседателът на изборното бюро дава на избирателя една каучукова топка (жуглица), която съставлява негова избирателенъ бюлетинъ. Тая топка е приготвена отъ държавата и носи държавния гербъ.

„За да се избѣгне всѣко бавене, партийниятъ бюра припомнятъ на избирателя отъ по-рано, прѣди той да дойде на избирателното мѣсто, неговия нумеръ по избирателния списъкъ.

„Прѣдседателътъ на избирателното бюро е задълженъ по закона подробно да обясни на избирателя, както начинътъ за гласоподаването, а така също и да го запознае съ партийниятъ кандидатни листи, които се надпрѣвзаватъ да спечелятъ избора. Така оглашенъ, избирателътъ държайки каучуковата избирателна топка въ затворения си юмрукъ, втиква заголената си до лакатъ рѣка послѣдователно въ всичкитъ фунии прилѣпени у избирателнитъ тепекиени урни.

„Въ врѣме на това манипулиране избирателътъ пуца топката си, въ която отъ урнитъ пожелае. Само следъ като извади ржката си отъ послѣдната урна той открива юмрука си, за да констатира бюрото, че той се е освободилъ отъ топката си, т. е. че е гласоподавалъ.

„Взети сж всички възможни мѣрки и дѣйствително е гарантирана тайната на гласоподаването. За да се прѣмахне всѣкакъв шумъ отъ пуцането на топкитъ, освѣтъ дѣто послѣднитъ сж направени отъ каучукъ, но и фунията, както и дупката, която води отъ тая послѣдната въ самата урна, сж покрити съ материя, а и самитъ топки не падатъ на дѣното на урнитъ, а въ едно платнено човалче, което виси вътрѣ въ урнитъ и не опира до дѣното.

„Тия урни сж по число равни на числото на конкурирующитъ партийни кандидатни листи. Тѣ сж еднообразни по форма и величина и сж приготвени тоже отъ държавата. Тѣ се отварятъ и затварятъ съ три разни ключове. Наредени сж една до друга и приковани върху една маса въ избирателната стая. Върху всѣка една отъ тѣхъ стои залѣпенъ етикетътъ съ кандидатната листа на една отъ борящитъ се партии. Тия етикети сж еднакви по голѣмина, различаючи се само по цвѣта си.

„Застѣпницитъ на кандидатитъ могатъ, ако желаятъ, да стоятъ задъ своитъ урни, но на единъ метъръ далечъ отъ тѣхъ и иматъ право да указватъ гласно на избирателитъ своитъ урни, като ги обозначаватъ, било съ названието на самитъ партии, било съ имената на лицата, които водятъ кандидатнитъ листи.

Избирателното бюро (бирачки одбор) се прѣдседателствува отъ единъ сѣдия или учителъ. Негови членове сж: кметътъ на общината, въ която се гласоподава, и застѣпницитъ на кандидатитъ. То ржководи въ избирателната секция избора.

„Следъ като се закрие гласоподаването, избирателното бюро запечатва неупотрѣбенитъ топки, а следъ това отваря по отдѣлно и послѣдователно всичкитъ урни и прѣброява гласовѣтъ за всѣка урна отдѣлно и ги записва въ единъ протоколъ. Послѣдниятъ, подписанъ отъ членовѣтъ на бюрото, заедно съ избирателния и гласоподавателния списѣци, увити наедно и подпечатани съ общинския печатъ, се приготвятъ за отнасяне въ второто — главното избирателно бюро.

„Всичко до тукъ изброено се извършва въ самия денъ на избора. На другия денъ рано избирателното бюро пакъ се събира, поврѣща на общинския

сѣдъ подъ разписка избирателния материалъ, а приготвенитъ отъ прѣдната вечеръ изборни книжа прѣдседателътъ на бюрото самъ отнася по принадлежностъ — въ главното избирателно бюро.

„Това послѣдното (главни бирачки одбор), прѣдседателствувано отъ единъ висшъ магистратъ, следъ като получи отъ прѣдседателитъ на секционнитъ бюра изборнитъ книжа, пристѣпва къмъ работа. Най-напрѣдъ то прѣвѣрява, да-ли изборитъ сж станали всѣду. Въ такъвъ само случай то изчислява общия резултатъ и прогласява избранитъ. Въ противенъ случай главното бюро нарежда да стане допълнителенъ изборъ въ всички ония секции, въ които не е станалъ такъвъ.

„Избирателни колегии сж: а) всичкитъ административни окрѣзи на брой 24 и б) следующитъ градове, поименно изброени въ устава: Бѣлградъ, Нишъ, Крагуевацъ, Алексинацъ, Вальево, Враня, Горни-Милановацъ, Зайчаръ, Ягодина, Княжевацъ, Крушевацъ, Лозница, Лѣсковацъ, Неготинъ, Параѣинъ, Пиротъ, Пожаревацъ, Прокуплье, Свишанацъ, Смедерево, Чуприа, Ужице, Чачакъ и Шабацъ.

„Отъ тия градове Бѣлградъ избира четири депутати, Нишъ и Крагуевацъ по два, а останалитъ градове по единъ.

„Една особена държавна комисиия, съставътъ на която е опрѣдленъ отъ закона, свикана отъ свой прѣдседателъ най-късно десетъ дена следъ издаванетоъ указа за изборитъ, възъ основа данѣчнитъ книги (порески) и други свѣдѣния, които, когато ѝ потрѣбать, сж длѣжни да ѝ доставляватъ надлежнитъ укрѣждения, опрѣдѣля въ кой окрѣгъ колко порески глави (избиратели) има, а, следователно, и колко депутати отъ тамъ ще да се избиратъ. Това изчисление става, като се смѣта, че 4500 порески глави иматъ право на единъ депутатъ.

„Споредъ това изчисление се избира въ 1908 г. въ окрѣжитъ: Пожаревачки 14 депутати, Врански, Нишки и Подрински по 11, Моравски 10, Крагуевачки и Тимочки по 8, Вальевски, Крушевачки и Чачакски по 7, Бѣлградски, Крайски, Смедеревски и Ужички по 6, Пиротски 5, Руднички и Топлички по 4 депутати.

„Градовѣтъ и окрѣжитъ, както казахъ, образуватъ избирателнитъ колегии. Тѣ избиратъ отдѣлно: първитъ само общи, т. е. обикновени депутати, а вторитъ — освѣтъ общи, т. е. обикновени, още и тѣй нареченитъ квалификовани депутати, т. е. такива, които обязательно трѣбва да иматъ висше образование. Поради това, въ края на кандидатнитъ листи личатъ имената поне на двоица квалификовани кандидати.

„Както изложихъ по-горѣ, числото на депутатитъ, които избиратъ окрѣжитъ, зависи отъ броя на данѣчнитъ (порескитъ) имъ глави. Обаче, избирателниятъ законъ разпорежда, че въ това число трѣбва да се смѣта и броятъ на данѣчнитъ глави отъ градовѣтъ въ окрѣгъ. По тая начинъ ние виждаме, че градскитъ данѣчни глави два пѣти се смѣтатъ. И при гласуванетоъ на чл. 5 отъ избирателния законъ, който съдържа това разпореждане, с билъ повдигнатъ въпросътъ: да-ли послѣдното не противорѣчи на устава. Споредъ утврѣненето на единъ компетен-тенъ авторъ по въпроса¹⁾: „Скупщината е гласувала тая членъ възъ основа на това главно политическо съображение, за да запази една извѣстна относителностъ между градскитъ и селски депутати, която се вижда да е нарушена съ установяванетоъ на квалификовани депутати, като се има прѣдъ видъ, че въ всѣки окрѣгъ болшинството отъ избирателитъ сж селяни, а пакъ хората, които биха могли да отговарятъ на условията за квалификовани депутати, се намиратъ между гражданитъ, би изглеждало, че се-

¹⁾ Вж. Слободан Јовановић. Уставно право стр. 47.

ляните отстъпват на градовете двоица от ония депутати, които тѣмъ се падатъ, и съ това се намалява въ такъвъ размѣръ числото на селскитѣ депутати. Съ въпросното разпореждане градовете отстъпват на окръжитѣ своитѣ порески, глави, въ замѣна на ония квалифицирани депутати, които окръжитѣ имъ даватъ. По тоя начинъ се уголѣмява числото на депутатитѣ, избирани отъ окръжитѣ¹⁾.

„Отъ друга пкъ страна да не би селскитѣ избиратели отъ окръга да избераатъ само земледѣлци и да прѣвъзможне селскитѣ елементи и се образува една чиста селска скупщина, сж измислили института на квалифициранитѣ депутати.“

„Споредъ сръбската избирателна система, въ законодателнитѣ избори се борятъ не единични личности-кандидати, а конкуриратъ кандидатни листи. Въ това сръбско законодателство нѣкои автори искатъ да видятъ влиянието на швейцарската легислация, а по-специално изучаванията на женевското дружество за пропорционалната избирателна система.

„Установенитѣ отъ управляющитѣ партийни тѣла кандидатури се полагатъ по слѣдующия начинъ: извѣстно число избиратели — въ окръжитѣ 100, а въ градовете 20 или 50, споредъ ако се избиратъ единъ или повече депутати — поднасятъ на сѣда въ единъ опредѣленъ срокъ, слѣдъ откриването избирателната кампания, и въ двоенъ екземпляръ кандидатнитѣ листи.

„Сѣдѣтъ е длъженъ вътрѣ въ 24 часа да повърне на заявителитѣ единия екземпляръ, надлежно потвърденъ, слѣдъ като провѣри и намѣри, че кандидатната листа е съобразна съ закона и че кандидатитѣ сж дали своето съгласие да имъ се положи кандидатурата. Последнитѣ не могатъ да полагатъ кандидатуритѣ и на повече отъ три мѣста, а заявителитѣ не могатъ да се подписватъ въ повече отъ една кандидатна листа.

„И така, избирателтъ гласува за кандидатни листи. Пуснатата отъ него каучукова топка въ извѣстна урна обозначава, че за нея кандидатна листа именно той е гласувалъ. Избирателтъ нѣма право нито възможностъ да си въздържа гласа отъ нѣкой неуроденъ нему кандидатъ, вписанъ въ партийната кандидатна листа или да прѣдпочете единъ кандидатъ прѣдъ други.

„Даденитѣ за листитѣ гласове сж получени отъ всѣкого едно отъ кандидатитѣ. Единствената разлика между послѣднитѣ, която опредѣля и старшинството имъ, е редътъ, по който тѣ идатъ едни слѣдъ други въ листитѣ. А тѣй като тоя редъ се опредѣля отъ бюрата на партията, изпъква наявѣ надмощието на послѣднитѣ.

„Сега пристѣпвамъ къмъ слѣдующия твърдѣ важенъ моментъ отъ изборната манипулация, кждѣто влизаме наявѣно подѣ дѣйствието на пропорционалната система.

„Думата ми е за разпрѣдѣлението на мѣстата между разнитѣ конкурирующи въ изборитѣ кандидатни листи.

„Всѣка кандидатна листа получава толкова мандати, колкото пати изборниятъ общъ дѣлителъ, нареченъ отъ сѣрбитѣ количникъ, се съдържа въ цѣлото число гласове, получени отъ сжщата кандидатна листа. А тоя общъ дѣлителъ, количникъ, се намира, като раздѣлимъ цѣлото число гласове, получени отъ всички конкурирующи кандидатни листи, съ числото на общитѣ, т. е. обикновенитѣ народни прѣдставители, които подлежатъ да се избераатъ отъ една дадена избирателна колегия.

„Това, повтарямъ да кажа, се отнася до обикновенитѣ депутати.

„Относително до квалифициранитѣ кандидати се постѣпва така. Цѣлото число на гласовете получени отъ всичкитѣ конкурирующи кандидатни листи се раздѣля съ цифрата 2, понеже, както знаемъ, двоица квалифицирани депутати се падатъ на всѣки окръгъ. Слѣдъ разпрѣдѣлянето по горния начинъ на депутатскитѣ мѣста съ останалитѣ такива, които не сж могли да бждатъ разпрѣдѣлени, понеже остатѣцитѣ отъ гласоветѣ на разнитѣ кандидатни листи не сж достигнали поотдѣлно общия дѣлителъ, се е постѣпвало при дѣйствието на устава отъ 1888 г. така: тия мѣста се разпрѣдѣляли между конкурирующитѣ кандидатни листи, съотвѣтствено величината на остатѣцитѣ на тѣхнитѣ гласове. Споредъ избирателния пкъ законъ отъ 1901 г. тия мандати се придаватъ на оная кандидатна листа, която има най-много гласове, т. е. която е най-силната.

„Сжщо тѣй се постѣпва и съ оная партийна листа, чито получени гласове сж по-малко отъ количника. Тѣ не се броятъ при разпрѣдѣлянето на депутатскитѣ мѣста, а се прибавятъ къмъ оная кандидатна листа, която е получила най-много гласове.

„При разпрѣдѣлянето на квалифициранитѣ депутати, когато се случи, щото количникътъ да не се съдържа въ нѣкой отъ конкурирующитѣ кандидатски листи, като по-голѣмъ отъ тѣхнитѣ отдѣлни числа, въ такъвъ случай тия неразпрѣдѣлени депутатски мѣста се даватъ на най-силнитѣ партии на кандидатни листи по старшинство, споредъ тѣхната сила. Обаче, ако би нѣкой отъ тия листи, обикновено най-силната, да достигне поне единъ пкъ количника, тая именно кандидатна листа получава и двата квалифицирани депутати.

„Заслужава отбѣлѣзване и слѣдующиятъ интересенъ случай, който се срѣща при изборитѣ. Случва се, щото нѣкой отъ конкурирующитѣ кандидатни листи, безъ да може да получи нѣкой обикновенъ кандидатъ, получава квалифициранъ такъвъ, поради това, че нѣкой отъ листитѣ не може да достигне общия дѣлителъ, количника.

„Както видѣхме, два вида народни прѣдставители сж кандидатираны отъ нѣкъ отъ ръководящитѣ партийнитѣ тѣла: общъ, т. е. обикновени и квалифицирани — съ висше образование, и то въ една и сжща кандидатна листа. Явява се сега въпросъ: какъ да стане разпрѣдѣлянето на гласоветѣ? Поотдѣлно ли за единитѣ и другитѣ или наедно, т. е. единъ ли да бжде за двата вида кандидати общиятъ дѣлителъ, количникътъ, или да бждатъ два?

„Тая контраверса, която се води и въ тая минута, макаръ и да е отъ чистото сръбско конституционно право, е обаче отъ твърдѣ голѣмо практическо значение. При единъ единичекъ количникъ резултатътъ отъ изборитѣ бива съвсѣмъ другъ отъ оная съ два количника. Тоя резултатъ получава актуално значение отъ първостепенна важностъ, като се иматъ прѣдъ видъ слабитѣ парламентарни болшинства на сръбскитѣ правителства. Така, единъ добръ освѣдоменъ авторъ¹⁾ изчислява, че ако въ законодателнитѣ избори отъ 18 и 25 май 1908 г., отъ които е изтѣзала настоящата скупщина, да бѣше приспособенъ единъ количникъ за разпрѣдѣляне мандатитѣ и за двата вида народни прѣдставители, а не два количника, както направиха съгласно установената практика, съставитѣ на скупщината би билъ слѣдующиятъ: радикалитѣ (старитѣ, които сж сега на властъ) трѣбваше да получатъ 73 мандата, а не 84, колкото сега иматъ; самосталнитѣ (младитѣ радикали) 51, вмѣсто 48; националиститѣ (бившитѣ либерали) — 24, вмѣсто 20; напредняцитѣ — 11, вмѣсто 7, а социалиститѣ

¹⁾ Слободан Јовановић. Политическе и правне расправе, кн. I, стр. 56.

¹⁾ Вж. статията на сѣдѣния Никола Исидоровић подъ насловъ „Питанье о количнику“ въ списанието „Недельни преглед“ отъ 6 юлий 1908.

пѣли били да си останатъ съ онова, което иматъ сега. А общиятъ резултатъ отъ това щѣло било да бѣде, че управляющитѣ радикали щѣха да бѣдѣтъ въ меньшинство съ своитѣ 73 депутата спрѣмо опозицията, съставена отъ останалитѣ партии, която щѣла била да разполага съ 87 мандата.

„Тоя споръ не е съществувалъ при устава отъ 1888 г., защото е било ясно отъ разпоредженията на чл. 100, касателно квалификациятъ депутати, който членъ въ края си е гласѣлъ, че „окръжитѣ избиратѣ тия двама народни прѣдставители сѣщия денъ и по сѣщия начинъ, както и останалитѣ народни прѣдставители, но отдѣлно отъ тѣхъ.“

„Въ новия, сега дѣйствуващия уставъ отъ 1903 г., послѣднитѣ думи отъ тоя членъ, който е станалъ 99, сѣ били изхвърлени, отъ което нѣкои автори заключаватъ, че намѣреніето на уставодателя е било да прѣмахне системата на два отдѣлни количника, а да има само единъ общъ дѣлителъ за цѣлата листа, макаръ и съдържащъ два вида кандидати — общи и квалифицирани. А заключението отъ това би било, че изборътъ на послѣднитѣ става факултативно. Единикото задѣлжение, което тия автори познаватъ, то е, че въ кандидатната листа трѣбва да се вписватъ драма квалифицирани кандидати, обаче какъвъ редъ ще имъ се даде въ листитѣ, това зависѣло отъ ръководящитѣ партийни тѣла. Ето защо, заключаватъ тия автори, дѣйствуващиятъ избирателенъ законъ, който прѣдвижда два особени, отдѣлни, общи дѣлители, количника, единия за обикновенитѣ, а другия за квалифициранитѣ кандидати, е неконституционенъ. Противникитѣ пъкъ на това мнѣние възразяватъ, че уставодателтъ е изразилъ „отдѣлно гласуване за квалифициранитѣ депутати“ и искалъ да означа гласуване съ двѣ топки, а не е ималъ никакъ прѣдъ видъ двата количника, които се употребяватъ поотдѣлно за двата вида депутати. Законодателтъ е искалъ да не се употребяватъ двѣ топки, а никакъ не да не се изчислява резултатътъ на избора съ два отдѣлни избирателни аршини. И понеже по устава отъ 1888 г. не е съществувало никога никакво съмнѣние, че количникитѣ сѣ два, и че тия два количника не могатъ да бѣдѣтъ еднакви прѣдъ видъ на това, че квалифициранитѣ депутати сѣ по-малко отъ обикновенитѣ, то системата на двата количника е правилна.¹⁾

„Най-сетнѣ, трети пъкъ автори поддържатъ, че нито системата на два, нито оная на единъ количникъ сѣ антиконституционни, тъй като уреждането на тоя въпросъ уставодателтъ е прѣдоставилъ на обикновения законодатель. При това, системата на двата количника е установена отъ неизмѣнното досегашно избирателно законодателство, както при дѣйствието на устава отъ 1888 г., така и при тоя отъ 1903, като е още осветена отъ дългогодишната практика. Но най-главното отъ всичко, споредъ тия автори, е, че намѣреніето на уставодателя отъ 1903 г., понеже е било да обезпечи влизането въ скупщината на едно солидно болшинство, а това се постига съ разпрѣдѣлянето резултата отъ законодателнитѣ избори посрѣдствомъ два количника, чрезъ което се дава на болшинството нѣколко мандата повече, то уставодателтъ е за системата на двата количника.“²⁾

„Г. Възражения и опровержения.

„Повдигнати сѣ били разни възражения противъ тая избирателна система. Така, опозицията намира, че сегашната пропорционална система, подъ режима на устава отъ 1903 г., е по-ограничена, откол-

кото при она на устава отъ 1888, а, слѣдователно, и прѣдставителството не било напълно народно. При това, сѣщата претендира, щото законодателнитѣ избори да не ставатъ при хомогенно правителство, а при коалиционно министерство, за да не взема само една известна партия *le prime de la majorité*, споредъ французкото название, която премия, както казахъ и по-горѣ, възлиза на 25 мандата.

„Слѣдъ това, изтъкнато е било общото онова възражение, което срѣщнахме и другадѣ: надмощието, за да не каже тиранията, на ръководящитѣ партийни тѣла при съставянето на кандидатнитѣ листи и опрѣдѣлянето реда на кандидатитѣ, а въ сѣщото врѣме безпомощността на избирателя, който или трѣбва да се подчини на това и го утвърди съ гласа си или пъкъ да се въздържи отъ гласоподаване, ако не прибѣгне съ други недоволници, като него, до съставянето на нова кандидатна листа, която има твърдѣ малкъ шансъ за успѣхъ. А подобно явление, заявяватъ критикитѣ, внася разпадъ въ самата партия.

„Макаръ и да се срѣща подобно роптание въ редоветѣ на по-независимитѣ характери отъ двѣтѣ радикални крила, което се прояви и въ законодателнитѣ избори отъ 1905, 1906 и 1908 г., обаче, нарушението на партийната дисциплина въ казанитѣ групи бѣше незначително. Като-че-ли сърбитѣ въобще приематъ наложената имъ отъ закона подобна партийна дисциплина охотно и драговољно ѣ се подчиняватъ. Умъдрени отъ недавнитѣ патила, сърбитѣ желаятъ усиляването, а не разслабването на голѣмитѣ национални групировки, каквито сѣ партиитѣ.

„По тоя случай трѣбва да прибавя още и това, че властѣта на управляющитѣ партиитѣ тѣла при опрѣдѣлянето състава на кандидатнитѣ листи се коригира отъ установилия се въ братската намѣ страна обичай, който, както видѣхме, съществува и въ България, дѣто се нарича „*roll*“ — да се свикватъ прѣди изборитѣ доста многочислени партийни събрания, които да опрѣдѣлятъ кандидатуритѣ.

„Съ създаването отъ градоветѣ такива малки избирателни колегии, отъ които, както грамадното болшинство — 23 — избиратъ по единъ само народенъ прѣдставителъ, 2 по двама и само единъ — Бѣлградъ — избира четирма депутати, се въвежда по тоя начинъ у тѣхъ само по име пропорционалната, когато, въ сѣщностъ, това е мажоритарната избирателна система, даже съ присѣжитѣ ѣ повторителни избори (балотажи).

„На това възражение нѣма какво да се отговоримъ, защото, дѣйствително, въ едноименни избирателни колегии или дѣто се избиратъ двама, па даже и четирма депутати, като сръбската столица, не може пропорционалната система да има приспособление.

„Системата на квалифициранитѣ кандидати е несъобразна съ принципа на всеобщото избирателно право и политическото равенство на всички сръбски граждани, вънъ отъ това, дѣто тя поражда несъгласия между селени и граждани въ една, божемъ, демократическа страна и подкопава основитѣ на партийнитѣ организации, съставени еднакво и отъ селяни и отъ граждани.

„По тая причина, па и по други съображения, които лесно се разбиратъ, ме увѣрявахъ въ Бѣлградъ видни обществени дѣятели, селянитѣ искани, щото не окръжитѣ, а срезоветѣ (административнитѣ околии) да образуватъ избирателнитѣ колегии.

„Но освѣнъ тия несгоди отъ установяването два вида депутати — равни въ правата си и избирани еднакво, направо отъ народа — съ два отдѣлни количника за разпрѣдѣляне мандатитѣ имъ, изкуството още засилване на по-силнитѣ партии съ остатѣцитѣ отъ гласоветѣ на ония партии, които не сѣ могли да стигнатъ избирателния дѣлителъ, сръбската избирателна система дава резултати, не съв-

¹⁾ Вж. Слободан Јовановиѣ, Уставно право, стр. 59.

²⁾ Вж. Статията „О квалификациямъ посланицима од Милана М. Стојадиновиѣ, напечатана въ списанието „Дело“ отъ априлий 1910.

сѣмъ съобразни съ пропорцията. И извѣстни автори твърдятъ, че откато е въ сила новиятъ уставъ, въ Скупщината не сж били прѣдставени всичкитѣ партии, съответно съ полученитѣ отъ тѣхъ гласове.¹⁾ Така, находящитѣ се на власт самосталци въ 1905 г. съ полученитѣ отъ тѣхъ 107.726 гласове сж добили 81 депутати, а цѣлата опозиция съ 186.000 гласове е получила само 79 народни прѣдставители, така че самосталцитѣ сж имали болшинство въ Скупщината, а сж имали меншество на гласовѣтѣ при изборитѣ.

„Сжщото е и съ сега управляющитѣ радикали, ако се спремъ само на послѣднитѣ законодателни избори. Отъ колежитѣ на окржжитѣ, въ които само може да се говори за пропорционална изборна система, понеже въ колежитѣ на градоветѣ тая система, както вече казахъ, въ нищо не различава отъ мажоритарната, радикалитѣ сж получили 163.941 гласа и иматъ 73 депутата отъ окржжитѣ, самосталцитѣ съ 117.531 гласа иматъ само 38 депутата, а напредни-националиститѣ наедно съ 85.762 гласа иматъ само 19 депутати.

„Отъ това виждаме, че съ релативно болшинство въ гласовѣтѣ, радикалитѣ сж получили абсолютно болшинство въ депутатскитѣ мандати отъ окржжитѣ. И прѣсметатъ, че радикалитѣ, само съ силата на своитѣ гласове, безъ „избирателната зестра“ (prime de majorité) отъ другитѣ партии, би трѣбвало да иматъ всичко на всичко 67 мандати, а не 84, както имъ сж били дадени, което значи, че тѣ не щѣха да управляватъ Сърбия, а може-би една коалиция отъ опозицията, за каквато, както ме увѣриха, послѣдната мечтае.

„На това има само едно да се каже, че, дѣйствително, сръбската избирателна система не е напълно пропорционална, но волята на уставодателя е била, щото въ ущърбъ на строгата пропорционалностъ да засили болшинствата и ги направи дѣеспособни за управление (Regierungsfähig).

„Д. Заключение.

„Отъ всичко казано до тука и отъ моето лично изслѣждане недавно на самото мѣсто за дѣйствието на сръбската избирателна система, която система ми е отдавна позната при самото ѝ въвеждане, още въ 1889 г., когато прѣкарахъ извѣстно врѣме въ Сърбия като политически емигрантъ, мога да направя слѣдущото заключение.

„Твърдѣ добрѣ сж били вдѣхновени нашитѣ съсѣди съ въвеждането на тая тѣхна избирателна система. Твърдѣ оригинална на видъ: съ своитѣ избирателни каучукови топки вмѣсто бюлетени, съ своитѣ многобройни и своеобразни избирателни урни и съ своя особенъ церимониалъ при гласоподаването, сърбитѣ сж налучкали единъ твърдѣ практиченъ и пригоденъ за културното състояние на народа имъ начинъ за гласоподаване, който, като обезпечава свободата на избирателя и му гарантира тайната на гласоподаването, е способствувалъ не само за намаляне въздържането отъ гласоподаване, но е и много спомогнала за облагородяване на политическитѣ нрави, за умиротворението на страната, за закрѣпване на парнитѣ, за повдигане уровня и престижа на Скупщината.

„Съ всичкитѣ ѝ недостатѣци, които се помжчихъ безпристрастно да изтъкна по-горѣ, сегашната сръбска избирателна система, безсъмнѣно, прѣвъзходствува всѣка мажоритарна такава, като нашата. Споредъ признанието, което видни сръбски обществени дѣятели ми направиха отъ разни политически течения, тѣхната избирателна система дѣйствува възпитателно върху сръбския народъ. Послѣдниятъ е вече

свиеналъ съ тая система и лесно могатъ да се направятъ нѣкои подобрения въ нея, отъ които, обаче, не се чувствувало належаща нужда.

„Тая прѣцѣнка, впрочемъ, се потвърждава и отъ наблюдението на велико-британския дипломатически прѣдставителъ въ Сърбия Wilfred G. Thesiger, който казва въ рапорта си до Sir Edward Grey, че „тия наредби си оставатъ въ сила и изглежда, че задовляватъ сръбския народъ, защото нѣма понастоящемъ никакъвъ въпросъ за отмѣненето или измѣненето на сегашната система, и макаръ конституцията отъ 1888 г. и да е била съспендирана на 1894 и замѣнена съ оная отъ 1869, и пакъ въ 1901 и 1903 г. да бѣха дадени нови конституции, избирателниятъ законъ отъ 1889 г. е останалъ практически неотмѣненъ“.¹⁾

Библиография.

- „Уставъ за краљевину Србију. Београдъ 1903.
- „Уставно право од Слободана Јовановића. Београд 1907.
- „Св. М. Гребенац. — Из Српског права. Београд 1910.
- „О квалификованимъ посмислицима од Милана М. Стојановића. Дело април 1910.
- „Д-ръ Борисъ Вазовъ. — Сръбскитѣ избори — подлистници, публикувани въ в. „Дело“ 1906.

„До господина министра на вътрѣшнитѣ работи и народното здраве.

„Господине министре,

„Назначената отъ васъ комисия за прѣработване избирателния законъ, въ составъ г. г. Хараламби Анковъ, главенъ секретаръ при Министерството на вътрѣшнитѣ работи и народното здраве, д-ръ Борисъ М. Вазовъ, Тома Васильовъ, д-ръ Хр. Мутафовъ, Ат. Д. Буровъ и Ал. Кипровъ се събра за пръвъ пътъ на 24 септември 1911 г., въ помѣщенieto на министерството, за да се конституира и започне работа подъ прѣдседателството на г. Хараламби Анковъ. Комисията избра за свой докладчикъ-секретаръ г. д-ръ Борисъ М. Вазовъ. Въ това първо заседание прѣдседателътъ устно съобщи, че комисията о натоварена да изработи проектъ за измѣнение на избирателния законъ, въ смисълъ да се възприеме съразмѣрната изборна система и въ законодателнитѣ избори, а освѣнъ това да се внесатъ въ сѣщия законъ всѣчки необходими измѣнения и допълнения, които врѣмето изиска и опитътъ позволява. Отъ комисията се изискваше да завърши своята работа, т. е. да изработи и прѣдстави необходимия проектъ и докладъ къмъ него доста на врѣме, за да има възможностъ министерството да внесе законопроектъ още въ първата сесия на XV-то обикновено Народно собрание.

„Комисията пристѣпи веднага къмъ работа и въ заседанията си на 24, 28, 29 септември, 1, 3, 4, 5, 6, 8, 11, 18, 25 октомври, 1, 2, 3, 7, 8, 10, 14, 16, 17, 19, 22 ноември, 1 и 3 декември, послѣднитѣ седемъ заседания при Ваше съдѣйствио и подъ Ваше прѣдседателство, изработи приложения къмъ настоящето проектъ.

„За съкращение на излишна работа, комисията рѣши да не се дѣлкатъ подробни протоколи на заседанията, а въ единъ докладъ накратко да се изложатъ размѣненитѣ мисли по разнитѣ повдигнати въ комисията въпроси, и мотивитѣ на прѣдлаганитѣ въ проекта подобрения на избирателния законъ.

„Комисията, при изработване проекта, се ръководи отъ правилото да възприеме само онака, което

¹⁾ Вж. Св. М. Гребенац. Из Српског уставног права, Београд, 1910, стр. 93.

¹⁾ Вж. Reports from His Majesty's representatives etc. стр. 46.

нуждата налага и времето позволява. По тая причина, повечето отъ наредбитъ на избирателния законъ бидоха оставени непожтнати, макаръ че нѣкои отъ тѣхъ можеха да бѣдатъ усъвършенствувани.

„Приложение: 1) проектъ за измѣнение нѣкои членове отъ избирателния законъ; 2) докладъ къмъ него.

„София, 5 декември 1911 г.

Съ почитание:

Прѣдседателъ: Хараламби Анковъ.
(Главенъ секретаръ)

„Членове: Д-ръ Борисъ М. Вазовъ, Тома Васильовъ, Д-ръ Хр. Мутафовъ, Ал. Кипровъ, Ат. Д. Буровъ.

„Съдържание на доклада.

„Глава I. — Прилагане съразмѣрността въ законодателнитъ избори.

I. Избирателна колегия.

II. Съразмѣрно изчисление.

„Глава II. — Възприемане съразмѣрността за избиране селско-общинскитъ съвѣти.

„Глава III. — Нѣкои още измѣнения на избирателния законъ.

1. Избирателни колегии.

2. Попълване вакантнитъ мѣста.

3. Повторни избори.

4. Кандидатни листи.

5. Съгласие на кандидатитъ.

6. Утвърждение и обявяване кандидатнитъ листи.

7. Упълномощаване застъпници.

8. Недѣйствителностъ на гласуването и на бюлетинитъ.

9. Задължителностъ на тайното гласуване.

10. Цѣтъ на бюлетинитъ въ случай на коалиция.

11. Бѣлѣзи върху бюлетинитъ.

12. Число на кандидатитъ. Допълнителни кандидати.

13. Прогласяване избранитъ и утвърждение избора.

14. Утвърждение, попълване и растуране окръжнитъ и общински съвѣти.

15. Дати за произвеждане окръжнитъ, градскитъ и селскитъ избори.

„Глава IV. Нѣкои още въпроси, съ които се занима комисията.

I. Запазване тайната на гласуването.

II. Избирателна карта и регистри.

III. Избори за училищни настоятели.

IV. Необходимо число (quorum).

V. Разширение избираемостта.

VI. Задължително гласоподаване.

„Д О К Л А ДЪ

къмъ проекта за измѣнение на нѣкои членове отъ избирателния законъ.

„Глава I.

„Прилагане съразмѣрността въ законодателнитъ избори.

„Принципътъ на съразмѣрното прѣдставителство е вече възприетъ въ нашето законодателство.

„Съ законъ отъ 31 януарий 1909 г. съразмѣрността биде възприета и приложена само за опитъ за избиране Бургаския и Шуменския окръжни съвѣти и шестъ градски съвѣти.

„Съ законъ отъ 31 мартъ 1910 г., слѣдъ горния опитъ, съразмѣрността биде възприета за избиране на всички окръжни и градски съвѣти.

„Съ законъ отъ 17 февруарий 1911 г., съразмѣрността биде възприета за избиране народнитъ прѣдставители, за обикновено Народно събрание, въ Плов-

дивския и Търновския окръзи. Такъвъ изборъ се произведе на 4 септември 1911 г.

„Всичкитъ тия опити и частични приложения допринесоха по нѣщо къмъ техниката на самитъ избори, и дадоха нѣкои полезни резултати, но оставяха въпроса за реформата откритъ и неразрѣшенъ. Прилагане съразмѣрността само въ два окръга даде възможностъ на опозицията да влѣзе въ събраниято съ първитъ си хора; безъ това частично приложение нѣмаше да има опозиция въ Събраниято. Какви ще бѣдатъ послѣдствително отъ прилагането съразмѣрността въ окръжнитъ и градскитъ избори, не се знае; въ всѣки случай още отсега може да се констатира, че въ дѣйността на окръжнитъ и градскитъ съвѣти има по-голямъ взаименъ контролъ, който не може да се отрази освѣтъ благотворно върху дѣятелността на тия мѣстни (локални) съвѣщателни тѣла.

„На западъ въпросътъ за съразмѣрното избиране е билъ повдиганъ въ свръзка съ реформирането на законодателното тѣло. У насъ тоже всички, които сж популяризирали идеята, сж имали прѣдъ видъ подобрието, прѣди всичко, на нашето Народно събрание и отъ това подобрието сж очаквали създаването на едно отговорно управление на държавата. И тоя е правиятъ погледъ. Дѣйността на законодателното тѣло немедленно се отразява върху всичкитъ отрасли на народния поминъкъ. Правилното организиране на Народното събрание далеко надвишава по интересъ организирането на полунезависимитъ съвѣти, каквито сж окръжнитъ и градскитъ, които се грижатъ не за общитъ интереси на страната, а за локални, често пѣти махаленски интереси.

„Общественото мнѣние у насъ очаква отъ избраната реформа редъ полезни резултати, които единствено могатъ да се получатъ, ако се приложи съразмѣрността за избиране законодателното тѣло, а именно: повдигане моралния и умствения уровень, а съ това и достойнството на Народното събрание; Народното събрание да прѣдставлява народа въ всичкитъ му политико-обществени течения, и да упражнява дѣйствителенъ контролъ върху управницитъ; подпомагане създаването на мощни политически организации; стабилностъ въ състава на Събраниято и послѣдователностъ въ законодателната му дѣйностъ и т. н. Нито единъ отъ тия резултати не може да бѣде полученъ отъ частичното прилагане на реформата въ законодателнитъ избори или пъкъ съ пълното ѝ прилагане за избиране окръжнитъ и общински съвѣти.

„У насъ се чувствува особна необходимостъ отъ прилагане съразмѣрността въ законодателнитъ избори, защото законодателното ни тѣло се състои отъ една камара. Тамъ, дѣто има двѣ законодателни камари, законодателниятъ механизъмъ дава възможностъ да се избѣгнатъ грубитъ грѣшки, дължими на минутно увлѣчение. При единствената законодателна камара, избрана по мажоритарната система, бързитъ и необмислени рѣшения по-лесно се взематъ; единъ сериозенъ корективъ на еднокамарната система е съразмѣрното избиране. Въ повечето швейцарски кантони (всички съ единствена камара) съразмѣрността е въведена, именно, за да корегира единствената камара, като направи отъ нея единъ истински народенъ съвѣтъ, а не съвѣтъ на една политическа партия. Въ Сърбия, дѣто има само една камара, като у насъ, съразмѣрността много допринесе за уякчаване на вътрѣшния редъ и спокойствие. Примѣрътъ на Сърбия е твърдъ поучителенъ за насъ. Впрочемъ съразмѣрната система се признава за необходима и при двукамарното законодателно тѣло (Белгия).

„За прилагане съразмѣрността и въ законодателнитъ избори необходимо бѣше да се разрѣшатъ два въпроса: каква да бѣде избирателната колегия и какво да бѣде съразмѣрното изчисление.

„I. Избирателна колегия.

„За правилното прилагане съразмерността се изисква достатъчно обширна избирателна колегия, която да има повече избиратели и да избира повече депутати. При съществуващите у нас избирателни околии, реформата е неприложима, защото тия околии избират не повече от трима депутати, а при това число депутати партията не могат да бъдат нито съразмерно възнаградени, нито даже изобщо представени. Колегията трябва да бъде от такава голѣмина, че поне главните политико-обществени течения да бъдат представени съразмерно на силите си, като най-слабото от тия течения получи поне един мандат.

„Въ България се състезават десет политически организации: народна, прогресивно-либерална, демократическа, либерална, младо-либерална, народо-либерална, радикална, земеделска, социалистическа широка и социалистическа тѣсна.

„При това множество на политически организации, само оная колегия би била удобна, която дава възможност и на най-слабата от горните организации да бъде представена поне от един депутат, като останалите организации, разбира се, получат повече депутати, горѣ-долу съразмерно на техните сили. Очевидно е, че такава колегия трябва да бъде извънредно обширна; съ това се обяснява и желанието на нѣкои политически организации да се направи от цѣлата страна само една колегия. Но българските политически организации, макаръ и 10 по число, въ сжщностъ представляватъ 4 до 5 политико-обществени течения. За да могатъ тия 4 или 5 мощни политико-обществени течения да бъдатъ представени съразмерно на силата си, необходима е една колегия, която да избира поне 10 души депутати. Нека обяснимъ това твърдение съ единъ изчерпателенъ примѣръ. Да допуснемъ, че сж гласоподавали всичко 8.000 избиратели за 4 листа, отъ които листа А е получила 3.200 гласа, листа Б — 2.400, листа В — 1.600, листа Г — 800. Въ тоя примѣръ силите на листите В, Б и А растатъ въ аритметическа прогресия въ сравнение съ силата на листа Г. Ако листа Г получи единъ депутатъ, листа В трябва да получи 2, листа Б — 3 и листа А — 4, всичко 10. При по-малко отъ 10 мандата, твърдѣ е възможно нѣкоя листа да не получи представителство или пъкъ съразмерността да бъде грубо нарушена.

„Съразмерното разпрѣдѣление е толкова по-съвършено, колкото повече депутати избира колегията, т. е. колкото е по-обширна.

„Колкото колегията е по-малка, т. е. избираща по-малко депутати, толкова повече се приближаваме до резултата на мажоритарната система. Наистина, при малките колегии несправедливо сж възнаградени сравнително силните групи и особено най-силната; голѣма частъ отъ гласовете се губятъ. При мѣръ: колегията избира 3 депутати. Листа А получава 4.100 гласа; Б — 1.300, В — 1.300 и Г — 1.300. При съразмерното разпрѣдѣляне мандатите листа А ще получи и третъ мандата, така че на 4.100 гласа ще се паднатъ 3 депутати, когато на 3.900 нито единъ, т. е. 48% отъ избирателите не сж представени. Колкото една колегия е по-голѣма, толкова по-малко гласове се губятъ.

„Въ чужбина въпросътъ за колегията е разрешенъ различно. Въ Сърбия има два вида колегии: 1) градски, всѣки градъ образува отдѣлна колегия; Бѣлградъ избира 4 депутати, Нишъ и Крагуевацъ по 2, а останалите градове по 1; 2) окръжни, всѣки административенъ окръгъ (безъ градовете) образува отдѣлна колегия. Въ Сърбия има всичко 17 административни окръга, отъ които 2 окръга избиратъ по 4 депутати, 1—3, 4 по 6, 3 по 7,

2 по 8, 1—10, 3 по 11 и 1—14. Като се има прѣдъ видъ, че въ Сърбия се състезаватъ петъ партии, трябва да се признае, че градските колегии и голѣма частъ отъ останалите не отговарятъ на условията. Въ градските колегии изборътъ си остава почти мажоритаренъ. Забѣлжително е, въ всѣки случай, че за база на избирателното дѣление е приетъ административниятъ окръгъ. Въ Бельгия всѣка административна околия (arrondissement) е избирателна колегия. Има всичко 30 околии, които избиратъ отъ 3 до 18 депутати. Въ Франция съразмерността не е още приложена, но тамъ като колегия сж наклонни да възприематъ административния окръгъ (département) и даже група отъ административни окръзи.

„Изобщо може да се каже, че въ горѣпосочените държави (Бельгия и Сърбия) прилагането на принципа е несвършено поради това, че има колегии избиращи малко депутати. Въ тия страни настойчиво се иска създаване по-голѣми колегии.

„Поуката, която може да се извади отъ чужбина е тази: че тамъ като база на изборното разпрѣдѣление е прието повечето пкти административното дѣление.

„У насъ възприемането на административната околия като колегия е нежелателно, защото съразмерността ще бъде нащърбена до неузнаваемостъ въ прилагането ѝ. Малко е числото на оная административни околии, които избиратъ повече отъ трима депутати. А както по-горѣ посочихме — въ България се състезаватъ отъ 4 до 5 политико-обществени течения. Въ много колегии нѣкои отъ тия течения, макаръ и представени отъ значително число гласове, нѣма да получатъ мандати. Тогава ще видимъ, че партии най-разнообразни ще прибѣгватъ до чудновати изборни компромиси, тъкмо както при мажоритарната система; а по тоя начинъ ще бъде осуетено едно отъ добрите послѣдствия на съразмерността, а именно, дѣто тя туря прѣчка на безскрупулните коалиции, които отъ своя страна спъватъ правилното развитие на партията. Трѣбва, обаче, да се отбѣлжи, че административната околия представлява едно цѣло организационно съ свой възелъ на съобщения, който почти винаги е и околийски административенъ центъръ, градъ, въ който се намиратъ сѣдилища, гимназии или друго училище и клонове отъ банковите учреждения. По настоящемъ околийските градове сж центрове на партийния животъ. Поради горните качества административните околии биха били твърдѣ удобни; за жалостъ тѣ избиратъ малко депутати и не даватъ възможностъ за правилното прилагане на съразмерността. Освѣнъ това, партийниятъ животъ въ административната околия повечето пкти е свързано съ тая или оная личностъ. Влиянието на личността прѣодолява повечето пкти отъ онова на самата партия. Въ всѣки случай административната околия не дава възможностъ да се създаде достатъченъ идеенъ размахъ въ партийното състезание и да се развие чувството на общественъ контролъ и партийна отговорностъ.

„Отъ належаща необходимостъ е, да се създадатъ колегии по-голѣми отъ сегашната административна околия, колегии, които да избиратъ повече депутати.

„Болшинството на комисията бѣше на мнѣние, че колегията ще бъдатъ приподни за цѣльта, ако избиратъ отъ 8 до 12 депутати и ако не нарушаватъ съществуващото административно дѣление. При тия условия колегията трѣбваше да се образува отъ по-нѣколко административни околии. Комисията не можа да дойде до едно съгласие, относително образуването на колегията, т. е. какъ трѣбва да се групиратъ съществуващите околии.

„Имаше прѣдложение да се раздѣли територията на изборни колегии споредъ старото административно разпрѣдѣление на окръзи; въ такъвъ случай щѣше да има 22 колегии. Такова едно разрѣшение

на въпроса се оказа неприемливо, едно, защото съ него се нарушаваше съществуващото административно дѣленіе и, второ, защото старитѣ окръзи слѣдъ закриването имъ загубиха връзката, която правѣше отъ тѣхъ едно органическо цѣло въ административно, икономическо, учебно, културно и даже съдебно отношение. Тѣхнитѣ едноврѣмешни качества прѣминаха у новитѣ окръзи.

Имаше предложение да се създаде изборно разпрѣдѣление, като се гледа да се запазятъ партиитѣ въ тѣхнитѣ компактни групирания. Но, очевидно, не бѣше възможно да се запазятъ интереситѣ на всички партии. Такова едно разпрѣдѣление би било подозрѣно като пристрастно.

„За свѣдѣние тукъ се посочватъ три разпрѣдѣления, прѣдложени отъ членове на комисията.

„Първо разпрѣдѣление. Територията раздѣлена на 22 колегии, избиращи отъ 7 до 25 депутати. Колегиитѣ, съ малки изключения, сѣ образувани съ събирането въ едно нѣколко административни околии. Голѣмитѣ окръзи раздѣлени на двѣ колегии, малкитѣ образуватъ една колегия:

1. Видинска (цѣлия окръгъ)	12 деп.
2. Врачанска (Враца, Фердинандъ, и Берковица)	8 „
3. Орѣховска (Орѣхово, Бѣла-Слатина)	7 „
4. Плѣвенска (Плѣвень, Никополъ)	8 „
5. Ловчанска (Ловечъ, Луковитъ, Тетевенъ и Троянъ)	10 „
6. Търновска (сегашната I-ва)	11 „
7. Свищовска (сегашната II-ра)	11 „
8. Русенска (Русе, Бѣла и Разградъ)	14 „
9. Силистренска (Силистра и Тутраканъ)	7 „
10. Шуменска (Шуменъ и Прѣславъ)	8 „
11. Ескиджумайска (Ески-Джумая, Попово и Османъ-Пазаръ)	7 „
12. Варненска (Варна и Провадия)	8 „
13. Добричка (Добричъ, Куртъ-бунаръ, Балчикъ и Каварна)	8 „
14. Трънска (Трънъ, Царибродъ и Сливница)	8 „
15. Софийска (София, Новоселци, Самоковъ, Пирдопъ и Орханіе)	15 „
16. Кюстендилска (окръгъ)	11 „
17. Татарпазарджикска (сегашната Пловдивска III-та)	8 „
18. Пловдивска (сегашнитѣ Пловдивска I-ва и II-ра)	13 „
19. Старозагорска (Стара-Загора, Нова-Загора и Казанлъкъ)	10 „
20. Хасковска (Чирпанъ, Хасково, Борисовградъ и Харманлий)	11 „
21. Бургазка (Айтосъ, Анхиало, Бургазъ и Карнобатъ)	8 „
22. Сливенска (Сливенъ, Котелъ, Ямболъ и Къзълъ-агачъ)	10 „

И тъй: 3 колегии по 7, 8 по 8, 3 по 10, 4 по 11, 1 — 12, 1 — 13, 1 — 14 и 1 — 15.

Всичко . . . 213 деп.

„Второ разпрѣдѣление. Територията раздѣлена на 30 колегии, избиращи отъ 4 до 10 депутати:

1. Видинска (Видинъ и Кула)	6 деп.
2. Ломска (Ломъ и Бѣлоградчикъ)	6 „
3. Врачанска (Враца и Бѣла-Слатина)	7 „
4. Орѣховска (Орѣхово, Фердинандъ и Берковица)	8 „
5. Плѣвенска (Плѣвень, Никополъ и Луковитъ)	10 „
6. Ловчанска (Ловечъ, Тетевенъ и Троянъ)	8 „
7. Търновска (I-ва избирателна Търновска, I-ва Горнеорѣховска и Еленска)	7 „

8. Свищовска (Свищовъ, II-ра Търновска избирателна, II-ра Горнеорѣховска избирателна)	7 деп.
9. Севлиевска (Севлиево, Габрово и Дръново)	8 „
10. Русенска (околия)	6 „
11. Разградска (Бѣла и Разградъ)	8 „
12. Силистренска (Силистра и Тутраканъ)	7 „
13. Шуменска (Шуменъ и Прѣславъ)	8 „
14. Ески-Джумая (Попово, Ески-Джумая и Османъ-Пазаръ)	7 „
15. Варненска (Варна и Провадия)	8 „
16. Добришка (Добричъ, Куртъ-бунаръ и Балчикъ)	8 „
17. Софийска (Софийска градска и III селска)	8 „
18. Трънска (Трънъ и Царибродъ)	5 „
19. Пирдопска (Орханіе, Пирдопъ и II-ра Софийска селска)	5 „
20. Самоковска (Самоковъ и I-ва Софийската селска)	5 „
21. Татарпазарджикска (Татаръ-Пазарджикъ и Панагюрище)	6 „
22. Карловска (Карлово и Бръзово)	5 „
23. Станимашка (Станимака и Пещера)	5 „
24. Пловдивска (Пловдивъ и Голѣмо-Конаре)	5 „
25. Старозагорска (Стара-Загора, Казанлъкъ и Нова-Загора)	10 „
26. Чирпанска (Чирпанъ и Борисовградъ)	5 „
27. Хасковска (Хасково и Харманлий)	6 „
28. Бургазка (Бургазъ и Анхиало)	4 „
29. Карнобатска (Карнобатъ, Айтосъ и Котелъ)	5 „
30. Сливенска (Сливенъ, Ямболъ и Къзълъ-Агачъ)	9 „

И тъй: 1 колегия 4 депутати, 9 по 5, 5 по 6, 4 по 7, 8 по 8, 1 — 9 и 2 по 10.

„Трето разпрѣдѣление. Територията раздѣлена на 31 околии, отъ които 7 околии избиратъ по 9 депутати, 6 по 7, 6 по 6, 6 по 8, 5 по 5 и 1 по 4. Това разпрѣдѣление се малко отличава отъ прѣдидущето. Врачанскиятъ окръгъ образува двѣ колегии така: Врачанска (Берковица, Враца и Фердинандъ) и Орѣховска (Орѣхово и Бѣла-Слатина); Плѣвенскиятъ окръгъ образува три колегии така: Плѣвенска (Плѣвень и Никополъ), Луковитска (Луковитъ и Тетевенъ) и Ловчанска (Ловечъ и Троянъ); Търновскиятъ окръгъ образува три колегии така: Търновска (Търново и Свищовъ), Севлиевска (Севлиево, Габрово и Дръново) и Горнеорѣховска (Горна-Орѣховица и Елена); Русенскиятъ окръгъ образува три колегии: Русенска (Бѣла и Русе), Разградска (Разградъ), Силистренска (Силистра и Тутраканъ); Софийскиятъ окръгъ образува четири колегии: Софийска градска (градътъ), Софийска селска (околията), Трънска (Трънъ и Царибродъ) и Самоковска (Самоковъ, Пирдопъ и Орханіе); Пловдивскиятъ окръгъ образува три колегии: Пловдивска (околията), Пазарджикска (Карлово, Пазарджикъ и Панагюрище), Станимашка (Пещера и Станимака); Старозагорскиятъ окръгъ образува три колегии: Старозагорска (Стара-Загора и Чирпанъ), Казанлъшка (Казанлъкъ и Нова-Загора), Хасковска (Хасково, Харманлий и Борисовградъ); Бургазка (Бургазъ, Айтосъ, Анхиало, Карнобатъ и Котелъ), Сливенска (Къзълъ-агачъ, Ямболъ и Сливенъ).

„Понеже комисията не можа да дойде до едно съгласие за едно практическо разрѣшение на въ-

проса, какъ да се съставятъ колегии, избиращи отъ 8 до 12 депутати, рѣши да възприеме въ проекта, като база на изборително дѣленіе, днешния административен окръгъ. Прѣзъ врѣме на разсужденията половината отъ състава на комисията настоява за колегия административния окръгъ, а другата половина бѣше противъ тая колегия, безъ, обаче, да се съгласи върху едно опрѣдѣлено разпрѣдѣление. Рѣши се, обаче, да се изложатъ въ доклада аргументитъ за и противъ колегията окръгъ.

„Противъ възприемането административния окръгъ за изборителна колегия бѣха направени слѣднитѣ възражения:

„1. Административниятъ окръгъ е доста обширенъ и по тая причина агитацията ще бѣде твърдѣ мѣчна и не по силнитѣ на кандидата.

„2. Колегията-окръгъ избира много депутати; ще се срѣднатъ спънки при опрѣдѣляне кандидатитъ и тѣхния редъ въ листата.

„3. По настоящемъ партийниятъ животъ е съсрѣдоточенъ въ окопитѣ, тамъ се намиратъ виднитѣ дѣйци. Тия дѣйци рискуватъ да останатъ на заденъ планъ при опрѣдѣляне кандидатитъ; ще липса интересъ въ изборитѣ; ще се подкрѣпи личниятъ режимъ въ партиитѣ, т. е. ще се засили централната организация.

„Въ полза на колегията-административенъ окръгъ се изтъкнаха слѣднитѣ съображения:

„1. Колегията-административенъ окръгъ ще даде възможностъ да се образуватъ силни окръжни автономни партийни организации, разполагащи съ достатъчно материални и морални сръдства да водятъ политическа борба. Окръгътъ има сума прѣдмства, които ще улеснятъ партийнитѣ усилия. Почти винаги окръжниятъ градъ е центъръ на съобщенията, а сжщеврѣменно икономически, културенъ и сждебенъ центъръ. Тамъ засѣдава окръжниятъ съвѣтъ, който брой въ своята сръда първитѣ мѣстни дѣятели. Въ окръжния градъ се намира прѣдставителътъ на централната властъ — окръжниятъ управителъ. Ще бѣде полезно да има рамо до рамо до прѣдставителя на централната властъ една силна партийна организация — за контролъ.

„2. Изборната борба ще се води при едно широко идейно състезание, имаще за основа общитѣ интереси на страната, а не локалнитѣ (мѣстнитѣ) и личнитѣ интереси.

„3. Обширността на колегията нѣма да съставлява прѣчка за агитацията; агитацията се води не вече отъ едно лице, а отъ цѣла една партийна организация, която ще разполага съ по-голямъ престижъ и сръдства.

„4. Сравнително голѣмото число на мандати тоже не съставлява мѣчноти, защото законътъ не задължава партиитѣ да поставятъ пълни кандидатни листи. Най-сетѣ, една партия винаги ще съумѣе да постави начело виднитѣ си хора, и то даже съ рискъ да настѣпи егоизмътъ на нѣкои мѣстни партизани. Впрочемъ, егоизмътъ на мѣстнитѣ дѣятели ще бѣде нарушенъ и при колегия по-малка отъ окръгъ, стига да е по-голямъ отъ днешнитѣ окопни.

„5. Всички по-значителни политически течения ще бждатъ прѣдставени; това не е всѣкога възможно при колегии, по-малки отъ окръгъ.

„Загубата на гласове е по-малка; съразмѣрността се прилага по-справедливо.

„6. Срѣщу колегията-окръгъ има най-малко възражения, а това ще способствува за стабилността на изборния животъ и партийнитѣ организации. Наистина, при колегия, по-малка отъ окръгъ, по-лесно могатъ да се оправдаватъ нѣкакви измѣнения въ изборното разпрѣдѣление, подъ прѣдлогъ, че разпрѣ-

дѣленіето е направено съ цѣль да се покровителствува тая или оная партия, съ една рѣчь, може да се повтори историята съ изборителнитѣ секции.

„II. Съразмѣрно изчисление.

„Съ законитѣ отъ 31 януарий 1909 г. и 31 мартъ 1910 г. у насъ биде възприето съразмѣрното изчисление по формулата на професоръ д'Ондта (d'Hont), възприето въ Белгия.

„Съ закона отъ 17 февруарий 1911 г. се възприе съразмѣрното изчисление по формулата на Дица (Dietz), наречено начинъ на срѣднитѣ числа (Système des moyennes).

„И двѣтѣ формули даватъ единъ и сжщъ резултатъ. Формулата на Дица е по-разбираема отъ избирателя, но съ нея може лесно да се сгрѣши, особено, когато трѣбва да се разпрѣдѣлятъ повече мандати между повече кандидатни листи. Формулата на д'Ондта има това голѣмо прѣдмство, че дава автоматически резултата; при нея грѣшкитѣ сж почти невъзможни. Тия именни прѣдмства на д'Ондтовата формула рѣшиха комисията да възприеме пакъ формулата на д'Ондта, т. е. белгийското изчисление. Избирателътъ не се занимава съ изчисления; за него е достатъчно да знае механизма на гласуването. Съ изчисление се занимава централното изборно бюро, което се състои отъ лица, които могатъ да правятъ и по-сложни изчисления. Впрочемъ, на практика се доказва, че формулата на д'Ондта не прѣдставлява никакви мѣчноти за обикновения избирателъ.

„Възприетото изчисление дава сравнително най-справедливъ резултатъ.

„За да може да се направи сравнение между разнитѣ начини за разпрѣдѣление, комисията намѣри за добръ да се направи едно примѣрно изложение на възприетитѣ въ другитѣ страни съразмѣрни изчисления. Числата въ примѣритѣ сж взети отъ послѣднитѣ законодателни избори въ Пловдивския окръгъ.

„Пловдивскиятъ окръгъ избира 21 депутати. Гласоподаватели сж 57.668 избиратели. Разнитѣ листи сж получили гласове.

Коалиция	26.181
Либерали	7.226
Демократи	5.333
Земледѣлци	4.985
Народно-либерали	4.976
Младо-либерали	2.575
Радикали	2.041
Тѣсни социалисти	1.712
Широки социалисти	481

„1. Срѣбско изчисление.

„Гласоподаватели 57.668.

„Депутати 21.

„Дѣлителъ (количникъ) = 57.668 : 21 = 2.746.

„Правило: а) която листа не достигне дѣлителя, не получава депутати; б) гласовѣтъ на листи, послаби отъ дѣлителя, се прибавятъ къмъ гласовѣтъ на най-силната листа; в) всѣка листа получава толкова депутати, колкото цѣли пѣти съдържа дѣлителя; г) ако останатъ неразпрѣдѣлени мандати, тѣ се даватъ подъ редъ на най-голѣмитѣ листи.

„Понеже младо-риберали, радикали и социалисти иматъ по-малко гласове отъ дѣлителя (2.746), тѣхнитѣ гласове се прибавятъ къмъ ония на коалицията, която по тоя начинъ ще получи 26.181 + 2.575 + 2.041 + 1.712 + 481 = 35.148.

Коалиция	35.148 : 2.746 = 12
Либерали	7.226 : 2.746 = 2
Демократи	5.333 : 2.746 = 1
Земледѣлци	4.985 : 2.746 = 1
Народно-либерали	4.976 : 2.746 = 1

„Оставатъ неразпрѣдѣлени още 4 мандата, тѣ се даватъ подъ редъ на първитѣ четири листи.
„Резултатъ: коалиция — 13, либерали — 3, демократи — 2, земледѣлци — 2 и народно-либерали — 1.

„2. Нювшателско изчисление.

„Гласоподавали 57.668 за 21 депутати.

„Необходимо число $10\% = 5.766$.

„Правило: а) листи по-малки отъ необходимото число не получаватъ мандати; тѣхнитѣ гласове се считатъ за недействителни; б) дѣлителътъ се получава, като се раздѣли числото на действителнитѣ гласове съ числото на мандатитѣ; в) за да се узнае колко мандата се падатъ на листитѣ (по-големите отъ необходимото число), раздѣлятъ се отдѣлнитѣ числа съ дѣлителя; г) нераздѣленитѣ мандати се даватъ подъ редъ на най-силнитѣ листи.

„Въ Пловдивския окръгъ само листитѣ на коалицията и на либералитѣ ще участвуватъ въ разпрѣдѣлението; само тѣхнитѣ гласове сж дѣйствителни.

„Дѣйствителни гласове: $26.181 + 7.226 = 33.407$.

„Дѣлителъ = $33.407 : 21 = 1.593$.

Коалиция $26.181 : 1.593 = 15$

Либерали $7.221 : 1.593 = 4$

„Двата останали мандата ще се дадатъ подъ редъ на сжщитѣ листи.

„Резултатъ: коалиция 16, либерали 5.

„Забѣлѣжка. Ако необходимото число е 15% — всичкитѣ мандати ще ги вземе коалицията.

„3. Начинъ на най-голѣмитѣ остатъци.

„Гласоподавали 57.668 за 21 депутати.

„Дѣлителъ 2.746.

Коалиция $26.181 : 2.746 = 9.5$

Либерали $7.226 : 2.746 = 2.6$

Демократи $5.333 : 2.746 = 1.9$

Земледѣлци $4.985 : 2.746 = 1.8$

Народно-либерали $4.976 : 2.746 = 1.8$

Младо-либерали $2.575 : 2.746 = 0.9$

Радикали $2.041 : 2.746 = 0.7$

„Останалитѣ 7 мандата ще се раздадатъ подъ редъ на ония листи, които сж дали най-голѣми остатъци.

„Резултатъ: коалиция — 10, либерали — 3, демократи — 2, земледѣлци — 2, народно-либерали — 2, младо-либерали — 1, радикали — 1.

„На нѣкои мѣста (напр. въ кантона Тессенъ — Швейцария) тоя начинъ е възприетъ съ поправка, че останалитѣ мандати се даватъ подъ редъ на листи, имали остатъци по-голѣми отъ 0.5, а ако такива нѣма, то подъ редъ на най-силнитѣ листи.

„4. Женевско изчисление.

„Гласоподавали 57.668 за 21 депутати.

„Изборно число (дѣлителъ) = $57.668 : 2.621$

остатѣкъ 21+1

или закрѣлено = 2.622

Коалиция $26.181 : 2.622 = 9$

Либерали $7.226 : 2.622 = 2$

Демократи $5.333 : 2.622 = 2$

Земледѣлци $4.985 : 2.622 = 1$

Народно-либерали $4.976 : 2.622 = 1$

Младо-либерали $2.575 : 2.622 = 0$

„Досега сж разпрѣдѣлени 15 мандати.

„За да узнаемъ кому се пада 16-ятъ мандатъ — раздѣляме гласовѣтъ на всѣка листа на числото на депутатитѣ получени вече, плюсъ единъ. Мандатътъ ще бѣде даденъ на оная листа, която има най-голѣмо число.

Коалиция $26.181 : 10 = 2.618$

Либерали $7.226 : 3 = 2.408$

„Слѣдователно, 16-ятъ мандатъ ще се даде на коалицията.

„Като се разсжждава по сжщия начинъ, 17-ятъ мандатъ ще се падне на младо-либералитѣ, 18-ятъ — на либералитѣ, 19-ятъ — на коалицията, 20-ятъ — на земледѣлцитѣ, 21-ятъ — на народно-либералитѣ.

„Резултатъ: коалиция — 11, либерали — 3, демократи — 2, земледѣлци — 2, народно-либерали — 2, младо-либерали — 1.

„Забѣлѣжка. Изчисление сложно. Дава сжщия резултатъ като белгийското.

„5. Начинъ на най-голѣмитѣ сръдни числа.

„(Формула на Жюль Дицъ). Тоя начинъ биде възприетъ отъ нашия законодатель при прокарване съразмѣрността въ Търновския и Пловдивския окръзи.

„6. Белгийско изчисление.

„(Формула на професоръ д'Ондрта). Тоя начинъ дава сжщия резултатъ, както прѣдидущия; биде възприетъ отъ нашия законодатель прѣвъ 1909 и 1910 г. „Комисията рѣши отново да го възприеме. Примѣръ отъ това изчисление се намира въ изработения отъ комисията проектъ.

„Въ Франция, дѣто е на дневенъ редъ изборната реформа, прѣобладава течението да се възприеме белгийското изчисление.

„Интересно е да се узнае, какъ би се отразила реформата върху прѣдставителството на разнитѣ партии въ законодателното тѣло при колегии отъ разна величина. Ако за основа на изчисленията приемемъ резултатитѣ отъ законодателнитѣ избори за XV-то обикновено Народно събрание, тогава при колегията административенъ окръгъ, 213-тѣ мандата биха били разпрѣдѣлени по партии, както слѣдва:

Окръзи	П а р т и и									
	Коалиция	Земледѣлци	Либерали	Нар.-либерали	Мл.-либерали	Демократи	Радикали	Социалисти (штр.)	Социалисти (глас.)	Коалиция либер. демократи
Бургаски . . .	13	3	—	—	—	—	—	—	1	1
Варненски . . .	11	3	—	—	—	1	—	—	—	1
Видински . . .	8	1	1	—	—	—	2	—	—	—
Врачански . . .	12	2	—	—	—	—	—	1	—	—
Кюстендилски . .	7	1	—	1	—	—	—	—	—	2
Плѣвенски . . .	12	3	1	—	—	1	—	—	—	1
Пловдивски . . .	11	2	3	2	1	—	—	—	—	—
Русенски	16	4	1	—	—	—	—	—	—	—
Софийски	16	1	3	—	—	2	—	—	—	1
Старозагорски . .	15	3	1	1	—	—	—	1	—	—
Търновски	14	4	—	1	—	2	—	1	—	—
Шуменски	12	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко	147	30	10	5	1	8	2	3	1	6

„И тъй въ Народното събрание би имало 147 депутати на управляющата коалиция и само 66 — на опозицията.

„Ако числото на колегиятѣ се удвои, тогава опозицията, при сжщитѣ гласове, ще получи около 10 депутати по-малко, а управляющата коалиция около 157.

„При послѣднитѣ законодателни избори въ Пловдивския окръгъ коалицията получи 13 депутати, а опозицията — 8. Тоя окръгъ бѣше раздѣленъ на

три колегии. Ако, обаче, цѣлиятъ окръгъ образуваше една колегия, тогава коалицията щѣше да получи 11, а опозицията — 10.

„Глава II.

„Възприемане съразмѣрността за избиране селско-общинскитѣ съвѣти.

„По начало не може да се поддържа, че съразмѣрността, намѣрена за добра въ законодателнитѣ, окръжнитѣ и градскитѣ избори, е неприемлива, когато се касае за избиране на селско-общинскитѣ съвѣти. Селско-общинскитѣ съвѣти даже се докосватъ до интереситѣ на повече жители, тъй като селското население е грамадното мнозинство въ страната. И ако съразмѣрността не донесе нищо друго, освѣнъ едно успокояване на духоветѣ и спомогне за създаване на единъ дѣйствителенъ контролъ въ управлението на общината, тя ще бѣде извънредно полезна въ селата. Въ България има 75 села съ повече отъ 3.000 жители, до каквото население не достигатъ нѣкои градове. Тѣй, градоветѣ: Клисурса, Месемврия, Бѣлоградчикъ, Трънъ, Попово, Златица, Етрополе, Брѣзникъ, Борисовградъ, Тръвна и други. Има села (Кнежа и др.), които по политическо и икономическо значение стоятъ много по-горѣ даже отъ нѣкои градове, така че тѣ смѣло могатъ да бѣдатъ приравнени къмъ градоветѣ.

„Политическата будисеть въ селата расте отъ година на година. Селскитѣ избори, които на прѣвъ погледъ нѣматъ политическо значение, се повече придобиватъ изгледъ на една политическа консултация. Тѣй, напр., въ стачалитѣ на 20 февруарий 1911 г. селски избори навсѣкждѣ въ селата гласуваха съ цѣлтна бюлетина, атрибутъ на партийностъ, макаръ цѣлтна бюлетина да не бѣше задължителна за тия избори.

„Съ една рѣчь мѣчно може да се оправдае едно различие въ изборната система само за селата.

„Комисията дойде до съгласие, че по начало съразмѣрността трѣбва да се възприеме и за селско-общинскитѣ избори, но бѣше принудена да ограничи прилагането на реформата само за села имачи 2.000 или повече жители, по долуизложенитѣ причини.

„Споредъ чл. 13 отъ закона за селскитѣ общини, общинскитѣ съвѣтъ състои отъ 8 члена въ общини, които иматъ до 500 жители, отъ 10 члена — до 1.000, отъ 12 — въ общини съ повече отъ 1.000 жители. Въ България има 1.813 селски общини, които броятъ повече 3.500 села; повечето отъ общинитѣ сж съставени отъ нѣколко села или колиби. При тия условия голѣма частъ отъ селата избиратъ незначително число съвѣтници, за избирането на които не може сполучливо да се приложи съразмѣрността и въ всѣки случай не заслужава да се възприема сложниятъ механизъмъ на съразмѣрното избиране. Отъ друга страна, има села, самостоятелни общини, избирати 8 и повече съвѣтници, но които иматъ малко избиратели или пъкъ не се отличаватъ съ нѣкаква особена общинска или политическа будисеть; въ такива села тоже не е желателно да се прилага съразмѣрността за избиране общинскитѣ съвѣти. Съразмѣрността изисква повече избиратели и повече мандати. Споредъ статистиката (1905 г.) въ царството има 1.813 селски общини. Има 75 села, които броятъ повече отъ 3.000 жители, а 181, които броятъ отъ 2.000 до 3.000 жители; отъ тия послѣднитѣ села само 36 влизатъ въ съставни общини. Значи, има всичко 256 села съ повече отъ 2.000 жители и почти всички самостоятелни общини, които избиратъ по 12 съвѣтника.

„Комисията, като имаше прѣдъ видъ, че селата съ 2.000 или повече жители сж прѣдимно по-сѣбу-

денитѣ политически селски центрове, рѣши да приложи съразмѣрността само въ тия села за избиране на общинскитѣ съвѣтници. Въ тия села има достатъчно избиратели, повече отъ 450 души, които почти всички гласуватъ въ общинскитѣ избори. Реформата, слѣдователно, нѣма да засегне ония села, които макаръ и да иматъ 2.000 или повече жители, избиратъ по-малко отъ 8 съвѣтника.

„Сжщо реформата нѣма да засегне и ония села, които броятъ по-малко отъ 2.000 жители. Такива сж около 3.500 села, събрани въ 1.300 общини.

„Нѣма съмнѣние, че горното разрѣшение на въпроса за прилагане съразмѣрността и въ селата е донѣдѣ арбитерно, защото има села съ население по-малко отъ 2.000 жители, но съ доста буденъ партиненъ животъ. Комисията, обаче, се спрѣ на горния прѣдѣлъ, като вѣрва, че повечето отъ важнитѣ селски пунктове ще се възползуватъ отъ реформата.

„Макаръ реформата и да се прилага само въ 256 села, т. е. по 3 до 4 въ околия, въ сжщностъ благотворнитѣ послѣдци на реформата ще се почувствуватъ навсѣкждѣ, понеже тия 256 села сж именно ония, които въобще даватъ тонъ на политическия и общински животъ въ околията.

„Глава III.

„Нѣкои още измѣнения на избирателния законъ.

„Възприемането съразмѣрността въ законодателнитѣ и селскитѣ избори прѣдизвиква измѣненieto на съотвѣтнитѣ членове отъ избирателния законъ. Направиха се и нѣкои други измѣнения, за които ясно говорятъ постановленията на самия проектъ. Само за по-важитѣ отъ тия измѣнения тукъ се излагатъ накратко съображенията на комисията.

„1. Избирателни колегии (чл. чл. 33, 129). Избирателната колегия за законодателнитѣ избори, както видѣхме, е административниятъ окръгъ, а за окръжнитѣ избори е административната околия. По такъвъ начинъ нѣма вече да има изкуствено създадени избирателни колегии; тия послѣднитѣ ще се съвпадатъ съ административното дѣление.

„2. Попълване вакантнитѣ мѣста (чл. чл. 39, 43, 144 и 158).

„Попълване вакантного мѣсто при съразмѣрнитѣ избори става отъ първия по редъ допълнителенъ избраникъ. Когато се касае за вакантно депутатско мѣсто, тогава попълването става слѣдъ избиране прѣдседателството на Народното събрание; докогато нѣма компетентна властъ, която да се произнесе по въпроса. — Народенъ прѣдставителъ, избранъ въ нѣколко колегии, може, безъ забава, да съобщи на прѣдседателството кой изборъ приема. Впрочемъ, на практика, се по-редки ще бѣдатъ случантѣ едно лице да бѣде избрано отъ нѣколко колегии; при съразмѣрната система изборътъ на виднитѣ лица ще бѣде винаги осигуренъ, тъй като тѣ ще бѣдатъ първи по редъ на листата.

„При окръжнитѣ и общински съвѣти попълването на вакантнитѣ мѣста става по сжщия начинъ, съ тая разлика, че окръжниятъ сждѣ констатира ваканцията и поканва имашия право допълнителенъ.

„При мажоритарната система, която се прилага въ села по-малки отъ 2.000 жители, нѣма допълнителни избраници; вакантното мѣсто се попълва по начинъ, както досега.

„3. Повторни избори (чл. 40). При съразмѣрната система е невъзможенъ случаятъ, прѣдвиденъ въ чл. 122, ето защо нарежданата на тоя членъ се отмѣняватъ. Допуща се повтаряне избора въ секциитѣ, дѣто не е станалъ слѣдъ което изборътъ въ колегията се счита за окончателенъ, какъвто и да е резултатътъ. Повторни избори въ цѣлата избирателна колегия не се прѣдвизждатъ.

„4. Кандидатни листи (чл. чл. 64, 135, 149).

„Кандидатната листа е задължителна при всички съразмърни избори; нейното прѣдварително заявяване е тоже задължително. Незаявяването въ законния срокъ кандидатната листа има фатални послѣдствия за листата. При законодателнитѣ избори заявяването трѣбва да стане прѣдъ окръжния съдъ 14 дни прѣди избора; при окръжнитѣ избори — 10 дни. Тия срокове сж необходими, както за агитацията, така и да може да се извърши утвърждение листата отъ съда и обявяването ѝ отъ администрацията. При общинскитѣ избори (съразмърни) заявяването листата трѣбва да стане най-късно до почване гласуването; заявяването се отправя до избирателното бюро, а ако има нѣколко избирателни секции, то до едно отъ избирателнитѣ бюро. И при общинскитѣ избори, може-би, бѣше необходимо да се възприеме прѣдварителното заявяване, утвърждение и публикуване кандидатната листа; оказа се, обаче, непрактично да се натоварятъ съдилищата съ приемане заявленията и утвърждение листитѣ, отъ една страна, а, отъ друга — не бѣ възможно да се възложи на общинскитѣ управления изпълнението на тая деликатна работа.

„Не само неподаването въ срокъ на заявлението има фатални послѣдствия за листата, но и неспазването на всички други формалности. Тѣй, неподписване заявлението отъ нужното число грамотни заявители; незавѣряване подписитѣ имъ (при законодателнитѣ избори); непосочване кои нумера сж записани по избирателния списъкъ горнитѣ лица; непосочване цѣлта на кандидатната листа.

„За въ бѣдѣ не се изискватъ вече удостоверения, че кандидатитѣ сж избираеми и заявителитѣ избиратели; това е едно улеснение за кандидатитѣ. Сждѣтъ, при разглеждане избора, се произнася за качествата на кандидатитѣ и утвърждава тия кандидати, щомъ нѣма доказателства, че тѣ не отговарятъ на законнитѣ условия. На практика партийнитѣ организации избѣгватъ да кандидатирайтъ лица, които нѣматъ права; ето защо, намѣри се за добръ да се счита всѣки кандидатъ за отговаряющъ на условията, докато не се прѣдставятъ противни доказателства.

„5. Съгласие на кандидатитѣ (чл. чл. 64, 135, 149).

„Никой не може да бѣде кандидатиранъ безъ негово съгласие. Това съгласие се изразява или съ подписване заявлението или съ особна писмена декларация, приложена къмъ заявлението. Тая мѣрка ще бѣде полезна, едно, защото съ нея се прѣмахватъ възможнитѣ игри съ имената на видни хора и друго, защото ще се приучатъ всички граждани да иматъ своето политическо вѣруу, а не да се провъзгласява стоеието вѣнъ отъ партиятъ, като едно завидно положение. Сждѣ и никой не може да даде съгласието да бѣде вписанъ въ повече отъ една листа, въ противенъ случай неговото име се заличава отъ всички листи. Съгласието трѣбва да бѣде дадено въ срока, иначе нѣма сила и значение.

„6. Утвърждение и обявяване кандидатната листа (чл. чл. 65, 135, 149).

„Окрѣжниятъ съдъ, слѣдъ като провери, да-ли правилно сж заявени кандидатнитѣ листи, утвърждава ги. Само утвърденитѣ отъ съда листи могатъ полезно да се съставляватъ въ изборитѣ. Бюлетини, подадени за неутвърдени листи, сж недѣйствителни. Само утвърденитѣ отъ съда листи биватъ обявявани отъ администрацията; това обявяване е мѣродавно и за избирателнитѣ бюро, за да знаятъ кои лица сж кандидати и могатъ да упълномощаватъ застъпници, кои сж кандидатнитѣ листи и какъвъ е цѣлтѣтъ на бюлетинитѣ имъ.

„7. Упълномощаване застъпници (чл. чл. 66, 149).

„При законодателнитѣ и окръжнитѣ избори всѣки утвърденъ кандидатъ има право да упълномощава нотариално застъпници.

„При общинскитѣ избори името на застъпника се посочва въ заявлението, съ което се поставя кандидатната листа.

„8. Недѣйствителността на гласуването и на бюлетинитѣ (чл. 115).

„Всички случаи на недѣйствителностъ, за погълѣма ясностъ, се изброяватъ въ единъ членъ (чл. 115) на закона. Бюлетината, тѣй, както е приготвена отъ партията, се ползува съ извѣстни прѣдимства, защото тя служи за база на гласоподаването. Въ тая бюлетина партията опрѣдѣля старшинството на кандидатитѣ, което старшинство не може лесно да бѣде измѣнено; нѣколко заличавания не сж достатѣчни за изгубване старшинството, необходимо е болшинството на гласоподавалитѣ да заличи кандидата. Въ закона отъ 1909 г. бѣше възприето, че зачеркнатиятъ кандидатъ губи старшинството даже и отъ едно зачеркване; въ опитнитѣ избори за окръжни и градски съвѣти първитѣ кандидати на листитѣ изгубиха старшинството си поради нѣколко заличавания. Заличаванията могатъ да дойдатъ отъ страна на противникитѣ, но могатъ да бѣдатъ направени и отъ свои партизани. Първитѣ хора на партиятъ, поради своята дѣйностъ, сж най-вече изложени на критики на свои и чужди. Ето защо въ 1910 г. се направи необходимото измѣнение, което и за въ бѣдѣ остава въ сила, а именно, че само абсолютното болшинство на гласоподавалитѣ за една листа може да лиши кандидата отъ старшинството, което му е дала партията.

„Въ Сърбия, поради начина на гласоподаването, се гласоподава за цѣлата кандидатна листа, безъ да може да се направи каквото и да е измѣнение въ нея. Въ Белгия е почти сждѣщото, защото гласовѣтъ на прѣдпочитане (Votes de préférence), които се даватъ за тоя или она кандидатъ не могатъ да измѣнятъ старшинството на първитѣ кандидати въ листата, а само се отразяватъ на избора на послѣднитѣ кандидати.

„Бюлетината е нищожна, ако съдържа неутвърдени отъ съда имена или пъкъ повече имена отъ числото на кандидатитѣ въ колегията. Съ тая мѣрка се туря прѣчка на разнитѣ похвати да се направи гласоподаването явно, било като се принуждава избирателитѣ да впише и своето име въ бюлетината, било друга подобна хитростъ.

„Бюлетини, въ които имената сж само размѣнени, сж дѣйствителни и размѣстването на имената не измѣня старшинството на кандидатитѣ. Съ тая мѣрка се прѣмахва възможността да бѣде измаменъ избирателитѣ, като му се поставятъ въ тайната стайчка бюлетини, въ които имената само сж размѣнени. Таква бюлетини могатъ да заблудятъ даже и внимателния избирателъ.

„9. Задължителностъ на тайното гласоподаване (чл. 96).

„И по досегашния законъ тайната на гласоподаването е задължителна. Практиката, обаче, показа, че на нѣкои мѣста е гласувано неправилно, а именно, безъ да влиза избирателитѣ въ тайната прѣграда; ето защо намѣри се за полезно да се каже изрично въ закона, че наредбитѣ за тайното гласоподаване сж задължителни. Всѣки избирателъ е длъженъ да влѣзе въ тайната прѣграда и тамъ да постави бюлетината си въ пликъ, иначе не се допуша да гласува.

„10. Цѣлтѣтъ на бюлетинитѣ въ случай на коалиция (чл. 65).

„Съразмѣрността е едно дѣйствително прѣпятствие на коалицитѣ въ изборитѣ. При все това нуждитѣ на управлението могатъ да наложатъ по нѣкой пътъ такива коалиции. Въ такъвъ случай коалиранитѣ партии въ колегията могатъ да възприематъ врѣменно единъ отъ цѣтветѣтъ си, като

отблъжват това си решение въ заявлението до окръжния съдъ. Незаконният цѣтъ, обаче, не може да бъде употребенъ нито отъ другитѣ партии, нито отъ нѣкоя партия на коалицията. Съ това се прѣчи на възможната нелойалностъ отъ страна на недо-волнитѣ партизани.

„Партиитѣ могатъ да заявятъ, че кандидатна листа ще има двата цѣта бюлетини; въ такъвъ слу-чай тия бюлетини се четатъ заедно като принадле-жащи на една и съща листа.

„11. Бѣлѣзи върху бюлетинитѣ (чл. 95).

„Бюлетината, както и досега, ще бъде нищожна, ако съдържа нѣкои особени бѣлѣзи. Прѣдъ видъ на това, обаче, че прѣзъ изборитѣ многократно е кон-статирано какво злонамерени лица, като влѣзватъ въ тайната прѣграда, поставятъ върху чуждитѣ бю-летини разни знаци (драскане съ моливъ, пробиване съ шило), за да направятъ недѣйствително гласо-подаванетоъ съ тия бюлетини, комисията намѣри за необходимо да даде право на бюрото да счита за дѣйствителни нѣкои бюлетини съ бѣлѣзи, стига тия бѣлѣзи да не сж направени съ цѣлъ да стане гласо-подаванетоъ явно.

„12. Число на кандидатитѣ. Допълни-телни кандидати. (Чл. 120).

„Числото на кандидатитѣ въ кандидатната листа, а, слѣдователно, и онова въ бюлетинитѣ, не трѣбва непременно да бъде равно на числото на манда-титѣ въ колегията, то може да бъде по-малко. На практика всѣка партия си знае силитѣ; тя знае отъ по-рано, какво число мандати може да получи; грѣшката, ако има такава, може да бъде отъ единъ или два мандата. Въ една колегия, която избира 20 депутата, не е необходимо партията да постави 20 кандидати, макаръ че законътъ ѝ дава право. Партията, ако се надѣва да спечели 5—6 мандата — може да постави въ листата отъ 7 до 8 имена, така че 5-тѣ ако получатъ мандатъ, останалитѣ 2—3 ще бъдатъ допълнителни народни прѣдставители. По тоя начинъ институтътъ на допълнителнитѣ нѣма да се омаловажи. Числото на допълнителнитѣ кандидати, наистина, трѣбва да отговаря на вѣроят-ната нужда отъ тѣхъ прѣзъ врѣме на законодател-ния периодъ, при откриване вакантно мѣсто. Вѣ-роятността да се открие вакантно мѣсто не е много голѣма, ето защо и числото на допълнител-нитѣ трѣбва да бъде ограничено. Единъ или двама прѣдполагаеми допълнителни сж достатъчни. Само тогава допълнителниятъ кандидатъ ще бъде единъ сериозенъ изборенъ дѣятелъ. Впрочемъ, практи-ката ще научи партиятъ какво да правятъ.

„13. Прогласяване избранитѣ и утвѣр-ждение избора (чл. 120).

„Окрѣжниятъ съдъ прогласява избранитѣ народни прѣдставители и всѣки прогласенъ отъ съда за на-роденъ прѣдставителъ се счита за такъвъ, докато Народното събрание не му касира избора. Откато окръжниятъ съдъ биде натоваренъ съ функцията да провъзгласява избранитѣ, ролята на Народното съ-брание е роля на касационна инстанция.

„14. Утвѣрждение, попълване и разту-ряне окръжнитѣ и общински съвѣти (чл. чл. 126, 144, 145, 146, 158).

„Прѣмахва се всѣко утвѣрждение отъ админи-страцията. Съдътъ прогласява избранитѣ и утвѣр-ждава изборитѣ. Администрацията е само натовар-ена да разгласи на населението кои сж избрани и да съобщи на тия послѣднитѣ. Съ това се прѣмахва-ватъ протаканията по утвѣрждение изборитѣ, които се злѣ отразяватъ на работата на новозабранитѣ съвѣти. Утвѣрждението отъ администрацията имаше смисълъ по-рано, когато тая послѣдната провѣря-ваше изборитѣ и качествата на избранитѣ; слѣдъ натоварването, обаче, съдътъ съ провѣрка на избо-ритѣ, намѣсата на администрацията става излишна.

„Попълването на вакантнитѣ мѣста, както ви-дѣхме, става, безъ да се намѣси администрацията. Съдътъ констатира ваканцията и повиква имащия право да встъпи въ длѣжностъ.

„Разтуряне съвѣтитѣ за въ бѣдѣще ще може да става само въ случай на извънредно намаление съ-става на съвѣта, което намаление се констатира отъ съда.

„15. Дати за произвеждане окръжнитѣ, градскитѣ и селскитѣ избори. (Чл. чл. 126, 148, 157).

„Изборитѣ за окръжни съвѣти ще ставатъ на вто-рия недѣленъ день на мѣсець януарий; за град-скитѣ съвѣти — въ втория недѣленъ день на мѣ-сець февруарий; за селскитѣ съвѣти — на третия недѣленъ день на мѣсець февруарий. Всички тия избори, слѣдователно, ще ставатъ прѣзъ зимата, ко-гато избирателитѣ сж свободни отъ полски занятия и се намиратъ въ страната.

„Глава IV.

„Нѣкои още въпроси, съ които се занима комисията.

„I. Запазване тайната на гласоподаването.

„Сегашниятъ начинъ на гласоподаване (пликъ и тайна прѣграда), безспорно, запазва тайната на гласоподаването, колкото се отнася до мнѣнието на от-дѣлния избирателъ. Винаги, обаче, ще се знае отъ ре-зултата на прѣброяването, какво е мнѣнието на общи-ната. Изказватъ се опасения, че при тия условия една община може да бъде изложена на прѣслѣдва-ния отъ централната властъ. Нѣкои членове на ко-мисията съ цѣлъ да направятъ гласоподаванетоъ тайно не само за отдѣлния избирателъ, но и за цѣлата об-щина, прѣдложиха слѣдната мѣрка: прѣброяването на пликветѣ да не става въ избирателната секция, въ самата община, а въ единъ централенъ за нѣ-колко секции пунктъ, дѣто да се събератъ и разбер-катъ, всички подадени въ секциитѣ пликове и слѣдъ това да се пристѣпи къмъ разпечатване и прочи-тане бюлетинитѣ.

„Комисията не възприе това прѣдложение по слѣд-нитѣ съображения. Първо, защото страхътъ отъ прѣслѣдванията на централната властъ върху цѣли села и общини е прѣувеличенъ; такова прѣслѣждане не може да се осмислѣе безъ едно грубо посѣгател-ство върху общинската автономия, което ще се забѣ-лѣжи и възбуди вниманието на общественото мнѣ-ние. Освѣнъ това, страхътъ отъ прѣслѣждане общи-ната не може да се почувствува отъ отдѣлния изби-рателъ, който ще си гласоподава, както намѣри за добръ, стига да знае, че има тайна за неговото мнѣ-ние. Истинското заплашване върху избирателя идѣше отъ страна на общинската властъ, която ежедневно може да подлага на изпитание избирателя, ако знае какъ той гласоподава; но съ възприетия начинъ на гласоподаване общинската властъ не може да знае, кой какъ гласоподава. Най-сетѣ, по никакъвъ на-чинъ не може да се запазва тайната за мнѣнието на цѣлото село или община, защото мнѣнието на тия по-слѣднитѣ ще се узнае, ако не при законодателнитѣ и окръжни избори, то при общинскитѣ избори, които повечето пати даватъ сѣщия резултатъ. Вто ро, за-щото събирането на пликветѣ въ единъ централенъ за нѣколко секции пунктъ ще даде възможностъ на всевъзможни злоупотребления и хитрости, които изоб-рѣтателниятъ избирателъ въ изобилие намира. Из-бирателитѣ, ако прѣброяването не стане прѣдъ тѣхъ, ще почнатъ да се съмнѣватъ въ истинността на из-борния резултатъ, а това ще намали значението на изборитѣ. Трето, запазване тайната на цѣли об-щини ще лиши самитѣ партии отъ възможността да знаятъ какви сж тѣхнитѣ относителни сили въ това

или онова село, а това ще прѣчи на партийното организиране, което даже изисква явно манифестиране на убѣждението.

„II. Избирателна карта и регистри.

„Вмѣсто съществуващите избирателни книжки съ купони би могла да се възприеме постоянната избирателна карта, а съ това да се освободятъ общинитѣ отъ голѣми неприятности и разноски. Постоянната избирателна карта (направена отъ картонъ съ размѣра на отворено писмо) ще се дава избирателю при встъпването му въ пълнолѣтие; тя ще носи нѣкои свѣдѣния за самоличността и номера по регистра. При гласоподаването избирателътъ прѣд-явява на бюрото своята карта; слѣдъ провѣрка на самоличността, картата се връща, като върху нея се отбѣлзва съ щемпелъ датата на избора и названието на избирателното бюро. Въ регистра срѣщу името на избирателя се отбѣлзва, че е гласоподавалъ. Такава избирателна карта може по-лесно да се съхранява; въ случай на изгубване издава се нова безплатно или срѣщу една малка такса. Общинитѣ биха се отървали отъ многото разноски, които сега се правятъ по попълването и раздаване картитѣ.

„Комисията, обаче, рѣши да не прѣдлага никакви измѣнения въ това отношение, едно, защото се оказва, че държавата е напечатавала избирателни книжки и за слѣдующето трѣтѣе и, второ, защото създаването на постоянна или дълговрѣменна избирателна карта трѣбва да бѣде прѣдпоставено отъ уреджане въпроса съ избирателнитѣ регистри, които не се отличаватъ съ голѣма точностъ и достоверностъ. Най-сетѣ, сегашната избирателна книжка, има една добра страна — купона (листчето), който дава възможностъ да стане провѣрка, каквото и да е довѣрието въ избирателното бюро.

„III. Избори за училищни настоятели.

„Въ закона за народното просвѣщение е казано, че изборитѣ за училищни настоятели ставатъ по сѣщия начинъ, както и ония за общински съвѣтници. Понеже липсватъ подобни наредби, на практика се срѣщатъ доста мъжнотии. Трѣбва ли да се гласува съ отдѣленъ плнкъ или не; може ли да се напишатъ имената на кандидатитѣ за училищни настоятели въ сѣщата бюлетина за общинскитѣ съвѣтници; необходимо ли е отдѣлна урна; избиратели, принадлежащи къмъ другъ езикъ или училищна община, иматъ ли право да гласоподаватъ като избирателитѣ българи и т. н.?

„Комисията намира, че прѣдстои на Министерството на народното просвѣщение да прѣмахне горнитѣ мъжнотии, като създаде подробни наредби за изборитѣ на училищнитѣ настоятели (чл. 1 п. 4 отъ избирателния законъ и чл. чл. 95 и 96 отъ закона за народното просвѣщение).

„IV. Необходимо число (quotum).

„Прѣдъ видъ разпокъсаността на партиянтѣ у насъ и прѣдъ видъ владѣющия духъ на разцѣпление, комисията намѣри за умѣстно да се занимае, дали не е желателно да се въведе у насъ необходимото число (quotum).

„Необходимото число може да бѣде естественото необходимо число, което се равнява на частното (дѣлителя), получено отъ раздѣлянето числото на всички гласоподавачи съ числото на мандатитѣ въ околията или може да се изрази въ 10%, 15% или повече отъ числото на всички гласоподавачи. Въ Сърбия е възприето първото необходимо число: листа, която не получи повече гласове отъ дѣлителя, нѣма право на мандатъ. Въ Нювшателския кантонъ (Швейцария) е възприетъ процентниятъ quotum 15%, която листа не по-

лучи 15% отъ числото на всички гласоподавачи, не може да получи мандатъ.

„Възприемането на необходимото число ще има за послѣдствие: 1) да липси слабитѣ партии отъ прѣдставителство и 2) да прѣчи на разцѣплението въ партиянтѣ.

„Една слаба партия не изразява рѣководящитѣ идеи на страната; нейнитѣ депутати въ парламента ще се отличаватъ повече съ своята крайностъ и ще бъркатъ на спокойнитѣ разсѣждения или пъкъ ще се занимаватъ съ интриги. Идеята да се не допускатъ въ парламента недораслитѣ партии е доста справедлива. Но ако присѣтствието на слаби групи въ парламента не е желателно, още по-нежелателно е разнебитването на силнитѣ групи. Когато въ срѣдната на една партия се породятъ голѣми идейни разногласия, тогава никой не може да спре разцѣплението; но ако това разцѣпление се дължи на лични подбуждения — тогава необходимото число може ефикасно да подѣйствува. Въ Нювшателския кантонъ главната причина за възприемане необходимо число 15% е желанието да се турне сериозна прѣчка на разцѣплението въ партиянтѣ поради лични капризи. У насъ необходимото число би спомогнало да се обединятъ сроднитѣ групи.

„Примѣръ: Въ Пловдивския окръгъ съ гласоподавали всичко 57.667 избиратели за 21 депутати. Ако необходимото число е равно на естествения дѣлителъ $57.668 : 21 = 2.746$, тогава партиянтѣ: младо-либерали, радикални и социалистическа нѣма да участвуватъ при разпрѣдѣляне мандатитѣ, защото съ получили по-малко гласове отъ дѣлителя 2.746.

„Ако необходимото число е равно на 10% отъ числото на всички гласоподавачи: $10\% \text{ отъ } 57.668 = 5.766$, тогава мандатитѣ ще се разпрѣдѣлятъ съразмѣрно само между коалицията и либералната партия. Земледѣлци, демократи, народо-либерали, младо-либерали, радикали и социалисти нѣма да получатъ мандати, защото иматъ по-малко отъ 5.766 гласа.

„Ако необходимото число е равно на 15% отъ $57.668 = 8.640$, тогава никоя друга партия, освѣтъ коалицията, нѣма да получи мандати, т. е. коалицията ще получи и 21-тѣ мандати.

„Да допуснемъ за минута, че у насъ е възприето необходимото число 15%. Тогава на всички ще бѣде извѣстно, че за да получи една група прѣдставителъ, тя трѣбва да събере едно доста значително число гласове, около 9.000 гласа. И понеже партиянтѣ се впушатъ въ изборна борба не за едно пусто удоволствие, а съ надежда да получатъ мандати, ние ще видимъ, че съ изчезване на надеждата — ще изчезнатъ много излишни групи; еднороднитѣ партии щатъ-ншатъ трѣбва да се обединятъ. Въ Пловдивския окръгъ разнитѣ партии съ получили гласове, както слѣдва:

Коалиция	26.181
Либерали	7.226
Демократи	5.333
Земледѣлци	4.985
Народолиберали	4.976
Младолиберали	2.575
Радикали	2.041
Тѣсни социалисти	1.712
Широки социалисти	481

„Понеже всички тия групи, съ изключение на коалицията, знаятъ, че мъчно ще получатъ мандатъ, ако дѣйствуватъ отдѣлно, тѣ ще побѣзватъ да се групиратъ приблизително както слѣдва:

I. Коалиция (народници и прогресисти)	26.181
II. Либерали, мл.-либерали, нар.-либерали	14.777
III. Демократи, радикали, земледѣлци	12.359
IV. Социалисти	2.193

„И тъй всичките тия партии биха образували 4 или 5 групи.

При разпредѣление мандатитѣ:

Коалицията (народняци, прогресисти) ще получатъ 12
Коалицията (либерали и др.) 5
Коалицията (демократи и др.) 4

„Болшинството на комисията, обаче, рѣши да не се възприеме никакво необходимо число, а да се приложи белгийското изчисление, безъ никакво ограничение, по слѣднитѣ съображения: първо, защото съразмѣрната система сама по себе ще принуди сроднитѣ партии да се обединятъ; второ, у насъ би трѣбвало да се възприеме единъ доста високъ процентъ кворумъ (напр. 15%), който веднага би лишилъ оппозицията отъ прѣдставителство, ако партията не прибѣгнать къмъ единение; възможно е въ такъвъ случай оппозицията да бѣде намалена до минимумъ. Трето, такъвъ единъ кворумъ би се използвалъ като аргументъ противъ реформата — отъ нейнитѣ противници. Четвърто, духътъ на разцѣплението, като че-ли отслабна въ България.

„V. Разширение избираемостта.

„Комисията се занимава съ въпроса, да-ли не е желателно да се направятъ измѣнения въ чл. 47 п. 5 на избирателния законъ, съ цѣль да се разшири избираемостта на държавнитѣ чиновници, а именно: 1) висшитѣ административни чиновници (напр. главнитѣ секретари); 2) висшитѣ сѣдии; 3) професоритѣ. Изтъкнаха се много доводи въ полза на такова едно разширение. Комисията, обаче, намѣри, че неудобствата на такова едно разширение сѣ много по-големи отъ неговитѣ добри страни. Такова едно разширение, нито е съгласно съ българскитѣ политически схващания, нито ще се отрази полезно за службата на държавнитѣ чиновници. Всичкитѣ усилия на българското законодателство досега сѣ били насочени да отстранятъ чиновничеството отъ политическия борби. Интереситѣ на доброто правосъдие изискватъ да не пада сѣнка отъ съмнѣние върху сѣдята. Учебното дѣло има нужда отъ дѣятелни, напълно прѣдани нему. Добрата администрация изисква дисциплина и подчиненостъ на отговорния прѣдъ Народното събрание министъръ; тоя послѣдниятъ не би трѣбвало да има между своитѣ подвѣдомствени, нито подчинени депутати, нито критикувачи. Вѣрно е, че въ Народното събрание често пѣти липсвалъ компетентни лица по нѣкои отрасли. Съразмѣрността, обаче, ще има като първо послѣдствие да подобри състава на законодателното тѣло, така че до известна степенъ ще се прѣмахне липсата на подготвени хора.

„Най-сетнѣ, ако съ прѣдлагане избираемостъ за висшитѣ чиновници се търси не едно принципиално разрѣшение на въпроса, а се дири едно полезно срѣдство, а именно да се постави законодателното тѣло въ контактъ съ специалисти по известна материя, трѣбва да се признае, че конституцията дава възможностъ да се задоволятъ тия нужди, чл. 91 отъ конституцията прѣдвижда назначението на особени комисири, за да даватъ на Събранието обяснения по внесенитѣ проекти и прѣдложения. Нека се надѣваме, че въ България сѣ повече и повече правителствата ще се ползватъ отъ услугитѣ на такива комисари, които повечето пѣти ще бѣдатъ началницитѣ на голѣмитѣ административни и други служби.

„VI. Задължително гласоподаване.

„Задължителното гласоподаване е една реформа, възприемането на която съвсѣмъ не е свързано съ съразмѣрността. Трѣбва, обаче, да се признае, че задължителното гласоподаване има смисълъ само при

съразмѣрността, защото тогава само всѣки гласъ добива значение; при мажоритарната система, дѣто само най-силната група получава всичкитѣ мандати, гласовѣтѣ, подадени за по-слабитѣ листи, отиватъ свършено напусто. Тази е и причината, дѣто повечето пѣти задължителността придружава съразмѣрната реформа.

„Задължителното гласоподаване има своитѣ добри страни. Отъ една страна, то обръща вниманието на избирателя къмъ политическия животъ на държавата, а съ това спомага за възпитанието на избирателя. Отъ друга страна, изборитѣ ставатъ по-втини. Най-сетнѣ, извѣстенъ родъ насилие, цѣлящи въздържането на избирателитѣ, като че-ли става невъзможно.

„Въпросътъ е, да-ли задължителното гласоподаване ще даде добри резултати при българската дѣйствителностъ.

„Правилното функциониране на задължителността изисква, прѣди всичко, свършено редовни избирателни списъци; всѣки имащъ право избирателъ, трѣбва да бѣде записанъ въ списъцитѣ и снабденъ съ избирателна карта. Трѣбва да се признае, че тая материя у насъ не е уредена напълно задоволително.

„Задължителността прѣдполага една санкция въ случай на негласоподаване. При българскитѣ правни тая санкция, за да бѣде дѣйствителна, трѣбва да бѣде глоба; същевременно трѣбва да се даде възможностъ на избирателя да обжалва глобяването прѣдъ мировия сѣдия. При законодателнитѣ избори у насъ гласоподаватъ около 50% отъ избирателитѣ; при общинскитѣ — около 70%; при окръжнитѣ — около 30%. Такова едно значително въздържане сигурно се дължи, прѣди всичко, на липсата на политическо възпитание и трѣбва да се прѣдполага, че една значителна частъ отъ избирателитѣ нѣма да гласоподаватъ и ще бѣдатъ глобявани, а съ това и сѣдилищата обрѣмнявани съ тѣхнитѣ стотини хиляди жалби противъ глобяването. А напѣтитѣ сѣдилища и безъ туй сѣ обрѣменени съ работа.

„Задължителността може съвсѣмъ прѣвратно да се отрази върху духа на посрѣдствения избирателъ, който лесно може да заключи, че, за да се избѣгне глобата, трѣбва да се гласоподава за оня, който я налага, т. е. за властта. Съ глобяването могатъ да станатъ, при нашитѣ прави, голѣми неправди и изборнитѣ дни за много избиратели ще станатъ дни на сѣщинско изпитание.

„Политическото възпитание не трѣбва да се импровизира чрѣзъ наказания. Избирателитѣ, който не гласоподава е врѣденъ съ своята индиферентностъ; но единъ избирателъ, който гласоподава отъ страхъ да не бѣде глобенъ, е още по-врѣденъ; въ неговата постыжка нѣма нищо доблестно и гражданско.

„Въпросътъ за задължителното гласоподаване не е билъ изтъкванъ и общественото мнѣние не е подготвено за разрѣшението му. Ще бѣде законодателна грѣшка да се възприематъ реформи, чиято необходимостъ не е била констатирана по единъ рѣшителенъ начинъ.

„Съразмѣрността ще има за послѣдствие да привлече къмъ урнитѣ повече избиратели.

„Законопроектъ

за измѣнение нѣкои членове отъ избирателния законъ.

„§ 1. Алинея четвърта отъ чл. 6, става алинея втора на чл. 94.

„§ 2. Чл. 33 се измѣня тѣй: „Изборитѣ за народни прѣдставители ставатъ по административни окрѣзи. Всѣки окрѣгъ образува една избирателна колегия, носеща названието на окрѣга“.

„§ 3. Чл. 39 се измѣня тѣй: „Когато мѣстото на пѣкой народенъ прѣдставител остане вакантно, въ слѣдствие на смъртъ, или по доброволно отказъ

ване отъ прѣдставителството, или по изгубване правото на избирателъ или избираемъ, или когато избирателътъ е избранъ отъ нѣколко избирателни колегии, вакантното мѣсто се заема отъ слѣдния по редъ допълнителенъ народенъ прѣдставителъ на сѣщата листа.

„Прѣдседателътъ на Народното събрание най-късно седемъ дена слѣдъ откриване вакантното мѣсто, поканва имащия право допълнителенъ да заеме мѣстото“.

„§ 4. Чл. 40 се измѣня тѣй: „Изборътъ трае само единъ день, но ако, поради смущения, безредици, или друга нѣкоя причина, изборътъ въ нѣкоя секция не се извърши въ опредѣления день, той се повтаря въ сѣщата секция въ слѣдния недѣленъ день. Ако и въ тоя день не се състои, тогава изборътъ въ колегиата се счита за окончателенъ и безъ тая секция.“

„З а б ъ л ѣ ж к а. Секционното избирателно бюро опредѣля, кой изборъ се счита несталъ. Въ съставения за тая цѣль протоколъ се излага обстоятелствено причината, поради която изборътъ не е станалъ. Едновременно съ това, прѣдседателътъ на бюрото съобщава телеграфически на окръжния управителъ, за да направи потребното за повтаряне избора въ секцията“.

„§ 5. Чл. 43 се измѣня тѣй: „Народенъ прѣдставителъ, избранъ отъ двѣ или повече избирателни колегии заявява прѣдседателю на Народното събрание кой изборъ приема; прѣдседателството поканва веднага писмено слѣдния допълнителенъ народенъ прѣдставителъ да заеме упразненото мѣсто.“

„Ако избраниятъ на нѣколко мѣста народенъ прѣдставителъ не заяви кой изборъ приема, прѣдседателството на Народното събрание въ първото заседание, слѣдъ проверката на изборитѣ въ тия колегии, тегли жребіе за опредѣляне отъ коя колегия да се счита избранъ народниятъ прѣдставителъ“.

„§ 6. Заглавието на отдѣление 5 отъ глава II, се измѣня тѣй: „Кандидатни листи за народни прѣдставители“.

„§ 7. Чл. 64 се измѣня тѣй: „Гласоподаването става за кандидатни листи.“

„Поставянето кандидатни листи за народни прѣдставители се извършва отъ страна на 10 грамотни избиратели, чиито саморжчни подписи се завѣриватъ по натураленъ редъ.“

„Приготовеното за тази цѣль заявление, съ указание подъ кои нумера заявителитѣ сж записани по избирателнитѣ списѣци, се поднася на окръжния сждъ въ окръжния градъ най-малко 14 дни прѣди дена на избора. Въ това заявление се посочва названието на групата или партията, която поставя листата, реда на кандидатитѣ и цвѣта на бюлетинитѣ.“

„Съгласието на кандидата да бжде кандидатиратъ е необходимо; то се установява или съ саморжчно подписване отъ него заявлението или съ прилагане къмъ това послѣдното писмена декларация, че приема да бжде кандидатъ въ листата. При липса на тѣй изразено съгласие, листата се счита заявена безъ него.“

„Ако нѣкоя отъ горнитѣ формалности не бжде изпълнена въ опредѣления срокъ, окръжниятъ сждъ остава заявлението безъ послѣдствие.“

„Никой не може да даде съгласие да бжде вписанъ въ повече отъ една кандидатна листа въ колегиата; въ противенъ случай неговата кандидатура е недѣйствителна.“

„З а б ъ л ѣ ж к а. Заявленията до окръжния сждъ се обляпватъ съ 1 л. гербова марка. Пълномощията, за които се говори въ чл. 66 на настоящия законъ се обляпватъ съ 20 ст. гербова марка; никакви други такси или берии не се събиратъ.“

„§ 8. Чл. 65 се измѣня тѣй: „Дванадесетъ дена прѣди избора окръжниятъ сждъ, въ общо събрание, разглежда всички заявени кандидатни листи и като се увѣри, че заявителитѣ и кандидатитѣ отговарятъ на законнитѣ искания, признава листитѣ за законно поставени и ги утвърждава.“

„Ако нѣколко кандидатни листи сж избрали единъ и сждъ цвѣтъ, сждътъ дава тоя цвѣтъ на оная листа, чението заявление е дадено по-рано, а на другитѣ прѣдлага да си избератъ другъ цвѣтъ.“

„Едновременно съ това сждътъ съобщава окръжному управителю утвърденитѣ кандидатни листи, наредени споредъ получаването имъ, като посочва названието на партиятѣ или групитѣ, имената на кандидатитѣ и тѣхния редъ, а сждъ и цвѣта на бюлетинитѣ.“

„Окрѣжниятъ управителъ, деветъ дена прѣди избора, обявява въ всички общини на колегиата утвърденитѣ кандидатни листи въ реда, както ги е посочилъ окръжниятъ сждъ. Въ обявлението листитѣ се напечатватъ съ единъ и сждъ шрифтъ. Обявлението служи и за ръководство на избирателнитѣ бюра.“

„Всѣка партия, чрѣзъ управителното си тѣло, може да си избере цвѣтъ единъжъ завинаги и за цѣлата страна, като го регистрирува въ Софийския окръженъ сждъ.“

„Избраниятъ и регистрирванъ цвѣтъ се счита цвѣтъ на партийната организация. Ако група отъ нѣкоя партия се отцѣпи и излъзе съ отдѣлна листа, такава група не може да си служи съ цвѣта на партийната организация, а по указания редъ трѣбва да си избере другъ цвѣтъ, въ противенъ случай нейнитѣ бюлетини се считатъ за недѣйствителни.“

„Въ случай на споръ, между двѣ и повече групи отъ сѣщата партия за партийната кандидатна листа, централната организация на партията разрѣшава спора и съобщава прѣдседателю на сжда кой отъ нѣколкото листи ще се счита за листа на партията.“

„Бѣлиятъ цвѣтъ и народниятъ трицвѣтъ не могатъ да съставляватъ избирателенъ цвѣтъ.“

„Когато двѣ или повече партии регистрируватъ обща кандидатна листа, тѣ иматъ право да посочатъ въ заявлението, че ще се ползватъ или съ всички тѣхни партийни цвѣтове, или само съ единъ отъ тѣхъ; въ първия случай бюлетинитѣ се считатъ дѣйствителни, макаръ и съ разнитѣ посочени цвѣтове; въ втория случай само бюлетинитѣ съ избрания цвѣтъ се считатъ за дѣйствителни. Съ незаетитѣ партийни цвѣтове не може да се ползува никоя друга листа, подъ страхъ на недѣйствителностъ на бюлетинитѣ.“

„§ 9. Чл. 66 се измѣня тѣй: „Кандидатитѣ, чиито имена сж помѣстени въ обявлението на окръжния управителъ, иматъ право да упълномощаватъ, по нотариаленъ редъ, застъпници въ разнитѣ секции на колегиата. Въ пълномощията трѣбва изрично да е означено названието на избирателната секция, дѣто ще бждатъ прѣдставяни кандидатитѣ. Застъпницитѣ трѣбва да бждатъ избиратели отъ сѣщата колегия.“

„Пълномощията се издаватъ и отмѣняватъ най-късно до дена на избора“.

„§ 10. Чл. 68 се измѣня тѣй: „Обявенитѣ кандидати и застъпницитѣ имъ иматъ право да присъствуватъ при производството на избора: първитѣ въ всичкитѣ избирателни секции на колегиата, а вторитѣ само въ секциитѣ, при които сж упълномощени“.

„§ 11. Чл. 69 се измѣня тѣй: „Всѣка кандидатна листа може да има само единъ застъпникъ въ избирателна секция“.

„§ 12. Чл. 70 се измѣня тѣй: „Изборитѣ се извършватъ и ръководятъ отъ избирателни бюра: централни за всѣка административна околия, и секционни или общински за всѣка секция.“

„§ 13. Чл. 86 се измѣня тѣй: „На три метра разстояние отъ избирателната маса и насрѣща ѝ е поставена друга една за кандидатитѣ и застъпницитѣ. Тая маса трѣбва да бжде така разположена, че да може отъ нея безпрѣпятствено да се слѣди за производството на избора.“

„§ 14. Чл. 94 се измѣня тѣй: „Никой не може да гласоподава, ако не е записанъ въ избирателнитѣ

списъци и не прѣдстави избирателната си книжка, или ако не прѣдстави рѣшение отъ мировия сѣдия, че има право да гласоподава.

„Членовѣтъ на избирателнитѣ бюра, кандидатитѣ, както и застъпницитѣ, могатъ да гласоподаватъ въ общината, дѣто се намѣрятъ, даже и да не сж записани въ избирателния ѝ списъкъ, ако не сж гласоподавали въ своята община“.

„Забѣлѣжка. Мировиятъ сѣдия издава своето рѣшение най-късно три дни прѣди изборния день, по писмено заявление на тажителя, придружено съ общинско удостоверение за причинитѣ на незаписването му въ избирателния списъкъ. Сѣдѣтъ издава рѣшение за вписване на избирателя въ списъка или за оставяне заявлението му безъ ходъ. Това рѣшение подлежи на обжалване по реда, указанъ въ чл. 24; прѣписитѣ отъ него, както и заявлението и общинското удостоверение се освобождаватъ отъ всѣкакви такси и отъ гербовѣ налози.“

„§ 15. Чл. се измѣня тѣй: „Бюлетинитѣ биватъ написани съ мастило или напечатани, но безъ никакъвъ знакъ или забѣлѣжка поставени очевидно съ намѣрение да се направи гласоподаването явнo.“

„Хартията на бюлетината задължително трѣбва да има такъвъ цвѣтъ, какъто е утвърденъ отъ сѣда за кандидатната листа.“

„§ 16. Чл. 96 се измѣня тѣй: „Гласоподаването е лично и тайно. Никому не се позволява да гласоподава повече отъ единъ пътъ или заради други избиратели.“

„Тайното гласоподаване е задължително. Избирателтъ е длъженъ да влѣзе въ прѣградата и тамъ да постави въ плика бюлетината; иначе не се допуска да гласоподава.“

„§ 17. Чл. 104 се измѣня тѣй: „Лицата, които не сж записани въ избирателния списъкъ, както и ония, които сж вече гласоподавали, не могатъ да влизатъ въ мѣстото, дѣто става изборътъ. Такива лица прѣдседателтъ поканва да си излѣзатъ, а въ случай на непокорство или повторно идване, той се разпорежда за изваждането имъ съ сила отъ избирателното мѣсто и съставя актъ“.

„§ 18. Чл. 113 се измѣня тѣй: „Слѣдъ това се присъжтва къмъ отваряне пликотетъ и прѣброяване бюлетинитѣ. Единъ отъ членовѣтъ на бюрото отваря пликотетъ и вади бюлетинитѣ, които прѣдава на другъ членъ.“

„Бюлетинитѣ се разпрѣдѣлятъ на купчини, споредъ цвѣда на кандидатната листа. За всѣка кандидатна листа бюлетинитѣ ималци зачеркнати имена или нѣкакъвъ знакъ се отдѣлятъ въ отдѣлна купчина. Прѣброяването почва отъ кандидатната листа, която изглежда да има най-много бюлетини и слѣдва до она, която има най-малко. Най-напрѣдъ се опрѣдѣля числото на всѣка кандидатна листа, което е равно на брой на всички дѣйствителни бюлетини подадени за нея. Слѣдъ това се опрѣдѣля по колко гласа е получилъ всѣки кандидатъ: за тая цѣль отъ числото на листата се изважда броя на бюлетинитѣ, въ които има зачеркнати имена на кандидати.“

„Резултатитѣ отъ прѣброяването се отбѣлѣзватъ въ единъ прѣброителенъ листъ.“

„§ 19. Чл. 114 се отмѣня.“

„§ 20. Чл. 115 се измѣня тѣй: „Бюлетинитѣ сж недѣйствителни:

„1) когато въ плика се намѣрятъ двѣ или повече бюлетини отъ разни кандидатни листи или двѣ или повече бюлетини отъ сжщата листа, но съ разнo съдържани;“

„2) когато въ бюлетината сж заличени имената на всички кандидати;“

„3) когато бюлетината съдържа повече имена отъ числото на прѣдставителскитѣ мѣста въ колегията;“

„4) когато въ бюлетината сж написани и други имена, освѣнъ ония на утвърдената кандидатна листа;“

„5) когато за кандидатната листа сж подадени бюлетини съ другъ цвѣтъ, а не съ утвърдения отъ сѣда;

„6) когато върху бюлетината е поставенъ нѣкакъвъ знакъ или забѣлѣжка очевидно съ намѣрение да се наруши тайната на гласоподаването;“

„7) когато бюлетината не е напечатана или не е написана съ мастило.“

„Бюлетината, въ която не е запазенъ редътъ на имената, споредъ утвърдената кандидатна листа, е дѣйствителна; направеното въ тоя случай размѣстване нѣма значение и се счита, че имената сж наредени въ сжщия редъ, както въ утвърдената кандидатна листа.“

„Бюлетина, въ която има заличени имена на кандидати е дѣйствителна.“

„Дѣйствителни сж и бюлетинитѣ, които не съдържатъ всичкитѣ имена на утвърдената листа; въ такъвъ случай имената, които липсватъ, се считатъ за заличени.“

„Гласоподаването е дѣйствително и тогазъ, когато въ плика се намѣрятъ двѣ или повече еднакви бюлетини отъ сжщата кандидатна листа: въ такъвъ случай се счита, че е подадена само една бюлетина; бюлетинитѣ въ повече се считатъ недѣйствителни.“

„Недѣйствителнитѣ бюлетини, слѣдъ като се пропизкатъ и запечататъ, се прилагатъ къмъ дневника.“

„Дѣйствителнитѣ бюлетини се сжщо пронизватъ и запечатватъ отдѣлно.“

„§ 21. Чл. 116 се измѣня тѣй: „Прѣдседателтъ на бюрото обявява гласно резултата отъ прѣброяването, отбѣлѣзванъ въ прѣброителния листъ, а именно: 1) колко дѣйствителни бюлетини е получила всѣка кандидатна листа; 2) колко гласа е получили всѣки кандидатъ; 3) какъвъ е броятъ на недѣйствителнитѣ бюлетини.“

„Прѣдседателтъ и членовѣтъ на бюрото, както и присъжествующитѣ застъпници подписватъ прѣброителния листъ.“

„§ 22. Въ чл. 117 точки: 3, 10 и 11 се измѣнятъ тѣй:

„3) названието на избирателната колегия, общината и секцията;“

„10) броя на полученитѣ отъ всѣка кандидатна листа дѣйствителни бюлетини и броя на полученитѣ отъ всѣки кандидатъ гласове;“

„11) броя на недѣйствителнитѣ бюлетини“.

„§ 23. Чл. 119 се измѣня тѣй: „На другия день, въ понедѣлникъ, часътъ на 12⁴/₂, централното бюро въ присъжствието на застъпницитѣ отъ всичкитѣ бюра и на кандидатитѣ, които биха се явили въ сѣдалището на административната околия, отваря пакетитѣ, съдържащи дневницитѣ на избирателнитѣ бюра.“

„Централното бюро съставлява таблица, съдържаща:

„1) броя на записанитѣ избиратели въ околията;“

„2) броя на гласоподавалитѣ избиратели;“

„3) броя на дѣйствителнитѣ бюлетини;“

„4) броя на недѣйствителнитѣ бюлетини;“

„5) числото на всѣка листа, т. е. броя на дѣйствителнитѣ бюлетини, получени отъ всѣка листа;“

„6) броя на гласовѣтъ, получени отъ всѣки кандидатъ.“

„За всички свои дѣйствия централното бюро съставя протоколъ въ два екземпляра, който се подписва отъ присъжествующитѣ членове на бюрото, застъпници и кандидати.“

„Единиятъ екземпляръ, заедно съ всички изборни книжа, веднага се изпраща до прѣдседателя на окръжния сѣдъ, а вториятъ екземпляръ се прѣдава на околийския началникъ, за да го прѣпрати на окръжния управителъ.“

„§ 24. Чл. 120 се измѣня тѣй: „Когато се получатъ изборнитѣ книжа отъ всичкитѣ околии на колегията, окръжниятъ сѣдъ, най-късно петъ дни слѣдъ деня на избора, въ публично засѣдание, разглежда тѣзи книжа, събира резултатитѣ отъ око-

лиитѣ и съставя таблица за общия резултатъ въ цѣлата колегия. Тая таблица съдържа:

- „1) броя на записанитѣ въ колегията избиратели;
- „2) броя на гласоподавалитѣ избиратели;
- „3) броя на дѣйствителнитѣ бюлетини;
- „4) броя на недѣйствителнитѣ бюлетини;
- „5) числото на всѣка листа, т. е. броя на дѣйстви- телнитѣ бюлетини, подадени за всѣка листа;
- „6) броя на гласовѣтѣ, получени отъ всѣки кан- дидатъ.

„Слѣдъ това окръжниятъ сѣдъ разпрѣдѣля манда- титѣ между кандидатнитѣ листи. За тая цѣль числата на листитѣ се нареждатъ едно подиръ друго, отъ лѣво къмъ дѣсно, като се почне отъ най-голѣмото и се отива къмъ най-малкото число.

„Числата на листитѣ послѣдователно се раздѣлятъ на 1, 2, 3, 4, 5 и т. н. до числото на мандатитѣ. Полу- ченитѣ частни (безъ остатѣцитѣ) се написватъ по редъ на голѣмина едно подъ друго, докато по тоя начинъ се отбѣлжватъ толкова частни, колкото сѣ мандатитѣ въ колегията. Срѣщу всѣко отъ тѣхъ наре- денитѣ части се отбѣлжава названието на листата, къмъ която тѣ принадлежатъ.

„Броятъ на частнитѣ отъ всѣка листа показва броя на мандатитѣ, които се падатъ на сѣщата листа.

„Ако при нареждането на послѣднитѣ по редъ частни се окажатъ нѣколко еднакви по голѣмина частни, тогава съ жрѣбие се опрѣдѣля редътъ, по който ще слѣдватъ тия частни.

„Въ всѣка листа спечеленитѣ мандати се даватъ на първитѣ по редъ кандидати, които сѣдѣтъ про- гласява за народни прѣдставители, а останалитѣ по редъ — за допълнителни народни прѣдставители. Обаче кандидатъ, който е получилъ едно число гласо- ве по-малко отъ половината на числото на всички подадени за листата дѣйствителни бюлетини, губи своето мѣсто въ реда; на негово мѣсто встъпва слѣ- дующиятъ по редъ кандидатъ отъ сѣщата листа, който е получилъ повече отъ половината на всички пода- дени за листата бюлетини. Ако липсва такъвъ, ман- датътъ се дава на оня кандидатъ, който е получилъ по-малко гласове.

„Прогласяването на избранитѣ по горния начинъ народни прѣдставители и допълнителни такива става съ опрѣдѣление на окръжния сѣдъ, прѣписъ отъ което се праща на окръжния управителъ, за да го раз- гласи въ всичкитѣ общини на окръга. Едновременно съ това, окръжниятъ управителъ съобщава на избра- нитѣ кандидати за избирането имъ.

„П р и м ѣ р ѣ :

„Прѣдстои да се избератъ 21 народни прѣдста- вители.

„Състезаватъ се седемъ кандидатни листи, които сѣ получили гласове:

I	II	III	IV	V	VI	VII
26.181	7.226	5.333	4.985	4.976	2.575	2.041 : 1
13.090	3.613	2.666	2.492	2.488	—	— : 2
8.727	2.408	1.177	1.661	—	—	— : 3
6.545	1.806	—	—	—	—	— : 4
5.236	—	—	—	—	—	— : 5
4.363	—	—	—	—	—	— : 5
4.363	—	—	—	—	—	— : 6
3.740	—	—	—	—	—	— : 7
3.272	—	—	—	—	—	— : 8
2.909	—	—	—	—	—	— : 9
2.575	—	—	—	—	—	— : 10
2.380	—	—	—	—	—	— : 11
2.181	—	—	—	—	—	— : 12

и т. н.

„За бѣлѣжка. На практика се оказва излишно да се отбѣлжватъ всички части, тѣхъ като още на пръвъ по- гледъ ще личи какво извѣстни листи нѣма да получатъ мандатъ или ще получатъ сравнително малко мандати.

„Първитѣ 21 отъ тѣхъ полученитѣ части се на- реждатъ споредъ голѣмината имъ, съ указание на коя листа принадлежатъ.

- 1) 26.181 отъ листа I
- 2) 13.090 отъ листа I
- 3) 8.727 отъ листа I
- 4) 7.226 отъ листа II
- 5) 6.545 отъ листа I
- 6) 5.333 отъ листа III
- 7) 5.236 отъ листа I
- 8) 4.985 отъ листа IV
- 9) 4.976 отъ листа V
- 10) 4.363 отъ листа I
- 11) 3.740 отъ листа I
- 12) 3.613 отъ листа II
- 13) 3.272 отъ листа I
- 14) 2.909 отъ листа I
- 15) 2.666 отъ листа III
- 16) 2.618 отъ листа I
- 17) 2.575 отъ листа VI
- 18) 2.492 отъ листа IV
- 19) 2.488 отъ листа V
- 20) 2.408 отъ листа II
- 21) 2.380 отъ листа I

„И тѣхъ, първиятъ, вториятъ и третиятъ мандати се падатъ на листа I, четвъртиятъ на листа II и т. н.

А въ резултатъ:

Листа I получава	11 мандата
Листа II получава	3 мандата
Листа III получава	2 мандата
Листа IV получава	2 мандата
Листа V получава	2 мандата
Листа VI получава	1 мандатъ

Всичко . . . 21 мандата

„Кандидатитѣ отъ кандидатната листа I (която съдържа да допуснемъ само 16 кандидати) сѣ по- лучили гласове, както слѣдва:

1) Иванъ Драгановъ	26.181
2) Стоянъ Петковъ	26.181
3) Драганъ Ивановъ	26.181
4) Петъръ Димовъ	20.000
5) Петко Стояновъ	20.000
6) Богданъ Петровъ	20.000
7) Димо Петровъ	12.000
8) Асѣнъ Ивановъ	20.000
9) Тодоръ Атанасовъ	26.181
10) Кирилъ Поповъ	26.181
11) Иванъ Дѣяновъ	12.000
12) Стойко Стойковъ	26.181
13) Петъръ Ивановъ	26.181
14) Колчо Калчевъ	26.181
15) Костадинъ Донеъ	26.181
16) Стефанъ Петровъ	26.181

„Понеже на листа I се падатъ 11 мандата — из- брани сѣ трѣбовало да бѣдатъ първитѣ подъ редъ 11 души въ кандидатната листа. Прѣдъ видъ, обаче, че 7-иятъ кандидатъ Димо Петровъ и 11-иятъ Иванъ Дѣяновъ сѣ получили по-малко отъ половината гласо- ве подадени за листата, тѣ нѣма да бѣдатъ про- възгласени за избрани; тѣхнитѣ имена ще бѣдатъ поставени на края на листата, а вмѣсто тѣхъ ще бѣдатъ провъзгласени за избрани 12-иятъ и 13-иятъ кандидати.

„§ 25. Чл. 121 се отмѣня.

„§ 26. Чл. 122 се отмѣня.

„§ 27. Чл. 126 се измѣня тѣхъ: „Изборитѣ за членове на окръжни съвѣти ставатъ всѣки три го- дини въ втория недѣленъ день на мѣсецъ януарий.

„Разтурянето (чл. 144) на окръжния съвѣтъ става съ указъ; въ сѣщия указъ се опрѣдѣля денътъ на новия изборъ, който трѣбва да бѣде не по-рано отъ четвъртия и не по-късно отъ петия недѣленъ день отъ деня на указа“.

„§ 28. Чл. 129 се измѣня тѣй: „Изборитѣ за окръжни съвѣтници ставатъ по административни околии.

„Всѣка административна околия образува избирателна единица. За всѣки 20.000 жители и остатѣтъ по-големъ отъ 10.000 се избиратъ по трима окръжни съвѣтници“.

„§ 29. Чл. 131 точка трета се измѣня тѣй: 3) лицата, които нѣматъ нито опрѣдѣлено занятие, нито недвижимъ имотъ въ окръга.

„§ 30. Чл. 135 се измѣня тѣй: „Гласоподаването става за кандидатни листи.

„Поставянето на кандидатна листа за окръжни съвѣтници става отъ страна на 10 грамотни граждани, избиратели отъ административната околия; кандидатитѣ трѣбва да бждатъ избиратели отъ окръга.

„Пригответо на тази цѣль заявление, съ указание подъ кои нумера заявителитѣ сж записани по избирателнитѣ списъци, се поднася на окръжния съдъ, къмъ който въ съдебно отношение принадлежи околийскиятъ центъръ, поне 10 дни прѣди избора. Въ това заявление се посочва названието на групата или партията, която поставя листата, редътъ на кандидатитѣ, цвѣтътъ на бюлетинитѣ. Съгласието на кандидата да бжде кандидатиранъ е необходимо; то се установява или съ саморъчно подписване отъ него заявлението или съ прилагане къмъ това послѣдното писмена декларация, че приема да бжде кандидатъ въ листата. При липса на тѣй изразено съгласие листата се счита заявена безъ него.

„Ако нѣкои отъ горнитѣ формалности не бждатъ изпълнени въ опрѣдѣления срокъ, окръжниятъ съдъ оставя заявлението безъ послѣдствие.

„Окръжниятъ съдъ осемъ дни прѣди избора разглежда заявлението по реда на постѣпването имъ, утвърждава законно поставенитѣ кандидатури и изпраща кандидатнитѣ листи околийскому началнику, за да ги напечата и разпрати за свѣдѣние по всички избирателни секции на околията.

„Всѣка група, която има своя кандидатна листа, има право да се прѣдставява при бюрото. Опрѣдѣлянето застъпници става по реда, установенъ за законодателнитѣ избори“.

„§ 31. Чл. 136 се отмѣня.

„§ 32. Чл. 137 се измѣня тѣй: „Правилата относително вътрѣшния редъ, гласоподаването, цвѣта на бюлетината, прѣброяване гласовѣтъ, разпрѣдѣляне мандатитѣ и повторнитѣ избори сж сжщитѣ, както и за законодателнитѣ избори. (Вижъ чл. чл. 40, 51, 52, 53, 54—62, 65, 70—82, 83—110, 111—125)“.

„§ 33. Чл. чл. 138, 139 и 140 се отмѣнятъ.

„§ 34. Чл. 141 се измѣня тѣй: „Никой не може да даде съгласие да бжде кандидатъ въ повече отъ една листа въ околията; въ противенъ случай, неговата кандидатура е недействителна.

„§ 35. Забѣлѣжката къмъ чл. 142 се отмѣня.

„§ 36. Чл. 144 се измѣня тѣй: „Сждътъ се произнася, както за правилността на избора, така и за избранитѣ лица и, ако нѣкое отъ тѣхъ не отговаря на изискванията на закона (чл. чл. 130 и 131), изключаватъ го и го замѣства съ онова, което иде по редъ отъ сжщата листа въ сжщата околия.

„По сжщия начинъ сждътъ постѣпва, когато нѣкой отъ избранитѣ съвѣтници подаде оставка, се помине, изгуби качеството на избираемъ или се окаже, че нѣма това качество (чл. чл. 132 и 145). Кандидатътъ, избранъ въ двѣ или повече околии на окръга, заявява на окръжния съдъ, най-късно седемъ дни отъ получаване съобщение за утвърждение на избора, кой изборъ приема; въ противенъ случай сждътъ по жрѣбие опрѣдѣля отъ коя околия да се счита избранъ кандидатътъ.

„Сждътъ може да делигира едного отъ членоветѣ си да направи анкета по избора на самото мѣсто.

„Окръжниятъ съвѣтъ се разтуря и се назначаватъ нови избори, когато останатъ половината или помалко отъ половината на всичкитѣ съвѣтници.“

„§ 37. Чл. 145 се измѣня тѣй: „Опрѣдѣлението на сжда, най-късно петъ дни слѣдъ произнасянето, се изпраща на окръжния управителъ. Управителътъ веднага съобщава на прогласенитѣ за избрани окръжни съвѣтници за избрането имъ. Едно-врѣменно съ това окръжниятъ управителъ разгласява въ окръга, кои лица сж прогласени за окръжни съвѣтници.

„Който избирателъ намѣри, че нѣкое лице неправилно е прогласено, или е изключено безъ законни причини, може да заяви на сжда въ течение на 20 дена отъ издаване на обявлението на окръжния управителъ, за да поиска поправяне на грѣшката; такова право има и окръжниятъ управителъ. По сжщия начинъ постѣпва сждътъ и ако нѣкое отъ прогласенитѣ лица отпослѣ изгуби качеството на избираемъ (чл. 132).

„Министърътъ на вътрѣшнитѣ работи и народното здраве разпорѣжда да се свикатъ новоизбранитѣ окръжни съвѣти въ първия понедѣлникъ на мѣсець мартъ на извънредна сесия за конституиране и избиране постоянно присѣствие.“

„§ 38. Чл. 146 се измѣня тѣй: „Ако сждътъ касира избора, министърътъ на вътрѣшнитѣ работи и народното здраве прави разпорѣждане за произвеждане новъ изборъ, който трѣбва да стане въ течение на петъ недѣли отъ деня на касирането“.

„§ 39. Чл. 147 се измѣня тѣй: „Редовнитѣ сесии на окръжнитѣ съвѣти се откриватъ на 20 септемврий и траятъ до 15 октомврий“.

„§ 40. Чл. 148 се измѣня тѣй: „Изборитѣ за членове на градско-общински съвѣти ставатъ на втория недѣленъ денъ на мѣсець февруарий, по реда, прѣдвиденъ въ настоящия законъ за избиране окръжни съвѣтници и въ слѣднитѣ членове.

„§ 41. Чл. 149 се измѣня тѣй: „Гласоподаването става за кандидатни листи.

„Поставяне кандидатна листа за градски съвѣтници става отъ страна на 10 грамотни избиратели отъ общината; кандидатитѣ трѣбва да бждатъ избиратели отъ общината.

„Пригответо на тази цѣль заявление, съ указание подъ кои нумера заявителитѣ и кандидатитѣ сж записани въ избирателния списъкъ на общината, се съобщава на избирателното бюро до почване гласоподаването. Въ общини, които иматъ повече отъ една секция, кандидатната листа се счита законно поставена, щомъ заявлението е подадено, поне до едно отъ избирателнитѣ бюро, до почване гласоподаването.

„Въ това заявление се посочва названието на групата, редътъ на кандидатитѣ, цвѣтътъ на бюлетинитѣ и името на застъпника.

„Съгласието на кандидата е необходимо; то се установява или съ саморъчно подписване заявлението или съ прилагане къмъ това послѣдното писмена декларация, че приема да бжде кандидатъ.

„При разглеждане избора, окръжниятъ съдъ заличава имената на ония кандидати, които не сж дали съгласие или сж го дали за повече отъ една кандидатна листа.

„§ 42. Забѣлѣжката трета на чл. 151 се измѣня тѣй: „Въ общини, въ които мохамеданското население е повече отъ половината, допуска се иметѣтъ да бжде книжовенъ само на турски езикъ. Помощникътъ, обаче, трѣбва да бжде безусловно книжовенъ на официалния езикъ“.

„§ 43. Чл. 153 се отмѣня.

„§ 44. Чл. 154 се измѣня тѣй: „При изборитѣ за общински съвѣтници въ градоветѣ, правилата, относително вътрѣшния редъ, гласоподаването, цвѣтътъ на бюлетината, прѣброяване гласовѣтъ, раз-

дълъане мандатитъ и повторнитъ избори сж сжщитъ, както за окръжнитъ избори, съ изключение на това, че работата на централното избирателно бюро се върши отъ окръжния сждъ (чл. 137)".

„§ 45. Чл. 157 се измѣня тѣй: „Изборитъ за общински съвѣтници въ селскитъ общини ставатъ въ третия недѣленъ день на мѣсець февруарий.

„Въ изборитъ за общински съвѣтници въ села, имащи по-малко отъ 2.000 жители или избиращи по-малко отъ осемъ съвѣтници, кандидатнитъ листи и цѣтътъ не сж задължителни. Бюлетинитъ не трѣбва да съдържатъ повече имена, отколкото съвѣтници прѣдстои да се избиратъ въ селото; ако нѣкоя бюлетина съдържа повече имена, тия послѣднитъ не се четатъ. За избрани се провъзгласяватъ кандидатитъ, получивши най-много гласове въ всѣко село отдѣлно. Сждътъ се произнася както за правилността на избора, така и да-ли кандидатитъ иматъ законнитъ качества (чл. чл. 130 и 131). Въ случай на вакантно мѣсто, това послѣдното се попълва съ слѣдующия кандидатъ, получивши най-много гласове; попълването става само, ако има кандидати получивши поне половината отъ най-малкото гласове дадени за утвърдения кандидатъ.

„Изборитъ за общински съвѣтници въ села, които иматъ 2.000 или повече жители и които избиратъ най-малко 8 съвѣтници, ставатъ по правилата за избиране градско-общински съвѣтници.“

„§ 46. Чл. 158 се измѣня: „Окръжниятъ сждъ изпраща, петъ дня слѣдъ произнасянето, окръжному управителю прѣписъ отъ опрѣдѣлението, съ което проглася избранитъ за общински съвѣтници (градски и селски). Въ това опрѣдѣление се означаватъ имената на прогласенитъ, а сжщо и на всички други кандидати отдѣлно по листи, които по редъ идатъ слѣдъ прогласенитъ. Въ случай на касиране избора, излагатъ се мотивитъ.

„Окръжниятъ управителъ веднага обявява въ общината кои сж избранитъ и разпорежда да се съобщи на тия послѣднитъ за избора имъ, както и да се свика новоизбраниятъ съвѣтъ за встъпване въ длъжностъ.

„Разпоредванията на чл. чл. 40, 142, 144, и чл. 145 алинея втора се прилагатъ и при общинскитъ избори.“

„§ 47. Чл. чл. 159 и 160 се отмѣняватъ.

„§ 48. Въ чл. чл. 34, 41, 66 и 83 думата „окония“ се замѣня съ думата „колегия“.

„§ 49. Чл. 187 се отмѣня.

„§ 50. Чл. 188 се измѣня тѣй:

„Настоящиятъ законъ влиза въ сила отъ деня на публикуването му въ „Държавенъ вѣстникъ.“

Прѣдседателъ: Има думата г. Пантелей Бурмовъ.

П. Бурмовъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Честитъ се считамъ, че менѣ се падна високата честъ, слѣдъ прочитане на законопроекта за въвеждането на пропорционалната избирателна система въ законодателнитъ избори, да открива дебатитъ.

По силата на чл. 4 отъ конституцията, българското царство е наследствена конституционна монархия съ народно прѣдставителство. Това значи, че два сж факторитъ въ управлението на страната — народътъ и конституционниятъ монархъ. Народътъ взема участие непосредствено въ управлението на страната чрезъ своята избирателна бюлетина, чрезъ нея той дава довѣреностъ на лицата отъ тази или онази политическа партия, изпраща ги въ качеството на прѣдставители тукъ, въ Народното събрание, и тѣ отъ свое име рѣшаватъ всички възникнали законодателни въпроси. Значи, чрезъ изборитъ се консул-

тира народната воля, и отъ тѣхното свободно или насилническо произвеждане се сжди, да-ли тази воля е правилно или неправилно консултирана, и да-ли тѣзи или онѣзи народни избраници правилно и законно сж облѣчени въ мантията на народното довѣрие или тѣхното стоене тукъ, въ оградата на Народното събрание, е законно. Това послѣдно обстоятелство се извършва отъ самото Народно събрание, още при самото му конституиране въ началото на първата му редовна сесия, чрезъ проверката на изборитъ. Отъ друга страна, чрезъ изборитъ се сжди и за политическото възпитание на единъ народъ. Станатъ ли изборитъ мирно, тихо, безъ всякаво външно насилие, ние казваме, че този народъ е политически възпитанъ; обратно, станатъ ли изборитъ съ насилие, казваме, че този народъ не е възпитанъ политически и че той продължава да живѣе съ груби и сурови нрави. Щомъ това е така, естествено е, че на избирателния законъ — процедурата, по която се произвеждатъ изборитъ, пакътъ, по който се иде тукъ, въ Народното събрание — ще трѣбва да отдадемъ най-големо, най-сжщественно значение, защото той е, който урежда материята по изборитъ, а послѣднитъ трѣбва да прѣдставляватъ искрено и вѣрно народната воля. Водимъ отъ тѣзи съображения, азъ гледамъ на избирателния законъ като на законъ надъ законитъ — подчертавамъ тази си мисль — защото той е, който гарантира изборнитъ права на българскитъ граждани, осветени отъ основния ни законъ, конституцията.

Г. г. народни прѣдставители! Избирателниятъ ни законъ, отъ създаването му, до день днешенъ е прѣтърпѣлъ много измѣнения. Съ послѣдното му, обаче, измѣнение, което направи почитаемото демократическо правителство, съ което измѣнение се внесоха редъ реформи, за да се гарантира още повече тайността на гласоподаването, а именно: съ въвеждане на избирателнитъ пликове, съ въвеждане на тайнитъ стайчки за гласоподаване, съ разширение числото на избирателнитъ секции, т. е. даване възможностъ на българскитъ избиратели да гласоподаватъ въ своитъ общини, се гонѣше цѣльта да се увеличи числото на гласоподавателитъ, да се улесни тѣхното отиване на самото изборно мѣсто, та по този начинъ народнитъ избраници да прѣдставляватъ по-вѣрно и по-искрено колективната народна воля. Касалаше се, съ други думи, да се направи нашата избирателна система по-демократична, понеже се изхождаше отъ принципа, че Народното събрание трѣбва да бжде като едно огледало на избирателния корпусъ. И, дѣйствително, послѣдното това измѣнение, което направи демократическото правителство, бѣ одобрително възприето отъ българския народъ, защото съ това измѣнение се направи шагъ напредъ къмъ утвърденствуване на нашия избирателенъ законъ, като послѣдниятъ стана по-демократиченъ и по-цѣлесобразенъ.

Сега, съ законопроекта за измѣнение нѣкои членове отъ избирателния законъ, който почитаемииятъ министъръ на вътрѣшнитъ работи ни внесе и съ който се иска въвеждането на съразмѣрната избирателна система въ законодателнитъ избори, се прави ново измѣнение на избирателния законъ, въвежда се нова реформа, новъ институтъ, иска се, съ други думи, замѣняването на досегашната мажоритарна система съ тѣй наречената пропорционална система. Този въпросъ, споредъ мене, е единъ отъ много крупнитъ въпроси, защото той ще създаде у насъ нова епоха. Ето защо, държа да заявя прѣдъ почитаемото прѣдставителство, че колкото повече мисли изказваме по този законопроектъ, толкова повече ще допринесемъ за по-правилното му разрѣшение. Принципъ е, че когато се прави измѣнение въ единъ сжществующъ законъ, това измѣнение трѣбва да бжде извикано отъ живота, трѣбва да прѣслѣдва

известна цѣль. Цѣльта, обаче, която се гони съ въвеждането на съразмѣрната избирателна система въ законодателнитѣ избори, споредъ мене, не може да бѣде друга, освѣнъ да се направи или поправи избирателната система по начинъ такъвъ, щото, първо, въ бѣдѣще народнитѣ изборници, които ще дойдатъ тукъ, въ Народното събрание, или въ които и да били изборни утвърждения, да представляватъ по-вѣрно и по-искрено закрѣпналитѣ политически течения въ страната, второ, да се внесе по-голъма справедливостъ въ представителството на народа съ даване възможностъ да се представятъ и меншествата, и трето, да се забрани единъ пътъ завинаги пътятъ за създаване на министерства отъ хора, които нѣматъ широки връзки въ масата. Прѣдъ видъ на туй, че законопроектътъ е отъ такова грамадно значение и че той представлява една отъ най-сериознитѣ работи на днешното Народно събрание, ще слѣдва, г. г. народни прѣдставители, да направимъ нашето просвѣтено внимание повече, да проучимъ този въпросъ по-добъръ, за да създадемъ такъвъ законъ, какъвто нуждата и времето изискватъ.

Досагашната система, по която се избираха народнитѣ прѣдставители и по която се избрахме и ние, прѣдставителитѣ въ XV-то обикновено Народно събрание, съ изключение на ония отъ Търновския и Пловдивския окръзи, е тъй наречената мажоритарна система. По тази система борящитѣ се политически партии отстъпватъ на оная партия, която по време на изборитѣ получи болшинство, макаръ и съ единъ гласъ повече. Тази система по този начинъ води къмъ единъ резултатъ, който отрича напълно народовластие, защото по тази система управлява не болшинството въ страната, а меншеството. Да кажемъ, че изборитѣ ставатъ свободно, па, ако щете, идеално свободно, ние пакъ не можемъ да имаме при тази система едно Народно събрание, което да бѣде изразъ на колективната народна воля, защото туй Народно събрание, г. г. народни прѣдставители, ще бѣде избрано не отъ болшинството на народа, а отъ меншеството. Нека подкрѣпя това съ единъ примѣръ. Да прѣдположимъ, че въ една избирателна околия има 1.000 гласоподаватели и че тѣзи 1.000 гласоподаватели ще трѣба да избиратъ, да положимъ, 4 листа. Първата листа — правителствената, да кажемъ, получава 400 гласа; втората листа, да положимъ, радославистската, получава 300 гласа; третата листа, да положимъ, стамболовистската, получава 200 гласа и четвъртата, да положимъ, социалистическата, получава 100 гласа. Естествено, изборитѣ ще се спечелятъ отъ първата листа, правителствената, съ 400 гласа, а останалитѣ 600 гласа на другитѣ три политически групи, нѣма да иматъ нито единъ прѣдставителъ. Прѣдставете си, че това стане повсемѣстно въ цѣла България; какво ще имаме? Ще имаме едно Народно събрание, което ще има болшинство, но което болшинство ще бѣде избрано отъ меншеството въ страната. И тъй, ние ще имаме болшинство въ Събранието, а меншество въ страната. Че това е така, миналото на нашата парламентарна история ни го показва. Ние сме живи свидѣтели на такива едни режими, които на властъ сж разполагали съ едно грамадно болшинство въ камарата, а слѣдъ падането си не сж могли да се прѣдставятъ въ слѣдующата камара нито съ единъ свой прѣдставителъ. Вземете, напр., послѣдното управление на стамболовиститѣ, които управляваха страната петъ години и които имаха едно подавялюще болшинство въ парламента, слѣдъ падането имъ не можяха да се прѣдставятъ нито съ единъ прѣдставителъ въ камарата на демократитѣ. Второ, вземете управлението на демократитѣ; тѣ имаха въ парламента 173 депутати, едно подавялюще болшинство, както виждате, а слѣдъ пада-

нето имъ отъ властъ, едва можяха да се прѣдставятъ въ V-то велико Народно събрание съ двама души, безъ да влѣзе даже и тѣхниятъ шефъ. Това показва, г-да, че мажоритарната изборна система е съвсѣмъ несправедлива и кара разнитѣ политически партии въ време на изборитѣ да се нахвърлятъ една срѣщу друга съ най-голъмо остървенение. Не отричамъ, че мажоритарната система може да има своя резонъ на сществуване, обаче, въ страни, дѣто сществуваатъ двѣ политически партии, но въ страни, дѣто сществуваатъ много политически партии, какъто е нашата държава, естествено, тя не може да има своето резонно оправдание.

Щомъ това е така, г. г. народни прѣдставители, щомъ мажоритарната система, по която сме се избирали, си е отживѣла времето си и не отговаря на назрѣлитѣ нужди и условия на живота, нищо не прѣчи да я отгнемъ и замѣнимъ съ оная система, която отговаря на назрѣлитѣ народни нужди и която може да прѣдстави по-правилно българския народъ, а тази система е тъй наречената пропорционална избирателна система. Изборитѣ за народни прѣдставители, като избори най-важни въ една страна, трѣбва да представляватъ искрено и вѣрно политическитѣ течения въ страната. Е добъръ, г. г. народни прѣдставители, мажоритарната система не ни дава тѣзи резултати. По нея система се избиратъ хора не интелигентни, а хора, посрѣдствени; хора които нѣматъ широки връзки съ населението; по тази система се отдава по-голъмо значение на масата на народа, отколкото на личността, когато трѣбва да бѣде обратното. Прѣдъ видъ на туй, казвамъ, че мажоритарната система не отговаря на назрѣлитѣ народни нужди, ние трѣбва да я изоставимъ и да възприемемъ съразмѣрната избирателна система. Ето защо, азъ отъ висотата на тази трибуна, по принципъ, безъ всѣкакво външно принуждение, по чиста съвѣсть, рѣшително се изказвамъ за въвеждането на съразмѣрната избирателна система въ законодателнитѣ избори, и убѣденъ съмъ, г. г. народни прѣдставители, че вие ще възприемете това напредничаво нововведение, защото чрѣзъ тази система ние ще изгладимъ сществуващия аянтонизъмъ между многобройнитѣ политически партии, и ще дадемъ за въ бѣдѣще възможностъ на всѣка една политическа група да се представлява въ парламента пропорционално на силата си съ оѣзи свои хора, които стоятъ начело на партията. А направимъ ли това единъ пътъ, бѣдете убѣдени, че въ бѣдѣщитѣ парламенти ние ще имаме едно истинско болшинство, което ще изразява народната воля, а нѣма да имаме едно болшинство изкуствено, както е при мажоритарната система.

Чрѣзъ въвеждането на съразмѣрната избирателна система въ законодателнитѣ избори, ние ще заставамъ българския народъ да вземе по-голъмо участие въ управлението на страната и, слѣдователно, да упражнява по-голъмъ контролъ надъ него. Съ съразмѣрната система ние ще внесемъ по-голъмъ политически моралъ въ партиитѣ, ще стегнемъ, ще заячимъ връзкитѣ между партизанитѣ въ една партия и ще възпитаме българския народъ да не се прилива отъ партия въ партия слѣдъ падането на единъ режимъ, а да запази своето своята партия, защото ще бѣде убѣденъ, че партията му и за въ бѣдѣще ще бѣде съразмѣрно прѣдставена въ парламента, съобразно съ нейната сила.

Независимо отъ това, г. г. народни прѣдставители, щомъ въ парламента за въ бѣдѣще бѣдатъ прѣдставени всички политически групи съ своитѣ най-видни прѣдставители, парламентътъ ще има по-внушителенъ авторитетъ и българскиятъ народъ ще привикне да гледа на най-върховната ни институция — парламента — съ по-голъмо уважение, защото ще знае, че всичко ще има видно въ страната ни,

ще бъде изпратено въ парламента. Направимъ ли това, ние ще засилимъ и достойнството и моралната сила на послѣдния.

Г. г. народни прѣдставители! Най-голѣмото добро, което може да донесе съразмѣрната избирателна система, е измѣнението формата на управлението. Именно, съ тази избирателна система ще се въведе за въ бѣдѣще коалиционната форма на управлението, вмѣсто хомогенната. Ние всички крѣпимъ противъ личния режимъ и ежедневно се оплакваме отъ него. Е добръ, съ въвеждането на съразмѣрната избирателна система ние ще туримъ край на този личенъ режимъ, защото управлението на страната ще стане по-демократично. Дотогазъ, докогато въ България съществуватъ многобройни политически партии и дотогазъ, докогато съществува мажоритарната система, ние винаги ще имаме личенъ режимъ. Съ въвеждането на съразмѣрната избирателна система, всѣка една политическа партия сравнително слабо ще бъде прѣдставена въ парламента, за да може тя сама да управлява, а щомъ тя сама не може да си набави едно парламентарно болшинство, естествено, тя ще бъде принудена да подири сътрудничество на друга политическа партия, и ще влѣзе съ нея въ коалиция. По този начинъ коалиционната форма на управлението ще изникне отъ парламента и ще бъде наложена на държавния глава. Идеята за коалиционна форма на управление възкръсва въ насъ свѣтлата надежда за новъ партиенъ и правовъ животъ, който животъ ще скъса единъжъ завинаги връзките на онзи котеиленъ духъ, който разяжда дневните политически групировки и който духъ сковава онѣзи обществени добродѣтели, безъ които не може да имаме нито национална мощъ, ни прогресъ, ни култура, ни правда, ни законность. Опититѣ на по-културнитѣ отъ насъ държави въ Европа ни доказватъ, че коалиционнитѣ кабинети управляватъ по-дълго врѣме и по-добръ. Вземете, напр., Англия, тази класическа страна на конституционализма, тамъ отъ дълги години и днесъ даже управлява коалиционенъ кабинетъ; вземете Франция, люлката на цивилизацията, и тамъ сѣщото; вземете Швейцария, царицата на свободата, и тамъ сѣщото. Само при коалиционната форма на управление България ще си отдѣхне, защото, казвамъ, начело на управлението ще вземе по-голѣмо участие народътъ и, слѣдователно, повече контролъ ще упражнява надъ него. У насъ, г. г. народни прѣдставители, се е сложило убѣждение, че коалиционнитѣ кабинети не могатъ да живѣятъ дълго врѣме или ако живѣятъ, живѣятъ отъ денъ до пладне. Азъ не сподѣлямъ този възгледъ, и то ето защо. Защо да не е възможно у насъ коалиционната форма на управление? Осигурени ли сж нашитѣ политически свободи отъ посѣгателства, за да избѣгваме сдружаванията? Не. Коалиционнитѣ кабинети сж необходими: първо, да обезсилятъ реакцията, второ, да стабилизиратъ правовия редъ, основанъ върху началата на конституцията, и трето, да закрѣпятъ законността. Тѣзи сж принципитѣ на коалицията, и която политическа групировка ги осуетява, тя не върши дѣлото на прогреса, защото за прогреса, г. г. народни прѣдставители, е необходимо обединение, сплотение на интелигенцията. Не се ли сплоти и обедини интелигенцията, за да образува крѣпка стѣна, която да се противопостави противъ реакционнитѣ домогвания, сѣ ще правимъ избори, сѣ ще говоримъ за принципи и идеали, но сѣ ще тѣпчимъ на едно и сѣщо мѣсто. Коалиционното управление има и тази добра страна, че поставя начело на управлението двѣ или повече партии и всѣка една реформа, всѣки единъ законъ, прокаранъ отъ тѣзи партии, ще бъде по-зрѣло изученъ и по-закрѣпенъ, защото при едно евентуално разпадане на коалицията, всѣка партия, която е вземала уча-

стие въ създаването на закона, ще бъде ангажирана съ него и ще го поддържа. Ако изтъквамъ този случай, изтъквамъ го не за друго, а за да подчертая, че у насъ витае единъ духъ на разрушение, и докато този духъ витае, реформитѣ, разумнитѣ мѣроприятия и, ако щете, организационнитѣ работи на държавата нѣма да иматъ практическа смисълъ, щомъ не оставатъ никакви слѣди отъ тѣхъ. За голѣмо съжаление е, че у насъ нѣмаме планомѣрна политика. Погледнете на изтеклитѣ 33 години отъ свободното ни политическо съществуване, и вие ще видите, че ние играемъ на политика, скачваме отъ едно мѣсто на друго, а съ това си играемъ съ сѣдбинитѣ на народа. Днесъ, което е създадено отъ едни, се руши утрѣ отъ други. При това положение, питамъ азъ, какво значение има реформената дѣятелность? Като задавамъ този въпросъ, не искамъ да отрицая реформената дѣятелность, но искамъ да изтъкна прѣдъ народното прѣдставителство, доколко отсъствието на стабилность и на планомѣрность въ управлението умаловажава практическата смисълъ на реформитѣ и законитѣ.

Нека бѣда по-ясенъ. По врѣме на управлението на прогресиститѣ въ 1902 г. всички знаемъ, че съществуваше тогава една мека форма на управление. Тѣ доказаха, че въ България може да прѣвъзмогне конституционно-парламентарниятъ режимъ, може да се насаждаатъ граждански добродѣтели, може страната да се управлява съ скромни по силитѣ ѝ бюджети, може да се произвеждатъ свободни избори, може да се уважаватъ законитѣ, и че беззаконieto и произволитѣ въ тази страна сж изключение. Е добръ, какво стана слѣдъ тѣхъ? Продължи ли се сѣщата форма на управление? Останаха ли зачетени нашитѣ свободи, остана ли непобутната законностьта? Отговорътъ е печаленъ. Ние създадохме въ 1902 г. законъ за чиновницитѣ, съ който се гонѣше цѣлѣта да се стабилизира чиновническиятъ персоналъ, да се обезпечи и възнагради трудътъ, да се покровителствуватъ способнитѣ, да се изтрѣгне лека-полека този инструментъ за партийна борба отъ ръцѣтъ на партиитѣ и съ течение на врѣмето да се подбере едно солидно чиновничество, което да прави честъ на страната. Какво стана съ този законъ? Наслѣдницитѣ на прогресиститѣ — стамболовиститѣ, намѣсто да внесатъ нужнитѣ прибавки и добавки къмъ този законъ, за да го направятъ по-модеренъ, тѣ го прѣмахнаха.

Н. Апостоловъ: И никой не го възстанови. И вие нѣма да го възстановите.

П. Бурмовъ: Послѣ, съ реформитѣ въ закона за отчетностьта по бюджета въ 1902 г., прогресиститѣ затвориша вратитѣ на свѣрхсѣмѣтнитѣ кредити, които сж най-голѣмата язва за държавнитѣ ни финанси; какво стана съ този законъ? На наслѣдницитѣ на прогресиститѣ — стамболовиститѣ, първата задача бѣше да разтворятъ широко вратитѣ на свѣрхсѣмѣтнитѣ кредити и да се отдадатъ на безпримѣрно прахосничество, свѣрхсѣмѣтнитѣ кредити въ тѣхно врѣме достигнаха колосални размѣри, безъ, обаче, да искамъ да говоря и за изразходванитѣ суми отъ държавнитѣ заеми.

Изтъквамъ тѣзи два примѣра, г. г. народни прѣдставители, отъ многото други съществуващи, не за друго, а за да изтъкна прѣдъ васъ какъ духътъ на разрѣшение се е вгнѣздилъ въ всички отрасли на държавното управление, и отъ благи намѣрения и реформи не остава нищо. Ето защо, прѣди да говоримъ за реформена дѣятелность, трѣбва да говоримъ за стабилность на законитѣ, защото реформитѣ единъ пътъ прокарани, могатъ да иматъ значение за една страна, само когато

останатъ трайни, съ други думи, туй което се гради, трѣбва да пусне дълбоки корени.

Е добръ, защо е ставало всичко това? Ставало е затуй, защото начело на управлението винаги сѫ идвали слаби правителства, подпомогнати отъ меншеството на българския народъ. А сега, съ въвеждането на пропорционалната система, съ която искаме начело на управленията да стоятъ двѣ или три политически партии, ние ще туримъ кръстъ на хомогеннитѣ кабинети, на кабинети, които сѫ създадени отгорѣ, и ще изтъкнемъ кабинети парламентарни, кабинети отъ срѣдата на Народното събрание.

Ето защо, г-да, прѣдъ видъ на туй, че азъ тѣй разбирамъ пропорционалната избирателна система, заявявамъ, че ще гласувамъ за нея.

Обаче, прѣди да свѣрша, искамъ да изтъкна едно свое мнѣние, което забѣлѣзвамъ, че го нѣма въ законопроекта. То е за задължителното гласоподаване. При съразмѣрната избирателна система, ако ние не задължимъ българскитѣ избиратели да гласоподаватъ всички, за да може да се разбере какво е истинското течение въ страната, ние пакъ не можемъ да дойдемъ до желанитѣ резултати. Знаете, г. г. народни прѣдставители, че нашитѣ избиратели въ деня на избора не отиватъ всички да гласоподаватъ. Азъ ще ви кажа за Плевенската околия, понеже съмъ плевенски избраникъ. Ние имаме по избирателния списъкъ близо 7 хиляди души избиратели, а въ деня на избора, било за народни прѣдставители, било за окръжни съвѣти, било за градски общински съвѣти, не отиватъ да гласоподаватъ повече отъ 2 хиляди души; отъ тѣзи 2 хиляди души 700 взематъ само социалиститѣ, а остатъкътъ остава за другитѣ буржоазни партии. Ако трѣзъ тази избирателна система искаме да изпитаме истинската народна воля, истинскитѣ закрѣпени политически течения въ страната, пакъ не ще можемъ да ги изпитаме, защото цѣлиятъ народъ нѣма да отиде да гласоподава, а ще гласоподаватъ само онѣзи, които иматъ най-стегнати организации. Питамъ азъ, при това положение ако въ Плевенъ се избераатъ нѣкога социалисти, значи ли, че Плевенъ е социалистически? Ето защо, казвамъ, когато законопроектъ отиде въ комисията, желателно е да се възприеме задължителното гласоподаване; подѣ страхъ на глоба да заставимъ онѣзи хора, които не искатъ да упражнятъ своето избирателно право, да отидатъ да кажатъ каква е тѣхната воля и какъ искатъ да се управлява страната.

Прѣдъ видъ на туй, казвамъ, че съразмѣрната изборна система ще накара разнитѣ политически партии, които иматъ общи допирателни точки въ програмитѣ си, да се групиратъ помежду си и по този начинъ ще намалимъ политически партии, което е и народно желание, а направимъ ли това, ние не въведемъ въ принципъ онзи девизъ, който е отдала написанъ на вратитѣ на тази свещенна ограда: „Съединението прави силата“. (Ржкоплѣскане отъ болшинството)

Прѣдседателятъ: Има думата г. Никола Мупановъ.

Н. Мушановъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Прѣждеговорившиятъ ораторъ започна съ една права мисль: основниятъ камѣкъ, върху който е поставенъ политическиятъ рѣшимъ въ нашата страна е общото гласоподаване. Нашата конституция урежда този въпросъ по единъ положителенъ начинъ. Тя сѫщо приема втори единъ политически принципъ — народното прѣдставителство, и третъ единъ политически принципъ — раздѣленето на властта на три: законодателна, изпълнителна и съдебна. Отъ 35 години политически животъ ние имаме конституционна монархия, титу-

лярътъ на изпълнителната властъ е монархътъ, неизмѣнно стоящиятъ на своето мѣсто, само конституцията е властна да може да го замѣни. Досега ние имаме единъ начинъ на избиране законодателната властъ, една система, наречена мажоритарна, съ която вече искаме да се процаваме. Самата конституция дава право на обикновеното Народно събрание да измѣни избирателнитѣ си системи. 1912 г. ни носи двѣ новости. Първата новостъ е, че слѣдъ нѣколко дена ние ще тържествуваме консолидирането на нашата конституционна монархия въ лицето на прѣстолонаслѣдника, който ще я продължава. 1912 г. ни носи и една друга новостъ — реформиране по новъ начинъ на нашата законодателна властъ. Подмладяване на двѣтѣ върховни власти.

Г. г. народни прѣдставители! Въпросътъ за новата избирателна система, която сега ще дебатирате, е много важенъ въпросъ. Отъ начина на разрѣшението му ще зависи именно втората, законодателната властъ, на която надмощието ние постоянно искаме да засилимъ въ 35-годишни постоянни борби. Изглежда, че 1912 г. ни носи хубавъ подарѣкъ или хубавата надежда, че ние вече сме въ врѣмето, когато ще засилимъ втората, законодателната властъ. Г. министърътъ въ доклада, който е отправилъ до Народното събрание, казва много право, че реформата, която прѣдстои да въведемъ, е реформа надъ реформитѣ. Тя е много важна и заради туй всички ние, прѣдставители на политическитѣ течения въ тази страна, трѣбва да си дадемъ мнѣнието, трѣбва да я обсъдимъ, първо, за народа и, второ, за достойнството на всички онѣи, които претендиратъ, че водятъ народа си.

Гласуването на единъ обикновенъ законъ, лошо съставенъ, е една злина, но злина, която може да има сравнително слаби послѣдствия за живота на единъ народъ — друго законодателство иде, поправя я — но когато реформата се касае до основитѣ на самия държавенъ животъ, както е създаването на Народното събрание, избора на законодателната властъ, безспорно е, че всѣка грѣшка тамъ е фатална, за колкото малко врѣме да бѣде, защото тя се отразява прѣко върху самия държавенъ животъ, върху сѣдбинитѣ на самата държава.

Тия нѣколко думи искаме да кажа, за да прѣмина по-нататѣкъ на прѣдмета, който подлежи на разглеждане отъ насъ.

Нека се направи комплиментъ на г. министра на вътрѣшнитѣ работи, че си е далъ трудъ да ни прѣдстави различнитѣ пропорционални системи, както и да изучи различнитѣ избирателни механизми, които сѫществуватъ въ чуждитѣ държави. Да признаемъ сѫщо хубавата работа на комисията, която е била натоварена отъ г. министра да прѣдстави докладъ до самия него, защото, безспорно, вижда се, че всичкитѣ онѣзи органи, които сѫ били натоварени съ изучаването на този сериозенъ въпросъ, сѫ си дали трудъ да работятъ и, наистина, сѫ прѣдставили нѣщо цѣнно прѣдъ насъ. Но има единъ голѣмъ недостатѣкъ, който, може-би, е най-сѣщевениятъ недостатѣкъ на доклада, който г. министърътъ изпрати до насъ. Една такава реформа, каквато е сегашната, не е важно, г. г. народни прѣдставители, да се знае, че сѣществува нѣкъдѣ. Прѣди всичко, работата, която ще извършимъ, е рат екселленсе най-сериозна и важна политична работа. Много е важно да знае единъ политиканъ, който иска да работи за своята страна, какъ извѣстни политически принципи сѫ схванати и уредени въ чужбина. Но за да може той да знае, какъ трѣбва да работи, непрѣмѣнно трѣбва да знае друго едно, което не личи въ доклада: защо въ чуждитѣ държави, политичнитѣ тамъ хора сѫ желали унищожението на укрѣждения, които сѫ царували дълго врѣме, и защо сѫ искали да ги замѣстятъ съ други; кои сѫ били

причинитѣ, които сж заставили народитѣ да униожатъ избирателнитѣ системи, които сж млади, какви сж недостатъцитѣ на тѣзи системи; и второ, още по-важенъ въпросъ: какви цѣли сж гонѣли въ тѣя държави съ създаването на новитѣ системи, които сж усвоили. Безъ знанието на тѣзи два въпроса, г. г. народни прѣдставители, вие може да имате нахвърленъ материятъ, да имате кждѣ да се справите, но никога не можете да намѣрите сжщината, *raison d'être*-а на реформитѣ, които ставатъ, *raison d'être*-а на учрѣжденията, които сжществуватъ. Ще ми позволите да кажа и азъ своето разбиране по тѣхъ. Може-би, малко отегчително да е, но азъ именно съ това искамъ да допълня доклада на г. министра.

Българскиятъ народъ, българскитѣ партии имать едно качество, въ което, може-би, стои единъ голѣмъ политически недостатѣкъ. Туй качество е, че ние сме много възприемчиви на всичкитѣ нови политически въпроси и теории, които чужбината ни носи. Изглежда, че ние, българскитѣ партии, се надпрѣваряме, кой по-напрѣдъ, кой по-далечъ да отиде, като-че има едно надпрѣваряване да може всѣка една партия за себе си и прѣдъ народа да спечели най-много, ако усвои най-крайнитѣ политически принципи. Да е единъ народъ годенъ да възприема новото, това е, г-да, едно добро качество, но единъ политикантъ, който ще работи съ интереситѣ на държавата си, не всичко ново въ чужбина трѣбва да възприема, или трѣбва да го възприеме и приложи дотолкова, до-колкото нашитѣ специални условия на обществения, политическия и икономическия животъ могатъ да дадатъ *raison d'être* на такава една реформа, която ние присаждаме отъ чужбина. Изглежда, че тоя недостатѣкъ имаме всички. И мога, г. г. народни прѣдставители, само съ два факта днесъ да ви убѣдя въ истинността на моето твърдениие. Ние имаме днесъ двѣ партии, които си полагатъ за задача разрѣшението на много крупни социални въпроси. Едната е партията на г. Тончева, който иска задължителна осигуровка за всички работници и земледѣлци въ нашата страна—единъ социаленъ въпросъ отъ крупна величина; той и въ чужбина се дебатира. Както виждате, това е единъ политически въпросъ, а не въпросъ само на една отъ нашитѣ партии. И азъ вѣрвамъ, че г. Тончевъ ще желае да го реализира. Другиятъ въпросъ за намаляние срока на военната служба на една година — единъ въпросъ сжщо много важенъ — е подетъ отъ друга една наша партия, отъ г. г. народно-либералитѣ. Само тия два факта сж достатѣчни да подкрѣпятъ моята мисль, че нашитѣ партии се надпрѣварятъ да докаратъ отъ чужбина нѣкой политически принципъ идеаленъ, най-добъръ, справедливъ, и се стремятъ да го приложатъ въ нашата страна. Азъ казахъ, че е добръ да възприемаме новото; но въ сжщото врѣме за политическата дѣятелностъ на нашия народъ има една опасностъ. Всѣка реформа, колкото и да е добра тя, всѣки единъ политически принципъ, колкото и да е милъ и съблазнителенъ, за политикана има само реална стойностъ, която може да донесе приложението на този принципъ въ народа, кждѣто политикантътъ управлява. Политическиятъ дѣецъ, г. г. народни прѣдставители, не живѣе само за да се наслаждава отъ хубостта на хубавитѣ принципи; на политическия дѣецъ е необходимо да знае всичко ново, което науката или мислителитѣ сж открили, да носи въ себе си идеали, които ще ржководятъ дѣятелността му, но за политическия дѣецъ е важно да прѣцѣни условията на живота, да види колко струва срѣдата, въ която живѣе, да си даде отчетъ за всички ония борби, които се водятъ въ срѣдата на народа, страститѣ, озлобленията, традициитѣ, да види всичко, та да може само при единъ правъ погледъ, при едно право знание на условията, въ които живѣе, да прилага тѣзи принципи съ знание на резултатитѣ, които

очаква отъ тѣхъ. Иначе всичко нововъведено въ страната е една авантюра, която може да донесе много лоши, много печални резултати. Въ чужбина — азъ смѣя да го кажа още отсега, като по-нататѣкъ ще започна да ви говоря за всѣка една държава отдѣлно — никждѣ държавитѣ или политическитѣ мѣже не сж заченали новата система, пропорционалната система, като сж се абстрахирали отъ дѣйствителния си политически животъ, никждѣ хората не я искатъ затуй, защото е система най-справедлива, никждѣ не сж започвали въвеждането ѝ само защото тя прѣдставя прѣимущества прѣдъ мажоритарната система, която умира. Напротивъ, всички сж прѣцѣнили политическитѣ условия на тѣхния животъ и съ знание на работитѣ сж въвеждали новата, пропорционалната система.

Какъ се развива, г. г. народни прѣдставители, този въпросъ въ четиритѣ държави, показани отъ самия г. министъръ на вътрѣшнитѣ работи: Франция, Белгия, Швейцария и Сърбия? За да може да се сжди за резултата на пропорционалната система, не трѣбва да говоримъ само за избирателнитѣ системи. Изборътъ, г. г. народни прѣдставители, зависи отъ два фактора: първиятъ е волята на избирателно-гражданинъ, признатъ отъ конституционния законъ като върховенъ, който може да управлява сждбинитѣ на народа си и на когото конституцията е дала право съ бюлетината си да управлява държавата си; вториятъ факторъ е системата, която е усвоена въ държавата, за да може именно тоя гласъ да се прояви най-правилно, най-справедливо. Първиятъ въпросъ е много обширенъ, въпросъ, върху който дѣйствуватъ много фактори. Вториятъ въпросъ, съ който ние туку се занимаваме, е въпросъ само на системата. Всѣки, който иска да знае, какви именно цѣли гонимъ съ тая реформа, не трѣбва да изпуска изъ прѣдъ видъ, какво е положението на българския избирателъ, до-колкото той е воля, да може да се самоопрѣдѣли въ политическитѣ партии, да има едно убѣждение, воля и смѣлостъ да постои, да бѣде вѣренъ на убѣжденията си — това е моралната страна на въпроса, тъй да кажемъ. Втората страна е системата за произвеждане на изборитѣ — начинътъ, по който да можемъ по-справедливо да прѣдставимъ тая воля, вече сжествующа у годенъ човѣкъ, гражданинъ. Никждѣ не се засѣга първиятъ въпросъ: до-колко българскитѣ избиратели, сформирувани въ политически партии, сж годни или сж въ състояние да могатъ тѣ дѣйствително да бждатъ фактори въ демократическия режимъ, за който ние винаги приказваме. Говоримъ само за второто, само за системата, до-колко тя ще бѣде справедлива или несправедлива, до-колко волята на народа може да се прояви. А тѣзи въпроси сж нераздѣлни и азъ ще ги засегна и двата.

Като говоря за чуждитѣ държави, азъ ще искамъ най-напрѣдъ да се види, какъ се урежда тамъ правото на гласоподаване на всѣки избирателъ и, послѣ, системата, чрезъ която вече се добива волята на избирателя. Въ туй отношение, г. г. народни прѣдставители, въпросътъ е много интересенъ, и азъ съжалявамъ, че г. министърътъ на вътрѣшнитѣ работи не е изложилъ въ доклада си именно тѣзи въпроси, за да видите, какъ има държави, въ които пропорционалното прѣдставителство сжествува при липсата още на всеобщото гласоподаване, при сжществуването на материялния и интелектуалния цензъ, за да видите, че има държави, въ които гражданитѣ нматъ още еднаква политическа стойностъ въ правото на всеобщо гласоподаване, както е у насъ, а при туй сжществува пропорционалната система. Има много интересни въпроси, които ще искамъ да мина набързо, за да мога да си създамъ материятъ и да дойда до онова заключение, по което ще говоря, когато дойда да говоря специално за нашитѣ, българскитѣ, прави и за системата въ България.

Въ Франция е прието всеобщото гласоподаване: всеки гражданин, независимо от материалното или интелектуалното му състояние, има право да гласоподава при изборитъ за народни представители. Франция въ отношение на правата, които се дават на гражданина, като избирател, прилича на България или, по-право, България прилича на Франция. Второ, законодателната власт въ Франция принадлежи на Народното събрание и на сената; значи, въ Франция имаме двукамарна система, не еднокамарна, както е у насъ. Какъ се е развивала борбата за избирателните системи. Системата, въведена въ Франция за изборитъ отъ 1875 г. — и оттогава ще започна — е система на униминалното, едноличното гласоподаване: всеки избирателъ отъ една избирателна колегия, опредѣлена въ закона, гласува само за единъ народенъ представителъ. Тая система е била много защищавана отъ републиканската партия, и много злѣ атакувана. И ще видите, че, когато сж я защищавали или атакували, то не е било само отъ любовъ къмъ чистия принципъ, доколкото удовлетворява нѣкакви си принципиални въпроси на справедливостъ, но, напротивъ, доколкото практическата политика е диктувала на хората, които възприематъ или отричатъ принципа, да го възприематъ само за ония политически идеали, които тѣ гонятъ за практическия животъ на държавата си. Въ 1881 г. единъ отъ главнитъ противници на тая система въ Народното събрание се явява самъ Гамбета. Само нѣколко думи ще ви кажа отъ неговото мнѣние за тая система. Когато се обръща къмъ народнитъ представители да говори, той имъ казва така: (Чете) „Бжджщето е въ вашитъ рѣцѣ, защото то зависи отъ режима, който вие ще изберете; зависи отъ васъ, републиката да бжде напредничава и плодотворна, или да бжде колѣблива и неустойчива между партиятъ; зависи отъ васъ да се създаде една истинска управляюща партия, стегната и сериозна, въ състояние да заведе Франция до края на нейнитъ побѣдоносни сждбини. Вие сте господаритъ.“ Подъ впечатлѣнието на неговата рѣчь, Народното събрание гласува системата на кандидатната листа, *scrutin de liste*, но сенатътъ, съ 148 противъ 114 гласа, отхвърли реформата и остави едноличната избирателна система. Гамбета се помина на 1882 г. Първиятъ, който предприе пакъ атака срѣщу тази стара еднолична избирателна система, бѣ Констанъ, който на 26 мартъ 1884 г. възприе предложението, направено отъ Барту въ 1881 г., и на 19 мартъ 1885 г. въ Франция пакъ се захванаха разисквания по новата система, кандидатната листа. Пакъ въ нѣколко думи ще кажа мнѣнията на най-виднитъ политически умове въ Франция, за да мога именно да извадя заключение, както ви казахъ и по-напредъ. Така, Валдекъ Русо на 22 мартъ 1885 г., въ защита пакъ на тая система, която сжществува у насъ, въ защита на кандидатната листа, казва: (Чете) „Кандидатната система би докарала по-малко реакционери, отколкото едноличната система. Съ кандидатната листа би имало да се оплачатъ нѣколко департаменти, за че ще иматъ нѣколко консерватори, но сега 40 околии, находящи се въ републикански окръзи, се представляватъ отъ монархисти. Колкото е по-малка избирателната колегия, толкова повече губи републиката. Едноличната система има лошата страна да цѣни човѣка споредъ популярността му, отколкото да цѣни личността споредъ убѣжденията му.“ На 15 юний 1885 г., съ 354 гласа противъ 54, законопроектътъ се гласува — кандидатната листа, стана законна избирателна система за Франция. Новитъ избори на 4 и 18 октомврий ставатъ по тая нова система и резултатътъ даде болшинство на консерваторитъ, които въ тия избори получили 45% гласове. Още оттогава всички ония, които дадохъ най-голѣмитъ, най-добритъ аргу-

менти противъ старата еднолична система, започватъ да се съмнѣватъ въ годността на кандидатната система, и въ 1888 г. въ Народното събрание поставятъ петъ законодателни предложения за измѣняването на системата *scrutin de liste*, кандидатната листа, и замѣняването ѝ съ старата еднолична система. Защото, г. г. народни представители, въ него врѣме — на 27 януарий 1887 г. — стана слѣдниятъ фактъ въ Парижъ. Генералъ Буланже се избира въ Парижъ за народенъ представителъ съ 244.149 гласа противъ 162.419, дадени за радикала Жакъ, и 16.900, дадени за социалиститъ. При тая опасностъ отъ буланжизма, (фаворизиранъ най-много отъ тази система, която тогава царѣше въ Франция, самъ Флоке, министъръ на вътрѣшнитъ работи, върлъ борецъ противъ едноличната система, слѣдъ петъ дена внесе законопроектъ, съ който искаше изеднѣжъ да се възстанови пакъ едноличната система, като казва въ своитъ мотиви слѣдното: „Да се въведе отново системата на *scrutin de liste*, защото, казва, искането на тази система отъ общественото мнѣние, отъ денъ на денъ става по-силно“. И ако има нѣкаква ирония, то е — и ще ви прочета пакъ, за да видите — че ония, които най-много се борѣха за унищожението на едноличната система въ 1885 г., сега съ най-силни аргументи се борѣха срѣщу кандидатната листа: на 11 февруарий 1889 г. тѣ всички гласуватъ за възтържествуването пакъ на оная стара система, противъ която се борѣха. Не е безинтересно, г. г. народни представители, да чуete имената на всички тѣзи хора, които въ разстояние на три години измѣниха своето мнѣние; тѣ сж: Констанъ, Валдекъ Русо, Казимиръ Перие, Кавенякъ, Феликсъ Форъ, Жуль Фери, Жуль Росси — най-виднитъ хора на републиканската партия, нѣкои отъ които напоследѣтъ бѣха засели председателско мѣсто, както сега Фалеръ. Единствениятъ, който остана на старото убѣждение, бѣше видниятъ френски политикъ Клемансо. Слѣдователно, въ три години всички тѣзи върхове на френската политика, които атакуваха едноличната система и искаха *scrutin de liste*, въ 1889 г. едногласно унищожиха тая послѣдната, за да спасятъ, споредъ тѣхното разбиране, републиката и за да си нагодятъ една такава избирателна система, която да е въ състояние да даде само политически резултати, за които тѣ мислятъ — запазване на републиката. На 5 май 1902 г. се започва въпросътъ за пропорционалното представителство въ Франция. Валдекъ Русо, министъръ-председателъ въ него врѣме, се изказва по слѣдующия начинъ за тая система: „Въ страни, като Белгия, дѣто мнѣнията сж добръ категоризирани и се подраздѣлятъ на три-четири листи, пропорционалното представителство може да бжде защитено. У насъ, при състояние на партиятъ ни, раздѣлени, раздробени до безкрайностъ, безъ никаква точна разграничителна линия, числото на участвуващитъ листи въ подѣлбата на гласоветъ ще направи всѣка мѣрка отъ този родъ непрактикуема“. Пропорционалната система, както въ много държави, тѣй и въ Франция започва да пробива своя пътъ най-напредъ въ литературата. За това има цѣлни данни въ доклада, който г. министърътъ е изпратилъ до Народното събрание. Тамъ ще може да се види, наистина, историята на този въпросъ отъ дълго врѣме; ще може, колкото е въпросъ до литературата, всеки единъ отъ васъ да си състави едно убѣждение по този въпросъ. Мене ме интересуватъ, както виждате, другитъ въпроси. Защо въ Франция не искаха едноличната система и искаха *scrutin de liste*? И ако се повдига въпросъ да се унищожи тази система, която сега цари въ Франция, едноличната и искатъ пропорционалната, защо иска това французката политика и какви цѣли гонятъ политиканитъ на тая страна съ новата

пропорционална представителна система? Без да говоря за парламентарната история на тоя въпрос във Франция — това не ме интересува — интересува ме по-важният въпрос: мнението на някои по-видни политикани, както и съдбата на някои законопроекти по пропорционалната система. Знаете, г. г. народни представители, че въ 1910 г. г. Бриант, тогавашен министър-председател, внесе един законопроект за пропорционалната система, една пропорционална система, която беше тъй оастрила принципа, че тя можеше да има само наименованието, отколкото резултатът на пропорционална система. Собствено г. Бриант не криеше това, защото не нарече законопроекта си законопроект за пропорционално представителство, а го нарече за представителство на меньшинствата. Това сж два различни въпроси, за които, може-би, по-нататък ще говоря. Г. Бриант, за да защити положението, че има нужда от изменение на тогавашната еднолична избирателна система във Франция, казваше във една реч, която той държа въ 1907 г.: „Пръз всичките малки, застоили и умирисани блатата, които се образуват и шират навред въ страната — за аристократите, избирателните околии говори — тръбва да се пръкара, колкото е възможно по-скоро, един чист, очисителен бързей, който разпръсва лошата воня и убива микробните зародиши“. Той смъта, както и всичките тия, които поддържат пропорционалната система, че едноличната система има такива пороци, че тя тръбва непременно да се унищожи, за да се унищожат и всички пороци, които сж свързани съ нея.

Милерант, пакъ единъ отъ виднитъ министри въ него врѣме, казва въ една рѣчь, държана на 24 октомврий, тъй: „Кандидатната листа съ пропорционалното представителство не е една панацея“ — вие виждате, че г. министрътъ на вътрѣшнитъ работи въ доклада, който ви е далъ, пише сжщото, не друго; той не смъта, че системата е една панацея, т. е. лѣкъ, който може да се употреби за всички болести, азъ го пръведохъ съ думата пенкилеръ. Милерант казва: „Кандидатната листа съ пропорционално представителство не е единъ пенкилеръ“. Само шарлатанитъ продаватъ пенкилеръ. Но нѣма да се излъжемъ, като признаемъ, че нищо рѣшително, нито просто полезно ще се направи за административната и сѣдебната организация на страната, нито може да бѣде рѣчь да се подобратъ нѣкои политически урѣждения, които никой не защитава, докато сѣществуватъ scrutin de clocher. Значи, и двамата сж на мнѣние, че системата тръбва да се измѣни, защото всички вече започватъ да признаватъ лошитъ резултати, които дава тази еднолична система — азъ ще кажа кои сж — и всички сж наклонни да я измѣнятъ. Но колчемъ, г. г. народни представители, дойде въпросъ до системата, която тръбва да се усвои въ Франция, въ републиканската партия още много гласове стоятъ раздѣлени не само по количество, но и по качество на хората, които я поддържатъ. Докато вие имате единъ Бриант, единъ Клемансо, докато имате сегашнитъ видни хора отъ французкото министерство: Леонъ Буржоа, Комбъ Пелетант, виждате, че и качеството на хората, които си дѣлятъ мнѣнията по този въпросъ, не е за прѣнебрѣгване. Искатъ унищожението на едноличната система. Защо, г. г. народни представители? Защото е вече извѣстно, поточно, за французката политика, че тази еднолична система има единъ лошъ порокъ: да държи народнитъ представители въ зависимостъ отъ мѣстнитъ интереси на малкитъ колегии, на околийтъ, и че реализирането на голѣмитъ реформи, пѣлъ за осѣществяване на всички републикански правителства въ Франция, каквито сж сѣдебната и административната, правителствата въ Франция,

при сѣществуването на настоящия режимъ, не могатъ да прокаратъ въ парламента. Административната реформа е най-нужна за французката политика. Стрематъ се отъ години подредъ да раздѣлятъ наново административно Франция, но не могатъ, защото всѣки избранъ отъ околията народенъ представител държи на мѣстнитъ си интереси и е въ зависимостъ отъ избирателния комитетъ, който го е пратилъ депутатъ, и никога не се поддава на правителствата, за да му дадатъ болшинство да прокара тази система. Сжщото е и за сѣдебната реформа. Туй има да се отбѣлѣжи, че правителството е въ зависимостъ отъ локалнитъ интереси на депутатитъ, отъ които послѣднитъ зависятъ. И безспорно е, че французката политика тръбва да дири прѣръ да се отърве отъ тая своя зависимостъ, правителствата къмъ народното представителство, заради туй искатъ да създадатъ нови, голѣми колегии, кждѣто личността на депутата да не е тѣсно свързана съ мѣстнитъ интереси на колегията. Нѣма вече личността на депутата да е скована съ мѣстния интересъ на околията, напротивъ, ще се даде малко просторъ на убѣждението, на политическия идеи, които се носятъ, и по силата на тѣхъ да могатъ да се разрѣшатъ онѣзи важни въпроси, които французката политика чака. И заради туй, както Пелетант, тъй и Буржоа поддържатъ scrutin de liste, поддържатъ нашата система — кандидатната листа. Но това може ли да се достигне съ пропорционалната система? Когато дойде въпросъ до пропорционалното представителство, тамъ изпъкватъ други неудобства и другъ единъ въпросъ, за резултатитъ, които се очакватъ отъ тази система за републиканската партия. Не отъ чиста справедливостъ — азъ ви увѣрявамъ, г. г. народни представители, и мисля въ туй отношение нѣма да бѣда опровергнатъ — се води французката политика или виднитъ политикани, които искатъ реформиране на системата; тѣ не се водятъ отъ съображението, че тя е най-справедливата, че тя е най-идеалната, че тя тръбва само за хубостъта на своята справедливостъ да се прилага въ Франция. Не. Тѣ не отказватъ, че е по-справедлива, както и азъ нѣма да откажа, и тя, може-би, гарантира по-малко болшинство на републиканската партия, която управлява, но отъ страхъ, че може гласовѣтъ ѝ да се измѣстятъ и да се засили консервативниятъ елементъ въ Франция, политичитъ поддържатъ именно системата като спасителъ на режима.

По-нататкъ, когато въ 1910 г. — това е отбѣлѣзано и въ доклада на г. министра на вътрѣшнитъ работи — биде внесенъ въ парламента чл. 1 отъ законопроекта на г. Бриант, стана единъ такъвъ скандалъ, който, г. г. народни представители, ако станѣше тукъ, въ нашето Народно събрание, увѣрявамъ ви, че насъ всички тукъ щѣха да ни класиратъ за негодни политици, за негодни народни представители, па и министритъ за негодни министри. Внесе се законопроектътъ. Чл. 1 отъ тоя законопроектъ гласи: „Народнитъ представители ще се избиратъ по scrutin de liste, споредъ правилата на пропорционалната система, по правилата изложени по-долу“. Първата алинея — „че народнитъ представители ще се избиратъ по изборъ на кандидатна листа, по scrutin de liste“ — се гласува съ 372 гласа противъ 142. Втората алинея, „споредъ правилата на пропорционалната система“, се гласува съ 285 гласа противъ 235. Оставаше да се гласува още една алинея: „По правилата изложени по-долу“. И когато ще гласуваше Народното събрание това „изложени по-долу“, въ него врѣме стана въ парламента министър-председателъ г. Бриант и каза: „Първитъ гласувания сж въпросъ на принципъ. Правителството не може да остави да се приложи въ практика тази система, безъ да се създаде едно опасно положение за републикански ре-

жимъ — една реформа, съ която страната не би знаела да си служи и механизма на който е още въ тъмнина. И камарата съ 291 гласъ противъ 225 отхвърли цѣлия членъ. Тогава вече пропорционалната система умрѣ. Дотукъ азъ зная историята за пропорционалната система въ французкия парламентъ. Съжалявамъ, че у насъ започваме да дебатираме сега, когато започнаха и дебатитѣ по този въпросъ въ французката камара, и е много интересно, наистина, да можемъ да слѣдимъ.

Министъръ Т. Теодоровъ: Въ сената.

Н. Мушановъ: Не, въ камарата.

А. Малиновъ: Да, въ камарата.

Н. Мушановъ: Ще видимъ какво ще излѣзе отъ нея. На насъ, г-да, не е позволено да прѣдсказваме, какво може да стане въ такива голѣми държави, дѣто има толкова видни политически умове, но, безспорно, който слѣди французкия животъ, ще може да приеме, че, докогато излѣзе този законъ отъ сената, той или нѣма да прилича на законопроекта, или ще има тая сѣдба, която имаше законопроектътъ на г. Бриана: слѣдъ като гласуваха по принципъ двѣтъ алинеи, да отхвърлятъ цѣлия законопроектъ.

Заклучавамъ, г-да, за Франция. При режими, дѣто изборното право е всеобщо за всички, безъ имотенъ или материяленъ цензъ, при двуличната система на камара и сенатъ, колчемъ пакъ е повдиганъ въпросъ за измѣнението на избирателната система, политиканитѣ не сж разглеждали въпроса само отъ гледище на политическата справедливостъ, която, може-би, теорията на врѣмето или сериознитѣ умове я показватъ; напротивъ, прѣдпозивали сж условията на политическия си животъ, гледали сж най-много какви резултати, по тѣхното разбиране, тя може да даде, и винаги сж бивали противъ най-справедливитѣ системи, ако тѣ прѣдставляватъ опасностъ за политическия режимъ. И втора една поука: че такива видни умове, каквито сж ония, които прочетохъ, не смѣтаха, че сж недобростѣстни или безпразствени, когато въ три години можаха да обличатъ онова, което сж плули, само и само да спасятъ интереситѣ на републиканската партия, интереситѣ на републиката. Въ политически реформи отъ такава голѣма важностъ трѣбва да се знаятъ побужденията за унищожението на системитѣ и резултатитѣ, които се искатъ. Политикътъ не може да се води — да го повтора пакъ — отъ теоритични съображения на справедливостъ, а се води най-напрѣдъ отъ оная политическа справедливостъ, която иска да добие за държавата си, като знае живота на самата държава, въ която работи.

Прѣминаватъ, г. г. народни прѣдставители, на Белгия. Тамъ е много интересно. У насъ, г. г. народни прѣдставители, въпроситѣ ги схващаме въ тѣхната общностъ, принципиалната да я нарека. Въ Белгия има пропорционално прѣдставителство, се казва, което прѣвъзходно функционира отъ нѣколко години насамъ, една справедлива система, която даде много добри резултати. Какъвъ е, обаче, политическиятъ режимъ на Белгия? Г-да! Ако човѣкъ не се занимава специално съ тѣзи въпроси, макаръ да бже политиканъ и народенъ прѣдставителъ, нѣма да ги знае. Заради това, азъ пакъ, за заключението, което ще искамъ да извадя по-нататкъ, ще се отклоня петъ минути, за да ви кажа какъ се урежда избирателното право въ Белгия.

Кому принадлежи правото на избиратели? Колко избиратели системи иматъ, съобразно съ общинскитѣ или политическитѣ учрѣждения, които се избиратъ? На тия въпроси нека отговоримъ. Белгия възприе принципа на всеобщото гласоподаване, но Белгия не е държавата, въ която всѣки единъ изби-

рателъ има еднакво право като гражданинъ да управлява държавата си; тамъ избирателтъ, съобразно съ прѣдвидения въ закона имотенъ и умственъ цензъ, има право на единъ или нѣколко гласа. Избирателтъ може да има единъ гласъ, да има два гласа, да има три гласа, понѣкога да има четири гласа за общинскитѣ избори. Това г. министърътъ не е отбѣлѣзвалъ въ доклада си, защото той поддържа, че тамъ има максимумъ три гласа — тамъ иматъ и четвърти гласъ за специаленъ изборъ — но то е грѣшка. Избирателтъ има право на единъ, два, три, четири гласа, споредъ образователния цензъ, качеството му на собственикъ, глава на сѣмейство и платенъ на данѣкъ. Това вземамъ отъ съчиненията на d'Alviella, което е показано и отъ г. министра на вътрѣшнитѣ работи. „Има единъ добавъченъ гласъ главата на сѣмейство, на 35-годишна възраст, жененъ и ли вдовецъ, който има законородени дѣца, ако той плаща данѣкъ, или заема професия. Минималната сума данѣкъ, която е необходимо да се плати за зачисление въ тая категория, е петъ франка за всички избори, извънъ общинскитѣ. При общинскитѣ избори данѣкътъ е: 5, 10 или 15 л., съобразно съ живѣе ли въ община по-малко отъ 1.000, отъ 2.000—10.000 или по-голъма отъ 10.000 население. Единъ добавъченъ гласъ и избиратели, когато иматъ свидетелство за влогъ въ банково учрѣждение, който носи доходъ не по-малко отъ 100 л. Два добавъчни гласа иматъ всички съ висше образование, свършилитѣ срѣдно училище, или заематъ професия или длѣжностъ, които прѣдполагатъ знания на срѣдно образование — квалифицира. Лице, което влиза въ нѣколко отъ тия категории едновременно, напр., глава на сѣмейство, собственикъ и пр., може да присѣдини още единъ гласъ. Никой не може да има повече отъ три гласа, а за общинскитѣ избори и четири гласа. Виждате сега избирателна система, кждѣто единъ човѣкъ нѣма гласа си по силата на туй, че е гражданинъ на държавата, както е у насъ, той има не само единъ, а 2, 3, 4 гласа, съобразно имотното си състояние или съобразно неговия образователенъ цензъ.

И, г. г. народни прѣдставители, за да ви стане ясно, какъ се разпрѣдѣлятъ гласовѣтъ въ Белгия, ще ви прочета една малка статистика по резултатитѣ на изборитѣ, станали въ 1901 г. 915.673 души иматъ по единъ гласъ въ изборитѣ; 318.099 души иматъ по два гласа, значи, 633.198 гласа; 239.181 души иматъ по три гласа, значи, 717.543 гласа. Отъ сбора 2.269.414 цензовани, привилегировани гласове да ги нарека, сж 1.400.000 срѣщу 900.000 чисти, дѣто всѣки единъ човѣкъ има по единъ гласъ. Защо ви прѣдставямъ това? За да ви убѣдя, г. г. народни прѣдставители, че тамъ, въ Белгия, кждѣто има пропорционално прѣдставителство, не всѣки избирателъ взема еднакво участие въ управлението на държавата; напротивъ, пакъ едно меншество отъ 500.000 души държи 1.500.000 гласа въ рждѣтъ си срѣщу едно болшинство отъ 915.673 души, които държатъ 915.673 гласа. Тѣй че, съсловията — прѣдимно тия на материялни или интелектуаленъ цензъ — държатъ повече властъ и въ упражнението на суверенитета, участвуватъ несправедливо повече, отколкото би трѣбвало да участвуватъ, когато всѣки единъ гражданинъ има само по единъ гласъ.

Това е относително правото за гласоподаване.

Сега, азъ ще ви покажа, какъ всѣки избирателъ взема участие въ различнитѣ изборни политически и общински учрѣждения въ Белгия. Изборитѣ за провинциални съвѣти въ Белгия ставатъ по мажоритарната система, въ най-сурова форма, обгрѣщаща и овехтѣлата форма на балотажа, казва d'Alviella. Камаритѣ — освѣнъ разпоредбитѣ, които се отнасятъ за провинциалнитѣ сенатори — се съставятъ споредъ системата изключително пропорционална. Нека се забѣлѣжи, че въ Франция за сената не искатъ

засега пропорционалната система, въ Белгия тая система съществува и за сената, но съ една особеност, за която по-послѣ ще говоря. Общинският съвѣтъ се избира по системата мажоритарна, ако иматъ абсолютно болшинство; щомъ нѣматъ такова — тогава се прилага пропорционалната система. За общинският съвѣтъ има една особеност, че не партията опредѣля листата, а партийните комитети.

Г. г. народни прѣдставители! Въ изборитѣ за сената въ Белгия се прилага пропорционалната система. Но вие ще забѣлжите едно, че ония именно колегии, провинциални съвѣти, които се избиратъ по мажоритарната система, изпращатъ по право 32 души и избиратъ членове на сената. Тѣй че, сенатътъ, като второ учрѣждение въ Белгия, има елементъ, който не се избира по пропорционалната изборна система; той се избира отъ провинцията и гласуватъ съ по два до четири гласа, съобразно съ тѣхната голѣмина. И тоя, слѣдователно, материалъ — да го кажемъ — отъ 32 души, е избранъ по мажоритарната система, а не по пропорционалната.

Изложихъ ви, г. г. народни прѣдставители, въпроситѣ относително участието на избирателя въ различнитѣ политически или общински изборни учрѣждения, както и системитѣ, по които ставатъ изборитѣ, за да установи, че уреждането на въпроса за гласоподаването е различно отъ нашето законодателство. Това не трѣбва никога да изпускаме изъ прѣдъ видъ. Каква е историята на пропорционалното прѣдставителство въ Белгия? За нея сега ще ви кажа нѣколко думи.

Г. г. народни прѣдставители! Какъ се разви въ белгийската камара борбата за пропорционалното прѣдставителство? Въ 1893 г. — ще кажа много набърже — Бернаеръ внесе законопроектъ за пропорционалното прѣдставителство, но като задържа 9 околии въ Белгия да избиратъ по старата еднолична система. Значи, деветъ арондисменти да избиратъ по единъ човѣкъ. Тоя законопроектъ се посрѣщна злѣ отъ либералитѣ. Въ него врѣме видниятъ либералъ — за когото говори г. министърътъ на вътрѣшнитѣ работи — какъто е Орбанъ, единъ отъ водителитѣ на либералитѣ, издаде брошурата „Конституционна ревизия и нейнитѣ послѣдствия“, въ която казва: „Безъ закона за болшинството управлението на обществото е невъзможно въ свободнитѣ страни“. Бернаеръ заяви, че ако въ комисията не гласуватъ неговия законопроектъ, той ще си даде оставката. Тогава неговитѣ противници, консерваторитѣ, сполучиха да провалитъ законопроекта въ комисията и Бернаеръ се оттегли. На 14 октомврий 1894 г. се гласува за пръвъ пътъ законътъ, който разшири избирателното право — не ща да се спирамъ повече върху това, защото много ще се отдалеча. Прѣди да се нареди тая реформа на гласуване — която ви изложихъ — тамъ бѣше още по-консервативно; сега избирателитѣ сж увеличени 10 пъти повече, отколкото бѣха при старата система. Тогава, именно, слѣдъ новата реформа, когато станаха изборитѣ въ 1894 г., отъ 152 мандата, консерваторитѣ имаха 104, социалиститѣ 28 и либералитѣ 20. Ако се приложеше пропорционалната система къмъ тия избори, консерваторитѣ биха имали 80 души — значи, съ 24 души по-малко; либералитѣ биха имали 49 души, вмѣсто 20 души. Тия резултати, именно, при тогкова много гласове и при лошото разпрѣдѣление на избирателнитѣ колегии повдигнаха голѣма буря и сложиха на дневенъ редъ, като важенъ политически въпросъ, избирателната реформа, защото, наистина, резултатитѣ бѣха несправедливи. „Католицитѣ, макаръ и побѣдители, не можаха да забравятъ мъченията, които изпитаха между първото и второто гласоподаване, който имъ даде болшинството. Пропорционалиститѣ постоянно напомняха, че въ всѣки случай болшинството имъ не е по мѣрка, не е постоянно, и то се дължи на гласовѣтъ на тѣхнитѣ по-

литически неприятели и че е достатъчно една коалиция, която ще измѣни резултата съ нѣколко хиляди гласа и равновѣсието на везнитѣ ще се измѣни“ — стр. 87 пакъ отъ съчиненията на д'Алвиела. Самитѣ католици, които бѣха побѣдители, разбраха, че тази побѣда е врѣменна и случайна, и плодъ на случайнитѣ коалиции, които ставаха помежду партията, и мнозина отъ тѣхъ поддържаха, че тази система не е справедлива. На 28 октомврий 1895 г. е билъ гласуванъ законътъ за избори въ общинският съвѣти съ 68 гласа противъ 65. Законодателнитѣ избори, които станаха въ 1896 г., дадоха сѣщия резултатъ, както отъ 1894 г. Цифритѣ нѣма да чета, но въ него има единъ характеренъ случай, който трѣбва да се отбѣлжи. Въ Брюкселъ 83 хиляди гласа на клерикалитѣ взеха всичкитѣ 18 прѣдставители, а 73 хиляди гласа на радикалъ-социалиститѣ и 40 хиляди на либералитѣ, не взеха нито единъ. Значи, 113 хиляди гласове на либералитѣ и радикалъ-социалиститѣ не взематъ нито единъ прѣдставителъ, а 83 хиляди гласа взематъ всичкитѣ 18 мандата. Това още повече способствува да се обявятъ противъ несправедливостта на тая система и затуй въ него врѣме „L'Etoile belge“, единъ отъ виднитѣ вѣстници казва: „Истинскиятъ побѣдителъ въ вчерашния денъ бѣше мажоритарната система.“

По-нататъкъ вече, подъ натиска на общественото мнѣние, въпросътъ за пропорционалната система живѣеше и бѣше въпросъ на белгийската политика. Тогава единъ отъ консервативнитѣ министри Вандерпеембомъ внесе единъ законопроектъ, съ който искаше да помири двѣ непримирими работи; той искаше, отъ една страна, да удовлетвори общественото мнѣние, като даде пропорционалната система, а отъ друга страна, тѣй нагласяваше тая пропорционална система, че хемъ искаше да удовлетвори всички течения, или да запази болшинството на консерваторитѣ. Той изпадна въ грѣшка, защото не можа да удовлетвори нито единитѣ, нито другитѣ. Неговиятъ законопроектъ е единъ отъ най-консервативнитѣ и най-лошитѣ политически, съ него той искаше да задържи болшинството на консерваторитѣ, като удовлетвори отчасти опозиционнитѣ групи. По-главнитѣ разпорѣждания на законопроекта сж: въвежда пропорционалната система въ околии, които избиратъ повече отъ шестъ души, а за ония околии, които нѣматъ шестъ души, задържа мажоритарната система. Съ това искаше да задържи болшинството си, което го имаше въ околитѣ съ по-малко отъ шестъ депутати и да вземе отъ гласовѣтъ на опозицията за консервативната партия отъ околитѣ, които избиратъ повече отъ шестъ души, почти всички опозиционни; второ, на партизанитѣ, които бѣха за статуквото, оставаше 35 арондисмента, 35 избирателни околии, въ които да се избира само единъ народенъ прѣдставителъ по едноличната система. Тия мѣрки, слѣдователно, биха задоволени всички ония, които поддържаха едноличната система. За да задоволи трети, създаде кворума. Партизанитѣ на кворума бѣха задоволени, защото законопроектътъ приемаше, че, за да участвува една листа въ разпрѣдѣлението на мандатитѣ, трѣбва да е получила $\frac{1}{4}$ отъ законно даденитѣ гласове. Ако тая система би се приложила въ България, азъ не знаа менествата какво биха получили; нѣмамъ статистика, за да направя смѣтка, но това бѣше законопроектътъ на новия консервативенъ кабинетъ. Той не задоволи мнозина. Станаха скандали въ камарата, за да кажатъ дори на министритѣ „крадци на мандати“, „кабинетъ отъ лъжци“. Въ него врѣме станаха бурни сцени; на улицата стана движение, клонящо къмъ революция и, подъ този натискъ, тази реформа не може да мине. На 4 юлий министъръ-прѣдседателътъ, за да задоволи общественото мнѣние, заяви въ камарата да се изпрати законопроектътъ въ

комисията, под мотив, че има много други народни представители, които са дали различни законопроекти, и венчикът да се изучат във комисията. Тамъ неговият законопроект има тая съдба, че гласуваха осем души противъ, осем души се въздържаха, и следъ туй той си даде оставката и си отиде. На негово мѣсто дойде Сметъ де Найеръ, показанъ и отъ г. Людсканова въ неговия докладъ, който на 18 ноември е казалъ, „че разрѣшението на избирателната проблема може да се намѣри въ цѣлото приложение на пропорционалната система. Той внесе законопроектъ, който по-подирѣ, на 29 декември 1899 г., бѣше гласуванъ. Нека отбѣлѣжа и послѣдната борба, която стана въ камарата, за да завърши. Референдумътъ, който искаха либералитѣ, чрезъ водителя си Лоранъ, падна. Искането отъ Вандервелда, въ качеството си на водител на социалиститѣ, избирателнитѣ колегии да станатъ провинциитѣ, сѣщо не се прие.

Още една особеност на белгийското изборно законодателство, много важна, е въвеждането на задължителния вотъ въ Белгия — задължителенъ вотъ, за който каза вече нѣколко думи тукъ г. Буровъ, като говорѣше по пропорционалната система. Задължителниятъ вотъ, който се гласува въ Белгия, има консервативенъ произходъ. Азъ често пѣти съмъ говорилъ у насъ, че голѣма неравноравност е да се мисли, че задължителниятъ вотъ ще може да улесни или да даде успѣхъ на по-напредничавитѣ партии. Ние имаме радикалната партия, която има това като програмно начало и това, менъ ми се чини, че е голѣмо заблуждение. Задължителниятъ вотъ се прие въ Белгия по слѣдующитѣ съображения — нѣма да чета цитати: отъ страхъ прѣдъ избирателната реформа, която увеличаваше съ 10 пѣти повече избирателитѣ. По-крайнитѣ либерали поддържаха да се въведе пропорционалната система като една спирачка прѣдъ неизвѣстността отъ изборитѣ, въ които сега участвуватъ много избиратели, а като друга спирачка се избра, пакъ съ сѣщата цѣль, задължителното гласоподаване, защото то именно дѣйствува на политически поразититѣ граждани, и под силата именно на глоба, която трѣбваше да се плаща, тѣзи хора отиваха и гласоподаваха, но поддържаха винаги консерваторитѣ-католици, а у насъ, по мое разбиране, винаги властѣта. Задължителното гласоподаване, слѣдователно, като институция се въведе по чисто консервативни побуждения. Тѣй се е родило то тамъ. Ония отъ васъ, които сѣ слѣдили, политическия животъ въ чужбина, ще знаятъ, че миналата година въ италианската камара стана пакъ голѣмъ споръ за въвеждането на задължителенъ вотъ. Всички социалисти, радикали и въобще напредничави партии се обявиха противъ него, защото бѣше пакъ плодъ на клерикалитѣ и консерваторитѣ, които искаха посредствомъ него да задължатъ ония именно, които сѣ най-индиферентни къмъ своитѣ длѣжности на избиратели въ държавата, да ги накаратъ по силата именно на задължителността, на това насилие, на това подканване отъ страна на държавата, да отидатъ да гласоподаватъ за властимеющитѣ. Единъ човѣкъ, който въ себе си нѣма политическо желание да се интересува за държавата си, въ когото още не е сформирана волята да иска да упражнява длѣжността си, нито е разбралъ значението на избирателния вотъ, когато насилнически го изпратятъ да гласоподава, той може да отиде да поддържа само оня, който го е потягналъ къмъ гласоподаване. Тукъ имате само една въшна гаранция да се прояви гласътъ на избирателъ, а нѣмате никакъ вътрѣшната — на разбиране на дълга и изпълняване на дългъ да се гласоподава. И азъ не смѣтамъ, че въ България ще се прави опитъ съ тая реформа, но съмъ увѣренъ, че ако нѣкога трѣбва да се направи опитъ въ България да въведете тая пропорционална система съ

задължително гласоподаване, съ това ще унищожите самия принципъ на представителство на меншествата. Задължени да отиватъ да гласоподаватъ, избирателитѣ, при нашитѣ нрави, ще отидатъ да гласоподаватъ за правителството, и ви увѣрявамъ, съдбата на опозиционера ще е по-добра да спечели изборъ при мажоритарната система въ една съгласна избирателна колегия, отколкото да може да достигне кворумъ при голѣмото болшинство на задължително гласували избиратели въ една голѣма избирателна колегия, каквато сега се гласи споредъ нашия законопроектъ, даже при пропорционалното представителство. Да се отбѣлѣжи, че тя е консервативната реформа, пакъ цѣлно приета тамъ.

Като завършвамъ съ Белгия, искамъ пакъ да се запитамъ: ако пропорционалната система е една справедлива политическа система, каквато тя е, и ако ли политическиятъ мѣже на тая държава искаха да я въведатъ за хубоститѣ на нейната справедливостъ, защо не я въведоха всецѣло? Защо въ тая държава още пропорционалната система не се въвежда като принципъ на избирателна система въ всичкитѣ избори; защо оставятъ провинциалнитѣ съвѣти да се избиратъ по мажоритарната система, а другитѣ оставятъ да се избиратъ по пропорционалната система; защо въ общинскитѣ избори сѣщо се гласоподава по мажоритарната система, когато има абсолютно болшинство, а пропорционалната система се прилага само тогава, когато нѣма абсолютно болшинство? И най-послѣ, защо 32 сенатори се избиратъ отъ провинциалнитѣ съвѣти, а не отъ избирателитѣ? Всичкитѣ тия положения, г-да, по мое разбиране, сѣ оставени цѣлно, както и цѣлно седи разпоредбата именно за нееднаквото право на гласоподаване на белгийския избирателъ. По-консервативниятъ елементъ, който поддържа реда, оня, който представява материалното богатство, или оня, който има по-висока способностъ да се ориентира политически, — съ висше или срѣдно образование — има право да даде по-голѣмъ гласъ въ управлението на държавата, акумулира два, три, четири гласа, значи едно болшинство, изкуствено създадено отъ законодателя, за да може да крѣпи реда, да закрѣпва съществуващото. Мажоритарната система е оставена за провинциалнитѣ съвѣти и участвуватъ въ избирането на 32 сенатори, за да се гарантира неизвѣстното, което може да даде пропорционалната система. 32 сенатори избрани по мажоритарната система отъ провинциалнитѣ съвѣти, сѣ спирачка срѣщу оная неизвѣстностъ, която една пропорционална система може да даде. И когато виждате, че подъ силния напѣнъ на общественото мнѣние, Белгия трѣбваше да се рѣши да даде пропорционална система, консерваторитѣ запазиха стари консервативни наредби. Това е особено ясно съ раздѣлянето на избирателнитѣ колегии. Тѣ прокараха раздѣлянето на тия административни колегии да се избиратъ отъ 2 до 20 народни представители, съ цѣль да може да гарантира тѣхното консервативно болшинство. Либералитѣ, т. е. напредничавитѣ елементи, както и социалиститѣ, всѣки денъ се борятъ за ново избирателно разпрѣдѣление на Белгия, защото отъ новото — по-справедливото разпрѣдѣление свършено ще се измѣни резултатътъ отъ изборитѣ и, безспорно, ще се измѣни физиономията на Народното събрание и сената. Само по тия съображения режимътъ, който пари тамъ, си задържа тия избирателни колегии, за да може да си гарантира самъ той своето партийно болшинство, да може да държи управлението на Белгия въ рѣцѣта на консервативната партия. Както виждате, не съмъ далечъ отъ извода, който направихъ и за Франция, да смѣтамъ, че винаги, когато се е приемала тая система, въ Белгия вече приета, хората сѣ слагали повече политика въ нея, отколкото само моралъ, и винаги сѣ смѣтали да я нагласятъ тѣй, щото държа-

вата да не се намъри изеднъжъ прѣдъ неизвѣстността на единъ резултатъ, които могатъ да дойдатъ много тежко за съдбинитѣ на самата държава.

Г. г. народни прѣдставители! Нѣколко думи за Швейцария. Г. министърътъ на вътрѣшнитѣ работи въ доклада си е много правъ, като казва, че Швейцария съ своитѣ кантони е една федеративна република. Грѣшка е да сравняваме държавното управление на Швейцария, съ това на България. Ами тъкмо нѣма нищо, по което Швейцария, като държавно управление, може да прилича на България. И въ тая разнообразностъ, каквато тя прѣдставлява, пакъ ще видите, г. г. народни прѣдставители, че тя е много по-назадъ отъ насъ, че тя е много назадъ отъ онова, което ние искаме да реализираме въ България.

Нѣколко думи за държавното управление въ Швейцария. Както казва и г. министърътъ, законодателната властъ принадлежи на националния съвѣтъ и на съвѣта на кантонитѣ — Conseil des Etats. Първиятъ се избира прѣко отъ народа и има право на гласъ всѣки избирателъ, който има 20-годишна възраст — значи, пълнен демократически принципъ по правото на избиране. Съвѣтътъ на кантонитѣ се състои отъ 44 души, избрани отъ всѣки кантонъ по двама, независимо отъ голѣмината му. Слѣдъ това идватъ голѣмниятъ съвѣтъ на кантонитѣ и градскиятъ съвѣтъ. Какъ се избиратъ тия политически учрѣждения тамъ? Както е изложено много подробно въ доклада на г. министра, ще видите, че въ кантонитѣ има различни пропорционални избирателни системи; едни иматъ една система, други — друга. Въ кратко: за избиране голѣмнитѣ съвѣти, на кантоналнитѣ управления, както и за избирането на общинскитѣ съвѣти, въ тѣхъ е въведена на различни мѣста различна пропорционална система. Съвѣтътъ на държавитѣ или на кантонитѣ, както го нарича г. министърътъ, се състои отъ 44 души, избрани отъ всѣки единъ кантонъ по двама, независимо отъ голѣмината му — и най-малкия кантонъ, пакъ двама души, и то или отъ законодателното тѣло на кантона или отъ гражданитѣ. Националниятъ съвѣтъ се избира не по системата на пропорционалното прѣдставителство, а по мажоритарната система. А кому принадлежи изпълнителната властъ въ Швейцарската федерация? Безспорно, на централната федеративна властъ. Право каза г. министърътъ, че тамъ нѣматъ парламентаренъ режимъ, нѣматъ титуляръ на изпълнителната властъ, която въ отношенията си съ законодателната властъ да бѣде регулирана по тия отношения, които се наричатъ парламентарни. Тамъ изпълнителната властъ принадлежи на Федералния съвѣтъ, колегия отъ 7 души, избрани отъ двѣтъ законодателни тѣла — единствената държава, кждѣто титулярътъ на изпълнителната властъ е колегия, а не единица, и избира на право отъ законодателната властъ.

Х. Поповъ: Г. Мушановъ! Позволете ми да Ви прѣкажа. Всички автори, които говорятъ за парламентаренъ режимъ, говорятъ, че именно въ Швейцария е класически парламентаренъ дуалистически режимъ, а Вие отричате това — на какво основание?

Н. Мушановъ: Г. г. народни прѣдставители! Бѣлжката на г. Поповъ е погрѣшна. Режимътъ може да бѣде най-демократиченъ, още повече тамъ, кждѣто съществува и система на референдумъ — това никой не може да оспори — но режимътъ въ Швейцария не е парламентаренъ.

Х. Поповъ: Парламентаренъ дуалистически. Професори, които се занимаватъ съ този въпросъ, казватъ това.

Н. Мушановъ: Режимътъ не може да бѣде парламентаренъ, защото седемтъ души, Федералниятъ съвѣтъ, изпълнителната властъ, сж комисари, избрани направо отъ законодателнитѣ тѣла, а министритѣ, при парламентарния режимъ, се назначаватъ отъ царя, изходящи отъ парламента и имѣющи доврѣието му.

Х. Поповъ: Ще Ви отговоря.

Н. Мушановъ: Вие можете да отговорите, но ще видите, че грѣшите. — Въ Швейцария истински парламентаренъ режимъ нѣма. Отъ изложеното се вижда, че законодателната и изпълнителната властъ се упражняватъ отъ двѣ колегиялни учрѣждения, отъ които, нито едното, нито другото се избира по пропорционалната система. Това е дѣйствителността въ Швейцария. А че кантоналнитѣ съвѣти се избиратъ по пропорционалната система, това не е важно. Кантонътъ е една държавица за себе си; държавица, която нѣма функциитѣ, каквито България има като държава на балканитѣ, или не като държава на балканитѣ, а като една по-голѣма държава, съ по-голѣмо пространство, съ по-разнообразни нужди и служби, а, слѣдователно, по-трудно и сложно управление вътрѣшно и спрѣмо другитѣ народи, които я окръжаватъ. Кантонътъ не е държавата, а държавата е федерацията, която се прѣдставлява отъ едно централно управление отъ ония политически органи, за които ви споменахъ. А за съставянето на федеративния парламентъ нѣма още пропорционална система. Защо, вие ще се запитате, тази именно класическа демократическа държава, кждѣто свободитѣ сж най-добрѣ гарантирани, защо тя не е успѣла още да въведе тая система въ националния си съвѣтъ? Защото, г. г. народни прѣдставители, гражданитѣ на тази най-демократична държавица, живѣятъ съ традициитѣ на единъ лояленъ консерватизъмъ, да го наречемъ, чистъ, не консерватизъмътъ на нашитѣ държави, назаднячавостъ, чернотия и типчоне на законитѣ, и по единъ еволюционенъ исторически пътъ сж сдобили навика да цѣнятъ и пазятъ свободата тѣй, както зѣницата на окоето си. Не сж дошли до пропорционалната система, защото — аргументътъ на г. Людсканова е много правъ — радикалитѣ, които държатъ властта, иматъ 117 души болшинство, държатъ съ страната, държатъ съ народа, който въ послѣдния си даже референдумъ, макаръ съ 45.000 гласа, както казва г. Людскановъ, все таки се е произнесълъ противъ пропорционалната система въ националния съвѣтъ. Значи, тамъ народътъ иска така. Но, г. г. народни прѣдставители, когато говоримъ за Швейцария, да не забравяме, че тамъ съществува най-демократичниятъ режимъ, най-демократичното срдѣство, чрѣзъ което народната воля може да се прояви — това е референдумътъ; тамъ има референдумъ, народътъ самъ има инициативата да прѣдлага закони или да утвърждава такива, слѣдователно, народътъ самичкъ разрѣшава най-важнитѣ си въпроси. Г. Курти пише, какво отъ 22 референдума, станали досега въ Швейцария, 11 сж отхвърлени отъ народа, което доказва, че при прѣдставителното управление, каквото имаме и ние, даже въ самата Швейцария, при все че законодателството се смѣта, че прѣдставлява интереситѣ и мнѣнието на народа, често пѣти самичкиятъ народъ отхвърля рѣшението на Народното си събрание. Такава е тамъ системата.

Да заключа. Въ Швейцария, може-би, по настояването на радикалната партия, която държи властта, за националния съвѣтъ, пропорционалната система не може още да се въведе. Има партия, която гарантира режима си, прѣди да иска да прави опитъ съ системата, а тази партия дѣйствува съгласно желанието на народа си. Но Швейцария никога не може да се сравни съ България — тя си живѣе при особени условия, икономически, политически, обще-

ствени и исторически. Тамъ кантонътъ не е държавата; държавата е централната власт, онова, което е националното федеративно управление. Но тамъ пропорционалната система още не е въведена.

Тъзи въпроси, г. г. народни прѣдставители, трѣбвало да зачекна, имѣючи връзка съ заключителната частъ на моята рѣчь относително България. Да се забѣлѣжи — щѣхъ да пропусна за съвѣта на кантонитѣ се избиратъ 44 души по слѣдующитѣ начини — разни системи се прилагатъ. Въ 10 кантона се избиратъ непосредствено отъ населението двама души, които участвуватъ отъ всѣки кантонъ; въ 8 кантона се избиратъ отъ съвѣтитѣ на кантонитѣ, значи отъ самитѣ учрѣждения, отъ самата законодателна властъ на кантонитѣ; а 4 души по-скоро се назначаватъ, отколкото се избиратъ. Такавъ е съставътъ на съвѣта на държавитѣ, на кантонитѣ, който се състои отъ 44 души.

Г. г. народни прѣдставители! Като ще завърша съ тази историческа частъ за правото на гласоподаването и избирателнитѣ системи било за общински или политически институции, азъ ще се ползувамъ — оттамъ само можахъ да намѣря — отъ самия докладъ на г. Людскановъ, за системата въ съседната намъ страна, Сърбия. Тя може-би, да ни даде най-цѣлни доказателства относително ония въпроси, които засѣгаме сега. Въ Сърбия, г-да, има пропорционално прѣдставителство. Но то не е сжщо такова, каквото ние виждаме у насъ. Прѣди всичко, правото на гражданина въ Сърбия да участвува въ изборитѣ, не е както у насъ. Въ Сърбия (Чете) „Всѣки избирател, който плаща 15 л. данѣкъ, има избирателно право, гласоподава въ своята община“. Значи, има единъ данѣченъ материаленъ цензъ. (Продължава да чете) „Избирателни колегии сж: а) всичкитѣ административни окрѣзи, на брой 24 и б) слѣдующитѣ градове“ — изброяватъ се. „Отъ тия градове Бѣлградъ избира 4 депутата, Нишъ и Крагуевацъ по два, а останалитѣ градове по единъ. Градоветѣ и окрѣзитѣ, както казахъ, образуватъ избирателнитѣ колегии. Тѣ избиратъ отдѣлно“ — да се забѣлѣжи — „първитѣ само общи, т. е. обикновени депутати, а вторитѣ — освѣнъ общи, т. е. обикновени, още и тѣ наречанитѣ квалифицирани депутати, т. е. такива, които обязательно трѣбва да иматъ висше образование. Поради това, въ края на кандидатнитѣ листи личатъ имената поне на двоица квалифицирани кандидати.“ Тамъ има, слѣдователно, окрѣзи, които избиратъ народни прѣдставители само отъ града и другитѣ окрѣжии. Значи, раздѣлението е направено отъ хората, които сж правила закона, по извѣстни политически цѣли, които тѣ сж гонили — навѣрно ги е било страхъ отъ надмощието на селския елементъ, да може нѣкога да дойде да поеме управлението. Тѣ сж подраздѣлили градскитѣ колегии, както, ако не се лъжа, съ сжщата цѣль се направи съ законопроектъ въ Каравелово врѣме, отдѣлнитѣ градове да бждатъ градски околии, да се отдѣлятъ земледѣлцитѣ да гласоподаватъ отдѣлно и гражданитѣ да гласоподаватъ отдѣлно. Но това е и за пропорционалната система въ Сърбия. (Продължава да чете) „Отъ друга пѣкъ страна да не би селскитѣ избиратели отъ окрѣга да избераатъ само земледѣлци и да прѣвъзможне селскитѣ елементъ и се образува една чиста селска скупщина, сж измислили института на квалифициранитѣ депутати“, говори самиятъ докладъ. По-нататѣкъ, за да се види, колко несправедливостъ има въ тая система, г. Людскановъ е направилъ добръ, като е цитиралъ мнѣнието на единъ сърбинъ, който по този въпросъ говори така: (Чете) „Единъ добръ освѣдоменъ авторъ“ — казва г. Людскановъ — „изчислява, че ако въ законодателнитѣ избори отъ 18 и 25 май 1908 г., отъ които е излѣзла настоящата скупщина, да бѣше приспособенъ единъ количникъ“ — защото има различни количници, дѣ-

лители — „за разпрѣдѣляне мандатитѣ и за двата вида народни прѣдставители, а не два количника, както направиха съгласно установената практика, съставътъ на скупщината би билъ слѣдующиятъ: радикалитѣ (старитѣ, които сж сега на власт) трѣбвало да получатъ 73 мандата, а не 84, колкото сега иматъ; самосталцитѣ (младитѣ радикали) 51, вмѣсто 48“. „А общиятъ резултатъ отъ това щѣло било да бжде, че управляющитѣ радикали щѣха да бждатъ въ меншество съ своитѣ 73 депутата“ срѣщу 87 мандата на оппозицията. Отъ тѣзи свѣдѣния, които четохъ въ самия докладъ, се установява, че тамъ, първо, имаме избиратели, които иматъ извѣстенъ цензъ, второ, имаме такива прѣдохранителни мѣрки, взети отъ законодателната властъ, че гласоветѣ се раздѣлятъ: градоветѣ гласуватъ на една страна, а земледѣлцитѣ на друга, значи, за единитѣ има единъ дѣлитель, а за другитѣ другъ; административнитѣ колегии сж разпрѣдѣлени така несправедливо, щото системата съ резултатитѣ си да фаворизира една партия, а да бжде несправедлива срѣмо другитѣ, които сж меншество. Въ самата Сърбия се потвърждава, слѣдователно, моята мисль, която три пѣти вече повтарямъ прѣдъ васъ, че пропорционалната система се прилага несправедливо и че съ нея се гонятъ политически цѣли. Правото да бждешъ избирателъ не е еднакво за всички; сирконскрипциитѣ сж съставени произволно, при такива специални уговорки въ самия законъ, които визиратъ, които цѣлятъ защитата на единъ режимъ или на интереситѣ на една партия срѣмо меншеството, което би поело издѣлѣжъ властѣта и би дало съвършено други насоки на управлението на държавата.

Тѣй, г. г. народни прѣдставители, се слага въпросътъ за пропорционална система, историята на която разправихъ прѣдъ васъ накратко въ четири държави, за които самъ г. министъръ Людскановъ ни говори.

Сега, слѣдъ опыта и урока, които чуждитѣ държави ни даватъ, трѣбва да помислимъ малко за нашето положение. Най-напрѣдъ да се запитаеме, кои причини заставятъ българскитѣ политикани — изобщо ще говоря, не само сегашното правителство — кои причини ни заставятъ днесъ да унищожимъ старата мажоритарна система? Голѣма политическа несправедливостъ ли съдържа тя, разорителни послѣдствия носи за нашата държава, че ние се намираме въ голѣма опасностъ, прѣдъ която всички трѣбва да се прѣклонимъ и да рѣшимъ всички съ единъ гласъ: смъртъ. Кои сж тѣзи причини, г. г. народни прѣдставители? Г. Людскановъ, въ доклада, който ни прѣдставя, се показва голѣмъ противникъ на мажоритарната система. Азъ не зная и не съмъ чувалъ никога по-голѣмъ противникъ на мажоритарната система, отколкото се явява г. Людскановъ въ неговия докладъ. Но, г. г. народни прѣдставители, азъ смѣтамъ, че г. Людскановъ е подъ едно голѣмо заблуждение. Той е смѣсилъ двѣ работи, които никога не трѣбва да се смѣсватъ. Той е взелъ всичкитѣ пороци на нашия политически животъ и на нашитѣ партийни нрави и ги е отдалъ като злини на самата мажоритарна система. А това трѣбва да се отдѣли. И азъ ще имамъ случай сега прѣдъ васъ надълго по всичкитѣ мотиви, които сж изложени въ доклада да ви установя, че г. Людскановъ е много сгрѣшилъ, като ни говори тѣй.

Въ доклада, който се изпраща при насъ, се казва, че старата мажоритарна система има единъ голѣмъ порокъ, че тя е много несправедлива, защото никога не е дала възможностъ на болшинството отъ народа да управлява държавата, че винаги народното прѣдставителство е било прѣдставителъ на меншеството отъ народа, макаръ че при мажоритарната система сж ставали изборитѣ. Това, г. г. народни прѣдставители, е единъ фактъ положителенъ, вѣренъ, никой срѣщу него не може да спори. Че ние, народното прѣдста-

вителиство, тукъ сме винаги меншество отъ изразенитѣ гласове на българския народъ, то е вѣрно.

И. Поповъ: И сега сме сѣщото.

Н. Мушановъ: Да, и сега сме сѣщото. — Сега има едно Народно събрание, което се е приближило повече къмъ половината отъ гласовѣтъ, които сѣ подадени отъ народа, има други Народни събрания, които сѣ се отдалечавали, но ние много пѣти, почти винаги, сме законодателствували отъ името на българския народъ, когато той въ повечето отъ половината си — да не кажа въ три четвърти — никога не е бивалъ тукъ. Това е силенъ аргументъ на всички пропорционалисти срѣщу мажоритарната система. Но, г. г. народни прѣдставители, този фактъ самъ по себе си още нищо не казва, защото, увѣрявамъ ви, че и при пропорционалната система има възможностъ, вие да бъдете меншество срѣмъ избирателитѣ на българския народъ, понеже има много други причини, които влияятъ; не е само мажоритарната система. Раздробени ли сѣ партиитѣ, гласовѣтъ се губятъ. Азъ съжалявамъ много, че не взехъ думата по-късно. Ако бѣхъ останалъ да говоря утрѣ, дѣхъ да искамъ резултатитѣ отъ сегашнитѣ окръжни избори, за да видите каква поука тѣ ни даватъ, защото имаме хора пропаднали при 600 гласа изборенъ дѣлителъ, а други при дѣлителъ 300 гласа сѣ спечелили. Прѣдставете си, че имаме 60% гласоподаватели при пропорционалната изборна система, 60% е една голѣма цифра при статистикитѣ, които азъ зная. Туй, което трѣбва да сформирава болшинство отъ 7 партии, трѣбва най-малко да прѣдставлява двѣ трети или три четвърти, защото, както щете, но при тази партийна раздробеностъ, която ще имаме отъ седемъ партии, ако сѣдбата на нашитѣ бѣдѣщи правителства ще бѣде да се състоятъ отъ три партии, тѣ ще взематъ двѣ трети, значи 40% отъ гласовѣтъ — защото и при пропорционалната избирателна система ще имаме меншество; то не се убива съ мажоритарната система — но и пропорционалната система не го убива; напротивъ, най-важниятъ аргументъ е, че то ще бѣде по-добъръ поставено. Та, правителството, ще има 40% въ Народното събрание, и тѣзи 40% ще рѣшаватъ, защото пакъ болшинството рѣшава. Пропорционалиститѣ често ще кажатъ, и съ право, че разискването на едно мнѣние е въпросъ на всички — всички могатъ да се изкажатъ — а изпълнението или рѣшението му е въпросъ само на болшинството. Това е вѣрно: колегия за разискванията, единство въ изпълнителната властъ. Но, правителството и съ 40% да се прѣдстави, пакъ нѣма да бѣде болшинство. Прѣдставете си, че 50—60% отъ народа нѣма да гласоподава. Колкото народътъ е повече незрѣлъ, по-малко политически възпитанъ, колкото по-малко знае обязаноститѣ си, толкова по-малко ще гласоподава. Пропорционалната система за чудо, даже слѣдъ въвеждането си, въ нѣкои държави е дала по-малкъ процентъ гласоподаватели, отколкото е дала мажоритарната система. Тѣй напр., въ Швейцария и Белгия. Въ Женева, въ 1880 г. е имало 72% гласоподаватели, въ 1886 г. — 77%, въ 1891 г. се въвежда пропорционалната избирателна система. Въ 1892 г. сѣ гласоподавали 71%, въ 1895 г. — 67%, а въ 1898 г. — 65%. И въ другъ единъ кантонъ става сѣщото. Въ 1887 г. гласоподаватъ 89% по мажоритарната система. Въ 1895 г. се въвежда пропорционалната система; въ 1896 г. гласоподаватъ 84%, а въ 1900 г. — 83%. Значи, причинитѣ, които заставятъ народа да отива да гласоподава въ по-голѣмо количество, не сѣ въ системата само, а въ други причини отъ друго естество. Но, г. г. народни прѣдставители, всички трѣбва да признаемъ тоя недостатъкъ на системата. А че мажоритарната система има несправедливостъ, доколкото тя не чрѣвъ болшинството, а чрѣвъ меншеството на народа управлява, то е фактъ без-

спорентъ, и никой нищо не може да каже противъ туй. Но не е този единствениятъ аргументъ, който трѣбва да унищожи една система, особено у насъ. Ако ли, г. г. народни прѣдставители, едно правителство дири най-свършената система, за да нареди една държава въ нейното управление, която система да е въ състояние да гарантира най-правилното проявление волята на избирателя, ние и днесъ знаемъ таквазъ; то е референдумътъ: нѣма управление по-свършено отъ прѣкото управление, кѣдѣто народътъ може самъ да управлява държавата си, както е въ Швейцария. Но, чини ми се, че ние въ България имаме много малко партизани на референдума, не защото не го смѣтаме като една най-справедлива мѣрка за въ бѣдѣще въ управлението на демократическитѣ държави, а по съображения политически, по съображения, които вадимъ отъ дѣйствителенъ нашъ животъ, отъ политическото възпитание, което той има, отъ невъзможността да бѣде днесъ избирателтъ въ законодателъ. По тѣзи съображения, мѣстни, специални за нашия народъ, ние прѣцѣняваме и казваме, че такава реформа не може да се въведе у насъ. Значи, за политика не важи само това, че известна система е много хубава или най-справедлива. Да възприемемъ днесъ, г. г. народни прѣдставители, всички принципи на справедливостъ въ областта на социалната политика, въ областта на общинското самоуправление, въобще да възприемемъ всичко, каквото казва политическата наука и да разрѣшимъ всички социални въпроси, както най-голѣмата справедливостъ изисква, това мнозина отъ насъ искатъ. Казахъ, що иска г. Тончевъ. Азъ искамъ да направимъ всичко възможно за подобрене хала на бѣднитѣ, да разпрѣдѣлимъ най-справедливо данѣцитѣ и да въведемъ най-хубавото управление. Може да го искате и вие, и трети, но това нѣщо не можемъ да въведемъ въ дѣйствителния животъ на България, защото смѣтамъ, че имаме много условия неузрѣли, имаме много условия, които сѣ прѣчка за осъществяването на нашитѣ най-благии намѣрения. А че мажоритарната система имала кусури, вѣрно е, но тѣй ще бѣде и съ всички системи, г. г. народни прѣдставители. Нѣма режимъ, който да живѣе и да не умира. Смѣта се вече, че и боговетѣ умиратъ, та никой нѣма да каже, че сегашната мажоритарна система ще живѣе вѣчно. Наша длъжностъ е само да видимъ, защо трѣбва да се унищожи, и създаваме ли, вмѣсто нея, нѣщо по-добро.

Сега да ви кажа набързо нѣколко извлѣчения изъ доклада на г. министра Людскановъ, за да подкрѣпя своята мисль, въ какво голѣмо заблуждение е изпадналъ той, когато е уморилъ нещастната мажоритарна система съ аргументни черпани не отъ нейнитѣ злини, а само отъ злинитѣ на нашия политически животъ и отъ лопитѣ прави на българскитѣ политикани. Г. Людскановъ казва така: (Чете) „А подобна една система“ — думата е за мажоритарната система — „прави отъ изборитѣ една отчаяна борба, тѣй като изборътъ дава всичко или нищо; че може да тури изхода на цѣлия изборъ въ зависимость отъ единъ само избирателъ; че отказвайки на меншествата прѣдставителиство, тя ги наказва съ избирателна неспособностъ, като имъ отнима даже правото на контролъ; че по тоя начинъ тя може да образува тиранически мнозинства и меншества, колкото слаби, толкова и буйни въ избирателнитѣ околии“ и т. н. Г. г. народни прѣдставители! Ако има нѣщо общо, което трѣбва да кажа въ началото на тоя въпросъ, чисто български, азъ мога да ви кажа, че всичко отъ което се оплакваме и което считаме като недостатъкъ на мажоритарната система, е извънъ нея, извънъ самата система. Ние, всички български политикани, като че желаемъ да намѣримъ утѣха за себе си, когато хвърляме зли-

нитъ, които сме нанесли на нашата политика, върху неодолювания предметъ, формалния законъ, хартията, която урежда нашето положение.

Н. Апостоловъ: И оправдано.

Н. Мушановъ: Че нема това болшинство не би докарало справедливо прѣдставителство?

Х. Поповъ: Никогаши.

Н. Мушановъ: Моля, моля. — Г. г. народни прѣдставители! Виха го докарали.

Х. Поповъ: Вие не бѣхте избранъ, а само шѣфътъ ви. Какво приказвате?

Прѣдседателъ: Моля, г. Поповъ. Вие ще имате думата. Оставете г. Мушанова да говори.

Х. Поповъ: Той не се смущава отъ туй.

Н. Мушановъ: Но, г. Поповъ, това не е, защото мажоритарната система не е добра. Азъ не говоря за принципа. Най-напрѣдъ ви казахъ, че въ принципа има несправедливостъ. У насъ най-голѣмата несправедливостъ е въ приложението. Държави като Англия и Франция, по силата на тая мажоритарна система, досега сж прѣкарвали всички перипетии на политическия си животъ, и тамъ вие нѣма да чуete тѣзи гласове, които ще чуete отъ мене като опозиционеръ, или отъ г. Теодорова, или отъ г. Людсканова, или отъ Васъ. Колко пѣти ще чуete, че тая система не е дала възможностъ на либералитѣ въ Англия да се избератъ, когато консерваторитѣ сж на властъ? Колко пѣти либералитѣ сж пропадали въ Англия?

Х. Поповъ: Защо вземате Англия, а не България?

Н. Мушановъ: Азъ вземамъ въпроса за политическия прави, прѣди въпроса за системата. — Нема Франция не дава прѣдставителство на меншествата си, ако не напълно справедливо, поне да могатъ всички да се прѣдставятъ, отъ 400 души, съ 120 или 150 души? Дава. Защо? Защото причинитѣ, г. г. народни прѣдставители, се криятъ дълбоко, въ ония политически прави, въ историята на политическия имъ партии, въ силата на политическия групировки, въ всичко онуй, което е животъ въ държавата, въ възможността и състоянието, всички да гарантиратъ и да отстояватъ на убѣжденията си, а не че самата система не допуска това. Казватъ: „Защо вие, демократитѣ, слѣдъ като паднахте отъ властъ, отъ 190 души депутати, дойдохте само съ двама?“, и отговарятъ: защото мажоритарната система е много лоша. Но увѣрявамъ ви, че не тя е причината да не дойдатъ демократитѣ съ повече прѣдставители, слѣдъ като паднаха отъ властъ.

А. Бурвъ: Никой не Ви казва, че тази е причината, . . .

Н. Мушановъ: Моля, моля. Напротивъ, четете мотивитѣ на доклада.

А. Бурвъ: . . . но че позволява подобни работи. Тамъ е работата.

Н. Мушановъ: Азъ Ви увѣрявамъ, г. Бурвъ, че Търновскиятъ окръгъ, който даде толкова опозиция въ великото Народно събрание извънъ пропорционалната система, сега даде 40% по-малко.

А. Бурвъ: Причинитѣ сж други.

Н. Мушановъ: Азъ тъкмо за това говоря. Не е само системата причината, та да се спасили като кажели: хайде да напишемъ нова система, а старата да хвърлимъ на бошука.

В. Георгиевъ: (Възразява нѣщо)

Н. Мушановъ: Моля ви се, г-да. Азъ съмъ благодаренъ на болшинството, че досега не ме прѣкъсва. Желая по този въпросъ да се изкажемъ всички, защото е важенъ, а всички можемъ да грѣшимъ. Всичко, което е произволъ, което ние сме вършили като политикани въ нашата страна, което въ даденъ моментъ насилнически опрѣдѣляше волята на избирателитѣ да не поддържатъ противъ тѣхното желание; всичко, което политиканитѣ беззаконно практикуваха да заставятъ избирателитѣ да не бѣде воленъ и свободенъ да избере мене или друго, но бѣше подъ натиска на властта, всичко това, казвамъ, ние отдаваме сѣ на мажоритарната система. Това е несправедливо. Ако недостатъцитѣ сж въ самата система, трѣбва да приемемъ, че при мажоритарна система въ разни страни резултатитѣ ще да бѣдатъ сѣ еднакви, че въ една Англия, както въ България, може да се прѣдстави случай, камарата да бѣде обезглавена отъ всички партийни водители, и само болшинството да стои като плодъ на мажоритарната система. Но вие виждате обратното въ всички държави. Въ Германия сега наскоро станаха изборитѣ, и при такава система, много по-несправедливо уредена, виждате колко разнообразни партии се явиха и какъ социалъ-демократитѣ съ 110 души депутати дойдоха въ камарата.

В. Георгиевъ: Друго е германскиятъ парламентъ, друго е българското Народно събрание.

Н. Мушановъ: Значи, извънъ влиянието, което системата сама по себе си може да окаже, има, г-да, и други дълбоки причини за тѣзи резултати.

Н. Апостоловъ: Съзнанието на избирателитѣ.

Н. Мушановъ: Това искамъ да поддържамъ азъ прѣдъ васъ. — Има, казвамъ, съвършено други причини. А тѣзи причини сж въ нравитѣ ни, въ онова, което българската политика може да ни даде за врѣмето, доколкото тя се олицетворява въ партияитѣ, въ политическото възпитание на народа, въ политическия ни хора. Колкото принципътъ на мажоритарната система да е несправедливъ, ако системата въ миналото бѣше дала резултати, каквито тя може да даде съ своя несправедливъ принципъ, както дава въ другитѣ държави на законностъ и политическа поредъчностъ, ние щѣхме да бѣдемъ държава, г. г. народни прѣдставители, въ която никога нѣмаше да се повдига въпросъ за пропорционално прѣдставителство, защото пропорционалното прѣдставителство у насъ се повдига по силата на този фактъ, който огорчи всички политикани: когато си на властъ, величае те всѣки, всѣки те дири да те въздига, а когато паднешъ, на сутринта не знаешъ онази дълбока бездна, въ която ще те хвърли народътъ. Едно почално явление, наистина, но това си е. Вие казвате, демократитѣ, отъ 190 души останахте двама? Азъ мога да се обърна къмъ другитѣ партии и да имъ кажа сжщо, че и тѣхъ очаква такава участъ. Това, що ми е тежало, не бихъ желалъ никому да тежи. Всичко туй, именно, породу и мене желанието, да внеса законопроектъ за пропорцията въ двата окръга, за да дадемъ възможностъ на българския парламентъ да се прѣдставляватъ всички или по-виднитѣ хора отъ българскитѣ партии. Азъ, г-да, не желаехъ прокарването на пропорционалната система навредъ, но съ прокарването ѝ въ казанитѣ два окръга азъ гонѣхъ,

ясни резултати, които за мене бѣха положителни и опитътъ оправда надеждитъ ми. Това опозицията призна, тази реформа достигна своята цѣль. Г. Людскановъ, когато говорѣше, каза, че безъ нея никой отъ насъ, опозиционеритъ, нѣмаше да бѣде тукъ. И, наистина, при гласуването на такива важни законопроекти — за пропорционалната система, за административното правосъдие и за военната реорганизация — вие щѣхте да имате болшинството на двѣтѣ партии, безъ да имате думата на петтѣ-шесттѣ опозиционни, които сега сж тукъ. Безспорно, това би било скандално.

По-нататъкъ, въ доклада си г. Людскановъ, казва: „Тѣй като образуването на това релативно болшинство, което дава всичко въ управлението, е случайно, то и промѣнитъ сж случайни. Обществено мнѣние се явява, че прави такива противестествени скокове, каквито само мажоритарната система може да даде. И макаръ голѣмата частъ отъ избирателитъ и да е по своето си естество най-консервативниятъ и умѣренъ елементъ въ обществото, благодарение на мажоритарната избирателна система, ние виждаме да ставатъ въ него най-необяснимитъ колѣбания, фатални, поради тази си неустойчивостъ и отсъствие на послѣдователностъ, за самото парламентарно управление.“ Значи, мажоритарната система е била като сръдство за тая неустойчивостъ у народа, за да го видите, че еднѣжъ се хвърлил на една страна, другъ пътъ на друга страна. Г. г. народни прѣдставители! Г. Людскановъ вѣрно констатира факта, но недобрѣ е изнамѣрилъ причината, като твърди, че тя е въ мажоритарната система. Не, тя е въ правитѣ, тя е въ онова, което сме ние като народъ. Политически партии, които днесъ сж въ състояние да се развиватъ съ стихийностъ, да застрашатъ основитъ на българската държава, какъвто бѣше случаятъ съ развитието на земеделското движение, утрѣ сж мъртвило. Партия, която застрашаваше великото Народно събрание съ грамадно мнозинство, остана въ обикновеното Народно събрание съ четирма прѣдставители опозиция. Може ли дълбокиятъ причини, които движатъ маситъ на една и друга страна да се отдаватъ като слѣдствие на една мажоритарна система? Не, г. г. народни прѣдставители, голѣма грѣшка би било това. Колкото народитъ сж по-прости и по-невъзпитани политически, толкова тѣ напѣтватъ своята дѣятелностъ по тѣхния инстинктъ, често пътъ по своята глупостъ. При туй положение много по-скоро ще видите въ България стихийно увлѣчение на една страна, много по-скоро ще видите народа повлѣченъ отъ демагози, които сж въ състояние да го повлѣчатъ съ дразнене на низкитъ инстинкти, отколкото да го видите повлѣченъ подиръ ония, които би искали сериозно да му говорятъ за държавни работи. Причината е вътрѣшната, моралната сила на българския народъ, душата му, онази степенъ на развитие, която той е достигналъ въ сегашно врѣме, и онѣзи страсти и злоби, които живѣятъ въ неговата сръда, за да го привлекатъ днесъ на една, утрѣ на друга страна. Мажоритарната система има несправедливъ принципъ, че болшинството ще побѣди. Но това е единственото. Не тя създава тѣзи силни движения, защото ние знаемъ държави при мажоритарна система, които доказаха такава устойчивостъ, че просто да се чуди човѣкъ. Послѣднитъ избори въ Англия измѣниха съ единъ-два гласа отношението на партиитъ помежду имъ. Какъ мажоритарната система въ тази класическа страна не можа да създаде такива увлѣчения и страсти, каквито създава у насъ. И тамъ е сжщата тая система. Въ Франция послѣднитъ избори не измѣниха отношението на партиитъ помежду имъ до такава степенъ, какъто ние констатираме всѣки день у насъ. Ние сме типъ на Романия. Тя е, може-би, половина въ политическиятъ си нрави отъ насъ; и тамъ

днесъ, когато си на властъ, всички сж съ тебъ, утрѣ паднешъ, никой не остава съ тебъ. Но това не е плодъ на мажоритарната система, а се дължи на невѣжеството, на политическата ни невъзпитаностъ, на демагогията, на шарлатанството и страститъ, на всичко онова, което е недостатѣкъ на човѣка, извънъ системата, която проклиняме всѣкидневно. (Чете) „Изтрѣгнала посрѣдствомъ всевъзможни избирателни приеми вота на народа релативно по-силната, но въ сжщностъ много слабата партия, нахояща се на властъ, се старае отъ една страна да се закрѣпи чрѣзъ законодателството, а отъ друга — да отмѣсти въ кратковрѣмното си властвувание на противнитъ ней партии, за нанесенитъ ѝ по-рано отъ послѣднитъ оскърбления, а отъ трета — да използва интензивно облагитъ на тѣй несправедливо спечеленото си надмощие въ страната, знайки, че благодарение на сжщитъ случайности и махинации, възможни при мажоритарната система, нейнитъ най-непримирими врагове могатъ да се докопатъ до властѣта и да си отмѣстятъ“. Г. г. народни прѣдставители! По-лоша атестация за поведението на нашитъ правителства и на нашитъ партии една спрѣмо друга никога не е правена, както се прави въ този докладъ.

С. Савоевъ: Това е истината.

Н. Мушановъ: Азъ смѣтамъ, г. Савоевъ, че не е истина, както се пише въ доклада. Азъ не приемамъ, че вашиятъ единичкъ мотивъ да стоите днесъ тукъ е да отмѣстите на вашитъ политически противници. Азъ не вѣрвамъ, че мажоритарната система прави васъ, болшинството или правителството, откакъ сте поели властѣта, да мислите какъ да отмѣстите на менъ, на г. Радославова, на г. Тончева или на други, или че вашитъ приятели народни прѣдставители отъ болшинството мислятъ само да мѣстятъ и да врѣдятъ интереситъ на хората. Не. Имало е, може-би, у насъ такава врѣме, но това, именно, доказва, че не системата е причината, а че сме имали увлѣчение въ страстни борби. България прѣкара този периодъ на страстни борби, когато всѣки политически противникъ се смѣташе за неприятель и главно морално задължение на единъ властующъ партизанитъ бѣше да отмѣсти на неприятеля. Но, г. г. народни прѣдставители, не трѣбва да бждемъ заслѣпени прѣдъ фактитъ, не трѣбва да отказваме прогреса, който реализирахме. Кой отъ васъ смѣта, че днесъ, колкото и лоши да сж нашитъ партии, че подраздѣлението имъ е само за това, за да си отмѣстятъ една на друга; че днесъ г. Людскановъ, за удоволствението на неговата партизанска съвѣсть, ще отиде да унищожи противника си Мушановъ? Азъ, г-да, не приемамъ това и не може да го приеме този, който мисли сериозно. Защо да отиваме да събираме редъ аргументи отъ разни страни, само съ цѣль за да докажемъ, че една система е лоша и да отдадемъ на тая система резултатитъ, за които се говори? Не, г. г. народни прѣдставители. Мажоритарната система си има недостатѣцитъ, но тия недостатѣци сж механически неточности въ прѣдставителството; тѣзи, за които говоримъ, сж човѣшкитъ недостатѣци, а системата не е изпорчила душата на човѣка или възпитанието на човѣка, за да го направи негоденъ гражданинъ. Мислите ли, че пропорционалната система ще прѣобрази избирателитъ отъ Дръновската околия, дѣто азъ работя съ хората си. Тя ще подобри, както казахъ, начинътъ на прѣдставителството, но не ще подобри, или по-добрѣ, тя бавно, може-би, да подобри — доколкото учрѣжденията могатъ да влияятъ на нравитъ въ сръдата на единъ народъ — резултатитъ, които иматъ като причина избирателя, като човѣкъ съ съвѣсть и воля, да подобри всички недостатѣци, каквито имаме сега. Азъ мисля — за себе си разбирамъ — никога не би трѣбвало въ официалния докладъ, който прави г. Людскановъ, да се

пише това. Но нека му отдадемъ право, понеже като голѣмъ защитникъ на пропорционалната система, за да можеше да я изправи така чиста, съ всички добродѣтели, които ѝ дава, трѣбваше да намѣри всички аргументи — тѣзи не сѫ истински — за да може да унищожи противната система, на която всички хвърляме камъкъ и всички искаме да я убиемъ. (Чете) „Отъ тукъ и цѣль вандализъмъ и въ законодателството, и въ управлението. Всичко се прави съ цѣль да се измѣни извършеното отъ прѣдшествениците и да се нагоди за закрѣпване и обогатяване на властующитѣ“. Г-да! Азъ самъ поддържамъ, че туй вие не правите сега. Азъ поддържамъ, че тая система, която ви е довела тукъ, не ви кара да се обогатявате отъ властѣта.

С. Савовъ: Обърнете се малко надирѣ.

Н. Мушановъ: Ако се обърна надирѣ, г. Савовъ, ще Ви кажа, че не именно системата бѣше причината, защото при васъ е дала този резултатъ, а тогавъ е дала другъ резултатъ. Какъ вандализъмъ? Че у насъ има голѣма партизанщина — това е безспорно, г. г. народни прѣдставители. И азъ, когато дойде дума да говоря за партиитѣ, какво е нашето положение, какви резултати имаме отъ партизанскитѣ борби въ България, ще ви кажа какдѣ е злото, но никога не мога да смѣтамъ, че за вандализма, който би вървялъ въ срѣдата на Народното събрание, причината е мажоритарната система. Видѣхте ли вандализъмъ въ една Франция, въ една Англия, както сме виждали въ миналото у насъ? Не го виждате. Ние отдаваме всецѣлно на една книжна реформа, на една бездушна тваръ безъ никакви сили, станахме политически фетиши и дойдохме до положението, за което най-голѣмо доказателство е докладътъ на г. министра, да цѣнимъ хартиитѣ, да цѣнимъ една система, доколкото е книга, а не си даваме отчетъ за душата на човѣка и за дѣйствителността, която има съвършено другъ двигателъ, а не само законъ, който пишемъ на една книга. Ние сега убиваме една система, върху мотивитѣ за убийството на която — може-би, дано съмъ добъръ пророкъ, г-да — слѣдъ нѣколко години да искатъ да унищожимъ и пропорционалната. Пропорционалната система нѣма изедѣжъ да измѣни нашето Народно събрание, нито ще измѣни партиитѣ и политическитѣ ни хора, както всички се надѣваме, че тя ще направи това. И тогава, ако по този начинъ разсѣждаваме, ако наистина всички злини сѫ въ системата, и ако въ продължение на 2—3 години констатираме същитѣ злини, ще кажемъ, че системата е лоша, ние ще заприличаме на дѣте, което чуи всѣки денъ играчката си само отъ желание да има на другия денъ нова. Азъ смѣтамъ, че политиката на България не трѣбва да дойде до положението на играчката на дѣтето, а ще трѣбва по-сериозно да се мисли върху дълбокитѣ причини, които подобряватъ хората, повдигатъ народа, върху които трѣбва всички да се спремъ да мислимъ, за да можемъ да дадемъ гаранция за новото, което сега искаме да въведемъ.

И тѣй, г. г. народни прѣдставители, мажоритарната система, въ общностъ, не е докарала злините, които ни се рисуватъ въ доклада на г. министра. Г. министърътъ казва: „Трѣбва да се гарантира меншеството да дойде въ Народното събрание“. Никой не е противъ това, но да се гарантира меншеството да дойде въ Народното събрание, то не значи да искате съразмѣрна система общо въ законодателнитѣ избори.

И когато менъ ме обвиниха, че азъ не съмъ искалъ да я въведа общо въ България, въ качеството на министъръ на вътрѣшнитѣ работи, азъ бѣхъ правъ — въ мотивитѣ го казахъ — защото азъ гонѣхъ друга цѣль: азъ искахъ прѣдставителството

на меншествата, чрѣзъ пропорционалната система приложена въ два окръга, и това постигнахъ. Ето меншеството. (Сочи къмъ меншеството) Безспорно, г. г. народни прѣдставители, меншеството е нужно на болшинството, но меншеството е нужно на болшинството и по мажоритарната система, и тя навредъ е давала тия резултати, може-би не тѣй, както пропорционалната. Г. Людскановъ казва: „Съ приложението на пропорционалната система искамъ да гарантирамъ прѣдставителството на меншествата“. Безспорно ще го гарантира, но и мажоритарната система го гарантираше, и само да видите какъ хубаво го гарантираше. Кой накура едно правителство, когато шефотѣ на опозиционнитѣ партии агитираха, да отиде да ги бие въ Търново и Стара-Загора и да ги накара да си отидатъ? Мажоритарната ли система постановяваше да ги биятъ въ Търново? Системата ли даде право при организацията на секциитѣ, да взематъ да пратятъ едно село, което не имъ е приятно, да отиде на 30 км. да гласува въ друга секция? Не виждате ли, че всичко това е извънъ закона; че това е именно онази противозаконна дѣятелност, която трѣбва да отдадемъ на хората? Азъ ви увѣрявамъ, че ако нѣмаше тѣзи насилия на едно мѣсто и други насилия на друго мѣсто, резултатътъ за прѣдставителството на меншествата нѣмаше да бѣде такъвъ. И забѣлжете, че тѣмъко въ годинитѣ, когато ние подобрехме много хубаво мажоритарната система, когато въвеждаме тайната стаячка и плика, и когато всѣко село става секция — гаранция далечъ не достигната въ други държави, тѣмъко когато искаме да повлияемъ на правитѣ, да създадемъ постепенно гаранции за прѣдставляване на меншеството съ законни срѣдства, чрѣзъ мажоритарната система, тогава ние я кълнемъ. Сега именно, когато започна да се вижда, че и при тази система правитѣ почнаха да ставатъ по-меки и, сравнително, повече да се прѣдставляватъ меншествата, въ туй врѣме ние вдигаме камъкъ и искаме най-жостоко да я слоимъ. Ако така печално е миналото, ако всичкитѣ злини и лоши послѣдци отъ миналото сѫ плодъ на партизански нрави, а не на мажоритарната система, то и пропорционалната система съ всичкитѣ си добродѣтели е само една формула, която пишемъ. При сащитѣ тѣзи нрави, при всичката тая практика на българскитѣ политически мѣже и партии, тя не може да даде добъръ резултатъ. Ето, г. Людскановъ, ще Ви кажа единъ примѣръ. Въ Дръновската околия днесъ става изборъ само въ Дишковската община, останалъ отъ миналата недѣля, и, по свѣдѣнията, които имамъ, околийскитѣ началникъ и акцизниятъ сѫ отишли тамъ. При всичко, че изборътъ се произвежда по пропорционалната система, тѣ отиватъ въ селото, за да го опжтѣтъ да гласува за правителството.

Министъръ А. Людскановъ: Коя община?

Н. Мушановъ: Дишковската. Питамъ, г. г. народни прѣдставители, пропорционалната система, пише ли нѣкъдѣ, че може да стане при нейното съществуване такъвъ скандаленъ случай, да се мобилизира административниятъ персоналъ, който живѣе съ своитѣ партизански нрави и душа, и се изпрати на изборъ, само за да може да даде благоприятенъ резултатъ за правителството? Ако подиръ това насилие вземете 100 гласа, резултатътъ отъ избора въ първата Дръновска околия се измѣнява: единъ опозиционеръ пада и ще има единъ правителственъ повече. Да имаме законътъ за мажоритарната система душа, пѣше съ гордостъ да протестира най-много противъ насъ, партизанитѣ, които унищожихме всичко добро и законно, за да можемъ да я дискредитираме до такава степенъ, че не може да се намѣри днесъ човѣкъ въ България отъ толкозъ

партии да я защити. Хвърляме ѝ камък безъ подоръние, че пада на главитѣ ѝ. Меншеството, казва г. Людскановъ, е полезно. И азъ казвамъ, че е полезно, но то можеше да се гарантира, макаръ и по-малко, и отъ мажоритарната система, като се приложи съ всички гаранции, които дава. (Чете) „Разумътъ, казва, Шилеръ — е достоинство на меншествата. Правото — казва Ибсенъ — е винаги на страната на меншеството“. Не е истина. Ако това е вѣрно, и ако наистина масщабътъ на литератора и философа ще трѣбва да вземемъ за такъвъ и на политиканта, ние ще дойдемъ до заключението най-напрѣдъ, че г. министърътъ на вътрѣшнитѣ работи, като прѣдставителъ на болшинството, не дѣйствува съ разумъ, нито има право. Философитѣ всѣкидневно мислятъ и мечтаятъ, съ силата на своя умъ и способности, зачеватъ нови истини за по-свършенъ свѣтъ, но каква атестация ще дадемъ ние на парламентарния режимъ, ако приемемъ, че болшинството не струва нищо, а правото е само въ меншеството? Не е истина, а ако е истина, ние ще трѣбва тогава да унищожимъ самия парламентаренъ режимъ. Може единъ свѣрхъ човѣкъ, който е най-уменъ и разуменъ, да управлява една държава и едно общество най-добрѣ, но важното е, че се случватъ и много долни и много глупави, затова гаранцията е, че ще бѣдатъ най-добри ония, които се показватъ отъ болшинство, защото прѣдставлява народа си. Ако ние търсимъ такива мотиви за поддържането на нашата нова система, азъ ви увѣрявамъ, г-да, че и пропорционалната система струва колкото мажоритарната, защото и при нея ще има едно болшинство, което ще управлява, а меншеството ще бѣде пакъ на тия банки, (Сочи меншеството) и, ако тамъ е разуменъ и правото, болшинството колко пари ще струва? Извънъ парламента, извънъ политиката може да се възхищаватъ отъ такива мисли, но ако ние политиканитѣ, които поддържаме парламентаренъ режимъ и желаемъ всѣкидневно неговото засилване, искаме постоянно болшинство, защото безъ него нѣма управление, ние не можемъ да възприемемъ мислитѣ на Шилера и Ибсена, и да ги приложимъ въ нашата политическа дѣятелностъ, защото ще отречемъ самата политика. Азъ, ако съмъ убѣденъ като тѣхъ, ще си отида отъ тукъ, защото ще смѣтамъ, че изходящъ отъ болшинството, ще бѣда глупавъ и неразуменъ, като стоя да управлявамъ. Азъ това не мога да направя.

Х. Поповъ: То е една истина, че въ всѣко събрание има извѣстни личности съ по-добъръ умъ.

А. Малиновъ: Ибсенъ е много уменъ. Той е прѣдставителъ на една школа за значението на личността; той е за величието на индивидуалната личностъ. На всѣки случай, той стига до отрицание на парламентаризма.

Х. Поповъ: Не е истина.

А. Малиновъ: Това ще каже, че Вие нищо не сте чели отъ Ибсена.

Х. Поповъ: Прѣкалено казано.

Н. Мушановъ: Г. г. народни прѣдставители! Азъ поддържамъ, че разумътъ и правото може да бѣдатъ достояние на болшинството, че има умни хора отъ болшинството, ще ги има винаги, и смѣтамъ, че и сега ги има.

Х. Поповъ: (Къмъ г. Малинова) Не сте Вие, който ще ми кажете, че не съмъ чель Ибсена. Азъ Ви казвамъ, че Вие сте най-невѣжниятъ шефъ въ България.

А. Малиновъ: Азъ Ви казвамъ, че Вие сте ...

Х. Поповъ: Не искамъ диплома и наука отъ Васъ.

А. Малиновъ: Не бихъ Ви я далъ.

Х. Поповъ: Вие всички сте такива, като този (Сочи г. Мушанова), който излѣзе по-уменъ отъ Ибсена и Шилера.

Прѣдседателъ: Г. Поповъ! Моля, оставете.

Н. Мушановъ: И увѣрявамъ ви, че ако пропорционалната система може да извади само такива хора безъ разумъ, отсега да я бракуваме.

Прѣдседателъ: Г. Мушановъ! Обръщамъ Ви вниманието, че приближава да изтече врѣмето; гледайте да свършите.

Н. Мушановъ: Позволете да свърша.

Та, г. г. народни прѣдставители, отъ меншеството се има нужда. То може по-чисто да гледа на работитѣ, особено въ България, при нашитѣ нрави. Пакъ тамъ ще дойда — да си цѣнимъ Българията. Че е полезно и нужно, че ще го гарантираме съ пропорционалната система, безспорно е, но и при мажоритарната система, може-би, не въ тоя размѣръ, можеше да дойде тукъ меншеството — ако приемате, че само у него има правда и разумъ — за да влияе върху рѣшенята на самото болшинство.

Съ мотивировката на доклада свършвамъ. Азъ смѣтамъ, че неджитѣ, които се отдаватъ на мажоритарната система, не сж нейни, а на хората и тамъ е заблудението на г. Людсканова. Той е възприелъ противното, за да защити пропорционалната система, да унищожи мажоритарната. Тази сждба мажоритарната система не заслужаваше. Тя може да е давала несправедлива сила на правителствата, но въз основа на нея, държавата ни е дошла до днешното положение, за да можемъ да се гордѣмъ съ него. Съ мажоритарната система, може-би, сж направени несправедливости отъ страна на правителството къмъ народа, но азъ ви увѣрявамъ, че тя е запазила държавата ни, отколкото, може-би, ще я запази новата система, за което ние още нѣмаме никакви доказателства и можемъ много да се съмнѣваме.

Сега, г. г. народни прѣдставители, азъ смѣтамъ, че пропорционалната система е едно политическо вѣяние, което върви, минава държави, заминува, и рано или късно изборната система непременно ще трѣбва да се сложи върху принципа на съразмѣрността — и не може да бѣде друго-яче — защото тя носи въ себе си количествена справедливостъ, математическа справедливостъ. Тя има примущество, каквото Мирабо иска за Народното събрание: да бѣде огледало, въ което може да се огледа въ дѣйствителностъ общественитѣ течения, които сжществуватъ верѣдъ народа. Гамбета казваше, когато се борѣше противъ едноличната система, че е ступено огледало, въ което дѣйствителността на Франция не може да се огледа. Но ние, политиканитѣ, които ръководимъ сждбинитѣ на народа, ще трѣбва да цѣнимъ врѣмето, ще трѣбва да си дадемъ отчетъ за цѣлитѣ, които прѣслѣдваме съ въвеждането на тая система. Кой ще откаже, че принципътъ ѝ е справедливъ? И ако нѣмаше тая справедливостъ въ принципа, нѣмаше най-напрѣдъ ние демократитѣ да я въведемъ въ тая страна, за да изпълнимъ рѣшението на блока, за окръжнитѣ и градско-общинскитѣ избори. Азъ не посмѣхъ да я приложа за законодателнитѣ избори въ цѣла България прѣдъ опасността на неизвѣстни резултати и я приложихъ само въ два окръга, като искахъ да гарантирамъ меншеството. Нека заявя, че можехъ

да въведа пропорционалната система общо въ цялата страна. Г. Людскановъ казва, че не съмът ималъ тая смѣлостъ. Азъ признавамъ, че нѣмахъ тази смѣлостъ да я приложя за цяла България, защото прѣдъ неизвѣстността на резултатитѣ една смѣлостъ съ добри резултати може да е похвална, но една смѣлостъ съ лоши резултати — не зная каква сѣдба и участь би имала.

Г. г. народни прѣдставители, ние приемаме пропорционалната система и нейния принципъ. Но какво цѣлимъ да достигнемъ съ нея въ нашата страна? Г. министърътъ на вътрѣшнитѣ работи не ни казва. Азъ, обаче, зная онова, което се носи въ мѣлвата на общественото мнѣние, което се носи отъ всички насть, което всички мислимъ, че цѣльта е да се убие една злина въ нашата страна, която години вече подъ редъ влияе зловѣрно на вървежа на държавнитѣ работи. Ние цѣлимъ унищожението на личния режимъ; ние желаемъ да нѣма личенъ режимъ въ нашата държава, а нашата държава да се управлява парламентарно, тъй както изисква нашата конституция; ние желаемъ надмощие на законодателната властъ надъ изпълнителната и отношения нормални между тия двѣ власти, както го прѣдполага парламентарниятъ режимъ. Ще ли го достигнемъ? Г. г. народни прѣдставители! Азъ съмъ отъ ония, който безъ всѣкакъвъ страхъ ви казвамъ, че пропорционалната система сама по себе нѣма да ви даде силата, която вие очаквате, нѣма да ви нагласи законодателна властъ, която е въ състояние да ви нареди правиленъ парламентаренъ режимъ при сегашнитѣ нрави на нашитѣ политически партии, при нравитѣ на нашия народъ и при разбиранята на нашитѣ държавни мъже. Нашиятъ политически животъ, партийниятъ ни животъ се намира въ лошо състояние. Народътъ ни е раздѣленъ на 7—8 партии, партии несформирувани на началата, на които сж се сформирували партийтѣ въ чужбина. Не сж силни, дисциплинирани и изникнали нѣкакъ си естѣтелно отъ самитѣ условия на живота, диференцирани тъй, както сж самитѣ условия на живота, а случайни групировки, свързани съ връзки отъ амбиции, роднински връзки, а не яки морални връзки. Всички тѣзи връзки сж подквасвани и отъ дребнави интереси. Миналото, слава Богу, ни е прѣдало едно наследство отъ злоба, наследство отъ борби страстни помежду ни, за да можемъ да се подозираме и да нѣмаме възможностъ волно и съвѣстно да се разбираме помежду си. Политическата партия не е една волно образувана групировка отъ хора, които се стремятъ да достигнатъ извѣстни политически идеали, да ги реализиратъ въ практическия животъ, тя е повече организация за вземане на властѣта, доколкото тя може да се използва за партизански цѣли — не да се отмѣстятъ, но доколкото властѣта е съблазънъ, за да се стои на властъ, защото оттамъ излизатъ повечето партийни изгоди. Пропорционалната система, г. г. народни прѣдставители, нѣма да даде болшинство на една партия. Но ако приемемъ, че една отъ нашитѣ партии, при сегашното положение, морално и интелектуално на народа, при низкото му още политическо възпитание, получи болшинство, то ще бѣде болшинство слабо, при една опозиция доста силна. Коалицията ще бѣде правилото за бѣдѣщитѣ ни управления.

Х. Поповъ: Само че тя ще бѣде безъ демократитѣ.

Н. Мушановъ: Дано е сѣдено тъй да бѣде.

Х. Поповъ: Това вие го прѣдвиждате.

Н. Мушановъ: Г. Поповъ казва, че демократитѣ нѣма да влизатъ въ коалицитѣ. Щомъ влиза г. Поповъ, той ще оправи работитѣ!

Нѣмаше по-искренъ привѣрженикъ на коалицитѣ, отколкото сегашниятъ прѣдседателъ на камарата, г. д-ръ Даневъ, който даже при мажоритарната система дирѣше въ коалицията гарантиране на нашия парламентаренъ режимъ. Не зная, да-ли може да конкурира нѣкой-съ искреностѣта на г. Данева за коалиции. Но коалиция, г. г. народни прѣдставители, ние днесъ имаме. Имаме голѣма коалиция, отъ двѣ партии, които вземаха въ болшинство 180—190 мандати отъ 212? И при пропорционалната система, не разбирамъ друго-яче бѣдѣщия парламентъ, отколкото днешния, въ който сж прѣдставени най-виднитѣ хора на партийтѣ. Нема можете да покажете извънъ тия двѣ партии нѣкои по-видни хора, останали отънѣ — нѣма ги. Тагъвъ ще бѣде парламентътъ избранъ и по пропорционална система въ бѣдѣще; тукъ сме всички. Ето опозицията, прѣдставлява всички течения, съ изключение на социалиститѣ и радикалитѣ. Това сме всички.

Х. Поповъ: Не сме всички тукъ.

Н. Мушановъ: Прѣди всичко, г. г. народни прѣдставители, ще ви моля прошка.

Прѣдседателътъ: Още една минута остава.

Н. Мушановъ: Ще заключа. Малко пропорционално врѣме, съобразно съ мислитѣ.

Прѣдседателътъ: Трѣбва да се съобразявате съ правилника.

Н. Апостоловъ: Нека си каже заключението.

Н. Мушановъ: Сега, г. г. народни прѣдставители, когато сме въ надвечерието на този законопроектъ, ние, които върваме — и тъй ще бѣде — че бѣдѣщето управление ще бѣде по тая система коалиционно, че силата на партийтѣ въ тѣхното сцепление, силата или въ еднаквото мислене по общитѣ въпроси ще бѣде и сила на парламента, забѣлѣзваме, за първи пътъ у насъ, практика отъ вашата коалиция, която е съвършено отрицание на парламентарния режимъ.

Азъ бихъ желалъ въ бѣдѣще партийтѣ да съществуватъ не за удовлетворение на партизанитѣ, а години да бѣдатъ въ услуга на народа си. Българскитѣ партии, когато ще дойдатъ на властъ, не трѣбва да шаредятъ въ управлението на държавата третостепенни или четвъртостепенни партизани за министри, а най-виднитѣ хора, които сж душата на партията, да стоятъ вѣнъ отъ управлението. Ако влѣземъ въ тоя пътъ, нашитѣ най-видни хора да оставатъ вѣнъ отъ управлението, а тежката кола на управлението да се вози отъ хора посрѣдствени, отъ хора съ третостепенно и четвъртостепенно партийно значение, азъ ви увѣрявамъ, че ние сами копаемъ всѣкидневно за провалата на парламентарния режимъ въ нашата държава.

Н. Апостоловъ: Ей, че сте интригантъ!

Н. Мушановъ: Това не е интрига. Политическитѣ шефове не стоятъ за свое удоволствие въ политиката; тѣ се нагърбватъ съ най-тежки обязанности. Политическиятъ шефъ не може да играе ролята на коларъ, който съ остена си подбутва впрегнатия въ управлението, защото се случватъ често пѣти мързеливци, които и съ остенъ не могатъ да теглятъ, други — вироглави, които, като се боднатъ, ще прѣкагурятъ колата. Най-голѣмата гаранция е шефътъ самъ да се впрегне и да тегли колата. Азъ бихъ желалъ това да се запише въ сърцето и съвѣстѣта на българскитѣ партии, отколкото въ нѣкакъвъ законъ, който по такива въпроси е безъ значение.

Създаде се и втора, гибелна за страната практика. Дано тази нова практика не се продължи, защото съ нея проваляме парламентарния режим: тя е раздвляне България на периметри. Нема вие не заблързвате, че за пръв път България се дѣли на периметри въ управлението? Парламентарният режим изисква единство. Единъжъ съставенъ кабинетъ на коалицията, г. Гешовъ, министъръ-прѣседателъ, е главата на кабинета; какъ може при едно парламентарно управление, въ своето единство на управление, да имате вие периметри за назначаване на служби? Какъвъ ще бѣде халътъ на тая България при тая пропорционална система, ако ние, три партии, ще дойдемъ да си раздѣлимъ властта на три периметри: всѣки единъ ще си назначава партизани въ своето министерство, а другъ ще си назначава партизани въ друго министерство? Отдолу народътъ ще знае, че тукъ има запазенъ периметъръ: цанковиститѣ — Земледѣлската банка, народняцитѣ — Финансовото министерство и т. н. Ами ние самички разбиваме значението на парламентарното управление. Нека чуете, г. г. народни прѣдставители, тази горчивина, за да може да ни я кажете единъ денъ и на насъ.

Министъръ Т. Теодоровъ: Периметри нѣмаме, г. Мушановъ. Имаме разпрѣдѣление на министерства, а не на периметри.

С. Савовъ: Той иска да внесе малко интрижка.

Н. Мушановъ: Нека съмъ кривъ азъ. Все таки азъ смятамъ, че вие, народнитѣ прѣдставители, чувствувате, че това не е нормално, че това е, което липсва на коалицията; тя е едно механическо съединение на хора, а трѣбва да бѣде една волна, съзнателна връзка между хора отъ различни партии, които сж се споразумѣли върху принципитѣ, що гонятъ, спогодили сж се за едно общо управление. Напитѣ партизански прави сж такива, че всѣки е свързанъ повече съ партизанство, повече съ личности, отколкото съ принципи. И заради туй, нашата коалиция не е една организациона връзка, не е единъ организъмъ, нѣма единство въ мнѣнията и единство въ управлението. Едно врѣме българското царство пропадна отъ раздѣлването му на три части; сега, ако е сждено четири партии да раздѣлятъ управлението на България, увѣрявамъ ви, ще погребемъ парламентарния режимъ. А това ни носи и бѣдната коалиция. Трѣбва всѣки да работи надъ себе си, да даде душата си, влиянието си, дѣто има такова, за да съдѣйствува за сформирването на партийна групировка истинска, съ ново разбиране за партийна моралъ, за да даде солидна основа на бѣдния режимъ.

Г. г. народни прѣдставители! Можете ли си прѣдстави коалиция при пропорционална система у насъ безъ уреждане на чиновническия въпросъ? Ако има днесъ нѣщо, което дѣли партиитѣ у насъ и съ което най-много да се партизанствува, това е раздаването на чиновническитѣ служби. Може ли тая система да не ни докара голѣми злини, ако тя се приложи прѣди уреждането на чиновническия въпросъ? Днесъ г. Теодоровъ и г. Людскановъ наедно нареждатъ чиновницитѣ, утрѣ, ако г. Людскановъ бѣде принуденъ да излѣзе отъ коалицията, онзи, който ще го замѣсти, ще уволни най-първо цѣлия персоналъ, за да настани свои хора. Не трѣбва да се лъжемъ. При новосъздаденото положение отъ пропорционалната система парламентътъ ще бѣде неподвиженъ и министерскитѣ кризи по-чести. Често пѣти отъ злоба или по партизанство ще мрѣднатъ 20—30 души, отъ коалиционното болшинство и ще поставятъ правителството въ меншество. Въ такъвъ случай ще се образува новъ кабинетъ. На-ли всичката онази армия, която върви съ стария кабинетъ,

ще си отиде заедно съ него? Ние ще правимъ катадневни пертурбации въ живота на държавата, които, увѣрявамъ ви, ще накаратъ най-добросъвестнитѣ поддържатели на тая система да викнатъ противъ нея. Да-ли нѣма да я погребемъ, за да не я чуемъ за много години? Прѣди въвеждането на тая система въ практиката на нашия животъ, трѣбва да се уреди чиновническиятъ въпросъ. Безъ неговото уреждане ние нѣмаме условия, благоприятни за доброто функциониране на новата система, която сега искаме да въведемъ.

Прѣдседателъ: Свършвате ли, г. Мушановъ?

Н. Мушановъ: Сега. — Партизанството въ българската държава се държи отъ Министерството на вътрѣшнитѣ работи. Ключътъ на вътрѣшната българска политика — това всички сж го казвали — е Министерството на вътрѣшнитѣ работи. Тамъ е администрацията, тамъ сж юздитѣ на вътрѣшния политически животъ на страната. Докато нашитѣ общински учрѣждения стоятъ въ зависимостъ отъ централната властъ, отъ околийския началникъ, отъ окръжния управителъ, отъ министра, вие нѣмате, г. г. народни прѣдставители, солидна основа, върху която може да вирѣе една пропорционална система. Това се заблързва, опитътъ ви го е доказалъ — трѣбва най-напрѣдъ да стабилизираме устойчивостта на ония учрѣждения долу, които сж основнитѣ камъни въ зидовѣтѣ, надъ които ние строимъ държавата си. Трѣбва непрѣмѣнно да се употребятъ всички срѣдства, да се наредятъ законоположения, да се гарантира законниятъ редъ — още една гаранция за пропорционалната система.

Тѣй, г. г. народни прѣдставители, азъ схващамъ въпроса, и нашитѣ политически партии ще трѣбва да забравятъ старото, или ако не сж въ състояние да го забравятъ, тѣ нѣма да бѣдатъ годни да посрѣщнатъ новото. Партията днесъ стои въ зависимостъ отъ депутата — тъкмо противното на онова, което съществува въ Франция; депутатинътъ на Франция стои въ зависимостъ отъ партийнитѣ интереси. Увѣрявамъ ви, никой народенъ прѣдставител не е въ зависимостъ отъ партията си, той е въ зависимостъ отъ шефоветѣ си. Партията е учрѣдена днесъ върху личния режимъ: шефътъ и централното бюро диктуватъ навредъ; личенъ режимъ въ партията; личенъ режимъ въ правителствата. Силата не е въ партията или въ хората, които идатъ отъ народа; силата е въ централното бюро и въ ония хора, които сж правителство — въ министритѣ. Върви ли управлението на българскитѣ партии отгорѣ надолу, тѣ сж слаби, вие нѣмате условия за функционирването на правиленъ парламентаренъ режимъ. Азъ не казвамъ, както нѣкои парламентаристи, че болшинството ще бѣде своеволно да прави каквото ще спрѣмо министритѣ. То е анархия, то е отрицание на парламентарния режимъ. Но връзката между народнитѣ прѣдставители и министритѣ да се уреди тѣй, както нормално трѣбва да стои: обща зависимостъ прѣдъ партийнитѣ начала. Азъ знамъ, г. г. народни прѣдставители, че има горчиви въпроси, които гълтате, но срѣщу които не сте въ състояние да вдигнете гласъ. Такъвъ е режимътъ на нашитѣ политически партии. Какъ искате министърътъ да не бѣде по-силенъ отъ васъ? И ако има нови мѣрки да се взематъ, тѣ сж: какъ да се направи министърътъ и правителството по-зависими отъ партиитѣ, т. е. какъ да засилили партиитѣ. Ще трѣбва да гонимъ онова, което има въ чужбина — силни партии. А това не се върши въ единъ денъ. Азъ ви увѣрявамъ, че личниятъ режимъ ще тържествува, и за да не ме обвинявате въ партизанство, азъ ви увѣрявамъ, че у васъ, както и у насъ, личниятъ режимъ ще тържествува за дълго врѣме. Може ли, тогава, пропорционалната система да даде

добри резултати? Не. Като не засилваме нашия партиен живот, и ако повече го понижаваме, толкоз повече копасем и подкопаваме основата на истинската пропорционална система, която предполага силни, дисциплинирани партии, и партии върху принципи, а не партии случайно събрани около личност.

Такова е, г. г. народни представители, моето разбиране по повдигнатия въпрос. Ние, демократите, ще гласуваме за пропорционалната система и ще искаме въвеждането ѝ. Да-ли нѣма противорѣчие между всичко онова, което казахъ сега, и желанието да въведемъ системата? Не, г. г. народни представители. Ние смѣтаме, че бѣхме длѣжни да се изкажемъ по въпроси, които, може-би, най-малко ще се засегнатъ тукъ — не по самата система, или по всички други пропорционални системи, които се предлагатъ, една въ една смисълъ, друга въ друга смисълъ, а доколко политическиятъ наши условия ще благоприятствуватъ. Да кажемъ, че системите самички по себе си не създаватъ нравитѣ, макаръ че могатъ да дадатъ по-справедливо механическо представителство, а се обусловватъ отъ самитѣ нрави. Както старата не уби, тъй и новата система, сама по себе си нѣма да убие недостатѣците, които има гражданитѣ, партията, правителството. Тѣзи недостатѣци се криятъ въ слабо развитото политическо възпитание на народа ни; той не е достигналъ тази висота, да може да схване политическото си назначение. Една политическа реформа пуца корени въ срѣдата, въ която се прилага, когато тя отговаря на назрѣлитѣ нужди и когато може да удовлетвори тѣзи нужди. Ние и до днесъ плачемъ, че нашата конституция не е изпълнена съ съдържанието на дѣйствителния български политически животъ. Туй правимъ и сега. Ние, като партия, ще дадемъ всичко отъ себе си, да коренимъ недостатѣците. Ние сме работили, доколкото сме имали възможностъ, за засилване на всички демократически институции въ страната, да повдигнемъ доколкото сме могли нашия народъ и да направимъ по-просвѣтенъ и по-силенъ българския избирателъ, за да бѣде по-годеенъ да управлява сѣдбинитѣ си. Ние искаме всички да се изкажатъ тукъ, за да кажатъ, че поднасятъ прѣдъ голѣмата реформа, отъ която зависи бѣдѣнето на нашата страна, ония чувства, съ които ние я посрѣщаме, и да дадатъ залогъ, че ще ѝ служатъ искрено, защото само при това условие тя ще може да вирѣе у насъ. Това, което правимъ сега, г. г. народни представители, прилича на строежа на една сграда, която строимъ не по правилата на строенето: правимъ единъ разкошенъ и тежъкъ покривъ, подпрѣян отъ нѣколко подпорки, безъ иззидани стѣни. Азъ не казвамъ, че туй здание не може да се изкара; всѣки единъ отъ насъ ще трѣбва да носи камѣкъ и тухли да градимъ стѣнитѣ, слѣдъ като сме направили покрива му. Но опасността е отъ голѣмитѣ бури на партизанскитѣ страсти, които могатъ да се развиятъ стихийно и съборятъ слабо подпрѣния покривъ на зданието, прѣди ние още да сме построили стѣнитѣ. И най-жалното е тъкмо това, че то може да падне върху главата на ония, които сѣ били най-голѣмитѣ труженици на реформата.

Азъ, като свършвамъ, ви увѣрявамъ, че ние искрено ще носимъ да зидаме и градимъ тая сграда, нѣма да развиваме бури и страсти, за да не я съборимъ. И дано ние, г. г. народни представители, бѣдете щастливи да я изкарате и единъ денъ, когато се явимъ като избиратели при такава една система, да може всѣки отъ насъ да поеме отговорността: и този, който е работилъ за нея, и този, който е работилъ противъ нея.

Прѣдседателъ: Има думата г. д-ръ Василъ Радославовъ.

Д-ръ В. Радославовъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни представители! Прѣди мене говориха двоица отъ народнитѣ прѣдставители: единиятъ отъ едната половина на коалицията, а другиятъ прѣдставителъ на демократитѣ въ България. Първиятъ поддържа по принципъ напълно измѣненіята на избирателния законъ, а вториятъ ги поддържа, така да кажа, съ половинъ уста. Ние прѣдставяваме една картина доста смѣшна. Когато говоримъ въ партийнитѣ клубове и когато говоримъ на събрание отъ слушатели, наши партизани, напълно одобряваме една система и даже говоримъ, че ние сме, които ще спасимъ страната, ако можемъ да прокараме тази система, особено когато се касае за избори, за изкарване на народно прѣдставителство. Но когато дойде сериозно врѣме, когато трѣбва да изкажемъ по-сериозно възгледитѣ си, тогава нѣмаме тоя куражъ. Мажоритарната система била добра. Защо? Защото е внесенъ сега единъ законопроектъ, който се искаше ужъ отъ всички политически организации въ страната. Кой плаче за мажоритарната система? Обществото ли? Не. Има ли нѣйде да се чуе гласъ, че мажоритарната система е такава, за която трѣбва да съжаляваме? Не. Въ правото си е, слѣдователно, прѣдставителътъ отъ правителството на коалицията да внесе единъ подобенъ законопроектъ, като мисли, че ще задоволи всички насъ, защото най-много ние сме плакали и сме искали пропорционалната изборна система. И мажоритарната, и пропорционалната изборни системи сѣ чужди системи, както е чуждо и конституционното управление за България. Ние не сме измислили основния си законъ. Просто сме прѣписали, усвоили принципи отъ други страни. Но България е конституционна държава, защото си има своя конституция. Мажоритарната система не сме измислили сѣщо; тя е прѣписана и усвоена отъ други страни, тамъ, дѣто сѣ практикували съ въкове тая система. И пропорционалната система не е наша, но убѣдени сме всички, че тя ще бѣде по-справедлива, защото ще докара въ Събранието прѣдставители и отъ меншествата. И азъ не зная защо трѣбва да се страхуваме и да се боимъ отъ тази система толкозъ много, и да не бѣдемъ по-откровени въ изказване на мнѣнията си тукъ, въ Народното събрание. Нема ще изказваме нѣкакви резерви, та послѣ да допълнимъ нашитѣ платформи, нашитѣ програми, за да си послужимъ въ публичнитѣ събрания, прѣдъ народа, че сѣ обзиднали нашитѣ прѣдсказвания, като се извиняваме, че въ Народното събрание ние казахме това и онова, но нѣмаше кой да ни слуша? Азъ мисля, че ние трѣбва да бѣдемъ тукъ по-откровени. Ако пропорционалната система ще ни даде бури, кажете тукъ да не я гласуваме. И азъ съмъ убѣденъ, че и правителството ще отстъпи и ще оттегли законопроекта. Но ако ние, прѣдставителитѣ на разни политически партии, които се прѣдставяваме тукъ въ тази кама, кои по-много, кои по-малко, мислимъ, че тази система ще бѣде по-добра, малко по-справедлива, ще гласуваме за нея и трѣбва да гласуваме за нея. Казвамъ, че бѣде по-справедлива затуй, защото завчерашнитѣ избори за окръжни свѣти, сѣ едно доказателство, че тази система ще може да вирѣе добръ въ страната ни. Отъ тия избори коалицията е благодарна, тя е задоволна; може-би не сѣ задоволила нѣкои отъ опозицията, които мислѣха, че ще получатъ поне 200 души свѣтници. И защо го не казватъ тукъ, отъ трибуната, да го кажатъ ясно? Азъ съмъ убѣденъ — да ме извинятъ прѣдставителитѣ на демократическата партия — че ако бѣха получили въ тѣзи окръжни свѣти 200 свѣтника, тукъ, отъ тази трибуна, щѣха да говорятъ друго-яче по пропорцията. Колкото ни е силата, толкозъ ни сѣ и свѣтнитѣ, толкозъ ни сѣ и прѣдставителитѣ. Азъ не искамъ да кажа, че коалицитѣ на власт, ще иматъ по-малко гласове, отколкото ако правятъ избори въ опо-

зиция; казвамъ, че коалицията, управляюща, която и да е, ако прави избори по пропорционалната система, ще има повече прѣдставители, отколкото ако прави избори въ оппозиция.

Н. Мушановъ: А-а-а, затуй я искате!

Д-ръ В. Радославовъ: Но това ще каже, че пропорцията не е абсолютно справедлива. Асѣмъ нѣма закони, нѣма системи абсолютно справедливи, но при пропорцията донѣйдѣ меншествата ще бѣдатъ повече защитени, отколкото сега при мажоритарната система.

Бѣше врѣме — и това го знаятъ мнозина — когато мажоритарната система даваше истинско болшинство въ страната. Азъ си припомнявамъ изборитѣ за II-то обикновено Народно събрание — за I-то не съмъ взелъ участие. Въ първитѣ избори, за I-то Народно събрание либералната партия имаше огромно болшинство, а въ голѣмо меншество бѣше тогава консервативната партия, която сега не съществува подъ той етикетъ и която тогава убѣди първия князъ да се разтури I-то Народно събрание, защото въ него влизаха руски анархисти и крайни елементи. Като се разтури първата камара, при вторитѣ избори народътъ не се уплаши отъ полицията, не се уплаши отъ тогавашнитѣ окръжни управители и околийски началници, нито отъ стражаритѣ, а изпрати пакъ либералитѣ, които създадоха голѣмо болшинство въ II-то Народно събрание. Това прѣдизвика промѣна на министерството — врѣменното министерство трѣбваше да отстъпи на либералитѣ. Ето този изборъ стана по мажоритарната система, населението съ голѣмо болшинство не се уплаши, както казахъ, и облѣче конституционно съ довѣрието си либералитѣ. Такъвъ единъ изборъ стана и за IV-то Народно събрание. За III-то не говоря, прѣскачамъ го, защото изборитѣ за него станаха по една друга система, чрѣзъ гласни. Това Народно събрание се състоеше отъ около 50 души прѣдставители, което се разтури пакъ по желанието на политическитѣ партии, прѣимуществено на либералитѣ, въ страната, за да се възстанови суспендираната конституция. Изборитѣ за IV-то Народно събрание се произведоха по мажоритарната система, и тогава либералитѣ имаха пакъ болшинство. Въ послѣдствие какво стана? Не е системата толкова крива, а врѣмената докараха, че ние се раздѣлихме на разни политически течения и партии. Напр., ние, либералитѣ, не можахме да поддържаме нашия шефъ, когото обвинявахме въ участието му въ детрониранието на българския князъ. Въ послѣдствие не можахме да бѣдемъ съгласни и съ Стамболова, на когото одобрявахме външната политика, но не одобрявахме вътрѣшното му управление. По-послѣ ние бѣхме раздѣлени, по-разслабени, и, разбира се, това имаше голѣмо влияние и въ произвеждането на депутатскитѣ избори. Така щото, при сѣщата мажоритарна система ние излизаме вече раздѣлени на нѣколко групи. И ако дохождаме въ голѣми меншества, причината е тази, че ние сме раздѣлени на нѣколко политически партии. Азъ мисля, че именно тази пропорционална система ще накара слабитѣ партии да се присѣдинятъ къмъ по-силнитѣ, и по такъвъ начинъ ще станатъ по-малко политически течения и по-малко политически партии, и тогава ще бѣде по-правилно, по-нормално застъпването прѣдставителството въ Събраннето. Въ това съмъ убѣденъ. Какъ ще излѣзе, то е другъ въпросъ; но ако сѣдимъ по изборитѣ, които станаха за окръжни съвѣти, можемъ да кажемъ, че по този начинъ ще станатъ и изборитѣ за народни прѣдставители за XVI-то обикновено Народно събрание. Но щѣли сме да дойдемъ нѣколко групи. Главнитѣ групи, обаче, споредъ менъ, ще бѣдатъ или двѣ, или, най-много, три. Сега ги

имаме двѣ; тогава, въ краенъ случай, могатъ да дойдатъ три групи, които да управляватъ. Нема нѣма камари въ Европа, кждѣто нѣколко групи управляватъ; нема нѣма въ Европа камари, кждѣто прѣдставителствата иматъ съ 5—6 гласа болшинство? Защо ние да не можемъ да го направимъ? Азъ съмъ убѣденъ, че еднородно правителство е по-сгодно, по-добрѣ е въ всѣко отношение — кой не знае това? — но когато не е възможно да стане това, трѣбва да търсимъ единъ срѣденъ пътъ, за да може нормално да се управлява, и, ако щете, да можемъ тогава съ убѣждение да върваме и да мислимъ, че е дошълъ вече и краятъ на личния режимъ. Доколко ще бѣде изгоденъ личниятъ режимъ, вие сами разбирате, нѣма защо да ви говоря и да ви обяснявамъ, макаръ че той режимъ все таки ще си съществува въ по-слаба форма, защото и конституцията донѣйдѣ го фаворизира. Личенъ режимъ съществува въ семействата, съществува въ партиитѣ, ще съществува и въ Събраннето, па може и по-нагорѣ да съществува. Но това нѣщо не трѣбва да ни плаши; и именно пропорционалната система донѣйдѣ ще удовлетвори тежненитѣ на обществото.

Слѣдователно, виждате, че по принципъ азъ съмъ за тази система. Тя за Министерството на вътрѣшнитѣ работи не е нова. Ще си припомните, че въ 1900 г. азъ бѣхъ съставилъ една комисия, за да изработи законопроектъ за тази система. Що стана послѣ, слѣдъ нашето падане, не ми е извѣстно. Изработиха ли нѣщо, прѣдставиха ли нѣщо въ министерството, не знамъ; но съмнѣвамъ се, затуй, защото въ тази комисия влизаха и нѣкои отъ народнитѣ прѣдставители, които послѣ, като се разтури Народното събрание, си отидоха по мѣстата.

Министъръ А. Людскановъ: Нищо не стана.

Д-ръ В. Радославовъ: Така щото виждате, още въ 1900 г. ние замислявахме да промѣнимъ мажоритарната система, да я замѣнимъ съ една система по-справедлива, по-модерна, нека го кажемъ. И сега виждаме, че г. министърътъ на вътрѣшнитѣ работи ни внесе съ единъ обширенъ докладъ той законопроектъ за изменение закона за изборитѣ. Нѣма защо да критикуваме докладътъ му; той каза онова, което сума автори го казватъ, защото то е извлѣчение, то е компилация отъ разни мнѣния. Сега, да се спираме тукъ по него и да излизаме ние по-свѣдуци по тази материя, отколкото извѣстни автори, извѣстни практики и теоретици, азъ мисля, ще бѣде повече отъ излишно. Защо? Защото ние вече опитахме на дѣло тази система. Азъ, който говоря тукъ, съмъ прѣдставителъ по тази система; резултатъ на тази система, защото съмъ избранъ въ една отъ пловдивскитѣ колегии. Тази система, слѣдователно, ни изпрати тукъ; иначе, по мажоритарната система нѣмаше да можемъ да дойдемъ, защото, напр., въ Ловечъ, по мажоритарната система, моя съперникъ — Каравасилевъ — ме би съ 300 гласа, ако и да имахъ повече гласове, отколкото въ Пловдивската колегия.

М. Каравасилевъ: Не е вѣрно, г. Радославовъ; азъ не бѣхъ срѣщу Васъ, а г. Бешковъ бѣше.

Д-ръ В. Радославовъ: Да, да, сѣ едно. Така щото, пакъ го казвамъ, при всичко че съмъ получилъ тамъ повече гласове, отколкото въ Пловдивъ по пропорционалната система, азъ не съмъ избранъ отъ Ловечъ. Но законътъ е законъ; ако избраниятъ излѣзе съ единъ гласъ повече, той ще дойде тукъ.

Има извѣстни законоположения, които ни каратъ малко да се позамислимъ при прилагането на този законопроектъ, който ще стане вече законъ. Първиятъ въпросъ е: само ние участвуицитѣ въ изборитѣ ли да гласоподаваме, само ние ли сме длѣжни

да ходимъ по изборитѣ, като се излагаме даже на присмѣхъ отъ разумнитѣ български граждани, които стоятъ отстрана, особено въ градоветѣ, съ осъдително хладнокрѣвие? Известно е, че само една частъ отъ гражданитѣ отива на избори. Азъ зная хора, които даже сж управлявали България и които не знаятъ дори на колко сесии се раздѣля столицата, не знаятъ манипулацията на изборитѣ, не знаятъ нищо, и сѣ критикуватъ управлението въ България.

Министъръ Т. Теодоровъ: Тѣ не сж ходили даже и на избори.

Д-ръ В. Радославовъ: Да, никакъ не сж излизали на избори. — Тогава азъ се питамъ: какво трѣбва да направимъ съ тѣзи български граждани, които се гордѣятъ, че не сж членове на никоя политическа организация, и се чудятъ, какъ онѣзи, които сж записани въ нѣкоя политическа организация, се грижатъ и отиватъ редовно по избори за окръжни, за общински съвети и за народни прѣдставители. Въ конституцията не е казано, че гласоподаването е задължително, така, както е казано за просвѣщенiето, за първоначалното народно образование. Но да-ли ние въ единъ законъ не можемъ да постановимъ, щото да накараме и тѣзи български граждани да взематъ участие въ изборитѣ заедно съ насъ? Тѣзи хора, г. г. народни прѣдставители, които не излизатъ и които не сж излизали въ продължение на 30 години въ нашата избирателна борба и въобще въ нашитѣ политически борби, не можемъ ги организира лесно, колкото и усилия да употребимъ, не можемъ ги накара само съ убѣждение да дойдатъ да гласоподаватъ. Най-много ние знаемъ това, защото такива български граждани, които не сме събрали по роднинство, или съ пари, както мисли г. Мушановъ, не само съ проповѣди и съ постоянство само въ името на едни принципи, такива български граждани, казвамъ, не сж много; тѣ не съставляватъ даже половината отъ избирателитѣ въ България. Вземете ги всички и ще видите, че едвамъ-едвамъ при мажоритарната система, при която се обвинява полицията или кметството, че могли да изкаратъ нѣколко души повече, едвамъ-едвамъ можемъ да изкараме 50% да гласоподаватъ, а другитѣ 50% стоятъ хладнокрѣвни. За какво ни е тогава статистиката, споредъ която една партия получила толкова, а друга — толкова, а всичко 49 1/2%? Ония въ меншество се оплакватъ, че имало насилие отторѣ, но въ много случаи нѣма да има насилие, ако не ще има общо хладнокрѣвие, ако не ще има осъдителна апатия. Тази апатия трѣбва да се излѣкува. Ъто защо азъ ще бѣда отъ привърженицитѣ на ония, които искатъ да стане задължително избирателното право.

С. Консуловъ: Браво.

Д-ръ В. Радославовъ: Ама правителството щѣло да печели. Нека печели; на-ли правителството ще бѣде коалиционно, на-ли коалицията тогава ще бѣде народътъ, а понеже коалицията ще бѣде отъ двѣ или три партии, които правятъ избори, тѣзи, които не сж ходили на избори, ще ги принудятъ да отидатъ да гласоподаватъ. Не знаемъ, обаче, да-ли ще гласоподаватъ за коалицията само. Но ако гласоподаватъ за коалицията, какво отъ това? Нека гласоподаватъ. Баремъ ще кажемъ, че болшинството въ България управлява, защото кандидатитѣ на едн-коя си партия, кандидатитѣ на едн-кои си партии въ коалиция сж получили болшинство. Менъ не ми се иска да въврамъ, че задължителното избирателно право ще бѣде изключително въ полза на правителството. Даже бихъ подчерталъ, че това ще възпитае българскитѣ граждани, ще ги накара да се опрѣдѣ-

лятъ, да станатъ малко по-характерни, отколкото сега. Вие, които сте членове на нѣкоя политическа организация, много добръ знаете, че и отъ организираниитѣ граждани всички не отиватъ на изборъ,...

Обаждатъ се: Вѣрно е.

Д-ръ В. Радославовъ: ... сѣ намѣрватъ работа — кой боленъ, кой не зная какъ отишълъ; но когато е задължително, той ще трѣбва да дойде на избори. Питамъ ви: при 1.000 члена или 1.500, които брой въ организацията си народната партия въ София, ще ли се оплакватъ, както сега, че не сж излѣзли всички за окръжнитѣ избори, ако е задължителенъ вотътъ? Поне записанитѣ членове ще излѣзатъ да гласоподаватъ, ако не повече. Сжщото е и съ насъ. Ние въ София броемъ 1.700 членове въ организацията си, а едвамъ получихме 1.056 гласа въ послѣднитѣ избори; значи, не всичкитѣ наши съмишленици сж отишли да гласоподаватъ. Но ако гласоподаването е задължително, тѣ ще излѣзатъ заедно съ насъ. Сжщото е и съ демократитѣ, доколкото зная и тѣ сж съ 1.000 съмишленици въ града, но всички не излизатъ да гласоподаватъ. Такива хора трѣбва да принудимъ да гласоподаватъ. Не се боя, че съ туй се нарушава правото и свободата на избирателитѣ, не се боя и отъ това, че само правителството, коалиционно или некоалиционно, ще печели отъ туй невовведение въ закона. Прочее, такова измѣнение въ законопроекта може да стане, и то ще бѣде въ полза на българскитѣ граждани, защото ще ги научимъ да бѣдатъ малко по-характерни, да се впишатъ безъ друго подъ политическитѣ знамена, понеже пропорционалната система изисква раг ехселленсе политически организации. Никакъ не се лѣжете, че може да ставатъ вече избори безъ организация. Всѣки гражданинъ трѣбва да се запише подъ едно знаме, понеже кандидатната листа е вече знаме — червена ли ще бѣде, жълта ли ще бѣде тя, знаме вече ще бѣде — и колкото повече избиратели се запишатъ подъ едно знаме, толкова повече прѣдставители, споредъ съразмѣрния избирателенъ законъ ще получатъ. Малкитѣ партии ще се унищожатъ, и това ще бѣде едно щастие за България, това ще спре апетититѣ въ мнозина да искатъ да се дѣлятъ отъ голѣмитѣ политически партии и да образуватъ по единъ или другъ начинъ партийки, съ желание, че, може-би, нѣкога и тѣ да бѣдатъ повикани на властъ, та тогава по начина, който досега е царувалъ въ страната, да си създадатъ едно болшинство и да управляватъ. Такова нѣщо този законъ вече не ще позволява. И азъ мисля, че това е една голѣма реформа, която трѣбва да се поддържа отъ всички. Трѣбва да подчертая, че това задължение ние го имаме въ нашата платформа. Не сж само радикалитѣ, които го иматъ. Либералната партия въ своята програма, като прие пропорционалната избирателна система, въ сжщия членъ казва: „но при задължително избиране“, защото ние само така сме разбирали пропорцията. Пропорция безъ това задължение ние сме считали, че е сѣ едно да сжествува мажоритарната система, и то по слѣдующитѣ обстоятелства. Щастие е за България, че ние сме въ болшинството си еднородни. Ние можемъ да правимъ безъ страхъ голѣми реформи, защото не мислимъ нито да смѣняваме нашия режимъ, нито пъкъ помежду си имаме народни течения, които гонятъ едно или друго желание. Българскитѣ народъ въ Царство България е болшинство, слѣдователно, въ това отношение той е щастливъ да може да взема всички реформи и да ги приспособява безъ страхъ, нито че ще бѣдатъ въ ущърбъ на режима, нито че ще бѣдатъ въ ущърбъ на нѣкоя отъ нациитѣ, които живѣятъ въ царството — условия, които въ другитѣ държави ги нѣма. Г. Мушановъ ни говори, че въ Франция не смѣятъ изеднѣжъ да усвоятъ пропорционалната избирателна система въ изборитѣ

за парламента, защото се опасяват за републиката си. Въ Швейцария сж 3—4 нации; тѣ се управляватъ отдѣлно и тѣ въ международно отношение сж гарантирани. Тѣ могатъ да усвоятъ всѣка една система, но да усвоятъ само за себе си. Тамъ, дѣто сж горѣ-долу като България — мисля, Швеция е такава държава, тази пропорционална система вирѣе добръ, и вѣрвамъ, че и въ България ще бѣде тя полезна. Въ краенъ случай, ако се види, че може да има нѣщо вѣрно, не е страхъ да се промѣни. На-ли за доброто ще гледаме? Ако видимъ, че е опасна за парламентарното управление на страната, ще дойде друго едно Събрание, съставено отъ просвѣтени прѣдставители, отъ по-млади хора и ще допълни или ще измѣни този законъ. Нема този законъ е евангелие, та да не може да се измѣнява? Той е единъ законъ, като всѣки законъ. Утрѣ едно правителство, ако види, че той куца въ нѣкое отношение, ще го поправи и ще го направи такъвъ, който да бѣде полезенъ.

Вториятъ въпросъ, споредъ мене, е въпросътъ за колежитѣ. Азъ, както виждате, отивамъ къмъ практичното. Какви и колко да бѣдатъ колежитѣ? Струва ми се, че по-големитѣ колегии ще помогнатъ отчасти да се унипожатъ, както казахъ и по-напрѣдъ, малкитѣ организации. То не е голѣмо зло, защото малкото ще трѣбва да прибѣгне къмъ по-силното, къмъ по-големото. Ако е така, ако по-големитѣ колегии сж въ полза, да-ли не ще бѣде по-добръ да прибѣгнемъ къмъ една голѣма колегия, което вѣрвамъ на сжщото основание ще бѣде по-полезно. Защото азъ мисля, че г. министрътъ на вътрѣшнитѣ работи, като възприелъ по-големитѣ колегии, сторилъ е това да гарантира правата на меншествата, но не такива меншества, които нѣма резонъ да сѣществуватъ, както е досега.

Н. Мушановъ: Тѣкмо противното.

Х. Поповъ: Защо?

Н. Мушановъ: Защото голѣмата колегия позволява и на най-малкия да се прѣдставлява.

Х. Поповъ: Да, ама малката колегия само въ единъ градъ ще убива меншествата.

Н. Мушановъ: Кждѣ малкитѣ колегии убиватъ меншествата?

Д-ръ В. Радославовъ: Азъ така мисля, че мотивътъ на г. министра е този. Азъ не вѣрвамъ, че правителството е имало прѣдъ видъ да онеправдае меншествата; поне такова нѣщо не се прозира отъ тоя страненъ докладъ, въ който основната идея е да се гарантиратъ меншествата. Нека продължа: да-ли нѣма да бѣде по-добръ да направимъ само една колегия въ България? Тогава гласовѣтъ ще се броятъ така: който има най-много, ще бѣде пръвъ, който има по-малко, ще бѣде вторъ и т. н. Тогава, именно, ще бѣдатъ гарантирани тѣзи меншества, за които нѣкои плачатъ, разбира се, ако меншествата достигнатъ дѣлителя, защото не трѣбва меншествата да бѣдатъ съвсѣмъ дребни, микроскопически.

Но да-ли системата ще бѣде приспособима, какъ ще може да гласоподавае, техниката на гласоподаването каква ще бѣде? — Ето единъ въпросъ, който може да бѣде обектенъ въ комисията. Азъ мисля, че отъ доклада се разбира, какво комисията е имала прѣдъ видъ и този въпросъ и е разисквала по него. Ако е само да имаме пропорционална система, да замѣнимъ съ нея мажоритарната система, защото много ни е дотегнала, то е съвсѣмъ друго. Цѣльта ни не е само да промѣнимъ една система съ друга, а да узаконимъ една по-справедлива, по-свѣршена система. Моето мнѣние е да вѣрвимъ къмъ по-големитѣ колегии. Голѣмитѣ колегии ще спомогнатъ на коали-

цитѣ въ управлѣнието. Наистина, нѣкои казватъ, че днешната управляюща коалиция била слаба и не знала що. Днешната коалиция е слаба, може-би, за насъ оппозицията, защото ни се иска да бѣде такава. Ама има недоразумѣния помежду членовѣтъ ѝ; тѣзи недоразумѣния сж съвсѣмъ естествени, такива може да сѣществуватъ даже, ако днешното правителство бѣше однородно. Защото не можемъ вече да настанимъ на работа толкова голѣма маса кандидати. Нуждитѣ станаха голѣми, въ всѣко отношение. Г. г. народни прѣдставители, азъ ще защита българския народъ въ туй отношение. Нѣма да кажа, че той е разваленъ, че той е деморализиранъ, та прави съ свѣстѣта си компромиси. Българскиятъ народъ сега е по-добръ, отколкото е билъ прѣди 30 години; въ всѣко едно отношение той стои по-горѣ. Но ако ние имаме такива колѣбливи резултати въ изборитѣ при мажоритарната система, колѣбливостъ въ полза на правителствата, причината е, не че народътъ е толкова деморализиранъ, ами голѣма нужда кара вече хората да прибѣгватъ къмъ по-практичното. Азъ съмъ убѣденъ, че когато на много мѣста българскитѣ избиратели посрѣщаха Такева съ хоругви и свещеницитѣ излизаха съ кръстовете, както едно врѣме излизаше да посрѣщаме рускитѣ освободители, не го правѣха затуй, че сж безхарактерни, ами затуй, защото нуждитѣ сж вече прѣцѣпени и хората знаатъ отъкъде ще дойде една полза за тѣхъ. Тукъ ще припомнимъ единъ отговоръ, който дадохъ на въпроса на г. Цанкова подиръ едни избори. Той ме питаше: „Защо българскиятъ народъ така постѣпва, защо той се за правителството си дава бюлетината?“ Отговорихъ му, че туй е много естествено. Ние сме научили българския народъ да почита властта и той отива да подпомага българската властъ.

Н. Мушановъ: Страшна атестация!

Д-ръ В. Радославовъ: Какъвъ, казахъ, български народъ ще бѣде той, ако вдигне пущки, пишове и топове противъ едно правителство? Ние не можемъ да го съвѣтваме да бѣде такъвъ. — „Ама, казва ми г. Цанковъ — мисля, че се касае за г. Такева — ето толкова народни прѣдставители взе. Така народътъ отива. Азъ знамъ мѣста, дѣто нѣма демократи, а пратиха народни прѣдставители демократи“. Казвамъ: да, и азъ знамъ такива мѣста, но народътъ отива, той става вече по-практиченъ; той има голѣми нужди и, слѣдователно, ние не можемъ да го обвиняваме въ туй отношение. Това е ставало, понеже не е било добръ организирано българското общество. Ще се сирѣ, вѣрвамъ, и въ това отношение избиратели при пропорцията.

Г. г. народни прѣдставители! Както чухте и по-напрѣдъ, азъ съмъ за този законопроектъ. Нѣкои измѣнения могатъ да се направятъ въ комисията, ако г. министрътъ е съгласенъ. Той нѣма защо да прави въпросъ на довѣрие отъ този законопроектъ. Нека станатъ измѣненіята така, както ние разбираме, че ще бѣде полезно за всѣки ни. Ако днесъ г. Людскановъ е тукъ и иска да го прокара, утрѣ може да дойде тамъ, при насъ.

Министръ А. Людскановъ: Вѣрно!

Д-ръ В. Радославовъ: Нека го прокараме така, както мислимъ за добръ и отколкото ние можемъ да направимъ единъ законъ, който да бѣде полезенъ въ всѣко отношение, защото, ако не вземемъ мѣрки и ако вѣрвимъ се така, съ полумѣрки, нѣма много да направимъ. Не разбирамъ защо се узаконява референдумъ не напълно, защо се въвежда пропорционалниятъ избирателенъ законъ само въ два окръга; изборитѣ за окръжнитѣ свѣти станаха по този законъ, изборитѣ за градскитѣ общини ставатъ по този законъ, изборитѣ за селскитѣ общини не бива да станатъ по него, затуй, защото — не знамъ защо, когато за окръжнитѣ свѣти, селскитѣ избиратели

се показваха толкова зрели, както и градските избиратели за тая реформа, и можем да кажем, че въ много мѣста селяните въ по-голяма пропорция гласуваха сега за окръжните избори, без да се страхуват, като дадоха на много мѣста гласове повече за опозицията, отколкото за коалицията, . . .

Н. Козаревъ: Вѣрно!

Д-ръ В. Радославовъ: . . . защото въ този законъ има едно нѣщо — тайността. Никой не знае, дали единъ избирателъ на който си далъ бюлетина, ще иде въ тайната стаячка и непрѣмънно ще постави тази бюлетина въ кувертата и ще гласоподава съ нея. Много се лъжатъ нѣкои, ако мислятъ, че сж сигурни въ туй отношение. Можемъ да раздаваме, можемъ да разпращаме каквито щемъ бюлетини на избирателитѣ, но, ако тѣ не сж отъ една политическа организация, не можете да имате никакво довѣрие, че ще можете съ пари или по другъ начинъ да ги измамите, да имъ дадете вашата бюлетина. Избирателтъ ще влѣзе въ тайната стаячка и той ще пусне такава бюлетина, каквато той намѣри за добръ. Ето защо въ туй отношение за тайността никой не говори, а пъкъ главно нѣщо въ законопроекта е тайното гласоподаване. Осигуримъ ли ние тайното гласоподаване, не трѣбва вече да се страхуваме отъ влияние на полиция, отъ влияние на кметове и отъ други.

Въ заключение ще кажа: Ония господа, които ще влѣзатъ въ комисията, нека гледатъ, колкото е възможно повече, да отстранятъ участието на полицията въ изборитѣ. Ние сме наистина несправедливи въ оцѣнката по участието на агентитѣ, на агентитѣ на полицията въ изборитѣ, обаче никой вече не може да ни убѣди въ противното. Ние знаемъ, и неотстъпно твърдимъ, че влиянието на полицията въ изборитѣ е много голѣмо, че нареждането на стражари по вратитѣ, по коридоритѣ много влияе на избирателитѣ и кара, щото много отъ слабитѣ избиратели, или да гласоподаватъ съ оная бюлетина, съ която тѣ не би отишли сами да гласоподаватъ, или пъкъ много отъ избирателитѣ не отиватъ да гласоподаватъ. Ще моля членоветѣ на комисията, които ще разгледатъ този законопроектъ, да иматъ това прѣдъ видъ и, колкото е възможно повече, да отстранятъ участието на полицейскитѣ агенти въ изборитѣ, за да бѣде задоволено общественото мнѣние.

М. Гайдовъ: Или на насилията, защото като ги оставите свободни, по-лошо ще бѣде.

Д-ръ В. Радославовъ: Може да си останатъ свободни, но можемъ и ние, партията, да наредимъ единъ надзоръ, който ще бѣде упражняванъ отъ кандидатитѣ и този надзоръ да нѣма никаква връзка съ полицията, съ администрацията. Вѣрвамъ, че правителството нѣма да има нищо противъ това, защото и то не желае да има главоболия, както това е било досега. Напр., днесъ г. Мушановъ каза, че въ едно село били изпратени полицейски агенти и т. н. за единъ допълнителенъ изборъ, на окръжни съвѣти въ Търновския окръгъ, дѣто ако има намѣса, произволи отъ агентитѣ на полицията, ще има, несъмнено, влияние въ общия резултатъ за съвѣтницитѣ. Това може да е вѣрно, но може пъкъ и случайно да сж отишли тия агенти въ казаното село. Затуй г. г. членоветѣ на комисията може даже да внесатъ нѣкои измѣнения въ такава смисълъ: по врѣме на избора да бѣде забранено на полицейскитѣ стражари и на другитѣ агенти, финансови и горски, да отиватъ въ центроветѣ, дѣто сж секциитѣ. Въ неделъ е изборътъ — да ги нѣма тамъ; да идатъ въ понеделникъ, за изпълнение на служебни обязанности. Поне въ деня на избора да нѣма при секцията никакъвъ агентъ, избирателтъ тамъ да си бѣде свободенъ. Но може да има страхъ, че ще се избиемъ на изборитѣ. Мисля, нѣма защо да се биемъ вече, защото не

знаемъ, кой за кого ще гласоподава, пакъ ще има контролъ отъ страна на самитѣ партии, отъ страна на самитѣ избиратели. Така щото, колкото е възможно повече, да се отстраняватъ агентитѣ, полицейски и други. По този начинъ ще бѣдемъ повече гарантирани, отколкото досега. Може би резултатътъ да бѣде сжщиятъ, но поне ще се избавимъ отъ упрецитѣ и натякванията, отъ обвиненията, отъ подозрѣнията, че просто по единъ или другъ начинъ влияемъ за или противъ единъ известенъ изборъ, билъ той общински, за окръжни съвѣтници, или за народни прѣдставители.

Тѣзи сж горѣ-долу бѣлѣжкитѣ, които имамъ да направя по този важенъ законопроектъ, като моля Народното събрание да се съгласи съ мене и да помогне, доколкото е възможно, законопроектътъ да бѣде по-свободенъ, по-пълненъ, за да нѣмаме основание послѣ да съжаляваме, че сме напуснали една система, която вече въ България е съществувала повече отъ 30 години, която е изкарала 15 обикновени Народни събрания и която е дала на България всички досегашни законоположения, много мѣрки, много мѣроприятия, които се похваляватъ не само отъ насъ въ страната, но и задъ граница. Да не би измѣнениятъ законъ, по едни или други съображения, да се компрометира. Нека създадемъ единъ законъ, особено за изборитѣ на XVI-то обикновено Народно събрание, който да бѣде по-справедливъ и по-полезенъ отъ досега съществуващитѣ закони. (Ръкоплѣскане отъ либералната група и отъ нѣкои отъ дѣснипатъ)

Прѣдседателтъ: На редъ е записанъ г. Димитъръ Тончевъ, който моли да вземе думата идущето заседание. Слѣдъ него сж записани г. г. д-ръ Борисъ Вазовъ, който виждамъ, че отсъствува, Ванко Георгиевъ, когото сжщо нѣма, и Илия С. Бобчевъ, който не е още пристигналъ.

Така щото, иде редъ на г. Петра Пешевъ. Желаетъ ли да вземе думата?

П. Пешевъ: Да, ще говоря. (Отъ трибуната) Г. г. народни прѣдставители! Подиръ рѣчъта на г. Радославова, ясно е, че онова, което ще кажа, не ще бѣде въ противорѣчие съ неговитѣ думи, че и азъ по принципъ съмъ за законопроекта. По-рано, прѣди нѣколко години, отъ тая трибуна азъ се изказахъ противъ въвеждането на пропорционалната изборна система въ България, защото смѣтахъ, че не бѣше достатъчно изучена, не бѣше достатъчно популяризирана и не бѣше достатъчно възприета отъ обществото, за да може тя да бѣде приложена справедливо, рационално и разумно. Но слѣдъ агитациитѣ за тая система, слѣдъ проповѣдитѣ въ полза на тая система, слѣдъ всестранното ѣ прочуване, и азъ се убѣдихъ, че тая система, за насъ поне, е за прѣдпочитане прѣдъ мажоритарната система, като обаче и азъ съмъ убѣденъ, както г. Мушановъ, че послѣдната не е била практикувана справедливо у насъ и че не досегашната система е била толкова лоша, колкото сме били лоши ние, изпълнителитѣ ѣ, понеже сме злоупотребявали съ нея и по такъвъ начинъ сме направили невъзможно по-нататѣкъ нейното практикуване.

Казва се, че при нашитѣ нрави, при нашето възпитание, при нашето раздробление на партията, тая система вече е отживѣла своя вѣкъ. Тя е добра за Англия, за Германия, за Америка и за други политически напреднали държави, дѣто не се злоупотребява съ гласа народенъ, но не е добра вече за насъ, защото я изпитавме на гърба си, защото много повече може да се злоупотребява съ нея, отколкото съ пропорционалната система. Не че и съ послѣдната нѣма да се злоупотребява при нашето възпитание, при нашитѣ нрави и при нашето желание, както и да е, да се наложимъ на народа, за да го управляваме, но защото, колкото и да се злоупотре-

трѣбва съ нея, пакъ тя ще гарантира едно по-добро прѣдставителство на народа, ще гарантира прѣдставителство на меншеството, липсата на която досега толкова много се е чувствувала въ нашата страна и толкова много, може да се каже, е поврѣдила на нашия политически напръдѣкъ.

Знайно е, че при досегашната система, оная, който вземѣше управлението въ рѣцѣтъ си, имаше абсолютно болшинство въ Народното събрание, и партията, която току-що е напуснала управлението, не можеше да бѣде прѣдставена въ същото това Събрание, въ което до прѣди два мѣсеца е господствувала. Несъмнѣно е, че тоя поредѣкъ на нѣщата ставаше невъзможенъ, нетърпимъ и поради това трѣбваше да се прѣмахне. Прибързването съ въвеждането на пропорционалната система е прѣдизвикано именно отъ тоя поредѣкъ на нѣщата. Нашиятъ първи хора, които сѣ управлявали тая страна и които сѣ принесли толкова добрини на отечеството си, рискуваха, когато не сѣ на власт, никога да не бѣдѣтъ народни прѣдставители, никога тѣхниятъ гласъ въ полза на отечеството да не бѣде чутъ въ Народното събрание. Това бѣше една система въ нашето управление: рѣдко бѣше случай да попадне опозиционенъ народенъ прѣдставител въ камарата; го бѣше едно рѣдко явление, което се отбѣлѣзваше въ анализѣ на нашата политическа история като едно голѣмо събитие — „Избранъ опозиционеръ!“ Несъмнѣно е, че това трѣбваше да ни накара да прибѣгнемъ до друга една система. За другадѣ, може-би, тя не е още достатъчно добръ изучена, за да бѣде възприета, но за насъ тя трѣбваше да бѣде наложена, защото съ нея, казвамъ, се гарантира поне прѣдставителството на меншеството — нѣщо, което е най-голѣмото желание на цѣлия български народъ, безъ разлика на партии, тая цѣль се постига главно съ тоя законопроектъ. Този е аслъ и принципъ, това е главната мисль въ тоя законопроектъ — да може да влѣзе въ Народното събрание и прѣдставителство на всичкитъ меншества, прѣдставителство на всичкитъ мнѣния, на всичкитъ течения въ страната. Какъ ще се организира това нѣщо, за да бѣде по-практично и по-добрь използвано за интереситъ на нашата страна, това сѣ вече, г. г. народни прѣдставители, подробности на законопроекта.

Понеже реформата, която ни се прѣдлага сега на проучване, е отъ извънредно голѣма важность — по важностьта си, тя е втора слѣдъ нашия основенъ законъ — азъ се надѣя, че прѣдставителитъ тукъ на всичкитъ течения у насъ ще погледнатъ на нея еднакво сериозно и поради това не ще се иска отъ никоя страна тукъ да прибѣрва съ узаконяването на тоя законопроектъ отъ толкова голѣма и съществена важность. Примѣритъ на другитъ държави, дѣто подобни реформи се разискватъ и сѣ на разискване, ни доказватъ, съ каква голѣма осторожность и какъ постепенно се пристѣпва къмъ приемането на тая система. Понеже се касае да приемемъ единъ законъ, който е отъ общественъ интересъ, който еднакво засѣга всичкитъ политически течения у насъ, който е единъ въпросъ, тѣй да кажа, общо-български, не партиенъ на тая или оная група, ще е желателно съ еднакво внимание да се вслушаме въ всички прѣдложения, отъ която страна и да сѣ направени, които клонятъ къмъ подобрене, къмъ по-правилното прилагане на тая система, която, повтарямъ, по принципъ е възприета почти отъ всичкитъ партии и отъ цѣлото обществено мнѣние въ България.

Несъмнѣно, при разискване подробноститъ на тоя законопроектъ ще се има и грижата, што въ бѣдѣще да е възможно управлението на тая страна, да внимаваме да не мнемъ отъ една крайность въ съвършено друга, да не би отъ едни абсолютни бол-

шинства, каквито досега страната е имала, да достигнемъ до разпокъсани меншества, които да не сѣ кадърни да се сгруппиратъ и да управляватъ страната. Едно некадърно болшинство, съставено отъ петъ или осемъ различни партии, които не могатъ да се споразумѣятъ помежду си, би било едно разслабване на нашето обществено мнѣние, би било унищожение на нашиятъ политически организации, би било едно по-голѣмо засилване на личния режимъ. Нека не отиваме отъ една крайность въ друга; нека не допускаме да влѣзватъ въ Народното събрание 10 партии съ по 15—20 души, които да не могатъ да се споразумѣятъ да управляватъ тая страна; нека уредимъ закона въ подробноститъ му по начинъ, што да е възможно, по-голѣми и по-силни организации да влѣзатъ въ Народното събрание, защото е необходимо, особено за нашата страна, да бѣде управлявана отъ едно авторитетно правителство: България не е въ положението на Швейцария, съ установени вече прави, съ установена политическа организация, съ установени вече граници. Нашата държава и сега още се сформира; освѣтъ туй, тя има задачи, които още трѣбва да бѣдѣтъ изпълнявани. Тия обаче задачи могатъ да бѣдѣтъ прѣслѣдвани и постигнати само отъ едни силни, макаръ и коалиционни правителства.

Една опасность би се явила, ако ние оставимъ въ тоя законопроектъ възможность да се насърчава и поощрява раздроблението на нашитъ и тѣй много раздробени партии. Трѣбва да се турятъ постановления, които да унищожаватъ въ корена възможностьта за дробенето на нашитъ партии и да убиятъ ония организации, които нѣматъ никакъвъ коренъ въ нашата страна. Това нѣщо ще се постигне чрезъ начина на разпрѣдѣление колегитѣ и чрезъ начина на разпрѣдѣление мандатитъ. Тукъ именно се поставя и въпросътъ, който зачекна г. Радославовъ, именно за величината на колегитѣ. Въ туй отношение виждамъ и въ мотивитъ на законопроекта едно колѣбание въ мнѣнието на членовѣтъ, които сѣ писали тоя законопроектъ. И азъ ще си позволя въ туй отношение да не бѣда съгласенъ съ г. Радославовъ, относително размѣра на колегитѣ. Той мисли, че колегии отъ цѣлъ единъ окръгъ ще обезсърчатъ дребнитъ организации. Споредъ мене пъкъ, наопаки, колкото по-голѣми сѣ избирателнитъ единици, колкото по-голѣми сѣ колегитѣ, толкова повече се фаворизиратъ дребнитъ организации и дребнитъ партии, които отъ единъ цѣлъ окръгъ, калка по калка, по нѣколко гласа отъ села, колиби и градове, отъ баберки, ще могатъ да събератъ достатъчно гласове, поне отъ остатѣцитъ, отъ трохитъ, за да прокаратъ свой кандидатъ.

Н. Мушановъ: При по-малкѣ дѣлители.

П. Пешевъ: Дребнитъ партийки, фаворизирани отъ закона, не ще иматъ желание да се присѣдинятъ къмъ по-силнитъ, къмъ однороднитъ съ тѣхъ партии, и ще продължаватъ да съществуватъ съ надежда, че въ Народното събрание, прѣдставени отъ нѣколко единици, сѣ ще дотрѣбватъ нѣкога, сѣ ще бѣдѣтъ въ положение да се наложатъ и понѣкога да спънатъ вървежа на колесницата, като турятъ между колелетата прѣти. Желателно е, комисията, която ще се занимае съ тоя законопроектъ, да има прѣдъ видъ тия мисли.

Азъ съмъ, г. г. народни прѣдставители, противъ голѣмата колегия още и затуй, защото ще бѣде извънредно трудно на оная, които ще водятъ борбата, да я издържатъ на свои срѣдства морално и материално докрай. Това ще бѣде особено трудно за опозицията. За правителството не говоря, защото то винаги ще разполага съ свои безплатни агенти, платени отъ държавата, които доброволно ще се впрегнатъ въ изборната колесница, за да я доведатъ до благополученъ край. Обаче, не ще да е тѣй

и съ нашите политически организации, които ще бъдат в опозиция. За тях борбата ще бъде тежка и непоносима. Ще бъде тежка и непоносима още затуй, защото въ големите колегии ще бъдат лишени от възможността да се представят пръв избирателите местните дѣйци, които съ своята дѣятелност между населението сж си получили популярност, като сж му станали обични. Тия хора ще бъдат обезсърчени, ще им се отнеме охотата да останат въ провинцията да се борят, да печелят симпатии въ населението, и ще отиват въ София да се прилѣпват до щабовѣ, за да бъдат от там препорѣчени въ провинцията, та да бъдат избирани. По-дребните колегии, според мене, избираючи не по-малко от осем и не повече от десет депутати, ще бъдат достатъчни, за да могат въ тях да бъдат представени и първите, и вторите, па даже и третостепенните хора на партиите. Ако колегиата бъде много голѣма, по-първите хора на партиите ще бъдат изоставени от местните дѣйци на тяхната собствена сѣдба; тѣ ще им кажат: г-да, вие ни се налагате от столицата, заповѣдайте, избирайте се. Слѣдъ такъв единъ изборъ, ако по-първите хора се избераат на нѣколко мѣста, ще бъде въпросъ на личенъ произволъ на шефа, който е избранъ на нѣколко мѣста, кому да отстъпи, и лицето, на което шефът ще отстъпи мѣстото си въ една колегия, ще бъде избранъ не на избирателите, но такъв на шефа на партията, който е благоволилъ нему да отстъпи. Въ такъв случай се обезсърчаватъ, казвамъ, политическите дѣйци, които иматъ мѣстно значение, които иматъ популярност и които иначе биха спомогнали съ своята популярност да се избераат по-първите хора на партията. Желателно е, слѣдователно, въ комисията, която ще изучава тоя законопроектъ въ неговите подробности, да се иматъ прѣдъ видъ и тия бѣлѣжки, да се има сжщо тѣй прѣдъ видъ, колкото е възможно, да се съкратятъ ония формалности, съ които досега е била свържана изборната борба, за да може тя да се опростотвори, за да може тя да коштува по-евтино на нашите политически дѣйци, изборътъ да не е достояние въ бъдеще само на богатите хора, но да е възможно и на по-дребните избиратели, по-дребните политически дѣйци и по-бѣдните, да могат да се представятъ, да могат и тѣ да се избераат. Освѣнъ това, излишни сж формалностите, каквато е она, напр., която изисква, щото завѣрката да става непременно отъ нотариуса, или каквито сж формалността за съгласието на кандидата, за пълномощията, завѣрени нотариално за всѣка секция, когато всеизвестно ще бъде на цѣлата околия кои сж кандидатите, нѣма нужда отъ удостоверения за кандидатите, че сж такива при нареждане застъпници, тѣй като прѣди изборите властите разгласяватъ имената на кандидатите. Това сж, г. г. народни представители, наистина, подробности, но въ своята съвкупност, въ много отношения, тѣ побъркватъ за правилини вървежи на изборната борба.

Една подробностъ сжщо тѣй, но немаловажна е и тая: опрѣдѣляме прѣседателя на изборните бора да става не по жребие на сѣдинѣ, както досега, а да се нареди, щото всѣки сѣдия да прѣседателствува секцията, въ която той упражнява сѣдийството. По своето безпристрастие и независимостъ сѣдинѣ вече заслужаватъ общо довѣрие. Защо луковитскиятъ мирови сѣдия да бъде прапанъ въ Троянъ, а да не си остане въ Луковитъ? Ако той може да сѣди тамъ справедливо и правилно населението, ако е достоенъ за сѣдия, защо да не е достоенъ да бъде прѣседател на изборното бюро на мѣстото, където е сѣдия? Съвѣтъмъ излишно е да се прапдатъ сѣдини да прѣседателствуватъ централни изборни бора слѣдъ изборите. Безсмислено е единъ членъ отъ Софийския апелативенъ сѣдъ да отива въ Трънъ на другия денъ слѣдъ избора да върши събиране и изятие, което може прѣспокойно

да извърши въ София, като му се донесатъ книгата. Това е свършено излишна работа. Може, най-сетнѣ, туй събиране и изятие да се направи отъ трѣнския мирови сѣдия или отъ прѣседателя на Трънския окръженъ сѣдъ, безъ да има нужда да отива тамъ членъ отъ Софийския апелативенъ сѣдъ. Това сж, г. г. народни представители, подробности, които, обаче, практиката е показала, че трѣбва да бъдатъ поправени.

За да не ви отечавамъ и за да не поправамъ мислите, които тукъ се казаха тѣй краснорѣчиво, които въ голѣми подробности се съдържатъ въ доклада на г. министра на вътрѣшните работи, които сжщо въ подробности се казаха и отъ г. Мушанова въ неговата рѣчь, и които се съдържатъ въ законопроекта, въ мнѣнието на комисията, която е изработила този законопроектъ, азъ свършвамъ своята рѣчь съ желание и прѣдложение прѣдъ Народното събрание да приеме тоя законопроектъ по принципъ, но да положи всичките си старания, щото отъ комисията той да излѣзе въ такъвъ видъ, щото да бъде въ полза на нашия политически напредѣкъ. (Ржкоплѣскане отъ болшинството и меншинството)

Прѣседателъ: Има думата г. Теню Начевъ.

Обандатъ се: Отсѣтствува.

Прѣседателъ: Слѣдъ това, има думата г. Христо Поповъ. Г. Поповъ, ако искате, Вие говорете.

Х. Поповъ: Добрѣ.

Министъръ Т. Теодоровъ: Ще станатъ много ораторитѣ отъ една партия.

Прѣседателъ: Има думата г. Маринъ Гайдовъ.

М. Гайдовъ: (Отъ трибуната) Г. г. народни представители! Прѣди всичко, дължа отъ моя страна и отъ страна на моите избиратели особена благодарностъ къмъ правителството за мѣроприятието, което прѣдставя днесъ на наше разглеждане. Особена благодарностъ изказвамъ къмъ г. министра на вътрѣшните работи и на комисията, която си е дала толкова голѣмъ трудъ да изработи законопроекта съ толкова подробни объяснения, съ такава голѣма въщина, съ толкова исторически подробности, щото народното прѣдставителство, като ги има прѣдъ видъ, като има прѣдъ видъ дѣятелността на тая комисия и дѣятелността и труда на г. министра на вътрѣшните работи, смѣло ще може да гласува съ едно голѣмо спокойствие законопроекта, който ни се прѣдставя, законопроектъ, който справедливо получи името реформа на реформите въ страната, законопроектъ, който въ много отношения ще послужи за благо на майка България.

Дълго врѣме и много се е говорило за пропорционалната изборна система, обаче никой не можеше да разрѣши този въпросъ и да повѣрва, че е възможно единъ денъ тя да се въведе на дѣло. И, дѣйствително, това, което беше мечта прѣди нѣколко години, това, което се приказваше по межданиѣ и въ политически събрания, днесъ го виждаме свършенъ фактъ.

Г. г. народни представители! Опасенията, които се изказаха по пропорционалната изборна система, струва ми се, сж опасения такива, отъ които никой не трѣбва да се бои. Цѣльта, която се гони чрезъ тази изборна система, е нищо друго, освѣнъ да се даде възможностъ на българския избирател, на българския народъ, да прѣдставлява въ Народното събрание всичките политически течения. Цѣльта на този законопроектъ е още да може да каже на онѣзи философи и голѣми хитреци въ България, за които говори много г. Радославовъ, че тѣ сж най-големите, тѣй да се каже, недобрѣ гледици на политическото положение въ страната хора. Азъ често съмъ слушалъ тази категория хора, които просто се надсмиватъ надъ онѣзи политически труженици, които при извѣстни врѣмена оставятъ спокойствие, прѣскаатъ пари

и отиватъ да помогнатъ съ своето слово, съ своя умъ, съ своитѣ способности и своитѣ срѣдства на българското общество, оставятъ всичката си работа и отиватъ да просвѣтяватъ това общество. Азъ мисля, че тѣзи хора, които се считатъ най-хитри въ България, при прокарването на пропорционалната изборна система, ще дойдатъ до убѣждението, че за тѣхъ нѣма мѣсто, каквото заемаха до днесъ. Тѣ трѣбва да влѣзатъ въ която и да е политическа партия. При мажоритарната система тѣ можаха по нѣкой път да се налагатъ и да влѣзатъ въ парламента; сега, обаче, това нѣщо нѣма да имъ се удаде. Тѣ трѣбва да отидатъ подъ знамената на което и да е политическо течение или политическа група, за да могатъ и тѣ да взематъ участие въ дѣлото на управлението на България. Тази система, г. г. народни прѣдставители, ще може да унищожи и дроблението на българскитѣ избиратели; тя ще групира българскитѣ избиратели въ по-голѣми политически единици.

Съгласенъ съмъ съ възгледа, изказанъ отъ г. Пешева, че трѣбва да се направи нѣщо въ комисията, за да може да се прѣсече възможността да влѣзатъ въ камарата и такива микроскопически меншества, каквито не заслужаватъ тази честъ. Какво ще бѣде това срѣдство, нека комисията, когато разгледва подробно този законопроектъ, се позамисли и надъ това и го намѣри. Да-ли то ще бѣде дѣлителъ, който може да се съкрати, да не бѣде толкова голѣмъ, да-ли то ще бѣде малката или голѣмата колегия, това вече нека остане на комисията, на помощ на която щѣ се явимъ, може-би, и ние всички.

Съгласенъ съмъ, че колегитѣ трѣбва да бѣдатъ голѣми, но има окръзи, г. г. народни прѣдставители, които сж доста голѣми. Два-три окръга — като Търновския, Пловдивския — сж доста голѣми колегии, и невъзможно е даже за тѣзи, които ще ръководятъ изборитѣ, да могатъ да изпълнятъ дълга си, тѣй както трѣбва. Тѣ не ще иматъ нито физическа възможностъ, нито необходимитѣ срѣдства, за да могатъ да отидатъ навредъ и да просвѣтятъ своитѣ избиратели въ цѣлѣта, която се гони чрѣзъ единъ изборъ, било за окръжни съвѣтници, било за народни прѣдставители.

Дѣйствиетелно, подробностъ ще бѣде, но и азъ ще се присѣдиня къмъ мнѣнието на г. Пешева, че тия формалности, съ които е свързано подаването на кандидатурата, завѣряването на кандидатурата, пращането на застъпници и пр. и пр., сж много голѣми. Благодарение на тия формалности, окръжнитѣ избиратели се произведоха по пропорционалната система, аи дадоха слѣдующето нѣщо: въ много села избирателитѣ си останаха съ това, че мръзнаха цѣлъ день, ходиха да гласоподаватъ и гласовѣтѣ имъ не се зачетоха. Защо не се зачетоха? Затова, защото закъснѣли 5—10 минути да подадатъ своето заявление, че завѣряватъ своята кандидатура на петъ, шестъ, десетъ, или колкото избиратъ въ околната душа, или пъкъ забравили съвсѣмъ да поднесатъ такова заявление. Менѣ ми се струва, че тази формалностъ е много излишна. Не е ли достатъчно, слѣдъ като се опрѣдѣли кандидатурата на известна партия, да се прѣдстави въ околната на окръжния управителъ или на околния началникъ, и той да оповѣсти тая кандидатура? Това оповѣстяване да бѣде задължително за всѣка една партия. Това ще е достатъчно. Не трѣбва ние да искаме отъ едно село, къдѣто могатъ да се намѣрятъ и неграмотни хора, непрѣмънно да прѣдстави заявление, и то въ 7½ или 8 ч. сутриньта, рано, половинъ часъ прѣди откриването на избора, и да търсимъ такива хора, които да завѣрятъ кандидатурата, да прѣдставятъ заявление, което ще се счита за завѣрка на кандидатурата. Прѣдставете си, че въ това село нѣма толковъ грамотни хора. Дѣйствиетелно, въ закона е казано, че могатъ да подписватъ и неграмотни, но къдѣ ще ги търсимъ да питашъ, да-ли дѣйствиетелно сж съгласни да ги подпишешъ за неграмотността и пр.?

Министъръ Т. Теодоровъ: Ще се обърнатъ къмъ окръжния управителъ.

М. Гайдовъ: Нѣма никаква организация.

Министъръ Т. Теодоровъ: Ами ако пропуснатъ и тамъ да прѣдставятъ кандидатурата? Това е дълга работа.

М. Гайдовъ: Сега, нека му се измисли срѣдството, какъ ще е по-лесно да стане това нѣщо. Въ всѣки случай, това прѣдставлява една голѣма мъжнотия. Ето резултатѣтъ: г. Мушановъ ви каза, че сега, въ недѣля, ще се произведе изборъ въ Дипколската община, и това ще стане само заради туй, защото не могли да отворятъ училището на врѣме, не могли да прѣдставятъ кандидатуритѣ на врѣме и пр. и пр. — нищо и никакви работи, които дали възможностъ да не стане изборѣтъ въ тая община.

Азъ мисля, г. г. народни прѣдставители, че всички тия мъжнотии, които виждаме на дѣло, ще могатъ да се изравнятъ, ще може да се намѣри цѣръ за тѣхъ въ комисията, която ще се погрижи за окончателното прѣглеждане на законопроекта и ще го прѣдстави въ една по-цѣлна и по-обработена форма.

Надѣя се, че чрѣзъ тази пропорционална изборна система българскитѣ народъ само ще спечели. Партизанинъ съмъ и на това допълнение на закона, че гласоподаването трѣбва да бѣде непрѣмънно задължително, ако не за цѣла България, то поне за градоветѣ. Тѣжко е, г-да, да гледа човѣкъ, въ голѣмитѣ градове избирателитѣ да не отиватъ да гласоподаватъ, да не отиватъ да упражняватъ правото си. Не съмъ съгласенъ това да стане и за селскитѣ избиратели, защото като-че-ли тѣ излѣзоха по-благовъзпитани и заинтересовани за народнитѣ работи, отколкото просвѣтенитѣ граждани. Селянитѣ отиватъ да гласоподаватъ и въ голѣмо болшинство. Въ едно отдѣлно село, може да се каже, че на 100 души, 10 или 15 оставатъ да не гласоподаватъ, а при една по-стегнатата организация почти всички гласоподаватъ. Азъ знаа едно село въ Горнеорѣховско, с. Добри-дѣлъ, дѣто 350 и нѣколко души отидоха да гласоподаватъ; понеже имаше една сватба, само около 15—16 избиратели не можаха да отидатъ да гласоподаватъ. Честъ прави това на такива избиратели. Дѣ, въ кой градъ виждате вие да става такова нѣщо? Нека чрѣзъ това научимъ тия хора да отиватъ да гласоподаватъ.

Д. Ганчевъ: Въ София отъ 20.000 души избиратели гласоподаватъ 4.000 души, значи ¼.

М. Гайдовъ: Г. г. народни прѣдставители! Тукъ се изказа едно мнѣние, което ме кара да се заинтересувамъ. То се изказа отъ г. Мушанова. Това мнѣние г. Мушановъ ми е казвалъ още въ 1906 г., когато ходихме съ него да правимъ митинги и когато ние го убѣждавахме, че въ България ще може да настѣпи едно по-правилно и разумно управление, когато се измѣни изборната система, и когато се прокара пропорционалната изборна система. Г. Мушановъ казва, че мажоритарната система е много добра и че за резултатитѣ, или въобще за лошитѣ случаи, които сме имали въ България, когато сж ставали изборитѣ или когато се е компрометирало управлението и пр. и пр., не е крива самата система, а сме криви ние самитѣ, заради това, защото ние сме недобрѣ политически възпитанъ народъ, защото ние не сме на-зрѣли за такова едно управление, и затова, именно, у насъ ставатъ такива едни широгватости въ управлението. Менѣ ми се струва, че единъ народъ може да се възпита, може да се морализира, не само като го оставимъ самитѣкъ да върви къдѣто иска, но когато му кажемъ, кой е правиятъ пътъ, по който той трѣбва да върви; а това можемъ да направимъ само чрѣзъ известни закони. Законѣтъ е именно онова срѣдство, което може да подобри положението на гражданина въ умствено и морално отношение; той може да го морализира, защото всѣки единъ

законът заключва въ себе си моралът, и този моралът тръбва да се приложи към самите граждани. Азъ вѣрвамъ, че пропорционалната изборна система прѣди всичко ще накара българските граждани да се търпят помежду си. А това е единъ голѣмъ моралъ. Затова никой не тръбва да се плаши отъ нея, и никой не тръбва да мисли, че може да настѣпи едно анархистично управление или въобще едно несносно управление въ страната, тъй като ще се събератъ отъ всички полета ягоди и не ще можемъ да свържемъ никога двата крайща. Това е единъ много неправиленъ възгледъ затова, защото въ дѣйствителностъ не е така работата. Ето, ние днесъ имаме примѣръ: благодарение на туй, че имаме само въ два окръга пробни избори по пропорционалната система, ние сега виждаме тукъ да се прѣдставляватъ почти всички партии въ България, съ изключение на двѣ неуправляющи. Е добръ, какво виждаме ние тукъ? Ние виждаме, че онѣзи наши лоши нрави, за които говори г. Мушановъ, не съществуватъ, и като-че-ли тѣ сж изчезнали. Вие виждате г. Пешевъ, вие виждате г. Страшимировъ, вие виждате тукъ г. г. демократитѣ да говорятъ съвършено иначе. Защо? Заради това, защото това се налага вече отъ живота. Нека се явятъ тукъ не 80 души оппозиция; нека за въ бѣдѣ по пропорционалната изборна система се явятъ тукъ 80 души. Правителството въ коалиция — даже една партия да управлява — пакъ ще има 120—130 човѣка, пакъ ще може да управлява, и вече нѣма да има онѣзи бури, отъ които се плаши г. Мушановъ: че това здание, като стърчи на диреци, прѣди да го изградятъ, ще се срути. Напротивъ, ние виждаме, че всѣки единъ бърза да тури камѣкъ на това здание, и то купелия камѣкъ. Ето, ние чухме рѣчитѣ на г. г. Радославовъ и Пешевъ. Тия хора не се боятъ отъ тая система, а искатъ часъ по-скоро да стане тя на дѣло, за да може, дѣйствително, обществото да тръгне по единъ правиленъ пътъ, да може да се помогне на това общество въ морално отношение, да може то да се морализира.

Тѣй щото, менѣ ми се струва, че чрѣзъ първия законъ на мажоритарната система, ние не можехме да морализираме обществото така, както то може да се морализира сега, споредъ пропорционалната система. И ако нѣкои ни обвиняватъ, че ние вървимъ бързо съ своето развитие, и че що се касае до пропорционалната изборна система, тя не е намѣрила още мѣстото си въ просвѣтена Франция, въ Англия и пр. и пр., тукъ именно може да се възрази на тѣзи господа съ това, че тамъ обществото е съвсѣмъ друго: тамъ обществото се е възпитало, тамъ то е облагородило своитѣ нрави и се е морализирало, прѣди още да се почувствува нуждата отъ такъвъ единъ законъ. Нашето развитие, обаче, е тръгнало нѣкакъ си наопаки, и затова ние ще тръбва да вземемъ първото, когато въ другитѣ страни то е било второстепенно нѣщо. Азъ мисля, че ние само чрѣзъ закони ще можемъ да стабилизираме нашето положение и да морализираме нашето общество.

Ето защо, г. г. народни прѣдставители, безъ всѣ какво колебание на съвѣстѣта и съ твърдата вѣра, че този законопроектъ ще може само добро да принесе на България, азъ, отъ името на своитѣ избиратели, ще гласувамъ за него, и отъ името на своитѣ избиратели, и отъ свое име, ще моля народното прѣдставителство сжщо да гласува по принципъ за него. (Ръкоплѣскаме отъ болшинството)

Прѣдседателъ: Д-ръ С. Даневъ.

Секретари: { А. Кипровъ.
Н. Начевъ.

Началникъ на Стенографското бюро: Т. Гълъбовъ.

Прѣдседателъ: Съ това се изчерпва засега дневниятъ редъ.

Министъръ А. Людскановъ: Г. прѣдседателю! Прѣдлагамъ да имаме засѣдание утрѣ на 2 ч. слѣдъ обѣдъ.

Прѣдседателъ: Прѣди да положа на гласуване дневния редъ за утрѣ, ще съобща на народното прѣдставителство, че прѣдседателството е разрѣшило отпускъ на слѣдующитѣ г. г. народни прѣдставители: на бѣлослатинския г. Топо Поповъ — 1 день, на видинския г. Георги Добриновичъ — 7 дена, на орѣховския г. Тодоръ Лунгаловъ — 3 дена, на търновския г. Димитъръ Бръчковъ — 3 дена, на чирпанския г. Тодоръ Орловъ — 3 дена и на варненския г. Златанъ Бръчковъ — 2 дена.

Слѣдъ това ще ви моля да разрѣшите отпускъ на слѣдующитѣ г. г. народни прѣдставители.

Които приематъ да се разрѣши 3 дена отпускъ на самоковския народенъ прѣдставителъ г. Христо Черешаровъ, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Които приематъ да се разрѣши 2 дена отпускъ на орѣховския народенъ прѣдставителъ г. Лазаръ Георгиевъ, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Които приематъ да се разрѣши 4 дена отпускъ на търновския народенъ прѣдставителъ г. Цанко Бакаловъ, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Които приематъ да се разрѣши 2 дена отпускъ на габовския народенъ прѣдставителъ г. Иванъ Пецовъ, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Които приематъ да се разрѣши 3 дена отпускъ на провадийския народенъ прѣдставителъ г. Мехмедъ х. Хасановъ, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Които приематъ да се разрѣши 10 дни отпускъ на луковитския народенъ прѣдставителъ г. Иванъ Балтаджиевъ, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Съобщавамъ на народното прѣдставителство, че е постѣпило прѣдложение отъ Министерството на финанситѣ, щото на основание чл. чл. 11 и 13 отъ закона за митницитѣ да се забрани вносетъ въ страната на рогалката.

Второ, постѣпило е прѣдложение отъ сжщото министерство за недосѣбиране митото и други берии отъ памучнитѣ отпадѣци, прѣработени на вата въ фабриката на 1-то българско анонимно дружество за памучна прежда „Князь Борисъ“ въ Варна.

Постѣпилъ е сжщо отъ Министерството на общественитѣ сгради, пѣтищата и съобщенията законопроектъ за разрѣшение на Министерството на желѣзницитѣ, пошитѣ и телеграфитѣ да извърши постройкитѣ и доставкитѣ на материали за българскитѣ държавни желѣзници на стойностъ повече отъ 150,000 л.

Тия прѣдложения и законопроекти ще се раздадатъ на народното прѣдставителство и своеврѣменно ще се турятъ на дневенъ редъ.

Има прѣдложение да засѣдаваме утрѣ, на 2 ч. слѣдъ обѣдъ съ продължение на дневния дневенъ редъ. Които приематъ това прѣдложение, моля, да си вдигнатъ ржката. (Болшинство) Приема се.

Вдигамъ засѣданieto.

(Вдигнато въ 7 ч. 15 м. вечеръта)